

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + Refrain from automated querying Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

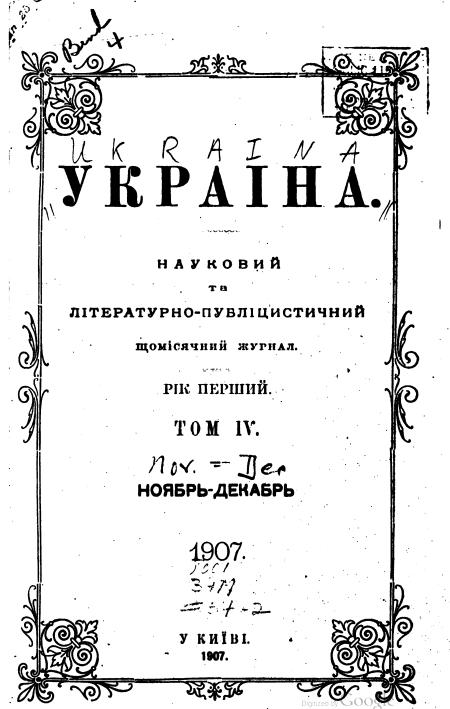
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Slav 3228.859.5

HARVARD COLLEGE LIBRARY

July

JYKPAIHA CC

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяци книжвами в 10— 12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДИЛАТА ЛА «УКРАІНУ» В 1907 РОЩІ:

за 12 книжок з доставною—7 нарб., а без доставни—В нарб., за гряницю—9 нарб.

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОПЦК. ПЛОЩ.. ПАРОДНИЙ ДОМ.

Редавція бере на себе одновідальність за акуратну доставку журнала тільки перед особани, що передплатили його в редакції або в книж-

мому магазині «Кіевской Старины» (Везаковская, 8). Як що передилатинк котроїсь кніжки журналу не одержить, то повиї мен зараз же, як одержить дальну книжку, повідомити редакцію прте, що не одержан, попередньої додавши посвідчення місцевої почтовою контори

В 1907 р. редакція «Украіни» видас «Словарь украінського язика», зібраний редакцією журнала «Кієвская Старвиа». Цей «Словарь», під редакцією В. Грінченка, заслужив 2-у Костонаровську премію від Россійської Акаденії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 дрюкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи 7 карб., а для нередплатників журнала «Україна» — 5 карб., коли гроші ці будуть вислані разом з нередплатою на журнал. Кожний том висилатиметься нередплатникам зараз після виходу його з дрюку.

В редакції продавиться комплекти «Кієвской Старпиы» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905 і 1906 по 6 карб. за 12 квижок, а з пересилкою—7 карб. Коли куповатиметься за всі роки 80% скидається. Окремі книжки журналу по 1 карб.

Родактор-видавець, В. Науменко.

YKPAIHA.

науковий

T H

ЛІТЕРАТУРНО-ПУВЛІЦИСТИЧНИЙ

щомісячний журнал.

РІК ПЕРШИЙ.

TOM IV.

НОЯБРЬ-ДЕКАБРЬ

1907.

У КПЇВІ. 1907.

Digitized by Google

Slaw 3222.859.5 (4)

HARVARD COLLEGE LIBRARY Jan 63 MRHPfd.

3 m i e t.

	Од редакци	$m_I - 1$
1	М. Порш. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мо-	
1.	Claired and a constant of the property of	
	білізація земельної власности на Україні від	
	1877 р. по 1905 р	145—180
	O D D annula 15 annua annuana annuana	
11.	Свящ. В. Радеции. Кіевская духовная семиварія въ	
	первой половинь XIX ст. (Воспоминанія). (Кінець)	181 - 221
	T 1 's To an an annual (Danes I'm and a	
ш.	До історії "Тарасової инигарні" (Рахуба Княнам кни-	
	гаря Щербака про книгарню й запросини для	
	tuly titoboung the nautubus a combourn was	001
	дальної послуги). Владимірь Даниловь. Матеріалы для біографін Н. II.	222 - 224
IV	Recomming Represent Marchingto 118 Signathin II II	
	Bulliamp Amanage. Microfinatia , and oto proprie 21. 21.	
	Костомарова	225 - 274
v	И. Фр. Павловскій. Иль прошлаю Полтавщины. а) Ко-	
٧.		
	интеть о земскихъ повинностяхъ; б) Взносы	
	приказовъ общественнаго призранія на полтав-	
	Hhurdson p confect pengate uhush pung ng mentap-	
	скій ниституть благородных в двиць	275 278
V-T	Л. М. Ик царь Олександер ослобонив крінаків	
7 4.		
	(З народніх уст)	279
VII	Старицьна-Черняхівсьна. Двадцять пьять років украін-	
٧ц.		
	ського театра. (Спогади та думки) (Ківець)	280 - 316
37117	Винторъ Барвинскій. Очерки иль исторіи обществен-	
ATIT.	ониторъ рарвинския. Очерки изв исторы ооществек-	
	наю быта старой Малороссіи. І. Выборы сот-	
	ника вь м. Носовкъ; 11. Изъ исторіи одной ре-	
	ника вы ж. посовкъ, п. 1135 истории однои ре-	
	визін въ сотив Новгородской; III. Сущность	
		045 000
	полковинчьей власти.	347—36 8
IX.	полковинчьей власти	
,	(Linear)	200 105
	(Кінець).	1 69 - 435
X.	Бібліографія: а) Українсько-руський Архив. Матеріали)
	A navigant on instantive principal and a second	•
	й замітки до історії національного відродження	
	Галицької Руси в 1830 та 1840 р. р. Д. Д-ко;	
	б) Календарь «Просвіти» на рік 1908. Рік дру-	
	гий. С. Петлюра; в) Ивкоторыя данныя По-	
٠.	TOTAL CHARLES THE PROPERTY OF THE PARTY OF T	
	дольской губерній на земляхъ частновладіль-	
	ческихъ и въ сельско-хозяйственно-промышлен-	
	ныхъ преднріятіяхъ, собранныя Подольскийъ	
	обществомъ сельскаго хозийства и сельсько-	
		100 110
	хозяйственной промышленности. М. Пори	436-446
XI.	По журналах	447-456
224	Ma-1 manager	447—456 457—461
AII.	Hosi NHUMAN	457-461
	частина II.	
	mornin iii	
_		
I.	Д. Дорошенно. Культурно-просвітна діяльність укра-	
		17-34
	інського громадянства за остапні два роки.	
II.	С. Петлюра. До тобілея М. К. Заньковецької	3463
157	C Researce '2 proprietar parts mustour	64-84
щ.	ъ. петлюра, о украниського життя	
IV.	С. Петлюра. З українського життя	85
		_
	Digitized by Google	0
	Digitized by CTC/C/ST	

Дрюкария II. Т. Корчак-Повіцького у Київі, Меринговська. 6.

Од редакції.

Ик ми казали вже в попередній книжці (див. № 10-й), редакція «Украіни» цим помером поки-що кінчає видання журнала, сподіваючись на те, що діло видавинцьтва наукового українського органа тепер візьме на себе спеціальна наукова інстітуція — Київське наукове українське товариство. Ми не помилитись в своїй думці, бо в часописях була вже подана звістка про те, що це Товариство на загальних сборах постановило роспочати як мога швидче видання свого наукового органа. Од щирого серци бажаємо йому найбільшого посніху в його праці і віримо, що згуртовані наукові українські сили поставлять свій орган на ту височінь, яка зробить його принаймні рівнозначим по картості з іншими науковими органами других націй.

Редакція «Украіни» (раніш «Кіевская Старпиа») не зачиня: поки-що своєї фірми, бо на 1908-й рік вона ще повинна закін-чити роспочату роботу по виданию «Українського Словара». Всім передилатинкам «Словара» ми вислали вже 1-й винуск 1-го тома; 2-й винуск цього-ж тома висиласться на диях, а 3-ій і останній винуск 1-го тома вийде з дрюку в початку 1908 року. Разом з ним вийде і весь 2-й том. Хто передилачував в 1907 році журнал «Україну», мав право получити усі 4 томи «Словара» за 5 рублів: хто передилатив тільки «Словарь» без журнала, повинен заплатити за всі 4 томи 7 рублів. В протязі 1908-го року редакція «України» видасть останні два томи (3-й і 4-й) і вишле Іх всім передилатинкам.

Передплата на ссловарь» (на всі 4 томи) приймається в редакції «України» за ціну 7 рублів тільки в протязі 1908 року: після вихода в світ усіх 4-х томів, ціна буде побільшена. Передплату можно висплати на адресу: Київ, редакція журнала «Україна».

В редакції «України» можно покупати комплекти журнала «Кієвская Старина» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1891, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901. 1902. 1904 і 1906, а також журнал "Україну" за 1907 р. по 5 рублів за рік, а з пересплкою — 6 рублів. При покупці за всі роки — скидається 25%. Окремі кинжки журнала по 1 руб.

Зміст четвертого тома.

октябрь, ноябрь-декабрь 1907 Р.

Перша книжка -- эктябрь.

частина 1.

Од реданціи	1—111
І. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ V. (далі)	1-19
II. Владимірь Даниловь. Къ характеристикъ II. Г. Кул-	
жинскаго и его литературной двательности	2048
III. Л. Старицька-Черияхівська. Двадцять пьять років укра-	
інського театра. (Спогади та думки).	4 t95
IV. Свящ. В. Радеций. Кісвская духовная семинарія въ	
первой половинъ XIX ст. (Восноминанія)	96115
V. Д. Дорошенно. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)	116128
VI. Бібліографія; а) Українці на Кубані. Паписав II. Ка-	
пельгородській. С. Петапра; б) Труды полтав-	
ской ученой архивной комиссіи. Вынускъ четвер-	
тый. Полтава. 1907	129-131
/ Ш. По журналах	
частина и.	*.
С. Потлюра. З життя Австрійської Украіни	1-16

Друга і третя нижна-ноябрь-денабрь.

частина т.

Од редикції	III - IV
L. М. Порш. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мо-	
білізація земельної власности на Україні від	•
1877 р. по 1905 р	145-180
11. Свящ. В. Радецкій. Кіевская духовиая семпиарія въ	
первой половинћ XIX ст. (Воспоминанія). (Кінець)	181-221
III. Jo історії "Тарасової внигарні" (Рахуба Киянам кин-	
гаря Щербака про книгарню й запросини для	
дальної послуги).	222 - 224
IV. Владиміръ Даниловъ. Матеріалы для біографія II. II.	
Костомарова.	225 - 274
V. И. Фр. Павловскій. Изв. прошлат Полтанинны, а) Ко-	
митеть о земскихъ повинностихъ; б) Ваносы	
приказовъ общественнаго призрънія на полтав-	
скій институть благородныхъ дівнигь	275-278
VI. Л. М. Як царь Олександер ослобонив крінаків	
(З народніх уст)	279
VII. Старицька-Черняхівська, Двадцить пьить років украін-	
ського театра. (Сногади та думки) (Кінець)	280-316
VIII. Викторъ Барвинскій. Очерки иль неворій обществен-	
наю быта старой Малороссін, І. Выборы сот-	
вика въ м. Посовки: П. Паъ исторіи одной ре-	
визін въ сотив Повгородской: 111. Сущность	
полковничьей власти	317-368
- IX, І. Стешенно. Історія української драми. Розділ V.	
(Ккінець)	669 - 135
Х. Бібліографія: а) Українсько-руський Архив. Матеріали	•
й замітки до Історії національного відродження	
Галицької Руси в 1830 та 1840 р. р. Д. Дка:	
6) Календары «Просвіти» на рік 1908. Рік дру-	
гий. С. Ист.пора: в) Ибкоторыя данныя По-	
дольской губерній на землихъ частновладіаль-	•
лескихъ и въ сельско-хозяйственно-промышлен-	
BLEYS, HIM HINGHT COONSERVED HOTOTORING	• *

VII

обице ством ъ се	льскаго хозяйства и сельсько-	• "
йоннэятэйксох	промышленности. М. Порт	136-416
XI. По журналах		147156
		•
•	частина п.	
I. Д. Дорошенко. Культ	гурно-просвітна діяльність укра-	•
інського грома;	дянства за останні два роки. 🗼 .	17-34
II. С. Петлюра. До юбіле	ея М. К. Заньковецькоў 🗀 🚉	31-63
III. С. Петлюра. З україн	іського життя	61-84
IV. 36in rnomen na noci	ановку памьятинка Т. Шевчевку	85

Статистина землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власности на Україні від 1877 р. по 1905 р.

Центральне, найнекуле питання сучасної істеричної доби, аграрие интания, все ще дожидае свого раціонального розвізання, Породжене цілим рядом сопівльно-економічних і політичних причил, більш-менш однакових на протязі мало не всісі безмежної «імперії пародів», земельне питапия, конкретно, посить і більшменьш індівідуальний характер в поодиноких краях, серед окремих народів Росії. Отже, і характер розвизання земельного интания, розвязания, хоч би і опертого на одинх і тих же прінцініальних основах, буде ріжинться в ружних місцевостях Росії, в залежності від скономічних ріжниць ранонів. Але для такої індівідуалізації розвязання земельної справи досі бракувало свіжну наукових матеріалів, які б характерізували земельні відпосини в поодинових краях росінської держави за останні часи. Безперечно, це стояло в залежності од того, що статистика в Росії — наука порівнюючи молода, а головне од того, що імперська статистика перебувала в руках російської бюрократії,

Та ось земельне питания истале і неред російським правительством у весь свій велетенський зріст. Примушене ходом історичних подій взятися до земельних реформ, бажаючи поставити їх на грунт реальних відносни, правительство, матуральна річ, пі в якім разі не могло для цього користуватися ціфрами станояврь, 1907.

Digitized by Google

тистичного досліду 1877 р. Минув вже досить довсий час—28 років—і в земельних відносинах мусили наступити доволі значні зміни, тим більше, що каниталістичний розвиток Госії в новіщі часи характерізувався незвичайно швидким темпом.

І от в кінці 1905 р. Центральний Статистичнай Комітет ириступає до праці, а в цьому році випускає ІІ під титулом: «Статистика землектадінія 1905 г. Сводь данныхъ по 50 губ. Европейской Россіи».

Не синияючися тут на загально відомих хибах імперської статистики, які не минути і ціст пової праці Цен. Ст. К., ми спробусмо на основі її схарактернаувати сучасні земельні відносини і мобілілацію земельної власности на Україні і) від часів 1877 р.

Вся земельна илоща Украіни, по відомостям Центрального Статистичного Комітету, в 1905 року містила в собі 38,818,018 десятии супроти 37,160,633 дес. в 1877 р.: отже в 1905 р. на 1,387,385 дес. більше,

По трех основних групах володіннів на земельна площа поділялася так: 1) иніваннюї власности було 17,838,779 дес., або 15,9% всієї зем. площі, супроти 17,952,886 дес., або 47,9% вс. 1877 р. 2) надільної землі 18,169,922 дес., або 46,7% вс. пл. супроти 16,762,066 дес., або 44,8% вс. пл. в 1877 р. 3) земель кали, уділів, перков, манастирів, міст і інстітуцій—2,839,317 дес., або 7,4% супроти, 2,745,681 дес., або 7,3% в 1877 р.

Таке % відпошення між трьома вище зазначенням групами володіннів неоднакове по 3-х районах України:

•	•	Привати, власи		Паділ	. зем.	Земель держ, і лиш, інстіт.		
		1905 p.	1877 p.	1905 p.	Ч877 р.	1905 p.	1877 p.	
в Правоб.	Украіт	46,5	48.0	43,8	43,0	9.7	9,0	
 Лівобер. 	>	10.7	47,5	55,0	17,9	4,3	4,6	
» Степовій	»	51,0	52.8	41,2	39,3	7,8	7,9	

¹⁾ Не маючи спроможности зробити це для всієї української паніональної території, ми беремо для пашої статті тільки 8 українських губерній, проміж яких немає ні одної, де б % української людности спускався низче 50.

Ще більші ріжниці ми зустрінемо, коли візьмемо не равони. а окремі губернії. Так, в Херсонщині пріватив земельна власність займає тепер 51,5%, в Катеринославщині 50,5% всіст земельної илощи губернії; найменьше пріватилх земель в Черипгівщині 41,7% і в Харьківщині 35,8% всісі площи. Надільні землі складають найбільший відсоток в Харьківщині 59.2%, в Черипгівщиці 53,1"/, і Полтавщиці 52,3%, а найменьший в Херсонщині 37,3%, і на Волині 39.8%. Землі державні, нерков і інстітуцій займають найбільту площу на Волині 11,3% і в Херсопщині 11,2%, найменну в Катеринославщині 4,2% та в Пол-Tabinini 2,6%.

Коли ми порівняємо поділ земельної власности між основними групами володіннів в 1905 і в 1877 рр., то міт побачимо, що на Украіні зменьшилася пріватна власчість, а дві останніх групи — падільні землі і землі всяких інстітуцій зросли.

Нереходимо до розгляду кожної групи окремо.

Вся пріватна земельна власпість на Україні розділяється на особисту власиість, якої масмо 15.219.640 дес., або 85,3% всісї пріватної власности, та на власність громад (обществ) і товариств. яка доходить до 2.619.139 д., або 14,7% всіст прів, власности.

Порівняння поділу пріватної земельної власности в 1877 і 1905 pp.

		Особист	а власи.	Власпість громац і товариств.		
٠.		1905 р.	1877 p.	_ 1905 р.	1877 р.	
Правобережна	Украіна	5.828.952	6.318.952	709.232	96.747	
Лівобережна	»	4.498.907	5.285.322	826.822	41.011	
Степова	*	4,891.781	6.119.927	1.083.085	60.927	
	Darow	15 210 610	17.751.901	9 610 130	100 695	

показус нам, що коллективна власијсть товариств і громад стала грати досить велику ролю в земельиих відносинах на Украни тільки за останній час, бо ще в 1877 р. вона складаля абсолютно, а ще більше відпосно (1,1% всісі прів. вл.) дуже мало помітну величниу.

Але все ж таки ще й тепер особиста вдасність займає домінірующе становище в пріватній земельній власності на Україні.

Вся особиста власшеть так поділялася між окремими соедовіями:

	в 1905	в 1905 р.		p.	в 1905 р. збіль-		
	.tec.	"/"	gec.	0/10	mu.i.	+ змени.	
, Еворинам	9.985.409	65.6	15.174.167	85.5	<u>.</u>	5.188.758	
Духовенству	98,865	0,7	96.435	0,5	+	2.430	
Купцам і по-	•						
четиим гр.	1.332.610	8,8	1.172.360	6,6	+	160.250	
Мішанач	870.234	57	315.775	2.0	+	524 459	
Селянам	2.314.968	15.2	739.146	4.2	+	1.575.822	
Пишим	527.030	3.4	75 632	0.4	+	451.398	
Чужоземцем	90.524	0,6	150,686	0,8	. —	60.162	
D	12 310 610	100.0	1771 101	100.0		0.501.501	

Разом 15.219.640 100.0 17.754.201 100.0 --- 2.534.56

Таке % відпошення між особистою власністю ріжних сословій змінюється—і часами дуже значно—но окремих районах України:

		, Цворя - н е			Mima- ne			
Правобережна	Yapaina	83,8	5.8	5.0	3,7	0,3	0,6	0,8
Лівобережна	*	59,5	22.2	8.9	5.9	1.6	1.6	0.2
Степова	3 ·	49,6	20.0	12.9	8.0	0.2	8,6	0.7

Таким чином, мало не в усіх трьох районах дворансьва асмельна власність складає більше 1/2 везеї особистої земельної класиости, при чому в Правобережній Україні вона досягає навіть сливе 1/2 всього особистого землеводоління. Селянська особиста власність найбільш розповсюджена в Лів, Україні, де вона складає більше 1/5 особ. власности, та в Україні Степовій, де и рівно 1/5 особ. вл. Власність кунців займає найбільшу влісну в Степовій Україні. в якій теж найбільшу частину всієї особистої власности складає і власність міщан. Що ж торкається всіх пиших сословій, то вони, за де якими винятками, поділені більш меньш рівномірно по всіх районах України.

Натуральна річ, що такої загальної характеристики земельної власности окремих сословій западто мало для того, щоб уявити собі економічну ролю їх в нашому сільському господарстві окремих районів і губерній. Потрібна більш детальна характеристика, до якої ми і переходимо.

Ик ми знасмо із нопереднього, *дворянам* на тежало в 1905 р. 9.985.409 дес., або 65,6% особ. власности, 56,0% пріватної власности і 25,7% всієї земельної площи України. Але не пересічне % відношення дуже не однакове по окремих районах. Іворянської землі було:

1905	p.	1877		B 1905	poni
дес ятив.	% Upin. B.1.	десятин.	°/., Hp!8. B.1	змениі. збіли. в	4H +

в Правобереж.

Украіні — 4.881.619 74,7 5.823.512 94,5 — 944.893

Аівобережній

Украіні 2.677,866 50,2 4.422,669 69,9 —1.744,803

Стеновій

Украіні 2.425.921 40.6 4.926.986 79,7 —2,501.062

Таким чином дворянська земельна власність складає найобльний відсоток пріватної земельної власности в Правобережній Україні, де, до речі сказати, сконцентрована мало не половина 18,9%) усіх дворянських земель України. В Лівобережній Україні вона спускається вже до ½ (50,2%) всіст пріватної власности, а в Степовій навіть до ½.

Ще більші хитання стріваємо ми в окремих суберніях Украіни. Так, на Поділно люрянам належить 80,5% вс. пріватної власности, а особистої навіть 90.7%, в Київщині 73,1% прів. власн., а особистої 84,9, на Волині 72.5% прів. власн., особистої ж 79,1%. Пайменьше ж належить їм в Катеринославщині, де дворянські володіння складали 12,2% прів. власн., або 35,6% особ. власн., та в Херсонщині, де дворянські землі складали пльки 39,2% прів. власн., або 41,9% особ власности.

Друге місце після дворян по кількості особиетої земельної власности займають *селяце*, яким належить 2.314.968 дес., с. т.

 $15/2^{\circ}/_{\circ}$ особистої власности, $12.9^{\circ}/_{\circ}$ прів. вл. і $6.0^{\circ}/_{\circ}$ всієї земельної илощи. Но окремих же районах селянської власности було:

		1905 р.		1897 p	٠.	В 1905 році
		десятии.	% прів, вл.	десятин.	% upin. n.,	зменш. чп + збільш. дес.
	Правобереж. Украіні Лівобережній	366,620	5,7	86.896	1.2	+ 249.724
	Украіні	1.001.543	18.8	281.150	1.4	+720.363
•	Степовій Ук- раіні	976.805	16,3	371.070	6,0	+ 605.735

Таким чином, і абсолютно, і відносно Лівобережна Україна по розмірам селянської особистої земельної власности займає перше місце, а на останньому місці з цього погляду стоїть пайбільш густо залюднена селянами Правобережна Україна, де селянам належить на правах особистої власности тільки біля 1/20 всієї приватної земельної власности. Зазначені нами характерні ріжниці вистунають ще більш яскраво, коли ми візьмемо поодинокі губернії наших районів. Так, в Черпигівщині селянам на правах особистої власности належить 21.7% всієї пріватної власности, всієї особистої власности належить 21.7%, всієї пріватної власности, всієї особистої ж навіть 27,0%, в Катеринославщині—17,2% прів. власи, або 22,7% всієї особист. власности.—тим часом, коли на Поділлі селянська особиста земельна власність складає тільки 3.9%, вс. прів. зем. власности, або 4,4% всієї особ, зем. вл.

За селинами йдуть *купці і почетні іраждане*, що мають на Украіні особистої власности 1.332.610 десятин, с. с. 8,8% всісі особ. власности, 7,4% вс. прів. власи, та 3,4% всісі зем. площи.

 В поодиноких районах ім належало на правах особистої власности:

			1905 p.		1877 p.		В 1905 році	
		•	десятин.	% upis. 8:1.	десятин.	. % upis, s.i.	+збільш. —змен. в десят.	
H	Украіні	Прав.	289.937	1,4	204.613	3,1	+ 85.324	
>>		Лівоб.	404.992	7,6	362.169	5,6	+12.723	
"	?	Стен.	637.781	10,6	605.578	9,7	+ 32.203	

и при таблиці ми бачимо купецьке землеволодіння найбільш розвинене в Степовій Україні, де купцям палежить трохи більше 1/10 всіст прівятної земельної власности района, набменьшим же обшаром землі володіють кушці на правах особистої власности в Правобережній Україні-меньне 1/5 вс. прів. влас. Знову, як і вище, по губерніях хитання в % відношенні купецької земельної власности до пріватної і особистої власности ще більні, піж по окремих районах. Найбільший відсоток і вс. пріватної (12.7%) і всієї особистої зем. влас. (14,6%) складала особиста власність кунців в 1905 р. в Херсонщині, найменьший і пріватної (2,5%/д) і особистої (2,9°/_•)—на Поліллі.

Після кунців найбільш видатною групою по розмірам свого землеволодіння являються міщане, яким у нас належить 870.234 д... с. т. 5,7% вс. особ. власи. 4,8% вс. прів. влас. та 2 2% вс. зем, илощі. По районах тхия власність поділялася так:

		1905 p.		1877 р.		В 1905 році	
		десятин.	⁹ , upin. n.i.	десятии.	9/a upis. → 8.1.	- збільні. — змен. н десят.	
B	Правобережи.		•				
	Украіні	218.108	3,3	91.124	1,1	+ 126.981	
*	Лівобережній		• ′.				
	Украіні	26 4.369	1,9	127.487	2,0	十 136.882	
*	Степовій Ук- раіні	387.757	6,4	127.164	2,0	+ 260,593	

Таким чином, міщанам, які порівнюючи мають мало особистої земельної власпости, палежать землі найбільше в Стеновій Украіні, а найменьше в Лівобережній. Із окремих губерній міщанам найбільше належить в Херсонщині, де сконцентровано більше 1/3 (317.074 дес. або 36,4%) всієї Іхиьої особ. зем. власности. і де міщанські землі складають навіть 10,0% всісі пріватної і 11,5% всіст особ. власности губернії, найменьше ж мають міщане особ, влас. на Подилі — 1.2º/o вс. прів. і 1,3º/, вс. особ. зем. класи.

За міщанами йдуть инші власники, яких місцеві органи не зарахували ні до якого сословія. Їм палежить 527.030 дес., с. с. 3,4% особ. влас.. 2,9% прів. вл. і 1,1% вс. зем. плоци. Сливе % (418.899 дес., або 79,4%) особистої власности «инших» скопцентровано в Степовій Україні, і, павнаки, сливе не мають особ. власности инші на Подллі (202 дес.)

Остание місце по кількості особистої земельної власноств належить одговенству і пужолемиям. Перше володіє 98.865 д., або 0,7% всієї пріватної власи, а другим належить 90.524 дес., або 0,6% вс. прів. зем. власи. Власність духовинх особ займає найбільну илощу (70.212 дес.) в Лівобережній Украіні, а найменьну в Стеновій (7.745 дес.), а в окремих губерніях—найбільну на Полтавщині (41.438 дес.) та в Черпигівщині (20.981), а найменьну в Катеринославщині (2.794 дес.). Що ж торкається чужоземців, то сливе ½ всієї їхньої особистої власности скопнентрована в Правобережній Украіні (44.217 дес.), власне кажучи на Волині (40.358 дес.), і трохи більше одної третини (36.870 д.) в Стеновій Украіні, при чому найбільше принадає тут на Херсопщину (26.166 д.); найменьне ж серед усіх губерній приходиться на власність чужоземци в Харьківщині (1.293 д.).

Так поділялася в 1905 р. особиста земельна власність між окремими сословіями на пілій Україні і по окремих районах та туберніях п.

Коли ми порівнаємо між собою данні 1905 і 1877 р.р., то ми побачимо, що на протязі 28 років відбулися поважні зміни в поділі особистої земельної власности між поодинокими сословіями; найнеріна і найголовна серед цих змін — це величезне зменьшення земельної власности дюрянства, на конт якого збогатіли землею сливе всі инші сословія, крім чужоземців.

В той час, коли в 1877 році по всіх 8 губерніях дворяне володіли 15.171.167 дес., в 1905 р. Ім належить вже тількії 9.985.409 дес. Отже за 28 років дворяне втратили на Украіні 34,1%, своєї колинньої особистої земельної власности. Але придвилючися до окремих районів, ми спостерегаємо, що найбільши пунко держаться своєї земельної власности дворянство правобережие, власність якого зменьнилася тільки на 16,1%, втрати жлівобережного дворянства за цей час доходять вже до 39,4%, а

дворянства Степової України аж до 51.9% їхньої особистої земельної власности. Але зменьшення дворянської земельної власности саме тепер вступає в фазу особливо інтенсівного розвитку. На протязі 1906 р. «Крестьянским Земельним Банком», якому Височайший указ 3 ноября 1905 р. надав видатну ролю в розвязанні земельного питання, продано, або ж заявлено ному до продажу, на Україні всього 1.153.377 д., із числа яких 1.288.671 д приходиться на дворянське землеволодіяня. Коли виключити і що площу, тоді у дворян зостанеться тільки 8.796.738 дес. До речі, треба зазначити, що і в 1906 р. найбільні втрати принадають на дворянство лівобережне (490.955 дес.). Із окремих губерній найбільше втратили за 29 рр. губернії Херсонська (1.587 тис. д.) та Катеринославська (1.275 т. д.), найменьне Бийська (136 т. д.) і Подільська (362 т. д.).

Коли дворянські лемлі дуже зменьшилися за 29 р.р., то особиста власність селян за цей же час незвичайно розвиприлася. З 739.116 дес. вона зросла до 2.311.968 дес., с. с., збільнилася більше, ніж в 3 рази, або на 1.575.822 дес., при чему найбільший прирост ми бачимо в Лівобережній (720.363 д.) та в Стевовій (605.735 дес.) Україні. По окремих же губерніях найдужче збільшилася особиста земельна власність селян в Черпигівщині (314 тис.), Херсопщині (317 тис.), Катеринославщині (289 тис.) і Полтавщині (228 тис.), наименший же зріст був в Каївщині (63 тис.) та на Поділлі (47 тис.).

Меньш значний зріст земельної власности спостерегаемо ми у купців---на 160 250 дес., або на 13,9%. Із окремих районів найдужче зросла власність купців в Правобережній (на 85.324 д.) і в Лівобережній (42.723 д.) Украіні, а з поодпиоких туберній на Волині (55.767 дес.) і в Катеринославщині (57.983 дес.); в Черингівщині ж та в Херсондині власність купців павіть зменьшилася; в першій на 10.822 д., а в другій на 25.780 д. В 1906 р. купцями продано або заявлено до продажи через «Крестьянскій Земельный Ванк» 144.277 дес., так що, можливо, у купців лишиться к 1907 р. особистої власности тільки 1.188.333 д., с. т.

Далеко більший прирост особистої зем. власи, масмо ми у міщан. За 28 р. землеволодіння міщан зросло на 524.459 дес., або більше, піж у 2 рази. Із окремих губерній максімальне збільшення було в Херсонщині (217 тис. дес.) сливе в 3 рази, найменьше на Поділлі (11 т. д.).

Ледве чи не найбільше зросла земельна власність «пиних»: з 75.632 дес. в 1877 р. вона досягла 527.030 дес. в 1905 р., с. с. збільшилася на 451.398 дес., або сливе в шестеро: із поодиноких губ. найдужче в херсонщині (274 тис. дес.).

Поминаючи духовенство, прирост земельної власности якогоявляється сливе непомітним (2 т. д.), у чужоземців ми спостерегасмо зменьшення особ зем. вл. трохи більше піж на 60 т. д., при чому мало не все воно принадає на Херсопщину (49 т. д.) та на Поділля (11 т. д.).

Вся вирахована нами илоща особ, зем. власи, на Україні в 1905 р. поділялася між 192,201 володінням. Із них належало:

	Володіннь	в ⁿ /o
Селянам	119:583	62,2
Дворянам	31.031	16,1
Міщанам	27.648	11,4
Духовенству	5,593	2,9
Купцям	1.280	2,2
Иншим	3.875	2,0
Чужоземцям	191	0,1

Ці 192.201 особ вол, окремих сословій були дуже перівномірно поділені між районами:

Купп. Дух. Чуж. Инті. Разом. Лвов Cea. Mim. И. Украша 8.013 19.790 7.681 650 423 41 233 36.856 A. Yanaina 19.709 92.317 16.780 2.821 5.087 54 2.381 139.149 7.476 С. Украіна 3.309 3.187 804 83 96 1.241 16.196

Із щеї таблиці видно, що селянських особ, володіннь найбільше масться в Лівобережній Украіні (66,3%), а найменьше в Степовій (46,1%); а із губерній найбільше в Чернигівщині

(70,7°/_o) і Харьківщині (68,6°/_o), найменьше ж в Херсонщині (35,8%). Особисті вол. дворян складають найбільний % в Правобережий (21,7%), найменьший в Лів. Украіні (14,1%), хоч в останий і було сконцентровано сливе 64% дворянських володіннь всісі Украіни: із ноодиноких же губерній найбільший °/₀ двор. вол. був на Поділлі (34,6°/₀) і в Китвицині (23,2°/₀). найменьший в Чернигівщині (12,1%). Особ вол. міщан пайбільший % був в Правобережній Украіні (21,3%), найменший в Лівобережній $(12.0\%)_0$, хоч знову в останній було $\frac{3}{5}$ $(60.0\%)_0$ мішанських особ, володіннь всил України, а із окремих губериій найбільний ⁰/₀—в Херсолщині (З1.8º/₀) і на Волині (29.3º/₀) пайменьший в Катеринославщині , 5,3%). Особ. володіннь кунців ми спостерегасмо найбільший % в Степовій (4.9%), а найменьший в Правобережий Украіні (1.7%), із поодиноких же губерпій пайбільний в Херсопщині (5,3%) і в Катеринославициі (4.6%) найменьший в Полтавщині (1.6%) і на Волині (1,0%). Особ. вол. духовенства, сконцентрованих в Лівобережній Украіні (91% всіх ос. вол. духов.), найбільший %, масмо в Полтавщані (5,4%) і Черпигівщинь (2.5%), найменьший — в Катеринославщині (0.1%). "Пишим" належить найбільший "/о особ. вол. в Катеринославщині (10.3%), наименьший на Полині (0.1%) і на Ноділлі (0,1%) Що ж торкається чужоземців, то Іхні володіння складають незвичайно малий ^о/о.

Таким чином, при 192.201 особ. вол. і при 15.219.640 дес. особ. зем. власи., середній розмір кожного з них по Украіні мя часмо в 78 дес. По окремих же районах він буде вже ниший: в Прав. Украіні 157 дес., в Лівобережній 32 дес. і в Степовій 302 дес. Ще більші ріжниці по губерніях. Найбільший середній розмір володіння маємо в Херсонщині 331 дес. і Катеринославщині 271 д., найменьший в Полтавщині 29 дес. і Чернигівщині 23 дес.

По окремих категоріях хазяйств особисті володіння і особ. зем. власність в 1905 р. поділялися так:

Розмір хазяйства	. Число вол.	Число дес. у иих.	Boa.	Землі
	B THE	Zarr	R upor	Kernoj
до 10 дес.	123.5	412.1	64.3	2,7
11 50 »	41.3	933,2	21,5	6,2
51—100 »	8.7	626.3	1,5	4,1
Benoio do 100 · »	173 5	1.972.0	90.3	13.0
101500 »	12,1	2.834,0	6,3	18,6
501—1.000 »	3,4	2.421.6	1.8	15,9
Bekara do 1.000 »	15,6	5 255,6	8.1	34,5
1.001-5,000 »	2,8	5.253.5	1,5	31,5
5.001—10.000 »	0,1	1.183.1	0,0	7,8
біл. 10:000 »	0,0	1.555.1	0,0	10.2
Всього більш 1.000 »	3,0	7.992,0	1.6	52.5

Коли прийняти, як не зроблено в «Статистик в землевла свиія за 1905», володіння до 100 дес. за трібні володіння, од 101 до 1000 д. за середні, і більше 1000 д. за великі, тоді ми побачимо, що мало не вся особиста земедьна власність (87%) скопцентрована в руках середніх і великих власників, які разом складають тілька 3.1% всіх особистих власшиків Украіни. Тим часом, дрібним земельцим власникам, яких на Україні масться 90,3% всіх особистих власників, належить тільки трохи більше 1/• (13.0%) всісі особ. зем. власности. Коли ж ми для наших відносий рахуватимемо, як не робило Полтавське Статистичне Бюро, дрібні володіння до 50 дес., середні од 50 до 500 дес., тоді концентрація особистої земельної власности виступить ще яскравін. Тоді на дрібні володіння принадатиме: вдасників 85,8%, землі—8.9%; на середні: власників 10.8%, землі 22,7% і на великі: власників 3,1%, землі 68.4%.

Таке % відношення власників і особистої власности в ріжних економічних групах дужо змінюється по окремих губерніях. Для того, щоб перед нами яскравіше виступили ріжниці

Handenneine, Santi, San			. o.	۲ o		1, 00	1 51	до 10-д. 11 - 100 д. 101 - 500 д.	. 501 1.000 J	301 1.000 A.	1.001 5.000	1.001- 5.000 A	5.001 10.000 A		більш 10.000 д.	E 0
35,7 2.1 32.1 12.1 3,1 15.3 1,5 31,2 0,1 8.0 31 71.0 7,2 22,0 22,6 3,2 21,3 0,5 13,0 0,3 21,1 0.0 1,9 31 31 32 21,3 0,5 13,1 0,2 20,7 0,0 1,9 31 31 31 31 31 31 31 31 0,0 3,8 31 31 31 34 31 31 37 18.1 3,6 18,2 0,0 3,6 3,7 18.1 3,6 18,2 0,0 3,6 3,7 18.2 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3,7 18,3 3	•	•	.พเลกหายยณ	irko.	.uianuəsi.u	irwa.	.ніянинэвгн	лекой	RianHoma	.inko:	.สเลยแกระเส	йлкэв.	Baachuriu.	ilk%:	uiacunkiu.	irkon
11	Харькіютька	•	1,00	- :i	32.1	- -:	ž	61.	6,1	5,3	٦,	31,2	0,1	œ.	<u>ę</u> ,	č,ü
	Полавська	,-	÷.	1- c1	22,0	22,6	3. دار	21,3	e (c	0,61	0,3	21,1	0.0	<u>e:</u>	0,0	. 9
	Червигівська	•	6.67	?! =	0.15	95.0	· -î	- 6115	6.5	13.1	÷1	20.7	0.0	S.	0.0	=
	Київська	•	8,13	1,1	24,3	5,1	0,7	11.9		. <u>.</u>	 	12,6	0,0	3,6	0,1	17.0
	Волинськи	•	16,3	÷.	+1,3	052	6,9	:'1	1,61	12,6	ci S	30,0	0.3	13,2	C, C	7.
	Подільська	•	56,1	e, e,	20,6	3.7		15.3	6.3	23.1	5,1	ο̃0.3	1.	 	÷.	0.1
1.0 8.01 1.0 0.2 11.1 7.9 27.2 28.4 6.0 15.9 4.9 31.9 0.4 10.3 0.1	Херсонськи	•	9.11	Ç	0.1	J. G	2x.6	8,05	CI.	17.3	6.9	39.0	9.0	10.5	.0.1	6.7
	Катеривославська	•	17,3	:! ::	1.1	6.7	27,5	.33	6.0	6,51	÷.	31,9	o	E, 01	- - -	.: ::

ноодинових губерній, ми подаємо більш детальну таблицю і) особистих власників і їхньої земельної власности в кожній економічній групі по окремих губерніях в % відношенні до всіх особистих власників і всієї особистої власности кожної губернії. (Див. стор. 157).

Із цієї таблиці ми бачимо, що дрібні володіння (до 10 дес. і од 10 до 100 д.) займають видатие місце в усіх губерніях Лівобережної і Правобережної України, тоді коли в степових на їх принадає найменьна частина. Особливо багато (більш 1/5) дрібинх власників і їхної земельної власности в Чернигівщині і павнаки, найменьше (біля $\frac{1}{25}$) принадає володіннь власинків на Херсонщину, а на туньої власности на Поділля Що торкасться до середніх володіннів, то вони по всіх губерніях трьох районів поділяються більш меньш рівномірно, крім Волині, де Тхиьої власности найменше (23/9%). Великі ж володіння займають по всіх степових і правобережних губерніях більше 1/2 особ зем, власности ціх губерній, при чому найбільше великоземельної власности на Волині (67,5%). Зовсім протидежне що до великої власности уявляє тепер Лівобережна Украіна, де великі володіння займають ледве 1/2 особ, зем. власности, при чому найменыний відсоток земель великих вдасників принадає на черниrismuny (28,6%).

Ще більше ріжниць ми спостерегаємо в середньому розмірі володіннів поодиноких сословій. Із тих таблиць, які нами були наведені вище, видно, що серелий розмір володіннь був:

y	чужоземців	471	дес.
. 30	иворян	322	>>
y a	кунців	. 312	»
»	MIIIIIIIX	126	×
>	міщан	31	»

Ця таблиця складена нам так само, як і таблиця для 77 р., уміщена в «Україні» (іюдь-август) в наший статті «Із статистики України».

у селян **19** дес. • дух. особ **18** •

а по розмірам хазяйства особиста земельна власпість у сословій поділялася так (в $\frac{9}{9}$):

		і др	óni	середні вели		1Ki	
		H0.10.1.	землі.	волод.	землі.	ВО.10Д.	землі.
y	купців	66.4	3.7	24,8	32,0	8.8	64,3
*	дворян	65,6	4.4	27,0	81.5	7,4	64,1
»	чужоземців	64.5	4.9	26,1	18.7	9.4	76,4
*	mumx	80.4	11,1	17,2	38.8	2,4	50,1
»	міщан	93,8	34.1	5,9	50.4	0.3	15.5
»	селян	96.8	45,7	3,1	12.5	0,1	11.8
»	духови, особ	97,1	66,2	2.6	30,9	0,0	2,9

Таким чином, серед усіх сословій дрібні володіння складають більше $^3/_5$ усіх володіннів; навіть купці, дворяне і чужоземці, здебільшого, дрібні власники. Але, коли поглянути на теляк поділена земельна шлоща особистої власности між окремими економічними групами, то ми прийдем до того висновку, що дворяне, купці і чужоземці, без сумніву у нас — великі земельні власники, бо великі володіння серед їх займають більше $^1/_2$ асмельної площі—у купців і дворян більше $^3/_5$, у чужоземців навіть більше $^3/_6$. Зовсім инше ми бачимо серед селян і духовенства, де $^0/_0$ і дрібних власників (96,8%, у сел. і 97,4%, у дух.) і земельної площі під їхніми володіннями (45,7%, і абельна власність досить розповсюджена (34,1%, площі), являються у нас. безперечно, представниками середнього землеволодіння (50,4%, площі).

Натуральна річ. і вирахований нами середній розмір володіннів кожного сословія, і группровка їх по категоріям хазяйства ріжні в ріжніх губерніях і районах України.

Середній розмір володіннь дворян в Степовій Украіні 733, дес., в Правобережцій 609 дес. і в Лівобережнів 136 дес. ДЦе

більні хитания ми бачимо по губерніях: на Волині 790 дес. і в Катеринославщині 748 дес., а в Полтавинні 111 дес. та в Черпигівщині 101 д.

Що ж торкаеться окремих груп хазяйства, то і тут ми бачимо не меньші ріжниці. Дрібні дворянські володіння найбільш выдонд інпринтиннен В дерижуванський дворжи дрібних земельних власників 84,3% всіх дворян-власників губерий, а иід їхніми володіннями 15.7% всісї дворянської власности: в Полтавщині дрібні дворянські володіння складають 83,2% всіх двор, пол. і займають 14,1% в двор, зем, площі, Середні полодіння дворян складають найбільний "/в в Херсонцині—52,3"/, двор. вол., де иід ними 29.2% двор, зем, площи, та в Катерипославщині 51.7° о двор, вол, в 26.7°/о двор, землі під ними: в Черингівщині ж і Полтавщині, хот число дворан середніх земельних власників не велике, про те земельної площи дворян вони займають в Черпигівщині 41.7%, а в Полтавщині 41,2%. Парешті, великих дворянських мастків пайбільше в Херсовщині [17.7%] з 69,2% зем. илощі, в Катеринославщині 17,5% з 71,5% зем. ил. і на Волині 16,1%, з 71,2%, зем, ил. дворян.

Середній розмір володіннів кунців: в Стеновін Україні 793 д., в Правобережній 443 д. і в Лівобережній 144 д. Із поодиноких губерній найбільний в Херсонцині 915 д., на Вольні 830 д. і в Катеринославщині 646 д., найменьний в Полтавщині 116 дес. і в Чернигівщині 97 д.

13 окремих груп володіннів *дрібні* складають найбільний "/ $_{\rm 0}$ в ЗГернягівщині—85,8°/ $_{\rm 0}$ всіх кл. кунців і 12,3°/ $_{\rm 0}$ іхолої зем. власи. Та в Полтавщині—81,1° $_{\rm 0}$ всіх власи. І 11,5°/ $_{\rm 0}$ зем. вл. кунців. Середніх кунецьких володіннів найбільше в Катеринославщині—50,1°/ $_{\rm 0}$ вол. з 36,9°/ $_{\rm 0}$ зем. нл. а найбільщу земельну плащу вони займають на Поділлі—60,1°/ $_{\rm 0}$ кун. зем. нл. та в Черйнгівщині—43,9°/ $_{\rm 0}$ зем. нл. Що ж торкається великих, то їх найбільше в Херсонщині 32,7° $_{\rm 0}$ кун. вол. з 77,2° $_{\rm 10}$ зем. нл. нід ними.

Середній розмір володіннів міщан в Стеновій Україні 122 дес., в Правобережній 28 дес. і в Лівобережній 16 дес. В гу-

бериіях: найвищий в Херсонщині 131 дес. та в Катеринославщині 120 д., а найнизчий в Чернигівщині 15 дес. та в Полтавщині 10 дес. Дрібні володіцня міщан найбільш розновсюджені в Полтавщині—98.6% вол. з 66,1% зем. пл., в Чернигівщині—97.6% з 46,5% зем. пл., на Волині — 96,5% з 48,9% зем. пл. та в Київщині—96,1% з 48.8% зем. пл. Середні володіння міщан складають найбільший % в Херсонщині—28,8% вол. з 65,4% зем. пл. міщ. та в Катеринославщині 33,1% вол. з 71,5% зем. пл. міщан. Велика же власність міщан займає найбільшу площу на Волині 24,9% в та в Харьківщині 21.7% зем. площи міщан.

Середній розмір володіннів духовних особ в Стеновій Україні 93 дес., в Правобережній 49 дес. і в Лівобережній 14 дес.; із губерній найвинений в Херсоншині 103 дес., найнизациі в Чернигівщині 13 дес. Дрібні володіння духовних особ складають найбільний % илющи в Полтавщині (81,2%) та в Чернигівщині, середні в Херсонщині (81,2%) та в Катеринославщині (70,8%) нарешті великі на Волині (27,9%).

Середній розмір володіннів селян в Степовій Украіні 131 дес. в Правобережній 32 д. і в Лівобережній 11 дес., а із губерній пайбільний в Херсонщині 165 дес. цайменьний в Чернигівщині 9 дес. Що ж торкається окремих категорій володіннів, то *дрібні* володіннів займають найбільний % площи в Чернигівщині (79,8%), на Болині 70,1% і в Полтавшині 68 8%: середні в Херсонщині 62,3% і Катеринославщині 58,8%, а великі в Херсонщині 24.3% і в Катеринославщині 18,4%.

Середній розмір володіннів чужоземнів в Правобережній Україні 1.078 дес., в Степовін 384 дес. і в Лівобережній 175 дес., із окремих губерній найвишчий на Волині 2.883 дес. найнизаций в Харьківщині 86 дес.

Порівнюючи середній розмір володіннів в 1905 р. з середнім розміром їх в 1887 р. 1), ми находимо, що середній розмір во-

Digitized by Google

 ^{1) 1887} року, а не 1877 через те, що в 1877 объектом досліду були володіння з не власники. ноявръ. 1907.

лодіннів всіх сословій, крім міщан, поннянвся. Середній розмір дворян поннянвся двайбільне в Київщині і Катеринославщині в 1,7 раза в кожній: підвисився в Харьківщині і на Волині в 1,1 раза Середній розмір володіннів кунців зменьшинся найбільне на Поділлі в 2,8 раза та в Київщині в 2 рази. Особливо зменьшився середній розмір селян в Полтавщині в 3,3 раза, в Катеринославщині в 2,9 раза і на Поділлі в 2,6 раза. Що ж торкається міщан, то, взагалі кажучи, середній розмір їхніх володіннів троми збільшився, хоч і не в кожній окремін губернії; так зменьшився середи, розм., найбільше в Київщині в 2,3 раза, на Поділлі в 1,8 раза: збільшився ж пайдужче в Харьківщині в 2,1 раза.

Переходимо тепер до другого виду пріватної власности—до коллективної пріватної власности. До неї відпосяться володіння громад і товариств, яким належить 2.619.139 дес., с. с. 6.7%, всісі земельної площі або 11.7%, всісі пріватної земельної власности. Вся коллективна власність поділяється між товариствами, яким належить 2.120.102 дес., або 81.1%, і громадами, що мають 499.027 дес., або 18.9%. По рапонах власність громад і товариств поділялася так:

		3 B 19		B 18	77 р. гин	B	1905 р.: ом. і тов.
		гром.	товар.	гром.	товар	+301	лзмени.
R	Прав. Украіні	112.436	596.796	3.977	93.770	+	611.485
7	Лівобер. »	204.446	622.376	18,953	22.056	+	785,813
-	Стенов »	181.055	902.030	13.832	17,097	+	1.022.156

Всі громади—власники поділяються на громади *селянські і ниші.* Із володіннів громад, можно сказати, розвинені сливе тільки селянські: їм належить 415,623 дес., с. с. 2,3%, всієї прівати, власи., або 15,8% коллективної власи. В районах ми знаходимо такий поділ земельної власности селянських громад:

				в1877 р ятин	. в 1905 р. +біл.—зменш.
B	Правоб	Украіні	42.887	3.977	+38.910
»	Лівоб.	»	191.681	18.953	+172.728
*	Стенов	>>	181.055	13 832	+167.223

13 поодиноких губерній найбільше належить селянським громадам в Катеринославщині 168 тис. дес. та в Чернигівщині 143 тис. дес.

Що ж торкаеться володіннів «пиних» громад, то, крім Волині, де ім належить 68 тис. дес., їх сливе ніде немає.

Із товариств знову найбільш розвинені *товариства сельнеські*, які володіють 1.781.482 дес. с. с. 9,9% всісї прів. власи., або 68,0% всісї коллект. власности. Їхні володіння поділені по районах більш рівномірно ніж володіння громад: в Правобережній Украіні їм належить 445.155 дес., в Лівобережній 551.045 д... в Стеновій 785.312 дес. Із поодпиоких губерній пайбільше селянської товариської власности принадає на Катеринославщину 394 тис. дес., Херсонщину 391 тис. дес. та Харьківщину 229 тис. дес.

За товариствами селян йдуть *товариства торгово-промислові*, яким належить 221.666 дес., с. с. 8.4% коллект, власи. Їхия власність по районах поділена також більш менш рівномірно:

		в 1905 р. десятив.	в 1877 р. десятин.	в 1905 р. + збіл. — змен. десятин.
в Прав.	Украіні	69.124	92.770	— 23.646
» Jin.	»	65.822	22.056	+ 43.766
 Степ. 	· »	86.720	47.097	+ 29.623

Із губерній найбільне було Іхньої власности в Катеринославщині 86,720 д. та в Чернигівщині 39,382 дес.

Всі инті товариства різпосословні, міщанські і мішані розвинені на Україні дуже слабо.

Переглядаючи всі вищенаведені таблиці, ми приходимо до того висновку, що коллективна власність розвинулася лише за останні 28 років. В 1877 році селянські громади володіли тільки 36.762 дес., тенер же їхия власність дійшла до 415.623 дес., збільшившися на 378.861 дес., або більше ніж в 10 разів. Торговонромислові товариства мають тенер 221.666 дес. супроти

161.923 дес. 1877 р. Крім того, впросли слине певідомі в 1877 р. селянські товариства в Іхніми 1.781.482 дес.

На жаль в повій праці Центр. Ст. Комітета нема пілки відоностей про особистий склад громад і товариств, що мано в земельну власність, і через це неможливо визначити їхню роляв сільському хазайстві в ціфрах земельної площи на кожного члена громад і особливо товариств.

Другою головною групою володіннів являються надільно зомлі селян. В 1905 р. надільної землі було 18.169.922 дес. або 46.7% всісі земельної площи. Всіх же дворів, яким належистия площа, було 2.878.120 дв. Отже середній паділ на 1 двір містив в собі 6.3 дсс. По окремих районах відношення дворів і надільної площи було:

			над. землі десятин.	дворів.	на 1 двір десятин
B	Правобереж.	Укр.	6.159.829	1.134.654	5,4
>	Лівобережній	»	7.187.809	1.178,345	6.8
*	Стеновій	, m	1.822.281	565,121	8,5

13 губерній найбільний середній паділ на 1 двір ми бачимо в Катеринославщині 9.3 дес., найменьний на Поділлі 3.8 дес.

У ріжніх же категорів селянства ми спостерегаємо такий поділ:

¹⁾ Ця група володинів являється особливо важною, а тим часов ледве чи не самі неневні та ще й дуже в праці Центр. Ст. К-та відомості про надільне землеволодіння. Дуже важно, папр, гочно установити число дворів. А тим часом, з невністью можно сказати, не число надільних селянських дворів в праці зовсім непірне. Так для 1905 р. показано дворів по Кийвщині 383.503 (в таблиці № 1 ноказано 362.953 дв.). Тим часом, по рахуванням агропомичного виділу кийвської губернської земської управи їх було, при величині двора в 5,3 дуні. 519,273 дв., а по більш точним відомостям кийвської губернської управи в 1905 р. було в Кийвщині дворів 588.493, із числа яких селянських дворів було 558.226. Помияка, як бачимо, колосальна (к 1.6 раза). Очевидно, і всі засновані на невірному підрахуванні дворів висновки міркування, які маємо в «Статистиці», будуть мевірні.

навна селянс паділь І поділ но ок			_			7. E	над. землі Десятин.	ă	H LBODIB.	на 1 двир десятия.	
ськи ної Це і ді	emai	1СЛУ 0 В	'aки эпн эпн ерек	ار ا	пержавних	8.6	8.616.005	1.130	136.983	1.5	
ix aen aen		i cix эть	X 1	2	поміщиньких	8.1	8.166.894	1.61	.617.240	5.0	
па і іп. і в іі		вор па 44.		17.	удільших		23.590		5.059	4,6	
ділі ман ше Па		iв ъді.: ,9°/	imu	. *	чиншовиків		109.690	7	40.952	5.6	
ып оть pi ыды		і Бин 6 ВС	щы	*	KO. IOHIICTİB	1.2	1.245.896	i-	77.886	15,9	
X // 47,9 Bilon		CKJA IX J IGI U	anx		Разом		18.162.075 1)		2.878.120	6,3	•
ворів, %. ірн и й	.onne.	дають ворів, чділь-	маса еться був-	rane i	1) Не розпессно по дворах и Лівобережній Укр. 7.847 дес. Теж ваме і в другій таблиці на цій стор.	о по двора пці на цій	х в Ліво стор.	бережнія	N. Kp. 7.847	lec Tex	•
•		IIPAB0	IPABOBEPEKHA.	·*.	.IIBOBE	HBOBEPEKHA 1.		E)			
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	. •	LBopis.	36MJi 1PCHT.	Ha 1	цворів.	зеклі десят.	Ha 1	лворін.	землі десят.	Дв.	
Поміщицьких.	•	K85.111	1,584,932	-, -,	509,073	2.343.608	1.6	223.026	1.238.304	e, c	
Державник.	٠.	201.562	1.844,597	0.2	668.212	1.733.321 7.1	1	264,209	2.338.084	9.5	
Коловистік		1	i .	, i	i.		1	17.486	1.215.896	9,01	·
Чиншовиків	•	10.952	109.690	2,6	•	1.			-	ı	
Улізьних	•	3 999	20 560		1.060	3.030	on ci	ı	1	i	

Отже, найменьше забезцеченими землею авляються чинновики, середній паділ яких 2.6 дес., та удільні Лівоб. України -2,8 дес. на один двір: із б. помінцицьких найбільш запезнеченими суть селине Степової України з 5,25 д. на двір., а найменьш в Лівобережній Україні з наділом в 1,6 дес. Що ж торкається 6. державиих, то найбільший середній наділ вони мають в Стенови Украіні 9.2 д., найменьший в Правобережній 7,0 дес. Пайбільший же наділ з номіж усіх селян мають колонисти Стеновог Украіни 15,9 дес. Ще більш ріжноманітні середні наділи по зокремих губерніях. Для поміщиних селян папоільшин середнін падіт ми масмо на Волині 7,3 дес лайменьини на Поділлі і в Полтавщині 3,7 дес. Для державних знову напойльний на Волині 10.3 дес., а також в Катеринославиции 9.7 дес., а наименьшии на тому ж Поділлі 1.7 дес. Удільні селяне мають напоільнин середній паділ в Київщині 5.1 дес, а найменьшин на Чернисівщині 1.7 дес. Пайменьше ж забезпечені землею чиниювики мають найбільний середній наділ на Волині 10,2 дес., найменьний на Поділлі 2,2 дес. Що ж торкається колонистів, то найбільший алділ Ім належить в Катеринославщині 27,5 дес., найменьший в Херсонщині. Середній же паділ всіх селин пайбільший в Катеринославщині 9,3 дес. пайменьший на Полідлі 3,8 д.

Всією надільною землею селяне на Україні володіють вочасти на «общинном» праві, почасти на подворному:

> цворів. землі дес. на общинному праві 1.191.643 8.834.438 ¹) » подворному » 1.686.477 9.327.637

Звідсі ми бачимо, що більша половина дворів володіє більнюю половиною надільних земель на основі подворного права, а що до решіти, яка володіє ніби то на общинному праві можно сказати те, що ми казали в пишому місті: це не общинне землеволодіння, а «общее».

¹⁾ Не розпесено по дворах 4.105 д. в Чернигівщині і 3.742 д. в Полтавнині.

Коли ж ми візьмемо групіровку дворів і падільної землі поокремих районах:

:		110,1	верне	Oón	uinne
		дворів	Землі	дворів	землі
в Правобережий	Укр.	1.094.857	5.935,014	39.797	224.815
» Лівобережній	»	.569,617	3.093.725	$\boldsymbol{608.698}$	1.086.237
» Степовій	1)	21.973	298.898	543.148	4.523.386

то ми побачимо, що подворие землеволодины сливе пликом напус в Правобережији Україні, так само, як, навнаки, общиние в Степовій Україні; що ж до Лівобережної, то тут трохи більше 1/2 принадає і дворів і землі на общинне землеволодіция. В окре-мих губерніях подворне володіння займає найбільше дворів і пайбільшу площу на Поділлі 99.6% Дв. і 99,5% над. зем., на Волині 98,2% дв. і 97.3% над. зем. та в Київщині 91.0 , дв. і 92,5% над. зем., на общиние ж володіння принадає найбільший % дворів і площи в Катеринославщині 99.2% дв. і 99,5% най. зем та в Херсонщині 93,3% лв. і 87,5% зем. В Черпигівщині ж падільна земельна илоща поділена більш меньш рівномірно між общиния і подворним землеволодіниям; на общиние припадас 51,5% дв. і 53,6% пад. зем.

Зовсім инпин мальнок стане перед нами, коли ми розгляиемо, як поділені двори і земля общинного і подворного землеволодіння (в %) між окремими категоріями селянства;

	and the same of th	Hot	ворие	Oóngn	HHe .
		дворів		дворів	землі
y	номіщицьких	70,0	63.2	30,0	31,8
*	державних	13,7	39,3	56,3	60,7
*	колонистів	16,1	20,0	85,9	80.0
*	удільних	100,0	100.0	·	:
>	ะเลยเลยเกลา	100,0	100,0		. —

Таким чином, на основі подворного права володіють наділами всі удільні і чиншовики: серед поміщицьких мають подворие землеволодіння 70% дворів, серед державних вже ченьше половини і, парешті, пайменьше—меньше 1/5 — серед колопистів. Навпаки,

общинного землеволодіння зовсім немає на Україні серед удільних і чинновиків, меньше 1/2 його є серед номіщиньких, більше 1/2 серед доржавних і більше 4/2 серед колопистів.

Розглядаюти групіровку дворів по розмірам паділу, ми ба-

			, Linn	nin	Ben	ir.
			aoc. число	B %	,tecat.	H 0/a
I	дес.	і меньше	81 691	3.0	39.074	0,2
12	>		132.104	4,6	208.387	1,1
2-3	>		326.087	11.5	841.617	4,7
34	*		376 607	13,2	1.318.852	7,3
4 - 5	>		383.667	13.1	1.731.693	9,5
510	*		1.155.667	40,5	8.269.232	45,7
10-50	>		397.174	13.9	5.592.864	30,9
50-100	*		1.378	0,0	82.373	0,4
біл. 100	»		195	0,0	30 428	0.2
	•	Разом	2.857,570	100,0	18.114 6200	0.001

Отже, ця табляця показуе нам, що падільна земля, як і пріватна земельна власійсть, поділена дуже перівномірно. Коли ми побымо всі двори по величині паділу на дрібні до 5 дес середні од 5 до 10 д. і. нарешті, великі в 10 д. і більше, тоді матимемо, що дрібні двори, яких трохії меньше 1/2 всіх дворів (45,6%), мають землі меньше 1/4 (22,8%), середні двори, яких біля 2/2 (40,5%), велодіють меньше, піж 1/2 падільної землі і великі, яких маємо меньше, 1/4, сконцентрували в своїх руках мало не 1/4 (31.5%) всієї пад. зем. власности. Що ж торкається середнійого розміру пацілу на 1 двір в кожній групі, то в групі дворів з дрібния паділом на 1 двір припадало 3.1 дес., з середнім паділом 7,1 дес., з великим 14,3 дес.

Неділ (в %) дворів і земельної надільної власности по розмірам паділу в районах розкрис перед нами характерні ріжниці поодиноких районів:

Не розпессий по дворах: на Волині 4.227 дес., по Київшині 43.228 дес., по Чернигівщині 4.105 д., по Полтавщині 3.742 дес., развом 55-302 дес.

			, to 5	Acc.	ნ10) дес.	більше	10 nec.
							цвор.	
В	Правобер.	Украіні	57,6	33,8	32.9	11,1	9.5	25,1
>,	Лівобер.	*	14.8	22,8	43.1	50.8	12.1	26,4
,,	Степовій	»	24.0	9,2	50,0	43,7	26.0	47,1

Таким чином, як видно із тільки що паведеної таблиці, люори з дрібним земельним наділом складають більшу половину всіх дворів в Правобережній Україні, а на тупю долю там приходиться 1/3 всієї падільної землі. Дуже близько до Правобережпот України з цього погляду стоїть. Лівобережна, де на двори з дрібним земельним паділом припадає біля 1/2 всіх дворів, а падільної землі трохи меньше 1/4. Повною протилежністю їм обом с Степова Украіна, в якій дрібні двори складають тільки 1/4 всіх от при на стонового рацопу. Що ж торкасться дворів з великим середнім наділом, то напоільше їх в Степовій Україні (більше 1/4), з надільною площою під пими біля 1/2 вс. над. земль, в Україні Правобережній і Лівобережній Іх тільки біля 1/10 вс. дв. з земельною илощою під ними біли \mathcal{H}_{\bullet} вс. пад. землі. Двори ж з середнім наділом подмені більш меньш рівномірно по всіх трьох рафонах Украіни (од 32,9% до 50,0%).

Ще більші ріжниці виступають, коли взяти окремі губернії. Так пайбільше дрібних наділів мають Поділля 78,6%, Полтавщина 56.1% і Київщина 55,5% і середпіх—пайбільше Херсонцина 52.2%. Чернигівщина 50,8% і Волинь 50,6%, великих—пайбільше Катерипославщина 33,3%. Харьківщина—22,7% і Волинь 22.2%.

Серод всіх трьох груп наділів, безперечно, перша цеб то дрібні наділи мають при сучасних відпосинах Росії дуже велике значіння. Двори з дрібним паділом складають з себе саме категорію селянства, обхопленого земельним голодом, втілення, так мовити, земельнаго питання в Росії. Ось через що ця група зазнала особливої уваги Центрального Статистичного Комітету— в цьому ми між инним добачасмо практичну підоснову новой праці його, —ось через що найдокладніше вияснено скільки є в

ист надільног землі, скільки не стає до порми, яку діректор Ц. С. К-ту визначає в 5 дес. на двір, треба думати, в 5 душ.

Вище наведені таблиці показують, що дрібні наділи на Украіні мають 1,303,156 дворів, (по Свр. Росії 2,856,950 двор.), а Іхня власність доходить до 4,139,723 дес. (по С. Р. 9,027,813 дес.). Отже, коли пристати на порму діректора, д. Золотарьова, то, при 3,4 дес. (по С. Р. 3,2 дес.) на кожини двір цієї групи, по всій Україні земельний голод опреділяється в 2,375,957 цес. (по С. Р. 5,256,937 дес.), а саме:

	с у групи	недостач	:1
в Правобережній Україні	2.063,385 дес.	1.089.583	œ.
, .liвобережній	1.635.619 ,	1.002.386	
" Стеновій	140.719	291.978	.•-

Із окремих губерній найбільше дворів цієї групп в абсолютних числах мастьєя: на Поділлі 360,471 дв., на Полтавщий 250,849 дв., в Київщийі 201,456 дв., в Чернигівщийі 144,502 дв. і в Харьківщийі 132,270 дв

Опреділивни розмір недостачі, д. Золотарьов робить сиробу вказати ті фонди земельці, з яких можно що недостачу поновнити. До вих належать запас Земельного Банку 1905 р., ці маєтки, які запропоновано йому було в ті часи до продажу, казенні оброчні статті і оброчні удільні статті. За поміччю їх на думку діректора можно цілком задовольнити земельний голод в Росії. Погляньмо, чи можливо де зробити на Україні. Всього землі, яка могла бути к кінцю 1906 р. у «Крестьянського Поземельного Банку, но 8 губ. України маємо 1,557,2 тис. дес. Оброчних казенних статтів 402,4 т. дес. та удільних 190,3 г. дес. Отже разом 2,151,1 дес.

Таким чином, навіть коли б ися ца земля могла перейти до рук голодного селянства, коли б і вся вона була б здатна для хліборобства, то і тоді б на Украіні нею не можно було задовольнити земельного голоду нашого селянства—в розмірах впрахованих д. Золотарьовим,—і довелося б зачінити ще 224.8 тис. дес. землі великих власників. Але всі ці рахування

Digitized by Google

д. Золотарьова не мають під собою сливе піяких підстав. Ми вище зазначили, що число всіх надільних дворів на Украіні далеко більше піж показано в праці Ц. С. К-та, отже і розмір педостачі далеко більший піж наведений нами вище. Далі, коли за порму вважати на двір 5 дес. удобної землі, то треба було б д. Золотарьову опреділити число десятии неудобної падільної землі; тоді педостача зросла б ще більше. Пе меньш дивіним в рахуванцях д. діректора є і те, що такого ж поділу на удобну і пеудобну для хліборобства землю не зроблено в земельному, фонді призначеному шим на задоволення земельного голода селанства. Патуральна річ, коли б це все було зроблено, тоді б визвилюся, що значну частину землі для розвязання земельної справи довелося б так чи ниакше взяти з земельної власности великих поміщиків.

Нам липпилося ще розгланути мобілізацію надільної земельної власности.

Порівняння кількости дворів і падільної землі в **1905** 1877 р.

1800iB землі у них на 1 двір. дес. - 1905 p. 1877 p. 1905 1877 p. -1905 1877 И. Укр. 1.134.654 689.439 6.159.8295.787.274 5.4 8.4 Лівоб. 1.178.345821.133 7.187.809 6.374.174 6.8 7.7 Стенова. 565.121 310.329 4.822.281 1.600.618 8.5 14.1 Разом 2.878.120 1.851.201 18.169.922 16.872.066 6.3 9.1

показуе нам, що за 28 років число дворів зросло на 1.026.919 тоді коли падільні землі збільшилися тільки на 1.297.856 дег. Найбільший зрост числа дворів із окремих районів ми бачило в Правобережній Україні в 1,7 раза а найменьший в Лівобережній—в 1,4 раза. Що ж торкається поодиноких губерній, то найбільший зрост числа дворів мається на Поділлі в 1,86 раза, в Херсопщині в 1,74 раза, на Волині в 1,68 р., найменьший же в Харьківщині в 1,4 р.

Цілком протилежне, ми бачимо, що до зросту надільної земельної власности. Пайбільший прирост надільних земель ми

масмо в Лів. Україні 813-635 дес., найменьший в Степовій— 221.666 дес., а із губерній найбільний в Черписвщині 446.172 дес., і в Полтавщині—274.659 дес., найменьший же на Поділлі на 87.523 дес., та в Катеринославщині 87.504 дес.

В залежності од того, що за 28 років число дворів зросло далеко швидче, ніж кількість падільної землі, середній розмір паділу по всій Україні значно поменьшав, спустивникся з 9,1 дес., до 6,3 д., при чому із окремих губерній пайбільше понижився на Поділлі в 1.79 раза, в Херсонщині 1,64 р. на Волині в 1,58 р. та в Катерипославщині в 1,54 р., найменьше в Полтавщині в 1,24 р. та Чернигівщині в 1,20 р. 1).

Переходимо до останивої групи володіннів—до лемель фержави, мерков, манастирів і велких установ. Цій групі належало в 1905 р. на Україні 2.839.317 дес., або % всіст земельвої илощи.

Серед ціх володіннів по кількості землі перше місце палежить казепним володінням, що займали площу в 1.437.241 дес. Мало пе вся ця земля скопцентрована на Волині 480.495 дес. в Херсонщині 279.398 д. та Київщині 196.451 д. Коли взяти на увагу, що з Височайшого Повеління 402.4 т. д. поступили в земельний фонд для продажу через землеустроїтельні комісіў селянам, то володіннь казни, невне, липпиться на Україні 1035,3 тис. дес.

За володіннями казин йде власність міст — 524.318 дес.. при чому більша половина її в Херсонщині (268 т. дес.). Троми меньші розміри мас. власність перков, яким належить 429.580 дос.; більша ½ (242 тис. дес.) її скупчена в Правобережній Україні, а саме на Волині 92 тис. дес.. на Поділлі 81 т. д. та в Кивицині 66 т. д. Ще меньше землі належить у нас уділом—

¹⁾ Патуральна річ, це зменшення в дійсності далеко більше. бо, як ми вже зауважили число дворів в дійсності далеко більше. Так напр. по Київщині при 383.503 двор. Цевтр. Ст. К-та в 1905 р., середній маємо 5,5 д., меньше проти 1877 р. на 1,7 дес. При 588 г. двор. Київської губ. управи середн. наділ маємо в 3,7 дес., меньше в порівнянию з 1877 р. на 3,5 дес., або сливе у двоє.

272.515 дес., із яких найбільше припадає на Київщипу (94 т. д.), Поділля (65 т. д.) та на Волинь (53 т. д). Всяким інстітициям належить земельної власности-103.388, при чому мало не вся вона в Степовій Україні—в Херсонщині 54 т. д., в Катеринославиции 28 т. д. Парешті, манастирі мають у нас земельної власности 72.275 дес. із числя яких на саму Херсонцину припалас 27 т. л.

Так на підставі пової праці Центрального Статистичного Комітету малюється нам поділ земельної власности між трьона основними групами землеволодіння, як в цілій Україні, так і в окремих и районах і губерніях.

- Маючи на увазі, що знищення викунних ставить надільні вемлі в групу пріватної власности, спробусмо, зьеднавим в одне ціле паділи і пріватні землі, малювати тепер становище всієї пріватної власности на Україні в 1905 р.

Обидві тільки що зазначені нами основні групи володіннів в 1905 р. містили в собі разом 36.008.701 дес., які но своїм складовим елементам так поділялися в 1905 в окремих районах:

	Паділи			coó. acn.		Земл і това		
		,	\mathbf{e}^{\cdot}	C	. 4	T	H	R.
в Правоб, Укр.	6,159.829		5 89	28.95	2	709	.232	12.698.013
 Лівобережній 	7.187.809		4.49	98.50	7	826	.822	12.513.538
» Степовій	4.822.284		4.89	71.78	ı	1.083	085	10.797.150
по Украјні	18.169,922		15.21	19.64	0	2.619	.139	36.008.701

Таким чином, падільні землі в цілій Украіні складають біля 1/2 всіст пріватної земельної власности, трохи більше 2/2 въпнадае на особисту власність і тільки 1/12 на власність ріжних грамад і токариств. Трохи инше ми бачимо в районах: наділя складають більше половини тільки в Лінобережній Українь, в Правобережній же і Степовій меньше 1/2; тим часом особиста пласність доходить сливе до 1/2 в Степовій, в Лівобережній спускаеться мало не до $^{1}/_{3}$; що ж торкасться коллективної власности то в Стеновій її трохи більше $^{1}/_{10}$, в Лінобережній меньше $^{1}/_{10}$, а в Правобережній тільки $^{1}/_{10}$. Із губерній найнорше місце по кількості надільших земель займає Харьківщина (62,3% всісі прів. власи.), по кількості особистої класности Херсонщина (50.6%) і Волинь (50,5%), коллективної — Катеринославщина (12.7%).

Коля порівняємо данні 1905 р. і 1877 р. то ми побачимо.

•	В 1877 р. булс	Наділів	Особ. влас н .	Земель гр. і товарис.	Разом прів. вл.
	·	J.	е с я	T II	Ħ.
B	Правоб. Укр.	5.787.274	$\boldsymbol{6.348.952}$	96.747	12.232,973
>	Лівобережній	6.374.174	5.285.322	41.011	11.700.507
>	Стеновій	4.600.618	6,119,927	60.927	10.781.472
		16.762,066	17.754.201	198.685	31.211 952

що, взагалі кажучи, по всій Україні за 28 років зросла кількість надільної землі і земель громад і товариств, тим часом коли особиста власцість зменьшилася.

Вся вище наведена илоща пріватної власности но характеру користування землею поділялася так:

1. в особистій власності	15.219.640 дес.
2. " подворному володінні паділів	9.331.379 "
3. "общиниому """	8.838.543 "
4. "товариській і громадській власност	i 2.619.139 "

Отже, коли поділимо ці чотирі групи на *особисту* і коллективну власність,—присднавни до першої групи подворну

надільну власність, а до четвертої общинну надільну землю, матимемо:

особистої власности 24.551.019 дес. або 68,2°/о коллективної " 11.457.682 " " 31,8 "

Із окремих районів Прівобережна Украіна мас особистої власпости більш 90% всіст прів. влас., Лівобережна особистої біля 60% вс. пр. вл. і Стенова трохи меньше 50%. Що ж до окремих губерий, то особ. вл. найбільше на Поділлі (94,3%) і на Волині (94,2), коллективної в Харьківщині (65,1%), і Катеринославичні (59,8).

- Порівняння данних 1905 р. про особисту і коллективну власиість з данинми 1877 р., коли особистої власности було 25,645,410 д. (75,0%), а коллективної 9,069,542 д. (25,0%). показус нам, що за 28 р. відбувся і відпосний, і абсолютний врост коллективної власности при абсолютному підунаді особистої власности.

Натурально, що тепер, коли ми присднали надільні землі до прівитної власности, поділ її по сословіях буде вже зовсім виший. Для того, щоб змалювати цей поділ, ми присднясмо до надільної селянської власности землі селянських громад і товаристь. як селянських, так і мішаних міщансько-селянських та особисту власність селян, до особистої власности міщан прилучимо землі міщанських товариств, до особистих володінніх кунців землі торгово-промислових товариств, а до особистої земельної власности «инших» землі разпосословних товариств. Тоді вся илона пріватної земельної власности поділиться так між сословіями:

Сслянам	атижован	22.706.447	дес.	абю	63,0%
дворянам.	, ,	9.985.409		,	27,7 .
купцям	,	1.554.276	-	,	4,3 ,
міщанам		890,709		*	2,5 .
mumm	· 7	682.471	n		1.9
духовиим	,	98.865	,	,,	0,3 ,
аўжозсяця	ım "	90.521	"		0,3 "
Разо	м "	36.008.701	,	•	100.0 "

Отже 90,7% всісі пріватної земельної власности належить дворянам і селянам, при чому із окремих губерній дворянам найбільше належить на Волині (39,9°/.), на Поділлі (38,7°/.) і в Київщині (36.4%), селянам в Харківщині (74,3%) і Чернигівщині (72,9%).

на Поділлі 0,5 дес.

Колиж ми візьмемо саму тільки солянську земельну власпість в її складових елементах:

Надільног землі	18.169.922	дес. або	80,0%
Особистої власности	2.314.968	, ,	10,2 "
Землі сел. громад	1.781.482	, -	7,9 ,
Землі сел, товир.	115.623	7 7	1.8 ,
Землі мішаних товар.	24.452	ŋ ·	0.1 "
	22,706,147		100.0 _

то ми побатимо, що надільні землі складають 4/5 всісі земельнов класности селян, а придбана—тільки 1/5. Отже, в 1905 р. придбана земля грас вже досить велике значіния в пріватній власвості селян і в середньому на 1 двір її принадає біля 1,6 дес. 13 всил придбаної землі приходилося на Стенову Украіну 1,957,632 д. на Лівобережну 1,747,233 д. і на Правобережну тільки 831,660 д. Із окремих губерній найбільше придбаної земля палежало селянам в Катеринославщині—1,059 т. дес., найменьше —на Поділлі 225,993 д. В середньому на 1 двір приходилося придбаної землі найбільше в Катеринославщині 3,9 дес., найменьше

Порівнюючи земельну власність селянства в 1905 р. і 1877 р., ми бачимо що:

		Наділів 1	Гридоан.	Разом
ĸ	.1877 р. палежало сел.	16,672.066	775.908	17.447.974
,	1905 , , ,	18.169.922 4	.536.525	22.706.447
H	1905 р. більше на	+1.497.856+	3.760.617	+5.258.473

найдужче збільшилося землеволодіння селянства в Черпигівщин на 1.090 тис. дес. або в 1,56 раз., Катеринославщині на 952 т. д.. або 1,36 раз. і Херсонщині на 842 д., або в 1,36 р.

Коли ж взяти на увагу, що тепер земельна власність селянства повинна збільшитися на кошт запаса Банка, казенних і удільних оброчних статтів на 2.151.1 тис. дес., то вся селянська пріватна земельна власність дійде до 24.857,5 тис. дес., а сама тільки придбана до 6.687.6 тис. дес. (27,0% вс. пр. вл. сел.).

Не меньші зміни од присднання надільних земель до пріватпої власности знайдемо ми і в поділі земельної площі і володіннів но розмірам хазяйства. Коли ми і особисті володіння і наділи розміром до 50 дес. вважатимемо за дрібні володіння, од 50 до 500 д. за середні, а в 500 дес. і більше за великі, тоді будемо мати:

	володіннів	°/ ₆ ,	землі десят.	* / ₀
до 50 дес.	3.020.875	99.1	19.347.519	58,0
од 50500 »	22,401	0,7	3,578.133	10.8
500-і біл.	6.495	0.2	10.413 608	31,2
Разом	3.049.771	0.001	33 33 4.26 0	100,0

Звідсі ми бачимо, що мало не всі земельні власники (99.1%) володіють трохи більше ніж ½ всіст пріватної земельної власности, тим часом коли ½50 всіх земельних власників володіє трохи меньше ніж ½ вс. пріват. зем. влас. Ще яскраніш виступе основний—дрібний—характер земельної власности на Україні коли ин побъемо першу категорію на дрібні групи:

					володіннів	9/6	iakoe o	· •/o
		10	3	дес.	542.892	17.5	1.089.078	3,2
ОД	3	до	10	>	2.039.474	63,6	11 732.316	35,2
*	10	>	50	>	438.519	18,0	7 526.125	19,0

Отже 81% всіх володіннів мають тільки 38,4% вс. особ. зем. власности, при чому 17,5% із них, володіючи тільки 3,2% всіст прівати, зем. вл., являються по свойому становищу, власне кажучи, пролотарями, бо життєвий рівень Іхній далеко низчий, щіж у явичайного пролетаря 1), і живуть вони здебільшого від

Digitized by Google

Див. Ильниъ: Развитіе капитализна въ Россіи. появръ. 1907.

продажу—прямого, чи замаскованого—своей робочої сили каниталові. Число ціх quasi-власників пролетарів повинно бути далеко винче, бо, як ми вже зауважили раніш, число дворів в праці Центр. Статистичного Комітета, можно думати, значно зменьшено протв дійсного.

Нарешті, в «Статистиці землеволодіння» зроблена спроба опреділити, на скільки кожне сословіє забезнечено землею.

Маючи даниі перепису 1897 р. що до поділу людности по сословіям і припускаючи розмір кожної сімьї в 5 душ. ми можемо хол приближно уявити собі що забезпеченість кожносопринаймні із більших—сословія. На кожних 100 дворянських сімей масмо володіннів найбільше в Черписівщині (119), і в Полтавицииі (101), найменьше в Кинжині (20) та Херсонщині (15). На 100 купецьких сімей найбільше володіннів принадає в Черингінцині (39) та в Полгавщині (20), найменьше на Поділлі (5) та в Київщині (6). На 100 сімей міщан приходилося пайбільше володіннів в Полтавицині (14) та в Київицині (12), найменьше на Поділлі (меньше 1) та в Катеринославщині. Що торкається селян, то на 100 селянських сімей приходилося володіннів найбільше в Черингівщині (88) і в Полтавщині (84), найменьше на Волині (58) та в Київицині (57). Таким чином, найбільш забезпеченими із всіхсословій являються дворяне і селяне; серед них найменьше безвемельних.

Питания про те. скільки безземельних селян є на Украіні, являється безперечно дуже цікавим. На жаль установити точно число їх являється неможливим. Річ в тому, що перепись 1897 р. не містить в собі піяких прямих данних про число селян, запятих в сільському хазайстві. Отже опреділити число безземельних селян можно тільки приближно, шляхом посередніх рахуваннів. Метод, яким користувався д. Золотарьов для опреділення числа безземельних, такий. По % числа особ, запятих в сільському хазайстві в 1897 р., і но величної і персопальному складу хазяйства опреділяємо число особ запятих в сіл. хаз. в 1905 р. Одкидаємо звідсі число песелянських сільських хазайств: порівпюсмо результат в числом селянських володиний 1905 р., до яких прилічуємо і двори, і, таким чином, масмо ймовірну ціфру безвемельних селян.

Коли аробити ці всі рахування, то виходить, що число всіх селянських хазяйств на Украіні доходить до 3.655,6 тис., число ж селянських володіннів складає 2.977,2 тис. Отже, звідсі виходить, що безземельних селяя у нас в 1905 р. було біля 678,4 тис. сімей. с. с.. коли рахувати склад хазяйства в 5.3 душ. 3.595,5 тис. душ, або 19% всього селянства, занятого в сільському хазяйстві на Украіні в 1905 р.

Зовсім инше відношення бачимо ми по окремих районах України:

		Число мешк. заантих в сх.	Unero beix ci.1, xasufterb	Чисто селин. хазийств.	Число селян. волод, разом з Дворами.	Віднощення числа селин. волод, до чи- сла селин, хаз
,			B T	и с я	y a x	•
B	Правобер. Укр.	8.157,4	1.614.5	1.597.5	1.133,9	70
*	Лівобереж. »	7.080.2	1.326.9	1,280,1	1.270,7	99
*	Стеновій »	4.068.7	786,6	77×,0	572.6	73
	По Украіні	19.406,3	33.727,9	. 3 655,6	2.977,2	81

Таким чином, найвишчий °/₀ безземельного селянства ми масмо в Правобережній Украіні, до якої з цього погляду дуже близько стоїть Стенова. Тим часом в Лівобережній Украіні, в цьому краю дрібної земельної власности, °/₀ безземельних (1°/₀) зовсім незначний. Тут, очевидно, сільський пролетаріат істнує в замаскованій формі під покрівлею власника певеличкого клаптика землі.

Далеко більні хитання в % безземельних селян, запятих в сільському хазяйстві спостерегасмо ми в окремих туберніях. Із всіх губерній паших в одній тільки Черппговидині ми не тільки не масмо зовсім безземельних, а ще, навнаки, спостерегасмо, що

де-які селяне володіють де-кількова паділами особ, які покинули село, або мають, крім надільної, ще й особисту власпість. В Харьківщині вже ми бачимо 4% безземельних, в Полтавщині 5%, на Поділлі 15%, в Катеринославщині 22% в Київщині 36%, і, нарешті, на Волині 37%.

Так малюються нам сучасні земельні відпосини на Украіні на основі пової праці Центрального Статистичного Комптоту.

М. Порм.

Кіевсная духовная семинарія въ первой половинъ XIX ст.

(Воспомицинія 1).

Въ ректорство Смарагда, впоследствии архіонискова рязанскаго, профессоромъ философіи быль Лелявскій-прегорькій шьяпина, не бывавний въ классъ недъль по двъ и болье, а когдапосль своей бользии-бывало прийдеть въ классъ, то никогда пичего толково не разскажеть, а только на всехъ сердится и спраниваеть урокъ, котораго раньше не задавалъ. Во время запоя Леливскаго первако замвияли или самъ ректоръ Смарагдъ, или профессоръ и вмецкаго и греческаго языковъ Карцовъ, которых в лекцін для слушателей были истиннымь удовольствісмь, - такъ они оба увлекательно и просто преподавали, а особенно Карновъ, которын, какъ выдающійся наставникъ. былъ вскоръ назначень профессоромъ въ кіснскую академію, затімъ произведень въ чинъ : дъйств, ст. совътника, что по тогданинимъ временамъ и норядкамъ было песлыханною редкостью. При всехъ своихъ выдающихся умственныхъ дарованіяхъ. Карновъ не отличался однако гуманностію и добросерденісять по отношенію къ своимъ питомпамъ, которыхъ передко колотиль за незнание уроковь или пеумъние отвътить ва какой-либо вопросъ: такъ, однажды онъ спросиль ученика Синькевича: какъ по ивмецки косить? и когда тотъ отвътилъ: «в косить по измецки ис умью», -- Карновъ до крови набиль ему лицо». Гражданскую исторію въ это же время недурно чигаль Иларій Повицкій, о которомъ преданіе сохранило только то, что онь имъдъ шесть нальцевъ на рукъ и приходился роднымъ

¹⁾ Aub. N. 9.

братомъ извъстному профессору кіевскаго университета Оресту Новицкому.

Не меньиними слабостями, чемъ Леганскій и Велединикійданке отвринть, адоррфоди ами йышимедор и временьто подъ конецъ службы. Бойковъ:--красанецъ собою и обладавны и громадною физическою силою, онъ почему то боялся крысъ, а еще болье женицивь, при встрычь съ коими на улиць старался асреходить на противоположную сторону. Зная нь совершенств. латинскій языкъ и им'єв превосходную память, опъ напивался, какъ говорится, до чертиковъ и умерь отъ бълой горачки; при ріомь онь быль еще бливорукь и шохаль табачокы. Подходя кы семинарской калиткъ, опъ снималь картузь и держаль его въ рукъ. раскланивадся со всьми истрычными, а также и съ торговками. имъвними здъсь, подъ семинарской оградой, свои рундуки, перепесенные вы нестидесятыхъ годахъ на горговую илондады/ около Льва. Принисдиня въ классъ. Бойковъ обыкновенно вынималь изг вармана и закладываль между пальцы посовой илитокы, споакерку, синсокъ учениковъ и карандантъ; а по окончании/урока. какт только послышится звонокъ, он немедленно оставляеть аудиторію и посибнию уходить задоль наз класса, раскланива съ съ своими слушателями на объ стороны, презъ заковую свою посп'янность, соедіненную сь близорукостью, онъ однажды замватиль со стола, вмЪстВ съ табакеркой и илаткомъ, и черняльницу, которую опрокинуль в шанку и темъ премного распольпилъ учениковъ. Степень познанія учениковъ онъ опреділяль довольно оригинальнымъ способомъ, отмъчая въ сийскъ противъ жаждаго имъ отвъты или радомъ единицъ съ илюсомъ. – самая лучшая отмътка того времени, или рядомъ нулей. Бывало спросить: такой-то! Ученикъ выходить на средниу класса. къ столу, за которымъ сидитъ или стоитъ профессоръ: Войковъ приближается вълему, осматриваеть вругомъ: во что одътъ, кавъ стоить и, всматривансь въ лицо, спращиваеть: «это не родственникъ тебъ такой-то, что учился у меня тогда-то?» — «Да. родственникъ!-отвъчаетъ робко спрошенный». «Пу. хорошо: стунай на мъсто; онъ у меня быль эминентъ и ты будень эминентъ»,

и ставить ему ин за что ин про что рядь сдиниць съ и юсомъ. Другому же, на подобный отвътъ, говоритъ: «ступай, дуракъ, на мъсто: и опъ (знакомый или родственникъ сирошеннаго) у меня быль въ 3-мъ разрядь, и ты будень въ 3-мъ разрядъ», ли ставить ему въ спискъ рядъ пулей. Эти единицы и иули оставались, большею частію, до конца года и по нимь составлялся разрядной списокъ. При столь своеобразномъ способъ опънки учеинческихъ познаній, стоявшихъ въ тісной связи съ доброю **или** дурною наматью профессора къ предкамъ ученика. выходило въ заключение то, что очень прилежные ученики передко попалали въ 3-и разрядъ, а лЪпивые и бездарные въ 1-й. что всегда почти и обнаруживалось на экзаменауъ. Ректоръ бывало въ недоумьній справиваеть Бойкова о причинахъ, почему такой то заинсанъ въ 3-мъ разрядь, когда отвъчадъ на экзаменъ не хуже нерворазрадныхъ? Въ разръщение недоумънія. Болковь по обыкновешю подходить къ ученику, осматриваеть его кругомъ съ головы до ногь и житемь, новоротивникь нь ректору, говорить съ видомъ удивления: «не понимаю, какъ это опъ попалъ въ 3 разрядь: онъ у меня эминенть. Ваше Высокопренодобіе!» учениками Бойкова было не мало такихъ, которые отличие знали латинскій языкъ и перібдко указывали на погрышности товарищей при отвітахъ профессору, винманіе котораго было ослаблиемо или потеминемо состоящемъ невыбинемости: въ числъ таковыхъ особенною наблюдательностию отличался ученикъ Березницкій, почему Бойковъ всегда цмікть его ввиду, в если вімівчать, что Березинцкій покачиваеть головой, то сейчась сердился на него и кричаль: «ты чего качаень головой? Думаень, я не знаю, что онъ вреть! Давай мић Цицерона, давай Тита Ливія, давай... давай... самого чорта давай, такъ не проведеть меня!

Для упражненій въ переводі съ латинскаго ялыка на русскій и обратно Бойковымъ практиковались не только древніе классики, но и современные русскіе писатели-баснописцы, пачинавшіе уже завоевывать себі въ духовной піколі почтенное міссто послі Езона и Лафонтена. Переводя однажды басню Крылова: Волкъ и журавль, ученикъ Василій Марконскій (священ.)

еділаль такой перифразь: «когда уже опъ (волкъ) не могъ дышать, то сталь журавля приглашать»... а Бойковъ написаль ему на полямь тетради: «Какъ же опъ могь приглашать, когда пе могь дышать? -- Бойковъ обладаль звучнымь и пріятнымъ годосомъ-басомъ и всегда выражаль свое особое благоволение въ классь тыть ученикамы, кон вторили сму басомы же, вы своихы отвътахъ, или могли взять тономъ ниже его; охотно игрялъ съ ними въ швайку и даже боролся съ В Марковскимъ, который считался силачемъ: если же хотъль кого ругнуть, то излюбленными эпитетами его были: бальбесь и повіса. Общительность в простота въ обращени Бойкова съ воспитанниками доходили до того, что, когда опъ быле экономомъ въ семинаріи, ифкоторые изъ казеппокоштныхъ учениковъ заходили къ нему ради выпливи стаканчика чайку или рюмочки водки, за которою онъ ихъ и посылаль. Любителей дарового угощенія набиралось немало: ифкоторые же охотинки до вышивки падобдали ему до того, что, при всей своей списходительности и добродущів, онъ должень быль имъ отказывать, за что обиженные продълывали ему разныя накости. Такъ, ученивъ Александръ Дейнекинъ, разсердившись на Бойкова за то, что опъ отказалъ ему въ вышникъ, и зная трусливую его натуру, отометиль ему за это такимь образомъ: однажды вечеромъ Бойковъ по какой-то надобности выиель ваъ **с**воей квартиры, забывь запереть ее на замокъ: Дейнекинь, подкарауливанній его, моментально вощель вь спально Бойкова и улегся подъ его кроватью; чрезъ пъсколько минутъ Бойковъ воротился и, инчего не подохр'явля, легь спать. Не усивлъ опъ вздремиуть, какъ почувствоваль что его кровать. вичеть съ нимъ, подпимается вверхъ; испугавнись. Войковъ вскочиль сь постели и убъжаль на дворь въ чемъ быль, надълавши **шуму**: вслідь за шимь, незамітно въ потьмахъ, вышель Дейнекинъ и скрылся. Когда объ этомъ приключеній узпали поутру семинаристы, то изкоторые изъ нихъ пришли проведать и распросить Бойкова о случившемся: посль шихъ пришель и Дейне винь съ выраженіемь удивленія и сказаль: «это вась Богь хо твль наказать за то, что вы откавали мив какъ-то въ рюмочкв

водки, — поминте. — Дайте же хотя теперь, выньемь за ваше здоровье» — и выпили!

Учитель ибмецкаго языка и церковной исторіи Михаиль Михайловь—человікть желчный и бользненный, у котораго нижнія губа гипла отъ рака, вслідствіе чего опъ постоянно повязывался платкомъ; лицемъ опъ быль довольно безобразенъ, и нелюбовь къ себі учениковъ увеличиваль еще боліс излишиею требовательностью въ знаніи ибмецкаго языка. Семинаристы прозвали его шулеромъ по слідующему случаю; однажды, когда опъ шель на урокъ, одинь изъ учениковъ вбіжаль въ классъ и вяйсто того, чтобъ сказать по пімецки: Lebrer (учитель) идетъ, опибся и закричаль: Schuler (ученикъ) идетъ; съ этой поры его иначе не называли какъ только шулеромъ.

Учитель Егоръ Семеновичь Горскій преподаваль первопачально библейскую, а затычь церковную историо въ 1-мъ отдълепін философскаго класса и пізмецкій языкъ. Семинаристы прозывали и его шулеромъ, какъ потому, что опъ по безобразію своему вполив походиль на предмветника своего Михайлова, котораго такъ дразнили, такъ и потому еще, что первый разъ по приходъ своемъ на урокъ иъмецкаго изыка, опъ сказалъ вступительную річь, въ заключеніе которой просиль своихъ слушателей оказывать ему такую же расположенность, какъ и его предмыстнику, а какъ предмыстникъ не пользоватся ихъ любовію, о чемъ Горскому не было извъстно, то но окончании урока, неуспъль онъ перешагнуть порогь, какъ встъдъ ему весь классъ запричалъ: шулеръ, шулеръ!.. По безобразію своему Горскій походиль болье на обезьниу, чъмъ на человька, страдаль слюпотеченіемъ и сильно заикался, чъмъ поселяль всеобщее отвращение къ своей персонъ. Это однако не мъщало ему питить самыя ивжные симпатін къ красавиць дочери своего квартирнаго хозянна, и когда она однажды пришла въ семпиарскую перковь съ своими родителями и докторомъ, вноследствів жевзвинимся на ней, то Горскій не замедлиль подойти къ ней съ почтения и привіломь, оть конхь она туть-же внала въ обморокъ. Несмотря на свои естественные педостатки и косно-

языче, спльно мішавшее ему въ преподаванія. Горскій быль очень выскателень къ ученикамь и, требул съ нимъ буквальнаго знанія урока по тетрадків, справиньсть всегда по бидетамь, на коихъ наинсаны была имена и фамили учениковъ, веледетвіе чего иному приходилось отвічать урокь почти каждый день, а другому-одинъ разъ въ цълую треть года: за пропускъ, при чтеиім урока, какого шибудь слова или союза— и, по, и т. д.—с.д.довали азвительные укоры, неудовлетворительных отмытки и посы,на на колбиа къ нейкъ (т. е. нечкъ). Заслуженное наказаніе иереносилось безропотно, но незасдуженное всегда шумъ, попотъ и раздражало учениковъ до того, что иные не могли безобидно спосить иубличнаго посрамленія, и въ качествік белсильнаго возмездія бывало наидноють ему вы калони, набросногы всяваго сора въ шлину или приньють къ шинели и всколько гразныхъ лоскутьевь и т. под. Временно Горскій преподаваль и - естественную исторію, на уроки коги приносиль картинки пЪкоторыхъ животныхъ, и когда однажды показаль ученикамъ картинку дикообраза, то ученики закричали: это шулерь!.. Горскій въ домі. Чеснока по Флоровской улиць, въ квартиръ. выходившей окнами на удину противъ семинарской церкви. Дьтомъ здісь (между Флоровскимъ монастыремь и семинарской церковью) скондялась масса богомольцевы, и воть одинь ныв семьнаристовь, питавини за что-то злобу противь Горскаго (Алекрандръ Бордычевскій), устроиль ему следующую сцену: подошелии къ одной кучкъ богомольцевъ; онъ спросиль ихъ; «Люде добрі, чи бачили ви коли мавиу, чи ні? Як не бачили, то ічть подивіться, -- он вона сидить у вікні: а як хочете, щоб вона з вами заговорила, то махайте руками і кажіть; акиш. акиш!-то вона встане і буде з нами говорить, бо вона вчена». А Горскій въ это время дъйствительно сидъль у открытаго на улицу окна и смотрыть на прохожихъ. Богомольцы подощли турьбой въ окну и начали вематриваться Горскому възлицо: опъ сталь сердиться и. запкаясь, кричаль, чтобъ отопли прочь, «1..! серце, дивись. дивись, ще й сердиться бісова тварь»! --- «А зовсім положа на чоловіка». — отозвалась другая пзъ бабъ! А Бордычевскій съ ком-

нашею себѣ похожихъ смотрять изъ-за угла, да за бока берутся оть сміха, что вполив удалась злая шутка. Увольнился Горскій изь семинарін по слідующему случаю; семинаристамь, привыкшимъ отвъчать уроки за скамьею при пособіи тетрадки и подсказыванія, весьма не поправилось то, что Горскій, желая изміпить этотъ зловредный порядокъ вещей, пачалъ вызывать ученаковъ для устныхъ отвътовъ на каоедру: судили, рядили и всъ сговорились не отвъчать профессору. Горскій пожаловался на упорство учениковъ ректору, которому, по прихода въ классъ, они доложили, что не могуть учиться и отвычать Горскому потому, что онъ такъ перазборчиво преподаеть, что пичего рѣмительно недьзя понять и вичесто устной разумной передачи лекийн онъ постоянно дитаеть се но какой то старинной синей тетрадив. Желая удостовъриться вы справед инвости протеста, ректоръ предложилъ Горскому объяснить ученикамъ урокъ, имъющій быть заданнымь на следующій день. Горскій, не ожидавній этого и никогда серьезно не готовисшийся къ уроку, пришель въ такое замћивательство, что рћиштельно шичего не могь разсказать толкомъ, а только илеваль на свою завѣтичю тетрадку и, усилению запкаясь, произпосиль какіе то безсвязные, возб**уждавніе** смѣхъ звуки. Послѣ этого ректоръ сказалъ Горскому: «Пичего ивть удивительнаго, если ученики вамь не отвічають: при такомъ преподаваніи мудрено что-нибудь усвоить», Горскій, не могний перепесть такого конфуза, вскорь подкль прошеніе объ отставкъ. Родной братъ Горскаго-јеромонахъ Іоанинкій, виосяцаствін архіси, варшавскій, быль инспекторомъ семинарін, и его прозывали семинаристы усика, потому что она ималь привычку моргать одинить усомъ, бъгая по корридору. Какъ профессоръ, онъ не отличался какими-либо выдающимися достоинствами и не имъть недостатковъ своего брата...

Ректоръ Густинъ Михайловъ (съ 1828 по 1835 г.), внослъдствии енисконъ костромской, былъ очень добрый человъкъ, синсходительный начальникъ и толковый преподаватель. Современным нерелаютъ, что при немъ на Спаской улинъ, въ домъ Левицкой, семинаристы затъяли устроитъ доманий спектакль, въ которомъ, въ

числъ другихъ, участвовали въ женскихъ роляхъ Максимъ Кустовскій и Симеонъ Бобровичь. Когда объ этомъ лицедійстві было донесено ректору Густину, по онъ распорядился арестовать всіхъ участниковъ пры въ техъ костюмахъ, въ какје опи будуть паряжены, и представить къ нему: въ поимкъ артистовъ между прочими участвоваль и кучерь ректора, знаменитый Куземка, у котораго губа была разсъчена конытомъ почти до самаго уха и когда ему пужно было говорить, то онь прежде стисьиваль ее рукой, а затімь уже говориль. Этотъ то Куземка собственноручно и притащиль Кустовскаго и Бобровича предълнию ректора въ женскихъ костюмахъ. Когда вышель въ шиль Тустинь, то не узналь своимъ питомцевъ и спросиль Куземку: «Ты зачёмь привель сюда этихъ испохъ»?---Это Максимъ Кустовскій и Бобровичь, Ваше Высокопреводобіс, — самодовольно объясниль Куземка. Суклавъ виновнымъ строгій выговорь и опреділивь имъ классную эпитимію, Тустиппрогналь ихъ вонъ и пригрозиль исключениемъ если они или ктолибо другой изъ семинаристовь вздумають повторить что-либо подобное. Пользуясь списходительностію и добротою Ідетина, семинаристы безболзвенно посвидани не только театръ, который быль тамъ, гдъ теперь Европейская гостинища, по и часто отправлялись на прогудки и кутежи за Дибирь-на лодкахъ. Такому своеволю быль положень конець посльтого, какъ утонуло однажды семь душъ учениковь. За такое илохое смотрвије Тустинь быль удалень оть ректуры и долгое время не быль производимъ вь списконскій сапь.

Послѣ Густина ректоромъ быль Геремія Соловьевъ, человъкъ довольно ограниченныхъ способностен, недальновидный начальникъ и илохой наставникъ. Ученики его не долюбливали и презывали его ханжей, потому, что опъ принималъ къ себѣ всякихъ юродивыхъ и другихъ завѣдомыхъ семинаристамъ пройдохъ и нарлатановъ. Догматическаго богословія опъ почти не читалъ, а пренодаваль въ классѣ катехизист Петра Могилы: желая слынать что либо повме и интересное отъ пренодавателя богословской наукв, взамѣнъ которой имъ только надоѣдали упражненіемъ въ заучиваціи на намять цѣлыхъ славъ изъ Спраха, ученики пногда пываціи на намять цѣлыхъ славъ изъ Спраха, ученики пногда пываціи на намять цѣлыхъ славъ изъ Спраха, ученики пногда пываціи на намять цѣлыхъ славъ изъ Спраха, ученики пногда пываціи на намять цѣлыхъ славъ изъ Спраха, ученики пногда пываціи на намять цѣлыхъ славъ изъ Спраха, ученики пногда пывація на намять цѣлыхъ славъ изъ Спраха.

пашею себь похожихъ смотрять изъ-за угла, да за бока берутся оть сміха, что вполив удалась злая шутка. Увольнился Горскій изъ семинарін по слідующему случаю; семинаристамъ, привыкшимъ отвъчать уроки за скамьею при пособіи тетрадки и подсказыванія, весьма не поправилось то, что Горскій, желая измъинть этоть зловредный порядокь вещей, пачаль вызывать учены. ковь для устныхь ответовь на наоедру: судили, рядили и всь сговорились не отвъчать профессору. Горскій пожаловался на упорство учениковъ ректору, которому, по прихода въ классъ, они доложили, что не могуть учиться и отвъчать Гонскому потому, что онъ такъ перазборчиво преподаетъ что пичего режительно нельзя понять и вмісто устной разумной передачи лекиін онъ постоянно читаеть ее по какой то старинной синей тетрадив. Желая удостовъриться вы справед ивости протеста, ректоръ предложилъ Горскому объяснить ученикамъ урокъ, имъющій быть заданнымь на следующій день. Горскій, не ожидавній этого и никогда серьезно не готовичнийся къ уроку, примедъ въ такое заменнательство, что решительно инчего не могь разсказать толкомъ, а только илеваль на свою завѣтичю тетрадку и, усиленно запкаясь, произносиль какје то безсвизиме, возбуждавние сміхъ звуки. Послії этого ректоръ сказаль Горскому: «Ничего ибть удивительнаго, если ученики вамь не отвічають: при такомъ преподавании мудрено что-инбудь усвоить». Горскій, не могшій перепесть такого конфуза, вскорф подаль прошеніе объ отставкъ. Родной братъ Горскаго-јеромонахъ Іоанинкій, виосятдстви архіси, варшавскій, быль инспекторомъ семинари, и его прозывали семпиаристы усикъ, потому что онъ имъть привычку моргать одинить усомъ, бъгая по корридору. Какъ профессоръ, онъ не отличался какими-либо выдающимися достоинствами и не имъть недостатковъ своего брата..

Ректоръ Густигъ Михайловъ (съ 1828 по 1835 г.), внослѣдствін енископъ костромской, быль очень добрый человѣкъ, синсходительный начальникъ и толковый преподаватель. Современники перезаютъ, что при немъ на Спаской улицъ, въ домѣ Левицкой, семинаристы затѣяли устронть домаший спектакль, въ которомъ, въ

числъ другихъ, участвовали въ женскихъ роляхъ Максияъ Кустовскій и Симсонъ Бобровичь. Когда объ этомь лицедійстив было донесено ректору Тустину, до онъ распорядился арестовать всёхъ участпиковъ игры въ тъхъ костючахъ, въ какіе они будуть наряжены, и представить къ нему: въ ноимкъ артистовъ между прочими участвоваль и кучерь ректора, знаменитый Куземка, у котораго губа была разсычена конытомъ почти до самаго уха и когда ему пужно было говорить, то онь прежде стискиваль ее рукой, а затыть уже говориль, Этоть то Куземка собственноручно и притащиль Кустовскаго в Бобровича предълнию ректора вълженскихъ костюмахъ. Когда вышель къзничь Тустигь, то не узналь своихъзнитомисвъ и спросиль Куземку: «Ты зачемь привель сюда этихъ испохъ»?--Это Максимъ Кустовскій и Бобровичь, Ваше Высокопреводобіе, — самодовольно объясниль Куземка Сдътавъ виновнымъ строгій выговорь й опреділивь имь классную эпитимію, Іустинь прогняль ихъ вонъ и пригрозиль исключеніемъ, если они или ктолибо другой наъ семинаристовь вздумають повтороть что-либо подобное. Пользуясь синсходительностію и добротою Ідемина, семинаристы безболзвенно посвидали не только театръ, который быль тамъ, гда теперь Европейская гостининца, по и часто отправлялись на прогудки и кутежи за Дибирь-на лодкахъ. Такому своеволію быль положень конець посліктого, какъ утонуло однажды семь душъ учениковь. За такое илохое смотрыне Тустинь быль удалень оть ректуры и долгое время не быль производимь вь епископскій сапъ.

Послѣ Тустина ректоромъ быль Геремія Соловьевь, человѣкь довольно ограниченныхъ способностей, недальновидный начальникъ и илохой наставникъ. Ученики его не долюбливали и прозывали его ханжей, потому, что опъ принималь къ себѣ всякихъюродивыхъ и другихъ завѣдомыхъ семинаристамъ пройдохъ и шарлатановъ. Догматическаго богословія онъ почти не читалъ, а преподаваль въ классѣ сатехизисъ Петра Могилы: желая слышать что либо новое и интересное отъ преподавателя богословской наукв. взамѣнъ которой имъ только надоѣдали упражненіемъ въ заучиваніи на намять цѣлыхъ главъ изъ Сираха, ученики иногда имъ

Digitized by Google

гались ділать Іеремін возраженія, за которыя и были производимы въ дураки. Такъ, однажды ученикъ Терентій Грищинскій спросилъ Іеремію: что Вогъ діляль до сотворенія міря? Тоть отвъчалъ сму по малороссійски: батоги плів на таких дурнів, як ти. На экзаменахъ заставляль богословцевъ нисать на доскъ Символъ въры в молитву Господию, и бъда бывало тому, кто напишеть малую букву тамъ, гдв следуеть быть большой!--«Ты еретикъ, ты вольнодумець, это грахъ» и т. д. Захоталь еще Іеремія впесть въ Семпнарской церкви такой порядокъ, чтобы ученики богословія исполняли пономарскія обязанности: разводили огонь, подавали вадило, выходили со свъчой и т. и., а потому въ классъ и сдълалъ о семъ предложение постриженнымъ во стихарь богословцамъ; по они почитали себя кандидатами священства, находили унизительною для своего достопиства пофомарскую службу и потому ответили ректору отказомъ, а одинъ изъ учепиковъ-Филиппъ Помазанскій, по выходь Ісреміи птъ класса, заявиль во всеуслышаніе, что тоть будоть выстчень розгами. кто согласится быть въ пономарской роли. Геремія, огорченный непослушаніемъ богословцевъ, сдълаль представленіе преосвященному Инпокентно Ворисову о пострижения въ стихарь избранныхъ имъ для сей надобности словесниковъ, помышляя между прочимъ и о способъ привлечения когда инбудь къ исполнецио сей обязанности богословцевъ. И вотъ однажды на вечериемъ богослуженін, когда приближалось время выхода со свічой, онь, призвавин въ одтаръ ученцка Александра Мацькевича, всяблъ ему облачаться въ стихарь и идти со свъчой. Ошеломлениый такимъ неожиданнымъ приказаніемъ ректора, съ которымь нозиталь пеуместнымь объясилться вы одтары и делать остановку въ богослужения. Мацькевичь рышился пойти противы воли товарищей-одьлея въ стихарь и вышель со свъчей. Увидьвии Мацькевича въ чицъ свъщеносца, товарищи сильно вознегодовали на него и свою угрозу высычь розгами привели въ исполнение такимъ образомъ: 16 марта 1839 г. последній урокъ быль профессора исторіи церкви Михайлова; не усивль онь но окончанів урока переступить порогь, какъ товарищи набросились нассою

на Мацькевича, бывшаго въ шинели, накшиули ему на голову воротинкъ иниели и, чтобъ никого не видълъ, завязали на шеъ илаткомъ, новалили на полъ, отдули розгами и упили, оставниъ его еле живого. Когда о семъ произшествін Димитрій Буткевичь. родомъ волинецъ, далъ знать Іеремін, то опъ немедленно распорядился отправить Мацькевича въ большицу, а о виновимув сділать розыскъ; въ тотъ же день Теремія лично сообщиль о семъ приключения съ Мацькевичемъ преосвященному Инповентно, котораго вздиль приглашать нь служенно на 17 марта, по случаю храмового праздника въ тендой семинарской церкви. За литургіей Пинокентій произнесь, по этому поводу, сильную обличительную рачь семинаристамь. Главные виновники съкуній Терентій Грищинскій, Григорій Совицкій, Левъ Александровичь и другіе были немедленно уволены изъ семинарін, а Мацькевичь, за такое попошеніе, быль назначень нь Академію, предпочтительно предъ другими лучнивми товарищами. Впоследствій времени, когда Мацькевичь быль уже священиикомъ и благочиннымъ, а Совицк й столоначальникомъ консистории, то при встрычь. по дъламъ службы. Совицкій шути цъловаль Мацькевича въ голову. приговаривая; «здравствуй, сынъ мой»! Мацькевичь, скрывая подъ улыбкою досаду, старался всегда поскорье отдълаться отъ своего съкугора, который назойливо приставаль въ нему съ разными разспросами и воспоминаніями о процеднемъ и настоящемъ и при разставани, пожимая руку, твердиль ему: «Пе забывай меня, сынъ мой, я-жъ тебя крестилъ-Аворостиль, не водою -а лозою». Викеть съ съкуторами Мацыкевича подверглись исключенію: Василій Бордычевскій, за то, что, на другой день послів оказін съ Мацькевичемъ, побиль окна въ квартирѣ Іеремін, п Александръ Мужаловскій, за то, что въ пыномъ видъ отправился во Фроловскій монастырь съ шарманщикомъ, заставиль его и грать предъ квартирой игумении, а самъ, сброенвъ сюртукъ и саноги пачаль танцовать и продължать разныя штуки. Наклопи остію къ пьянству и буйству отличались также и извије, а осо бенно басы, митрополичьиго хора, изъ коихъ ученикъ богословія Константинь Троцкій, пришедшій однажды въ классь въ нья помъ

видь, повстръчался въ корридоръ съ Гереміей, наговори тъ ему грубостей съ угрозами, за что ректоръ приказалъ связать его служителямъ и спесть въ карцеръ;—доросой опъ во всю слотку ревълъ приосъ: «безумное вельніе злочестиваго мучителя люди поколеба»...

При Јеремін вь семинаріи была учреждена еще должность благочиннаго, возложенная имъ на ученика богословія Пикиту Лашкевича: опъ долженъ быль смотрыть не только за поведениемъ учениковъ при перемънъ уроковъ, по и за своевременнымъ прихоломъ наставниковъ въ классъ; если же кого вибудь изъ наставинковь почему либо не было вы классы, то Дашкевичы обязань быль занимать учениковь чтеніемь какой инбудь кинги. Эта должность упразднена была съ выходомъ Геремін изъ семинарін. Будучи черезчурь выяскательнымь, Іеремія назначиль однажды къ исключению изъ семпиарии 18 учениковъ за то, что опи, во главь со своимъ старинимъ. Миханломъ Ильнецкимъ, вмъсто роци, отправились гулять за Дивирь, так ихъ застигла странива бура съ дождемъ, и опи выпуждены были, перевернувши лодки вверхъ деомъ, просидеть подъ ними въ голоде и холоде три дия, чемъ привели семинарское начальство въ больной переполохъ и налиний хлоноты по ихъ розысканию: по митрополить Евгецій, принявъ по винма ніе находчивость и благоразумную распорядительность юношей въ несчастномъ случаћ, не согласился на увольненіе имъ и сказаль ректору; «я собираю, а ты хочень расточать»? А что Евгеній дійствительно заботился о томъ. чтобы привлечь въ школы побольше не только дътей духовенства. псохотно вообще отдававшаго въ науку дътей своихъ, но и дътей свытскихъ лицъ, можно заключить изъ того, что почти на каждомъ публичномъ экзаменф передъ вакаціями внушаль семинаристамъ, -отправляющимся домой, приглашать и заохочивать къ поступлещо въ духовныя училища дътей не только причетинческихъ, но и свытскаго званія: причетниковь же, упорствовавшихь въ нежеланін отдавать своихъ дітей въ училища, переводиль на худнія мьста. По какъ въ питересахъ дисциплины исльзя было оставять безъ всякаго наказанія вышеозначенныхъ 18 семпнаристовъ, то

исключение виновнымъ было замънено: аля учениковъ богослоніа трехдневнымъ стояніемъ на ногахъ у порога въ классѣ? для учениковъ философіи — трехдневнымъ стояніемъ на ногахъ у порога въ столовой во время объда, а ученикамъ словесности — трехдневнымъ стояніемъ въ столовой на кольняхъ. Провинившісся отправнивались и отъ этого наказанія по разнымъ причинамъ, а особенно потому, что въ столовой исегда объдали и мальчикивъвніе, которые могли насмъхаться надъ ними: но этой просьбой привели инспектора въ такой тилью, что опъ началь обзывать ихъ «мятежниками» и «поляками» и посадить исъхъ за голодный столъ. Такимъ образомъ голодавшіе три для подъ лодкой вынуждены были отсидѣть еще три для за голодивыхъ столомъ въ семинарской столовой.

Прислуги себь Іеремія не нацималь, и келейникомъ у него быль ученикъ Описимъ Рыбальский, впоследствии игуменъ Оптинной пустыни,-человысь бездарный и пеучивнійся, по весьма пизконоклоними, за что Теремія его любиль и переводиль иль класса въ классъ не по заслугамъ, а по окончачні курса постріпъ его въ монахи. Инсьмоводительскій обязанности несли сами учеинки, владъвине хоронимъ почеркомъ, за что пользовались льготами и списхожденість семинарскаго пачальства, при переводі изъ класса въ классъ, хотя уроки они посъщали весьма ръдко. Нисьмоводителямъ этимъ часто сходили съ рукъ такія шалости и проказы, за которыя рядовой ученикь могь бы подвергнуться весьма строгому наказанію. Такъ, півкто наб нихъ, Романъ Попомаренскій, сънграль съ Іереміею такую комедію: предъ великоностными заговинами, желая возвеселиться со други своими, опънакупиль разной живности, вы томь числе и поросенка, котораго предполагалось почью, какъ успеть начальство, заколоть и нажарить на кухит и который поэтому быль до поры до времени спесень и заперть въ семинарской залъ, подъ которой винзу какъ разъ приходилась молитвенная компата Ісреміи. Читая молитны на сонъ грядущій, Іеремія быль приведень въ смущеніе шумомъ и стукомъ, раздававшимся надъ его головой отъ бъготии поросенка. Не зная, въ чемъ діло, опъ послалъ своего

Digitized by Google

келейника узнать, что тамъ толчется: тотъ, подошедни къ двери, сталъ прислушиваться, по все казалось тихо, потому что поросенокъ, заслышавши стукъ въ корридоръ и чье-то приближене къ двери, инстинктивно притихъ. Не уснълъ келейникъ сойти внизъ и доложить Гереміи, что въ залъ пичего не слышно, какъ поросенокъ принялся опять бъгать и шумъть, пока его не взяли оттуда на закланіе. Геремія же, заподозривъ въ этомъ шумъ дъйствіе нечистой силы, на другой день окронилъ залъ святой водой.

При Теремій для пом'ященія казеннокоштных учениковъ панимался домь кіевскаго войта Кисилевскаго, въ которомъ в произошель савдующій песчастный случай. Ученикь философія Филиппъ Чепурковскій поссорился за объдомъ съ однимъ изъ своихъ товарищей А. Таргонісмъ и, въ нылу гибва, бросиль въ него пожемъ такъ мътко, что попалъ прямо въ сердце, и Таргопій туть же умерь, а Чепурковскаго немедленно исключьли изъ семпнарів. При Ісромів, по ходатайству предъ митрополитомъ, практиковалось зачисленіе за воспитанинками всёхъ 3-хъ классовъ праздныхъ священиическихъ и причетиическихъ иъстъ вь спархін; такъ, ученику словесности Петру Случевскому, пынь священнику села Миньковець, предоставлено было въ приходь его отца діаконское місто, числившееся за нимъ до окончанія семинарскаго курса, но коему онъ получаль всь доходы на свое содержание въ семинаріи. При ректурь Іерекіи инсиекторомь при немъ быль јеромопахъ Владиміръ, человъкъ бользненный, желчный, придпринвый и потому пепользовавинйся любовью поспитанинковъ. Какъ раньше, такъ и при немъ, иѣкоторые квартирные богословцы вели знакомство съ дъвицами съ которыми они ходили гулять, въ воскресные и праздиченые дии, по холмамъ и дебрямъ незаселенной тогда мъстности, тянувшейся отъ Покровской церкви по Андреевскому надгорью до Михийловскаго монастыря, откуда открываются и ныи в живописные виды на Дивирь, Подоль, Фболонь и задивировскія слободы: эти м вста почитались семинаристами зв самыя удобныя для такихъ прогулокъ, такъ какъ они найболее удалены были объ взора и нояврь-деклорь, 1907,

Digitized by Google

вниманія писневцій. По блительный глазь писневтора Владиміра пропикь и сюда, при пособій полевой зрительной трубы, о чемь по секрету сообщиль семинаристамь бывшій его келейникь Петрь. Предательская арительная труба была украдена подкупленнымь келейникомъ и передана твмь, кои не разь уже песли, благодаря ея услугамь, позорное наказаніе. Умерь Владимірь оты чахотки и погребень у сіверной стороны теплой семинарской церкви, гліз находится библіотека. Посліз него писнекторомь быль іеромонахь Лоанасій, имівшій обыкновеніе держать всегда голову вверхь, за что семинаристы прозывали его «Фантазіею». Любиль онь пногда покутить, по свое діло зналь и толково преподаваль Свящ, писаніє.

Философію, по Баумейстеру, преподаваль профессорь Иплиивевъ-человінть весьма способный, по имівний слабость приходить въ классъ подъ хмелькомъ, а потому на урокъ всегда благодуществоваль, много смінлен и потінналь своихъ слушателей разными остротами и шутками: ученики его весьма любили какь за веседый правъ, такъ и за прямоту души, соединенную съ гуманнымъ обращениемъ. Словесность, по Бургію, весьма толково преподавали: Илатонъ Тронцкій, о коемъ рычь будеть ниже, и Иванъ Максимовичь, бывний видеть и секретаремъ правления. а затъмъ переведенный профессоромъ въ Кіевскую академію. Физику, алгебру и геометрію преподаваль Василій Камонскій. внослъдствін протоїерей: предметы эти считались второстепенными и преподавались весьма псудовлетворительно, а потому и нознанія по шимь ученики пявли самыя ограниченныя. Пикакихъ физическихъ опытовъ въ класст не производилось; съ физическими приборами ученики знакомились по рисункамъ на доскъ. да и то не всегда можно было виділь отчетливо эти рисунки за шинелью Каменскаго, всегда посившаго се наопашь и закрывавшаго собою всю доску, такъ что ученики сдълали ему однажды такое замъчание: «вы говорите, что свътъ сквозь темпое тъло не пропиваеть, какъ же мы можемъ видъть, что вы рисуете па доскъ, когда ваша шинель мъщаеть пропикнуть туда пашему зрвийо?» Когда объясиялись какіе либо физическіе законы и

явленія такъ туманно, что шхъ нельза было нонять, то ученики нерѣдко дѣлали Каменскому возраженія, между конми попадалась иногда такая ченуха, отъ которой весь классъ хохоталь: такъ, однажды ученикъ Гр. Варгулевичъ, бывній головою выме всѣхъ въ классѣ и говоривній октавою, далъ Камейскому такой вопросъ: какое вліяніе имѣетъ угрызеніе овода на тѣлесный организмъ волв, когда онъ гезкается?»—«Дуракъ!»—былъ отвѣть учителя.

Учителемъ французскаго языка былъ ісромонахъ Евменъ,—человъкъ добрый, обходительный, умный и весьма любимый учениками, по, къ песчастію, имъвшій слабость предаваться ньянству. Въ семинаріи съ нимъ часто повторялись такія спены: прійдеть бывало въ классъ выпивши и успеть за столомъ, сиди на стуль: ученики сидять до звонка безъ всякаго дъла, а нослъ звонка уходять изъ класса потише, чтобъ не разбудить Емменя, который и оставался въ классъ снящимъ. Въ такомъ блаженномъ успеніи за столомъ въ классъ не разъ заставалъ его ректоръ Геремія, и такъ какъ замѣчанія его не пмѣли исправительнаго воздъйствія на слабую волю Евмена, то онъ и вынужденъ быль сдълать представленіе но начальству объ удаленіи его изъ-семинаріи.

Ректоръ семинаріп Евсевій, впослідствін архіснисковъ тверской, быль однімы называйболіє гуманныхъ и любимыхъ начальниковъ своего времени (съ 1840—45 г.г.), что со всею силою сказалось при прощаній съ нимъ, но случаю отъйзда его въ 1845 году въ Литовскую д. семинарію, куда онъ быль перевеленъ для водворенія русскаго духа. Въ назначенный день наставника и ученики собрались въ столовую, какъ навболіє просторную комнату въ то время, куда не замедлиль прибыть и Евсевій; нослів пропітой всіми молитвы ко св. Духу и обычныхъ привітствій. Евсевій, видимо взволюованный торжественностью минуты, объявиль присутствующимъ о томъ, что, получивъ неожиданное назначеніе въ Литву, онъ съ грустью разстаются съ дорогимъ для него Кієвомъ и близкими его сердцу наставниками и восвитанниками кієвской семинаріи, коихъ любиль всею полнотою своёй

души и взаимно пользовался ихъ симпатіями и благорасположенісмь. Когда окончиль Евсевій свою грустичю для вскув різчь. къ нему приблизился первый ученикъ богословского класса Владиміръ Буйницкій и, отъ лица товарищей, сказаль умную річь, въ которой, очертивъ благотворную дъятельность и свътлую личпость Евсевія, какъ ректора, паставшика и человіка, просиль вміть ихъ всегда въ намяти и въ любисобильномъ сердці своемъ и, преподавъ имъ последнее свое благословение, поминать ихъ вы своихъ отеческихъ молитвахъ. За нимъ вышелъ любименъ Евсевія, ученикъ богословія Пванъ Стояновскій, и эксиромтомъпроизпесь приблизительно следующую речь: ты проведь насъ чрезь весь почти семинарскій курсь, воздільням паши душевных шивы и насаждая въ серднахъ нашихъ съмена св. въры, благочестія, любви и доброй правственности, наибольбе потребныя для нась, какъ будущихъ настырей словесныхъ овецъ стада Христова; особевно усиленный трудь, нельностно и съ истинно-отеческою любовію, прилагаль ты къ намъ - богословнамъ въ теченіе посл'ьнихъ двухъ лътъ: и вотъ остается не болье трехъ мъсяцевъ (а прощаніе было въ мартъ 1845 г.), чтобъ похвалиться памъ твоимь дъланіемъ и ножать тебъ давры трудовь твоихъ, какъ вдругь ты насъ оставляень, добръйшій о. ректоръ и любимьйній наставникь. а кто инбудь другой, недостойный тебя, виндеть въ твой праведный трудь, въ твой любимый вертоградъ и нохвалится твоимъ діманісмь. Памь жаль, до слубины души жаль, разставаться сь тобою, безідыню духовное сокровнице наше, всеобицій дюбимець нашъ, и свидътель Богъ, что я не леу!.. У Евсевія покатились по лицу слезы, и онъ, не давъ оратору окончить рѣчь, заключиль его въ свои отеческія обратія и началь ціловать: за симъ, нереціловавинсь со всіми наставниками и учениками, вышель изъ столовой, сопровождаемый самыми искрениими благоножеданіями, ири изийи многольтія. Насколько Евсевій быль добрь и синсходителень къ слабостямъ и шалостямъ воспитанниковъ. можно судить по следующимъ примерамъ. Въ семинаріи быль Петръ Чериякъ, ученикъ очень способный, по и большой проказникъ, весьма часто попадавинися въ разныхъ шалос-

тяхъ инспектору Антонію, человіку весьма строгому, взыскательному и любившему обо всемъ случившемся въ семпиаріи доводить пемедленно до свъдънія ректора. Евсевій, щадившій людей способныхъ, часто прощаль Черняку его шалость, по одижкам разсердился не на шутку и началь распекать Черияка, что называется на всв лады, угрожая ему даже исключеніемъ ежели не исправится. Чернякъ, выслушавъ потацію до конца, полошелъ близко къ Евсевію, упаль предълимъ на кольши и такъ жалобно сталь смотрыть ему въ глаза, не говоря ин слова, что тоть наконець разембился, илюнуль и сказаль: «ты не Чернякь, а Чертякъ! Ступай вонъ и виредь не попадайся!» Другой подобиый случай быль съ Стояновскимъ, любимцемъ Евсевія. По персволь въ богословскій классь, съ перваго же года начиналось обыкновенно пострижение учениковь во стихарь: торжество это, но устаповившемуся обычаю, всегда сопровождалось приличной выпивкой и закуской для друзей-товарищей со стороны повопосвящаемаго чтеца: и воть на такую то дружескую вынивку быль приглашенъ казеноконникъ Стояновскій къ одному изъ своихъ стимарныхъ товарищей въ квартиру, едь и засидълся до нозаней поры. Возвративниксь въ кориусъ въ полночь, въ слишкомъ веселомъ расположении духа, и не обращая должнаго винманія на близкое соседство къ форткъ инспекторской квартиры, онъ началь крынко стучаться въ фортку и кричать на сторожа (потому что въ тъ времена еще не употребляли въ семинаріи электрическихъ и иныхъ звонковъ), чтобъ отворилъ: Антоній, пуввини своихъ фискаловъ, былъ извъщенъ объ отлучкъ Стояновскаго, а потому приказаль сторожу задержать Стояновскаго, когда будеть стучаться въ фортку. Не усићаъ сторожъ отворить фортку и внустить Стояновскаго, какъ навстречу ему, съ дежурнымъ старшимъ, вышелъ Антоній и увидівши его въ хмельномъ состоянів, приказалъ дежурному немедленно представить его о. ректору. Вышель Евсевій, когда ему было доложено, посмотрыть на Стояповскаго, покачаль головой и спросыль: «Стояновскій, ты убянь»--«Виновать, ваше высокопреподобіе! выпиль немножко у одного изъ товарищей по случаю пострижения его во стихарь: но простите великолупию, больше этого на будеть!» Чистосердечнаго этого сознанія было достаточно для Евсенія, чтобы въдушів своей -онтэфонтон эн оник аботи он :вримбон, кэотвининиводи атигэфди вать развитію из учащихся дурныхъ наклонностей и не дискредитировать инсискторского падзора. Евсевій пачаль читать Стозновскому внушительную потацію, выставляя на видъ соблазиъ для другихъ и крайнее пеприличіе такого поступка со стороны ученика, котораго онъ почиталъ доселъ одинмъ изъ лучинуъ. Выслушавь потацію. Стояновскій подошель къ Евсевію и, коснувшись рукой его илела, произнест: «ех, братіку, братіку! мо й не ньс?» Евсевій разсміватся добродушно и прогналь Стояновскаго съ глазъ. Не любилъ Евсевій и строго преследоваль техъ учениковъ, кои, пропуская уроки, выдумывали для своего оправданія лживыя причины. Прійдеть бывало въ классь, посмотрить въ журналъ и спрашиваетъ записанныхъ въ немъ: такой то, почему позавчера не быль въ классь? - «Бадиль съ тетинькой въ лавру помолиться угодникамъ». — Евсевій покачасть головой п говорить: «послушай, я тебь розскажу исторію о ворь, который молился св. Инколаю о томъ, чтобы онъ номогъ ему украсть лошадей, за что объщаль поставить большую свъчу. Лошади украдены и угнаны уже далеко, далеко! Почитая себя вив опаспости, воръ сталъ раскаиваться въ данномъ объщани и поръщилъ наконець не ставить уже свічи: какъ вдругь слышить, за нимъ погоня! Воръ опять взмолился къ св. Пиколаю, который и заговорилъ къ нему: бросай лошадей, да прячься поскоръй вонъ въ скелетъ подохней скотины. Воръ соскочилъ съ лошадей, отогналъ ихъ прочь, а самъ и улегся въ скелеть; по какъ отъ надали несло стращнымъ зловонјемъ, котораго нельзя было стеривть, то ворь и говорить: «ухъ! какъ же туть смердить!», - а св. Инквлай ему въ ответъ: «такъ мив и твоя свеча смердитъ!» — Такова и твоя молитва!»—закончиль Евсевій; ты ученикь и должень быть въ классъ, когда учатся всъ, а для молитвы есть свое время. Стой на погахъ!» — Списходи слабостимъ и шалостимъ учениковъ. до предъловъ возможности, Евсевій однако уступаль пногда настойчивости инспектора Антонія и за непсиравленіе въ столь предосудительныхъ поступкахъ, какъ пълиство, трубокурство и грубости наставникамъ, исключалъ изъ семинарін иногда и очень способныхъ людей. Такой печальной участи подвергся за ньянство и первый ученикъ словесности Савва Садовскій, коего сочиненія читались въ классь наставниками публично, какъ образповыя. При Евсевів пикть місто еще слідующій, рідкій по тому времени случай: первый ученикъ богословскаго класса Романъ Вишинскій увольнился изъ семинарін для поступленія въ университеть, по, не выдержавь экзамена по исторіи литературы. которая въ семинарін не преподавалась, должень быль избирать родъ жизни или проситься обратно въ духовное званіе. Вининскій предпочель посліднее и подаль прошеніе о принятій его обратно въ семпнарио, въ которую хота и быль принять, по за оказанное препебрежение къ духовному званью и воспитанию обязанъ былъ подпиской прослужить два года на духовно-училишиой службъ и выпущенъ едва послъднимъ ученикомъ въ первомъ разрядь. Какъ наставникъ, Евсевій быль очень взыскателенъ и требоваль отъ учениковъ буквальнаго знанія урока по запискамъ, кои выдавались имъ на наждый день, а если кто не зналъ урока, то долженъ быль, но приходъ Евсевія въ классъ, стоять на погахъ-день, два и болье, пока не отвътить ему удовдетворительно всего пройденияго. Казеннокоштныхъ учениковъ очень жальль, хорошо кормиль и прилично одываль. Учениковь богословія шкогда не упижаль предъ младиним классами и не посылаль ихъ въ столовую на стоянки у порога въ наказаніе, какъ это практиковалось до и после него. Такъ однажды инспекторь Антоній, за манкированіе уроками одиннь изв учениковь богословія написаль вы классномы журналів слідующую резолюцію: «стоять ему у порога во время об'єда казепнокойтныхъ учепиковъ». Евсевій отміниль это паказапіе и паписаль тамь же: «Приличиве будеть для кандидата священства отбыть наказаніе въ классь у порога или за скамьей». Облагораживая наказанія и внушая воспитанникамъ беречь честь и достопиство какъ свое, такъ и другихъ, Евсевій всемърно заботился объ искорененія въ нихъ дурныхъ привычекъ и наклопностей: особенно строго пресивдоваль онь трубокурсніе, которое начинало тогда входить въ моду и которымъ особенно соблазиялся оставленный на второй курсь въ философскомъ классъ Захарія Крыжановскій-Комакъ. Товарищи пначе не называли его, какъ «блуждающей кометой», потому что, лишившись за лънность и трубокуреніе казеннаго содержанія, опъ не имъть гдв главы приклопить и шлялся изъ одной квартиры на другую, проводя гдв день, гдв ночь, и интаясь оть круппцъ, которыя отпускались ему сострадательными содержателями ученическихъ квартиръ. Одъвался онъ въ какую-то епанчу безъ рукавовъ, синтую изъ простого сукна и похожую на женскую ротонду, подъ которою и скрывалъ свою трубку: паниросы же тогда еще не были въ унотребленіи. Помощинкъ йнспектора Пилинбевь, посбицая квартиры, засталь однажды Крыжановскаго съ трубкой въ рукахъ, которую, отобравъ, представиль писпектору Антонію въ качествъ поличнаго, а Антоній пемедленно отранортоваль объ этомъ ректору. На другой день Евсевій уже шель въ классь съ намереніемь распечь Крыжановскаго и передумываль, темъ-то опъ будетъ отговариваться, при столь явной уликъ, какъ вдругъ въ корридорѣ на встръчу ему нопадается самъ виновный. Евсевій остановиль его и спросиль. «Крыжановскій, ты куринь трубку:»--«Курю, ваше высокопреподобіе», преспокойно отвічаль Комакъ. Евсевій, знавшій Крыжановскаго какъ илута и не ожидавний отъ него искренияго призцанія, быль такъ обезкуражень его отвітомъ, что только ступаль о поль палкою, смотрыть на него, какъ говорится, во всь глаза и пыхтыть оть волиенія; пришедин же півсколько въ себя, пригрозилъ виновному налкой и сказалъ. «Ну. адекая душа, будень ты поминть эту трубку!» Крыжановскій ожидаль со дня на день исключенія изъ семинаріи, по Евсевін, изъ состраданія къ его Съдственному положению, замънилъ ему исключение, на которомъ настанваль Антоній, заключеніемь въ карцерь. Съ другимъ ученикомъ, Владиміромъ Малицкимъ, Евсевій, за непочтительность къ себъ, продълалъ презабавную сцену. Малицкій, состоя на полуказенномъ содержаніи, не имість права на полученіе казенной одежды, собственняя же у него состояла изъ одибхъ

заплать; а между тімь онь не чуждь быль франтовства и ухаживанія за прекраснымъ поломъ, для какой цели рдолжался болье приличной одеждой у своихъ квартирныхъ товарищей. Нарядивинись однажды въ какой-то высочайший цилиндръ, въ чужую одежду и съ чужимъ зонтикомъ въ рукахъ, онъ отправился въ Братскій монастырь для свиданія сь знакомками. Возвращаясь изъ Братства съ двумя мъщаночками. Малицкій завидкіъ, что на встричу ему вдеть ректоръ; не желая уронить себя въ глазахъ сиутинць, Малицкій не спядь піляны, поровнявнись съ Евсевіскъ, показывая видь, будто не узналь его. Евсевій, подозвавь Малицкаго къ экинажу и продолжая тихо взду, началъ ему чинить выговоръ за грубое и непочтительное отношение къ своему начальству. Разговаривая такимъ образомъ, Евсевій провель Малицкаго чрезъ двъ улицы, съ шляной въ рукахъ, и какъ была грязь, то Малицкій совсёмъ выпачкаль чужую одежду, каковой, послі этого, пинто ему уже не сталь одолжить: Малициому же стыдно было показаться и на глаза темъ мещаночкамъ после этакой конфузіп. Чрезъ пъсколько дней посль этого Евсевій принісль на урокъ греческаго языка, вызваль Малинкаго на средину класса, велъль ему спять съ себя засаленную шинель, въ которой онъ постоянно ходиль за неимъніемъ приличнаго сюртука и брюкъ, и сказалъ: «Видите, какой оборванець и гольшть, а за мъщанками таскается по грязи въ чужой одежде и при встрече съ начальствомъ конфузится отдавать должное почтеніе и привіть! Я нарочито пришелъ сюда, съ намърсијемъ обличить публично неблаговоснитанность и неблагопристойность вану въ лиць Маликаго и тыхъ предостеречь васъ отъ подобныхъ предосудительныхъ поступковъ». Послъ этой сцены Малицкому и прохода не было отъ насмъщекъ товарищей.

Не менће забавныя сцены продълывалъ Евсевій и въ другихъ случаяхъ; такъ, послѣ экзаменовъ, когда перенисывались на бъло списки, опъ воспрещалъ письмоводителямъ семинарскимъвнускать въ канцелярію кого-либо изъ учениковъ, интересовавшихся преждевременно знать, кто переводится и кто оставляется на повторительный курсъ или исключается изъ семинаріи, и перідко за это дававшихъ посули: а чтобъ капцеляристы подъ разными благовидными предлогами и сами не виходили изъ канцеляріп, нока не окончать списковь и не сдадуть ихъ въ правленіе, Евсевій обыкновенно присылаль имъ въ достаткт все необходимое: чай, сахаръ, булки, хлебъ и квасъ. Контролироваль же онъ ихъ такимъ образомъ: часовъ въ 10 или 11 ночи подходить къ канцеляріи, ступится тихонько въ дверь и, измінивщи голосъ. говорить самь, или заставляеть говорить перваго понавшагося ученика: «братіку, братіку, одчині»! Канцелярскіе Чрезь ивсколько мишуть опить стучится: «братіку, братіку, одчини, куплю козирок Жукова» (что означало 1/4 ф. табаку Жукова). — «Іди собі до чортового батька з своїм табаком: прийде ректор, то буде несчастья: а табаку у нас і свого с ще цілого иівхуита», — отвъчаеть какой-инбудь канцеляристь. Обождавши еще минуть десять, Евсевій онять ступится: «братіку, братіку, одчини, півштофа горілки прицесу»! Противь столь сильнаго искушенія, бывало, не устопть письмоводитель Романъ Попомаревскій и отвітить: «Перше принеси, тоді пунцу». Пошель Евсевій, наполниль бутылку водой, возвратился къ затвореннымъ дверямъ канцелярів и, стуча смілье прежияго, говорить: «братіку, братіку, одчини, -- вже приніс горілку» и, въ доказательство истины своего объщанія, начинаеть щелкать нальцами по бутылкъ. Заслышавин знакомый звоиъ стекла, Пономаревскій идеть отворить просителю таниственную дверь, въ которой, вмісто минмаго «братіка» съ полуштофомъ, появляется Евсевій съ вопросомъ: «а что у васъ списки готовы уже?»-«ПБтъ еще, ваше высокопреподобіе», отвічаєть оробівшій и удивленный письмоводитель! -- «А кто это къ вамъ сейчасъ предомною стучался»? - «Пе знаемъ, ваше высокопреподобіе! Евсевій усміхается, киваеть головой и **УХОДИТЪ.** СЪ НОВЫМЪ НАПОМИНАНІСЯЪ ПИКОГО НЕ ВИУСКАТЬ И ПОскорве работу кончать. За такія и подобныя выходки Евсевія прозвали семинаристы «полковинкомъ», что вполив шло къ его статной и осанистой фигурк.

При Евсевів еще дозволилось ученикамь собпраться на ивкоторыхъ квартирахъ и въ корпусв на литературные вечера, въ конув принимали участіе даже ивкоторые изв студентовъ академін и университета. Злоунотребляя этимъ правомъ, любители легкихъ удовольствій вздумали заводить вечера музыкальные итанцовальные, а чтобъ сія зятіл не сділалась извістною инсиекцін, рѣшено было не принимать въ сію благопристойную комнанію, съ прекраснымъ поломъ составляемсю, лицъ склонныхъ къ ньянству, чемъ обыкновенно отличались извије, и не уменовитув вообще держать себя вполив безукоризненно нь обществы дывиць; по какъ ивкоторые голосистые иввче, обладавние богатымъ репертуаромъ пъсепъ п романсовъ, могли доставить наплучшее развлечение по вкусямъ того времени и общества, то одному изъ пъвчихъ, басу Евтронію Трезвинскому, дозволено было товарищами посъщать эти вечера: онъ же, примедни однажды въ собраніе подъ хмелькомъ, подпаль такую бучу, что его выпуждены были вывесть воиъ, какового попошенія опъ не стерижль, разсерднася и донесь обо всемь Евсевію, который подвергь виповныхъ строгому наказанію и пригрозиль исключеніемъ наъ семинаріи за подобныя педозволительныя развлеченія. Богословиамъ Евсевій дозволяль, въ дин высокоторжественные и праздинчные, а особенно въ недъно Православія, посъщать архіерейскія служенія, и если полиція ихъ не пускала, то онъ передко самъ ихъ проводиль въ соборъ, где весьма часто служиль съ митро-HOJBTOND.

Какъ випмательный начальникъ. Евсевій положительно винкаль во все самъ, а особенно въ хозяйственную часть, изъ которой обыкновенно наживались у насъ экономы и комисары. Подмѣтивши небрежное и недобросовѣстное отношеніе къ своимъ обязанностямъ эконома Войкова, онъ замѣнилъ его сельскимъ священникомъ Андреемъ Болсуновскимъ, который оказался весьма добросовѣстнымъ экономомъ, внимательнымъ къ нуждамъ казеннокоштныхъ восинтанниковъ: онъ чистенько ихъ одѣвалъ, сытно и въ достаткъ кормилъ. Своеволія въ семинаріи и распущенности правовъ не было при Евсевіѣ; строгость у него всегда соединялась съ благоразуміемъ и умѣніемъ держать въ рукахъ всѣхъ, не исключая и инспектора Антонія, который быль тоже не малой персопой, въ силу родства своего съ митрополитомъ Филаретомъ. При Евсевів и весь персональ наличныхъ наставниковъ быль замічательно хорошь; такъ, Нифонть Вонновь увлекательно преподавалъ священное писаніе и въ совершенстві зналь языки; ісронопахъ Михаилъ Монастыревъ еще увлекательные и сердечиће преподавалъ тотъ же предметь въ наразлельномъ отділенін философскаго класса. За свою доброту, благородство въ обращенін, світлый умъ. религіозность и ясное изложеніе преподаваемаго имъ предмета, опъ былъ глубоко чтимъ и искренно любимъ своими слушателями: по Господь не судиль ему долгихъ дней. Словесность, логику и исихологію преподаваль Платонъ Тропцкій, коего за раціоналистическое направленіе и пристрастіе къ философской терминологіи, затруднявшей учениковь, перідко журиль на публичныхъ экзаменахъ митрополить Филареть. Преподаватель греческаго языка Стратоникъ Кирилловъ быль человыкъ добрый и разумный, по съ диберальнымъ направленіемъ и бодьнюй врагь монашества, надъ которымъ трупплъ при всякомъ удобномъ случав, не ственаясь инквиъ и инчвиъ, за что и былъ удаленъ паъ семинарін. Преподавателемъ словесности въ нарадлельномъ отделенів быль Савачовъ, который свои предметь читалъ педурно, а вынивалъ въ совершенствъ.

Ректоръ Антоній, вноследствій архіениской казанскій і), заступивній м'єсто Евсевія, быль совсемь иного права челов'єкъ. Строгій исполнитель монашескаго об'єта, бодрый духомъ, слабый и желяный тёломъ, онъ не могъ перепосить споконно ученическихъ шалостей, пістольства и п'єкоторой світскости во визіннихъ манерахъ, вм'єсто конхъ онъ желаль видіть въ семинаристахъ и привить имъ духъ монашества, безусловную скромность смиреніе и низкопоклонство, —доброд'єтели, мен'є всего возможния въ нылкомъ воношескомъ возрастів. Всл'єдствіе этого вещално подвергались изгнацію наъ употребленія: манишки и воротнички, выставлявшіеся на ноказъ, короткіе и незастегивав-

См. восном, о немъ въ №№ 47 и 49 Кіев, спарх, въдом, за. 1879 и № 12 --23 за 1880 г.

шіеся на всё пуговицы сюртуки, пошеніе тросточекъ, калонгъ, часовь съ ценочками, модная въ то время стрижка волось «нарикомъ» и «въ польку» и т. под. свътскости, которымъ не прочь были подражать сынки достаточныхъ родителей и иносословные ученики. За стрижку волось «полькою» Антоній особенно пресявдоваль учениковь Кустовскихъ, прекрасно учивникся, и одного изъ пихъ, въ наказаніе, какъ медвідя, водиль по всімъ тремъ классамъ пизшаго отдъленія семпнарін и въ каждомъ ставиль на кольни, а другихъ учениковъ словесности, за подобныя нарушенія благопристойности, посылаль на кольни даже въ кіево-нодольскую бурсу. Для виновныхъ у него не было пощады, равно какъ не было границъ и благоволенія къ тъмъ, кто себя благопристойно вель и прилежно учился. Къ чести Антонія пужно сказать, что онь умьть заставить учиться способныхъ, по льнивыхъ учениковъ; по природный педостатокъ языка (косноязычіс) мізналь ему быть хоронникь преподавателемь, при всемь его усердін, знанін своего предмета и аккуратномъ посыценін классовъ. Какъ начальникъ семинарін, опъ омрачиль свою славу тыль что ввель въ употребленіе, такъ называемую современниками, «правленскую башо», т. с. съченіе въ правленіи розгами ученяковъ пизшаго отдъленія семпиарін за трубокуреціе, пропускъ уроковь и перковныхъ службъ. Не затрудиялся Антоній часто исключать изъ семинаріи, и притомъ не только въ концѣ года, но и среди учебной трети, особенно тъхъ, кои ему просто ночему-либо не правились; такъ напр., ученику Тустину Шеремецинскому онъ сказалъ публично въ классь: «мив твоя физіономія не правится, — увольняйся!» — и исключиль среди трети. Потакой-же причинь онъ раза два исключаль изъ семинаріи ученика Павла Соколовскаго, по такъ какъ опъ состояль въ хоръ митрополита Филарста, то последній опять принималь его вь семпнарію по прошенію. Свою жестокость къ предназначоннымъ къ псилючению или къ внесению въ третий разрядъ онъ оправдывалъ следующимъ страннымъ убъждениемъ, которое передко высказывалъ предъ учениками въ классъ: «Перомъ и рукой начальника владъеть самъ Богъ», и при этомъ, зажмуривъ глаза, опускалъ каранданть на сипсокъ, и на тью фамилію онъ нонадаль, тоть запосился въ 3-й разрядъ или быль исключаемь, смотря по тому, что требовалось въ данномъ случаѣ. Одному наъ исключенныхъ, поступившему юпкеромъ въ кавказскую армію и пришедшему къ Антонію объясниться по новоду безвиннаго всключенія изъ семпнарів, онъ, прогоняя его вонъ изъ пріемной, сказаль: «Ступай вонъ, легодяй: чтобъ тебя первая пуля чеченна не минула», что и сбылось.

При Антоніи въ семинарія быль великолішный хорь, привлекавийй въ церковнымъ службамъ всегда массу молящихся. Редкая свадьба вли погребение въ городе обходились безъ участія семинарскаго хора, которому кісвляне платили не малыя деньги, служивнія источникомъ ихъ содержанія. Генераль-губернаторъ Бибиковъ, -- знатокъ, и любитель церковнаго пвиія, -- часто любовался хоромъ Антонія и пногда ділаль денежные подарки особенно выдававшимся содистамъ. Такъ однажды въ покровской церкви, послѣ вѣнчанья дочери купца. Балабухи, на коемъ присутствоваль и Бибиковь-поклонийкь невысты, басъ Берестовскій получиль отъ него 50 рублей за артистическое прочтеніе апостола повобрачнымъ. Этого Берестовскаго, за его чрезвычайно прізтимії и сильный толось, оть котораго дрожали оконныя стекла, и за артистическое исполнение и вени: «Шуми, шуми послушное вътрило»... чрезвычайно любили кунцы, приказчики и масники кіевскіе, пичего не жалівнийе для его угощенія: ихъ слухъ Берестовскій, въ компаніи съ другими охотинками ибиія, часто по вечерамъ услаждаль съ высоть флоровскихъ, куда къ нему собиралось много любителей гортанобъсія изъ мінцанъ и приказчиковъ, песнихъ туда, съ репертуаромъ веселыхъ и модныхъ ићеней, всякаго рода вышивку и закуску для всеобщаго любимца и его компаніи. Регентомъ семинарскаго хора быль въ то время ученикъ Стефанъ Истровскій. Не уступаль вы достопиствів и силів голосовыхъ средствъ семинарскому хору и хоръ митрополита Филарета, управлявшійся тоже семинаристомъ Накломъ Соколовскимъ, который, будучи еще мальчикомъ, превосходно пътъ двскантомъ, а потомъ баритономъ. Митрополитъ настолько любилъ

Соколовскаго и тенора Самуила Чернецкаго, впоследствій штумена Голосевской пустыни Серафима, что возиль ихъ съ собою въ карете, когда убзжаль въ Петербургь для присутствованія въ Синодь; а затемъ, когда потребовались солидные люди и голоса для нашей посольской церкви въ Константинополь, то филареть рекомендоваль министру иностранныхъ дъль тенора Чернецкаго и баса Геннадія Крыжановскаго, впоследствій наместника кісвобратскаго монастыря, и они были отправлены въ Константинополь, где и пробыли до 1848 года. Когда Крыжановскій возвратился въ Кісвъ и приняль монашество, то на его место по рекомендаціи Антонія, быль отправлень въ Константинополь басъ семинарскаго хора Симеонъ Шеремецинскій, возвративнійся оттуда въ 1853 году и ныне священствующій въ селе Илиховой, бердичевскаго уезда.

Профессорь Данінлъ Максимовичь Смолодовичь, протоісрей, 1) преподавать обрядословіе и библейскую исторію въ богословскомъ классь, а также исторію россійской церкви и общую церковную. Простота рычи, ясность и сердечность въ наложени предмета были отличительными чертами его преподаванія; онь не только училь, по и воснитываль, ильняя сердца наши своею добротою, любовью ко всімь и чисто-отеческимь обращенісмь. Всегда ласковый, прямодушный, привытливый, незлобивый, участ--ик акиносова в торко ближинго, опъ быль не только всеобщимь любимнемъ семинаристовъ; но и искренно уважаемымъ человъкомъ среди всьхъ его знавшихъ или имбинихъ къ нему какое либо отношеніе. Изъ его усть никогда никто не слыхаль грубаго, желинаго или язвительнаго слова. «Этакіе младенцы, этакіе рыбари. этакіе богословцы, этакіе женихи, этакіе бездальники, этакіе жошаки» и въ крайнемъ случав «этакіе дурачки» — воть эпитеты, кои обыкновенно употреблялись о. Данинловь въ техъ случаяхъ, когда кто либо не зналъ урока, или не во время принелъ въ классь, или вошедини не перекрестился какъ слъдуеть, или ща-

¹) См. о немъ Кіев. Еп. в. за 1882 г. №№ 9, 14 в **20 и за** 1883 г. № 8.

лиль и разговариваль на урокь, или быталь по корридору и т. и. Влагодушная улыбка, сердечное и удобонопятное изложение предмета были пензманиыми спутпиками его уроковь, кои съ наслажденісяв проходили или, вфриве-пролетали, для его ющихв слушателей. Эти достохвальныя качества ума и сердца о. Данінла не ускользали, между прочимъ, пикогда и отъ винманія ревизоровъ семинарін, о чемъ не разъ засвидітельствовано и въ отчетахъ ихъ. Злочнотребляя добросердечіемь о. Данішла и его списходительностью, изкоторые изъ товарищей дозволяли себѣ неуявстныя шутки и насмышки падь Смолодовичемъ, употребляя излюбленные имъ жесты и выраженія: Такъ однажды ученикъ Песторъ Сарчинскій, уствинсь на профессорскомь стуль, началь конпровать, жестикулируя, о. Данінла; вокругь него собралась толна товарищей и неистово хохотала; вы это время какъ-разъ вошель о. Даніпль и, увидівши лицедійство Сарчинскаго, пропанесъ; «этакой нехороний Сарчинскій, этакой назиъ! Ступай на свое місто». Сконфуженный Сарчинскій убіжаль на самую залшою скамью въ томъ предположении, что сидащие поближе къ ирофессору товарищи займуть его винманіе чімь либо другимь. Но по прочтеніи молитвы, о. Даніпль первымъ спросиль Сарчинскаго и, какъ быль урокъ еврейскаго языка, то заставиль его переводить: Сарчинскій не тодько перевесть, по и прочитать урокъ правильно по кингъ не умъль, а потому, закрывь лице кингою и показывал видъ, будто что-то разбираеть по ней, ожидаль, пока ему подскажуть знающіе: наконець по классу пропесся легкій шопоть, и после искотораго усилія Сарчинскій произнесь протяжно первое слово: «берешить»: затыть послы долгой паузы: «бара», затьмы: «элогимь» и т. д. Но въ это время о. Данішль замітиль на рукі у Сарчинскаго кольцо, которос, какъ всімь было павъстно въ семпнарін, опъ подучиль въ кодарокъ отъ куисческой дочери Евфиміи Малютиной, и спросиль: «А что это у тебя за кольно на рукЪ?»--«Отъ св. великомученищы Варвары». см вшавшись произнесъ Сарчинскій. Весь классь, во главь съ профессоромъ, расхохотался, а Сарчинскому делалось то жарко, то холодно! «А какъ же эта твоя Варвара зовется?» -- переспро-

силъ Сарчинскаго о. Даніплъ, благодунно улыбаясь. — «Химушка, Химуника!»--запричали всь товарищи, а у бълнаго Сарчинскаго зарділись щеки и рісницы подернулись слезами оть такой пеожидациой бани и публичнаго обнаружения тайны его сердиа. «Этакой дурачокъ Сарчинский! этакой женихъ! и лекции чрезъ Химунику не выучиль, бъдный!» Въ другой разъ, по причинъ долгой неявки о. Даніпла на урокъ, чрезвычайно комично представлена была сцена изъ жизни сельскаго священинка, въ коей роль священника играль Димигрій Моретовь или, какъ его прозывали товарищи «кацанъ», роль мужика Осодоръ Крыжановскій, смуглый лицемъ и рябой, а роль вдовы, у которой померь ребенокъ и за погребеніе коего она торговалась съ причтомъ и старостой какимъ-то инскливымъ и слезнымъ голосомъ съ рази**ыми** причитаніями, -- Соббатовскій: на эту то сцену какъ разъ поназъ о. Лимитрій и, останавливая убъгавшаго Брыжановскаго, спросиль: «Ты куда, этакой лошакъ, бъжишь?»—«Иду къ Митькъ табатку пощохать». — «Этакой дурачокь Крыжановскій, этакой... этакой староста церковный!» и съ той поры товарищи иначе не называли Крыжановскаго, какъ «старостою церковнымъ». Въ другое время. желая возбудить ослабъвшее виимание къ уроку, о. Даниять прибыталь перыдко и самь из шуточкамь и каламбурамь, отъ которыхъ весь классъ приходиль въ оживленіе и веселое пастроеніе духа. Посмотрить, напримъръ, въ списокъ и спраниваетъ: «а какой это у насъ есть Митя Месміевъ?» Тоть поднимается изъ-за скамын, и весь классъ хохочеть, потому что этоть Митя, - грузинъ родомъ, идечистый 36-льтий мужчина, съ чорными усямы. орлинымъ носомъ и тщательно выбритой бородой, быль цълою головою выше всёхъ тоблющей и ему менфе всего шло кълицу уменьшительное имя. Или вдругь спращиваеть: «А кто это у насъ Фока... Фока Винявскій?» Тоть поднимается, а о. Данінлъ смотрить на него съ благодунной улыбкой и, перебирая свою съдую бороду, переспрашиваеть: «А это не брать твой Стефанъ Синявскій?» Онять всеобщій хохоть до слезь оть такого созвучнаго родства. Или: «Петръ Шиаковскій, скажи, что такое значить купппа?» Тоть сившался и молчить: «Пу, кто скажеть на задней ноябрь-декабрь, 1907.

парть? (и на задинув стамьнув разсаживались у насъ худине ученики, дучине же на передпихъ скамьяхъ). Кто-то отвътияъ: кусть, «Хорошо! а кто это тебф сказаль?» Опять сміхъ... Послі такого оживленія о. Даніндъ приказываеть замолчать и не смілться, потому что ему пужно спросить еще кого инбудь. Всф притихли и следять за движеніемь руки о. Даніила по сипску, на кого надеть жребій отвічать. «Ваня... Ваня Безсоновь, скажи намъ урокъ?» Тотъ поднимается и чистымъ великороссійскимъ акцентомъ читаеть заданный урокъ; всё слушають съ пепряженнымъ вниманіемъ, и самь о Данівль, видимо довольный прекраснымъ чтеніемъ урока, впервать въ Вашо свой добродушные глаза и только шевелить нальцами то по бородь, то по полуоткрытымъ губамъ своямъ, собираясь что-то связать въ похвалу бойкому чтену. Окончиль Вани урокъ, и о. Данјилъ, поставивни сму въ спискъ очень хорошую отмътку, говоритъ: «хорошо, Ваня Безсоновъ, очень хорошо! Ты не изъ гацаніи?» Всв ученики за боки берутся оть сміха и кричать: «Изь кацанін, изь кацанін!» А Везсоновъ дъйствительно родомъ быль великороссъ и попалъ въ Кієвскую семинарію потому, что отець его поступиль въ Михайловскій монастырь јеромонахомъ. Для прекращенія шума о. Дапіндъ опять повель рукой по списку, и вев притихли въ ожидаиін новаго сюририза; «Стефанъ Чижскій! скажите намъ урокъ». Чижскій, сидвиній почти у самой входной двери и не обращавшій вниманія на Інутки о. Данінда и всеобщій хохоть товарищей, всецьло быль погружень вы свою библейскую исторію и, заткиувин нальцами уни, долбиль урокь, который ему инвакъ не давался. Сосъдъ толкиулъ рукой Чижскаго и говоритъ: «у тебя о. Данішть спращиваеть урокь, читай». Какъ оппаренный вскочиль Чижскій съ своего міста и до того растерялся, что забыль даже, какъ начинается урокь; метался то направо, то налъво, пока кто-то изъ товарищей шеннулъ ему пъсколько начальныхъ словь, и Чижскій пошель работать какъ вытряная мельинца. По такой отвыть видимо не но вкусу приходился профессору, который, желяя усновоннь взволнованный духъ Чижскаго, замістиль сму: «ты, малый, этакъ не торонись, не торонись;

читай спокойно!» По этой остановки было достаточно, чтобъ Чижскій не сказаль далье ни слова, или нужно было пачинать отвътъ съ начала. Товарищи, зная въ чемъ дъло, стали кричать. «Чижскій испугался, испугался!»—«Что жъ ты, малый, боншься меня, а? Чего жъ ты испугался? Не фойся!» А у Чижеваго отъ досалы и конфуза покатились по лицу слезы горести. Замътивъ слезы, о. Дапінль продолжаль: «Ты бурсачекь, а? бурсачекь?»— «Казенокоштиый, казенокоштный!»—прокрачали товарищи. «Б-taный Чижскій, біздный бурсачекь! Пу. сиди-да не пугайся!» А между тімь пужно знать, что этоть Чижскій быль дійствительно одинмъ изъ самыхъ прилежныхъ, трудолюбивыхъ и скромиыхъ учениковь: никакія штры и шалости его шикогда не зашимали, съ кингой въ рукахъ опъ буквально засыналъ и вставалъ; съ книгой его всегда бывало встратишь и въ саду, и въ корридоръ, и сдъ нибудь въ сажияхъ дровъ: училъ опъ урокъ съ разсвъта й до прихода въ классъ наставинка, училъ и въ самомъ класс**ь, во** время урока, заткиувши уши, по наука пикакъ ему не давалась! Вывало слово въ слово прочтеть мић урокъ, ложасъ снать, а утромъ встанетъ в инчего не поминтъ и спова начинаетъ долбить, По причинь такой бездарности онь въ каждомъ классь быль оставляемь на повторительный курсь (т. е. на 4 года), и тодько изъ молосердія и списхожденія къ его египетскому труду, прииврной спромности и весьма почтительнымы лътамы (не менъе 36) семинарское начальство дало ему возможность окончить курсъ.

Добрыя, отеческія отношенія о. Данішла къ своимъ интомпамъ не прекращались и по выходь ихъ изъ семпнаріи. Будучи членомъ консисторіи и пользуясь вліяніемъ у кієвскихъ архипастырей, онъ перъдко оказываль своимъ Ванямъ, Митямъ и Цетямъ многоразличныя услуги—кому добрымъ совітомъ, кому списхожденіемъ, а кому законною защитою и ходатайствомъ предъ архипастырями, такъ какъ въ жизни сельскаго пастыря ръдкому изъ увасъ не приходится состоять подъ слідствіемъ или судомъ, но причнив неопытности, слабостей, промаховъ, непсиравностей но службів и особенно навізтовъ людскихъ. Неріздко можно было получить у него и помощь матеріальную, въ случаяхъ критическихъ

и экстреныхъ; такъ, напр., лично миф о. Данінлъ оказаль слідующую услугу по окончаній курса: будучи спротой и женившись на бъдной спроть, я отправился въ Кіевъ къ руконоложеийо всего съ 40 рублями, истративши около 30 рублей на ноинтье необходимой священиической одежды и рублей 6 на дорожныя издержки (желівзной дороги тогда, въ 1864 г., не было). и остался всего съ 4 рублями, на кон нужно было прокормиться и прожить въ Кіевь около двухъ педыль, купить пеотложно правильникъ, служебникъ и напять подводчика домой (140 верстъ). Что двлать? къ кому обратиться? Знакомыхъ и родныхъ въ Кіевъ я не имъль, и воть, придумывая всъ способы къ выходу изъ столь затрудинтельнаго положенія, я вспомивль о всеобщемь благодитель спроть, отца Данінда Максимовичь, расположеніемь коего пользовался въ семинарін; иду къ нему и разсказываю про свои критическій обстоятельства. Выслушавь меня и утівинвъ падеждою, что «за спротою Богъ съ кадитою», о. Данішль вынуль изъ своей сокровищинцы 30 рублей и, вручая миъ, сказалъ: «этакой бъдный цензоръ! 1) Пу, а какъ разживенься, тогда отдань; да смотри и самь въ жизни поддерживай спроть, ноо нять нихъ выходять дучийе люди, и за благодівние имъ нь день лють избавить тя Господь»! Поціловавий піссколько разь благодьющую десницу о. Данінля, я радостно ушель на свою квартиру, разсчитался съ хозяевами и убхаль домой, а по получении въ свое время 30 рублей единовременнаго пособія, выдаваемаго обыкновенно всьмъ поворуконоложеннымъ священникамъ, съ благодарностію возвратиль ихъ незабвенному о. Данішлу Максимовичу.

Много благодівній оказываль о. Данійль также духовнымь спротамь дівушкамь, конмь, вы качествів невість, иногда даваль

¹⁾ Какъ цензоръ, или классвый записчикъ, я остался памятевъ о. Даніилу еще тъмъ, что, по его порученію, продаль болѣе 50 экз. его кинги «Литургики», за что и получилъ отъ него въ подарокъ 1 экземилиръ.

пріють у себя предъ окончаніемь семинарскаго курса и соснатываль съ ними оканчивающихъ богословцовъ. Преимущественцыми же заботами и любовію его подьзовались близкіе и дальніе родные, о чемъ можно читать въ воспоминаціяхъ облагодітельствованных имъ лицъ, помъщенныхъ въ Епархіальныхъ въдомостяхъ за 1882 и 83 годы. Будучи еще въ свътскомъ званій (съ 1833 по 48 годъ). Даніндъ Максимовичь по росту, фигурь п чертамъ лица своего чрезвычайно быль похожъ на семинарскаго саножника Тимоося Ковоў, встраствіе чего семинаристы навсегда и усвоили о. Данінлу прозвище «Ковбы», которое перідко писали на влассныхъ стъпахъ, на доскъ, на каосдоъ, на кингахъ, а иногда произпосили во всеуслышание предъ его приходомъ въ кляссь: «Ковба идеть»! Но о. Данівль не обращаль на эти пошлья, ребяческія шалости шикакого винмація; мало того, одинъ ученикь изъ сербовъ. Милютинь-Микичь, слыша, какъ товарищи въ разговорахъ между собой постоянно зовуть о. Даніпла Ковбой, думаль, что это его родовая фамилія, а потому, когда однажды елучилось Микичу объясияться съ о Даніпломъ по новоду цезичијя урока, опъ. при выходь изъ класса, сказалъ: «о́тець Кольба! зачімь ви мив не хорошь баль поставили»? Не только всь товарищи разсмівлись, по и самь о. Даніпль, который вы отвыть сказаль Микичу: «За тымь, что ты, этакой иностранный дурачокъ, урока не выучить и объясияенься по-турецки!» Дай Богь побольше пашимь духовнымь разсадникамь такихъ нащихъ духомъ, чистыхъ сердцемъ и свътлыхъ умомъ наставинковъ и восинтателей!

Ректорь архимандить Петръ Тронцкій і), поступняній вы 1835 г. въ кіевскую семпнарію профессоромъ словесности, логики и затімъ догматическаго богословія и посвятивній ей свои лучнія силы и многіе годы (съ 1835 по 58 г.), быль выдающимся наъ ряда преподавателемъ своего времени, не стіснявнійся и не стіснявній сроихъ питомцевь рутиною древней виколы. Это

¹) Смогр. К. Ен. вѣд. за 1885 г. № 15 и 16.

быль глубокій философы и строгій мыслитель, привлекавиній вы семинарскія авдиторін даже студентовь містной академін, за что и получиль отъ воспитанниковъ кличку: «Кіевскаго философа Платона». Паружный видь его, съ возвышеннымъ челомъ, орлинымъ взоромъ, при завитыхъ вверхъ чорныхъ усахъ, -- былъ величественный в поражающій, такъ что провинившіеся въ чемъ-либо ученики буквально дрожали, какъ осиновый листь, подъ его взглядомъ, а особенно когда опъ еще крикнетъ: «что? куриная голова»! мотя въ сущности страхъ этотъ оказывался совершенно напраснымъ, ибо Истръ былъ въ душф своей чрезвычайно добръ и падъ чувствомъ гићва у него безспорно властвовалъ умъ, почему къ мелочамъ опъ не придпрался, а къ шалостямъ учащихся относился философски - списходительно, почитая ихъ ребячествомъ, неизбъжно присущимъ юпошескому возрасту, всегда пылкому, страстному и многимь, безь достаточнаго разсуждения, увлекающемуся. Воть тому примъры: ученивъ словесности Вл. Бозакевить укральдвы пачки табаку у своего товарища Вл. Бернацкаго и ученика философіи Оомы Бутовскаго: посл'ядній заявиль о воровствъ старшему помера Якову Кудревичу, а сей отрепортоваль ректору Петру, съ представлениемъ и поличнаго, отобраннаго у Козакевича. Такъ какъ трубокуреніе почиталось преступленіемъ важнымъ, влекущимъ за собою наглаще изъ коримса и даже исключение изъ семинарии, если кто попадался въ немъ изсколько разъ, то всв три ученика съ каждымъ наступавшимъ утромъ ожидали самыхъ дурныхъ для себя послъдствій, а особенно Бернацкій, который только за педіклі лізі предъ симъ иринять быль на казенное содержаще, по случаю смерти отца. По проходили дни и педбан тяжкаго душевнаго томленія, а резолюція пикакой: наконець спустя місяць или полтора Петрь призываеть Кудровича и говорить ему: «Скажи Козакевичу, что онъ, какъ воръ, будеть наказанъ: в тъмъ мальчинкамъ (Бернацкому и Бутовскому) скажи, что деньги на табачишку у инхъесть, а на замчинку?!...» Этимъ діло для трубокуровъ и окончилось. Бернацкій даль зарокь себів никогда боліве не курить, а Козакевить попаль въ такъ называемую «чорную кингу» и былъ

Digitized by Google

прочитанъ на конференція въ числі учениковъ, заміченныхъ въ дурномъ поведенія. Этоть Козакевичь быль дійствительно выдаювційся бездільникъ: куриль трубку, шьянствоваль и не учился, и хотя ему это отчасти навинялось во випманіе къ его прекраспому голосу (басу), благодаря которыму онъ дотянуль только до I философскаго класса, по затъчъ опъ былъ исключенъ за дурное поведеніе и буйный правъ. Поступивши въ митрополичій хоръ, онъ побхаль съ владыкой въ Петербургъ, откуда не пожелаль уже возвратиться вы Кіевы, а опредылился вы Исакіевскій хоры; по года черезь два простудился и досталь чахотку, оть когорой и умерь на родинъ, въ м. Бъльновкъ, бердичевскаго уъзда. Вспоминиями судьбу и продълки одного изъ бывшихъ товарищей, миъ невольно хочется разсказать еще о сл'ядующей безразсудной, но уже кодлективной выходки казепнокопитных восинтанинковы, служившей, такъ сказать, ифмымь протестомь противъ злоунотребленій тогданняго семинарскаго эконома Еразма Волошкевича. корминивато насъ чрезвичанно уудо даже въ такіе дин, въ кон, по особому благоволенію ректора Петра, семпиарская столовая должна была нахнуть «Поліслемь», т. е. иміть третье блюдо въ родв жаркого изъ рыбы или мяса, смотра по времени, и пестрыть конфенными булками житисбазарнаго приготовленія. Для такихъ счастливыхъ дней у казепнокоштниковъ имъласъ слъдующая примъта. Коль скоро въ семинарской церкви во время богослуженія зажигають наникадило, значить на объдь будуть булка и третье кушанье. Поминтся, было 24 іюня: въ церкви зажили папикадило --значить быть булкамь и третьему блюду.--умозаключали молитвенно бъдные бурсаки съ тощими желудками. Отстояли объдню; приходимъ въ столовую, ъдимъ беземънные бориль и кашу, съ сладкой надеждой на кусочекъ какойпибудь соленой или свіжезатулой рыбки, и увы! подастся отвратительная водинистая «картошка въ мундирахъ», съ прогоръклой олеей. Подпился говорь, стукъ и шумъ въ столовой; кто-то изъучениковъ, отъ голодной ли досады, или просто по пеосторожпости, уронилъ со стола тарелку и разбилъ. Этого ипчтожнаго повода было достаточно для того, чтобъ вызвать безсимсление

подражаніе, и многіе изъ недовольныхъ об'єдомъ принялись бить тарелки и ломать деревянныя дожки, уходи съ шумомъ и бранью изъ столовой. Экономъ, присутствочавний при объдахъ учениковъ почти во већ воскресные и праздинчиме дии, исиугался и убъжаль кь ректору съ доносомь о бунть тощихъ желудковъ. Петръ приказалъ стариему дежурному Захарію Шереметинскому представить немедленно синсокъ дерзкихъ нарушьтелей порядка и тичница при транежь и причинившихъ при томъ неслиханный дорель ущербы семинарскому бюджегу. Когда алополучими сипсокъ одупился у ректора, кто то распустиль слууь, будто начальство рЕнило наказать виновныхъ такъ; пятаго по счету ливить казениаго содержанія, а десятаго -- отдать въ соддаты. Страхъ и ужась объядь вску казенноконтинковы, а особенно безвинныхы. сь каждымь диемь эжидавшихь диниенія казеннаго хабба или солдатской шинели, а потому старавшихся доставить инспекции самыя точныя свыдына о дыствительных виновинкахы печальнаго происшествія, дабы тімь набавить безвинных оть столь тижкой кары. А между тымь врема индо и съ себою ириносидо все больше точныхъ свъдъци въ разъясненио истинной причины уничтоженія столь рідкостной, по разнокадиберности своей, посуды, которую, по истип'я сказать, давно бы уже сл'ядовало изъ гисіенической предосторожности заміжнить болье повой, и однообразной. Когда такимы естественнымы путемы дкло виолиразъяснилось и оказался славною причиною круменія посуды п безпорядка самъ экономъ, который кормиль восинтанниковъ невыпосимо гразцо и скудно, а отпускавинася на рыбу, мясо и носуду казенныя деньси на половину пряталь въ свой карманъ и добываль откуда-то посуду со щербинами, битую и гразную до такой степени, что въ нее, изъ опасенія заразиться, противно было класть иниу, - то ректорі, полятно, різниль въдунів своен оставить дідо голодавшихь бунтовщиковь безь всякихь серьезныхь последствій, котя для порядка и острастки все-таки человыкь съ десятокъ повлатились стояніемь у порога въ столовой на кольнахъ, за потому списокъ буйныхъ желудковъ такъ провалился у него, въ числѣ непужныхъ бумагъ, на нисьменномъ

столь до тьхъ поръ, пока келейшикъ Симеопъ Владышевскій или «логическій», какъ прозывали его семинаристы і), не вымель его вонъ съ разнымъ соромъ. А между тъмъ сколько душевныхъмукъ : и страховъ пережили воспитанники, дъйствительно чувствовавшіе себя въ семъ ділів найболье виновными! Воть добрый урокъ ныпъншему времени, предпочитающему исключения, а не исправленія.--быструю погибель, а но медлительное спасоніе. Было у насъ меньше приставниковъ, и тъ снасали насъ, а тенерь пряставинковъ много, хотя учащихся меньше на половину въ каждомь классь, и эти приставники сибдають насъ. Поминтся сще одинь случай, въ которомъ Петръ явиль свое истинно-философское великодуние и понимание требований жизни ја возраста вопопісскаго. Діло было на маслиниць: казеннокопітные ученики: Кустовскій Григорій, Тариавичь Пвань, Леонтовичь и другіе весефьчаки, узнавинь что ректора Петра бътъ дома, вздумали устроить вь одномъ померъ тапцы съ музыкой и вынивкой. Задумалиеділано, и веселіе въ полномъ ходу. Часовь въ 11 или 12 ректорь воротился изътостей и, услыдавии вы коричей музыку и танцы, что у насъ строго воспрещалось, направился примо въ номерь, который одинь изъ всехъ и быль освещень, и, отворивни настежь дверь, остановился на поросъ. Увидъвни рек тора, который почти никогда не посъщаль померовь, ученики, съ переполоху, разбъжались въ разные закоулки, оставивъ жь безпорядки все, что было на столи: табакъ, вышивку и закуску. Покачивая головой. Петры зареньсь своимы зычнымы басомы;

¹⁾ Петрь часто журиль этого Симеона за то, что, недметая кабинеть, онь убпраль съ соромъ разныя необходимыя замътки ма клочкахъ бумаги, надавийя иногда со стола на полъ, и неръдко говариваль ему: «послушай Симеонъ! иу, разсуди ты логически, что здъсь мъщають тебъ эти бумажные клочки, которые ты преждевременно отсюда уносищь? Въдь согласась, что между ними есть очень нужныя для меня». Кто-то передаль этотъ разговоръ семинаристамъ, и они стали звать кедейника не иначе какъ «Симеонъ логический», чъмъ онъ очень гордился.

«танцмейстеръ, выходи»! Всв замерли: «танцмейстеръ, выходи»! повторилъ Петръ; но ни гласа, ни послушанія не послудовало; «танцмейстерь, — а такимъ почитался Тарновичь, —выходи»!---за-. кричаль Петръ въ третій разъ, и произпесни гивано: «экіе мерзавиы»! захлониуль дверь и ушель. По уходь грознаго начальника померь веселія меновенно превратился во юдоль всеобщаго унынія: со столя все было немедленно прибрано; музыканты п танцоры на цыночкахъ и съ оглядкой удалялись каждый восвояси: форгки въ окнахъ и выошка были раскрыты на всю почь для удаленія изь компаты водочнаго и трубочнаго запаха; смуненные ложились улонцы наши спать вы расчеть встратить самое плаченное утро. По Петръ, пошимая, какого страма пагналь онъ провинивнимся «мерзавцамъ» своимъ внезациымъ посъщенісмъ, не только не сообщиль о случившемся писпекцін, по шже ис нашель иужиммь потребовать объясненія оть померного старшаго, зачъмъ онъ допустиль у себа, въ недозволенное время. запрещенные удовольствія и кто вь нихь участвоваль? Хотя посавдий и въ мысли не допускаль, чтобь это могло пройти ему даромъ, и со дия на день долгое врема ожидалъ, что вотъ его нозовуть, если не къ ректору, то къ инспектору или въ правленіе семинарін для объясненій.

Такъ кротко насъ исправляли, и ей не лгу, тто мы по-дътски боялись своихъ добрыхъ начальниковъ и наставниковъ, въ простотъ сердна своего любили ихъ и исправлялисъ!

Приходомъ въ классъ на урокъ Петръ всегда опаздывалъ, иногда на полчаса, а потому наставнику следующаго урока приходилось всегда дожидаться, въ корридоръ или въ правлении, нока ректоръ освободитъ ему аудиторію. Выходя же изъ урока въ такую пору, когда другіе наставники занимались уже въ классъ. Петръ передко въ корридорь наталкивался на учениковъ, кои уходили домой украдкой или, не желая сидеть на урокъ, безъбъно иплатись по разнымъ закоулкамъ до звоика, и между прочимъ однажды наткиулся на ученика философіи Аоапасія Недъъскаго, уходивнаго отъ урока приспонамятнаго о. Даніила Смолодовича. Остановнять его, Петръ спросилъ: «ты куда»?—

«Иду воды инть наверхъ». Петръ взялъ его за рукавъ, отворилъ дверь и, вталкивая въ классъ, произнесъ: «иди, пей воду живу; экая животность!» А о. Данінль, по уходь ректора, замьтилъ Недъльскому, удыбаясь: «этакой дурачокъ Аоанасій; говорилъ тебъ: не бъгай,--- не послушалъ, вотъ и понался о ректору. а теперь и стыдно»! Живо приноминается еще вступительная рычь Петра, сказанная экспромтомъ ученикамъ богословскаго класса въ 1857 году. Пришедни на первый свой урокъ, Петръ, послѣ обычной молитвы, вдругь обратился къ бывшимъ философамъ съ вопросомъ, которато они менте всего могли ожидать: «Вы застыть здесь? Это власст не вашь, это класст богословскій! Чего вы сюда принили?» попятно, всь недоумъвали могча. «Вы молчите? Такъ я буду отвъчать за васъ на мой вопросъ: васъ привель сюда вашъ разумъ, ингущій Богопознанія. Бідный разуминько, затерявшись вь заблужденіяхь, искаль по всей земль. совершеннаго добра, совершенной красоты и ингды не находиль ихъ,--ин въ системахъ философскихъ, ин въ языческой религи, и наконець, въ отчании, поставиль въ Аопнахъ жертвениикъ пензивстному Богу, какъ бы такъ говоря: дайте мик. ради Бога, совершенное добро, совершенную истину. И воть милосердный Господь, призрывь на его томленіе, сощель съ неба и даль ему свъть истинный и въру истинцую; --- на, дескать, наслаждайся! Человыть отвыдаль и говорить: прекрасно, превосходно»! и т. д. Въ дальнъйшемъ развитіи общая мысль отпосительно философскихъ наукъ была такова, что опъ суть ліка или подмостки для восхожденія на высоту богонознація. Преподавая догматическое богословіе, Петръ упражиять учениковь и въ наъясненія священнаго писанія ветхаго и новаго завіта, которое принято было за пензмѣнное правило читать и на урокахъ остальныхъ наставниковъ, при входе ихъ въ классъ, после молитвы бъ св. Духу, при чемъ чтецъ, очередной, долженъ былъ разсказать содержание и смысть прочитаннаго. На урокѣ Петра случилось прочитать ученику Ао. Педкльскому притчу о Богатомъ и Лазанъ: по окончани чтенія Петръ спросиль: «О чемъ?»—«О богачь», -- отвытиль чтець. «О чемь?» переспросиль Петрь, --«О богачв», -- повторяль

Педъльскій. «О дуракв!» произпесь сердито Петръ и самъ пачаль изъяснять смысль и содержаніе притчи столь сердечно и глубокомысленно, что у юныхь слушателей исторгались слезы умиленія. Вообще же, какъ наставникъ, Петръ отличался оригинальностію изложенія своихъ лекцій, выражалея замѣчательно точно и логично, чего при отвѣтахъ требоваль и отъ учениковъ. Онъ искренно желаль, чтобы его питомцы разсуждали здраво, работали головой или, по его выраженію, «шевелили мозгами», а не зубрили только заданный урокъ, и потому тѣхъ, кои не въ состояніи были толково и связно отвѣчать на его возраженія или приноминть, что пужно было, изъ сказаннаго имъ когда-либо раньше, называль обыкновенно: «куриная голова»! Пеудивительно поэтому, что у Петра первые перѣдко бывали послѣдними, а послѣдніе первыми.

Профессоръ Даніндъ Степановичь Попомарсвы преподаваль въ низшемъ отдъленіи алгебру и геометрію (на кон часто сходилось два отділенія 1-е и 3-е) по такь отвлеченно и малопонятно, что рединтельно никто инчего не зналъ, да и знать не могь, по причинь крайне ограниченных в познацій въ арпометикъ, съ какими мы переходили въ семпиарію; поэтому Попомаревь на урокахь больше сердился, чьмъ объясияль, и за незнаніе, щалости и подсказываніе изъ кинги весьма усердно паграждаль своихъ слушателей тяжеловъсными пощечинами; такъ однажды жестокую оплеуху онъ даль ученику Пвану Шулькевичу за то, что онь, насмыхаясь надъ своимь товарищемь Иваномъ Жаловскимъ. шенталь ему: «мегеты», всякій разъ посль того, какъ Пономаревъ удалялся отъ стола ка доскъ: принявъ это на свой счетъ и думая, что Шулькевичь говорить: *мекеке* (звукь козла, выражающій насмівніку хохловь надъ великоросами, изъ конхъ быль Пономаревь), онь в даль Шулькевичу оплеуху, произпесии съ сердцемъ: «воть тебъ су.... сынь мекеке»! Кромъ профессорской должности, Пономаревь исполняль еще должность библіотекаря семинаріи. Приводя въ порядокъ книги, опъ перъдко приглашалъ въ помощь себъ учениковъ для перепоски кингъ изъ нижияго яруся въ верхній и обратно. Въ верхнемъ этажь быль физиче-

Digitized by Google

скій кабписть, кула допускались ученики философскаго класса для знакомства съ разными физическими приборами и инструментами, приносившимися перъдко и въ классъ на урокъ физики, которую Попомаревъ преподаваль въ философскомъ классъ.

Преподаватель греческаго языка Пикита Дубинцкій, впослідствін протоїерей, хорошо зналь цвой предметь, но быль мужиковать въ обращения съ учениками и въ разговорной рѣчи употребляль всегда малорусскій языкъ. Изъ семинарін Дубинцкій назначенъ быль увзднымь протојерсемъ и смотрителемъ бурсы въ Черкассы, гдъ впервые завель такой порядокъ, чтобъ ему ввоинии во всь колокола, когда онъ иелъ въ соборъ; изъ Кіева по этому поводу ему писали: «ваши черкасскіе колодокола слышны у насъ въ Кјевь». Бурса же по поводу такого пововведенія смастерила ему слідующую штуку: однажды темпымъ осеннимъ вечеромъ встащила на колокольню козла и привязавщи веревки отъ колоколовъ къ рогамъ и погамъ, ушла, а колелъ началь во всё стороны метаться и звонить. Дубницкій послаль узнать, что за окказія? Ему доложили бурсаки, что «чорть звопить»; пошли съ фонаремъ и дъло объяснилось. Изъ Черкассъ Дубинцкій быль переведень смотрителемь въ Кісво-софійскую бурсу, а отсюда настоятелемь Притиско-николаевской церкви, гдв проказникъ діакопъ, изъ-за какого-то пеудовольс<mark>твія, одпажды</mark> на литін, падівая ему камилавку, пасунуль на дамый нось и при этомъ произнесь ему на ухо: «а ку-ку, Мыкыто!» Любиль Дубинцкій говорить импровизацій и однажды, изъясняя свангольское сказаніе о ловитвів рыбъ, остановился слишкомъ долго надъ разръщениемъ вопроса: почему апостолы вытяпули именно 153 рыбы, а не болбе или менбе? Почему не 100, не 90, не 80, пе 70 и т. д. Запитересованные слушатели сосредоточили все свое винманіе, ожидая, какъ разрішнть столь мудреный вопросъ проповъдникъ, и вдругь слышать отвътъ: «потому, что столько угодно было Богу!»

Свящ. В. Радеций.

До історії "Тарасової кингарні".

(Рахуба Киянам кишаря Щербака про кишарию й запросини для дальної послун: наябрь 1867 года),

Як умер Тарас Шевченко та продавалось його збіжжя, громада наша у Петербурлі купила собі на свій кошт Тарасові книжки (що мав він од знайомих то що), малюнки його й таке инше. Тоді я став казати в громаді, що добре 6 було завести громаді Тарасівську громадську киппарию або й музеум наш громадський, додаючи до Тарасових книжок і малюнків наші подаровані та куплені громадою книжки то що, то колись може 6 мали ми отакий «Паціоальный Музей» і «Публичну Библіотеку», як от у чехів (тоді були у наших громадли такі думки 1).

Що до книжок, то я казав у громалі, що дарую громаді які були тоді в мене свої книжки (чимало таки) і берусь до того

¹⁾ Казали тоді й так, що щирим людим треба б так робити: що от у кожного є сякі-такі книжки, що йому инколи їх треба, а иноди й зовсім не треба, то віддати б їх до гургу до громадської книгарні у схованку; коли треба якої книжки, то брати для своєї користі, а не треба—то й нехай вона буде для користі шиших. Хто ж дуже кохається у книжках, як от учені у книжках по своїй пауці, або у кого такі книжки, що йому їх кожного часу треба, що ті дадуть їх до громадської книгарні опісля, хоч би після смерти, хоч і в тестаменті про те запишуть. Як би була воля та можно, та ще як би й чоловік такий був сталий на місці та ще й щирий, то було б це добре й геть-то.

щоб приймати усякі книжки до гурту, стерегти Іх, як громадське вже добро і турбуватися про те, щоб на користь громаді та Тарасова громадська книгарня росла та ширилась. У Петербурзі здались на те, щоб я був библіотекарь громадський, і почали давати книжок. До тих, що були мої, то куповані мною, то подаровані мені перше земляками видавцями та писателями (Кулішем, Костомарою і пишими), подав перш усього до моїх рук П. О. Кулиш де-які книжки, що друковались у його друкарні, і другі від себе, а потім стали потрошки давати й пиші: В. М. Білозерський, М. Т. Помис, В. П. Коховський. Лебединець, Д. С. Каменецький (свої видання й пиші) і другі люде громадські. Пайбільш потім книжок друкованих і писаних прийшло до моїх рук від В. М. Білозерського, з редакції Основи.

Написав я був илаи устава Тарасівської громадської кишгарні, та тільки прочитав те де-яким громадянам, бо громадою братися так за це діло не вільно. Один я, як кинжчий, робив і роблю по тому илану й думці: збирав і збираю усяку бумагу писану і друковану, давав де-кому читати громадські кинжки за грони (по 10 шагів за прочитання і користування кожною кинжкою), та у Петербурзі с багато кинжок і кингарень, що й дурно можно кожному читати, то грошей за це зібрано дуже трохи (щоб кунсвати за ті гроші инші потрібні кинжки, переплітати Іх то що).

Ик послано мене в кінці 1864 року до Искова, то з відома громади книгарем на той час став Данило Семенович Каменець-кий; нерейшов жити у мої кімпати, де лежать книжки, та й инсав список їх то що, поки його самого послано до Нерми на службу. Як був я у Искові, то зібрав я й там скільки книжок, а переїзжаючи торік до Київа, одіслав і ті до гурту, умовивнись із Каменецьким, за порадою сромадською, щоб усі зібрані до сромадської книгарні книжки чтодом перевезені були сюди до Київа. Одже Каменецького й досі не пускають пазад у Петербург. Тим часом торік і цього року до моїх рук прийшло ще книжок чимало, бо опріч тих, що кунив я на свій кошт, дано до гурту частину громадських київських книжок і подпровано делякими люднями, в то чимало хоч і не дуже важних книжок і книжечок

Digitized by Google

старих есть у мене від Євгенія Васильовича Судовщикова, що посланий до Костроми і). Поїхавин еце у тім місяці до Петер-бурга, щоб забрати відтіля запорадою й тутешньої громади кинжки до Київа, і не заставний ще там Каменецького (без йего ж це діло гаразд зробити не приходиться), я узяв тільки частину кинжок, яку зміг, та прикупив на 25 карбованців (за укупорочні матеріали дав 5 р., за пересилку сюди 13 пуд, по 1 руб. 40 коп. треба заплатити 18 р. 20 к.: за страхованція з р.) та привіз ще й ті, що подарував тепер В. М. Вілозерський з півсотні. Затративни ото тепер на ці книжки карбованців з 50, думаю, що усі останні переслані будуть сюди по весні на той рік. А ті Тарасові книжки й малюнки, що з їх почалась у Петербурзі громадська книгария, окроме заховані у падежних руках?).

В. Ломанинький.

¹⁾ Радились ми з ним так, щоб за ті книжки, що він, як вибір непотрібний йому покинув у мене, я купив йому на свій кошт карбованців на 20 ивших, яких йому треба; але потім, хоч я й писав йому, чи не скаже краще прислати йому грішми, він і досі нічого про те аві пише, аві каже до мене.

²⁾ Цю внинсь взято нами з архива Мужя української давини В. В. Тарновськаго в Чернигові (ч. 92 Шевченківських наперів). Ці-каво було б почути од старіших людей київських, громадян, з тих часів, коли приїхав до Київа М. Щербак,—де зараз і в якому ставі перша (йелегальна, як на ті часи) «Тарасова кингария», а так само до кого перейшли кинжки з бібліотеки Т. Г. Шевченка, що їх заховано було «в надежних руках», бо в Музеї Тарповського їх немав.

Матеріалы для біографіи К. К. Костомарова.

1. Письма Н. И. Костомарова нъ М. А. Мансимовичу.

Знакомство Костомарова съ Максимовичемъ относится къ 1844 году, какъ свидътельствуетъ самъ Костомаровъ въ «Автобіографіи», г) и продолжалось очень долго. По визышнія споиненія между двумя укранискими историками были незначительны. У насъ имъется всего только четыре письма Костомарова къ Максимовичу, періодъ написанія которыхъ обнимаетъ собою семпадцать лѣтъ. 1847—1859—1864 вотъ тъ годы, къ которымъ относятся письма Костомарова. Какъ видимъ, спошенія между нимъ и Максимовичемъ посили случайный характеръ.

Нервое письмо Костомарова особенно цѣнно въ біографическомъ отношеніи. Оно писано пезадолго до ареста Костомарова, когда онъ уже быль обручень со своею невѣстою Алиною Леонтьевною Крагельской, на которой женился однако только въ 1875 году, т. е. черезъ 28 лѣтъ, но смерти ея перваго мужа. Въ своемъ нисьмѣ къ Максимовичу Костомаровъ, полный надеждъ и не знамщій о приближающейся грозѣ, разбившей его жизнь, приглашаетъ своего стараго товарища по наукѣ на свадьбу. По судьба сыграла съ Костомаровымъ злую шутку...

Второе письмо отъ 2 августа 1859 года поситъ исключительно научный характеръ и касается монографіи Костомарова:

^{&#}x27;) «Литературное наслъдіе», стр. 47. нояврыдек. 1907.

«Богданъ Хмельницкій». Къ сожальнію, мы не можемъ представить этого письма во всей цілюсти, такъ какъ почеркъ письма до того перазборчивъ, что, при всемъ нашемъ желаній уразуміть письмо, мы не могли этого сділать. Костомаровъ вообще отличался удивительно перазборчивымъ почеркомъ, и чтеніе его писемъ иной разъ равносильно рішенію труднаго ребуса.

Третье письмо отъ 8 септября 1864 года является отзвукомъ одного эпизода изъ жизни истербургской громады 60-ымъ годовъ. Герован этого эпизода были простая сельская дівунка Маруся изь каневскаго увзда и пъкто Григорій Ч-скій. Последній, провожая тіло Шевченка на Украниу, познакомился тамъ съ Марусею и, нокоривь ея сердце своею культурною на видъ любовью, уговориль блать въ Петербургь и обвънчаться тамъ съ нимъ. Родители не отпускали Маруси, прежде чъмъ она не будеть обручена съ Ч-скимъ, и потому обрядъ обручения надълими былъ севершень Маруся убхала съ Ч-скимъ въ Петербургъ и вскоръ появилась въ украинскихъ кругахъ, выдільнясь среди сюртуковъ мужчинъ в платьевь дамь своимь національнымь косномомь, украшеннымь лентами. Вск обращали вниманіе на милую деревенскую дівушку, но мало кто задумывался падъ тъмъ, пасколько хороно это выставленіе на показъ крестьянской дівушки среди чуждаго ей по развитію общества. Возмущулся этимъ одинь только Костомаровь,

Маруси была безгранично предана своему возлюбленному и жестоко поплатилась въ концѣ концевъ за свою необдумациую любовь. Ч—скій доказаль на своемъ примѣрѣ, какъ мало имѣютъ значенія и теорегическія идейныя построенія, и національныя стремленія, и общественное миѣніе, если челокѣкъ не развиль въ себѣ личныхъ устоевъ правственности, не достать личнаго правственчаго совершенства. Ничто не помѣшало Ч—скому сдѣлать дурное дѣло: ни то, что онъ провежаль на Украниу останки Невченка, гордость укранискаго народа, ни то, что онъ, конечно, зналь и, можеть быть, гдѣ либо въ кружкѣ съ чувствомъ читалъ Невченкову «Катерину». Какъ должно бы было содрогнуться въ могилѣ надъ Диѣпромъ тѣло славнаго поэта, если бы онъ узналъ, что надъ его гробомъ совершено то преступленіе, по поводу ко-

Digitized by Google

тораго такъ негодовала его страдающая муза, если бы опъзналъ, что его проводы на Украину создадутъ въ украинскомъ селѣ еще одну покрытку!

Черезъ изкоторое время Ч—скій сталь относиться къ Марусъ очень грубо и даже жестоко, и потому Маруся становится предметомъ винманія истербургскихъ украницевъ. О грубомъ отношеній Ч—скаго къ Марусъ прежде всего узнастъ П. А. Бълогрская, которая въ своихъ восноминаніяхъ о Костомаровъ оставила свъдънія обо всей этой исторін, подтвержласмыя документами. У Въ Марусъ принимаютъ участіе, а Костомаровъ жертвуеть въ см пользу одну свою статью. Ръшили отправить Марусю на родину. По Ч—скій, очевидно, боясь далиньйней осласки дъла, посивлиньть помириться съ Марусею, однако, какъ и стъдовало быть, не надолго. Вскоръ пепріятности возобновились, и Маруся должив была искать пріюта у Бълозерской, въ семьъ которой приняла на себя обязанности плинки.

Наконець Ч—скій самъ рышиль отвежти Марусю на родину. Это ваволновало Костомарова: «А что—иншеть онъ Білозерской,—тесли онъ ее на дорогів отправить на тоть світь. Тоть, кто способень такъ безперемонно обращаться съ честью женщины, способень и на душегубство. Примите это къ свідівню. Не написать ли къ роднымъ Маруси всю подноготную и просить отвіта: согласны ли они ее принять? А между тімь насість на Ч—скаго. Онъ долженъ жениться». Однако, изь послідняго инчего не могло выйти: Ч—скій быль уже женать и, когда обольщаль крестьянскую дівушку, не иміль впереди никакой благой ціли.

Хлоноты по поводу возвращения Маруси на родину протипулись до 1864 года; въ нихъ принили участіе Н. А. Бълозерская, Н. И. Костомаровь и Н. А. Кулинъ. Последніе привлекар жъ этому ділу жившаго тогда въ своемь полтавскомъ иміній на Дибирь, возлів Прохоровки, М. А. Максимовича. Въ марті 1864

^{1) «}Русская Старина», 1886 г., мартъ: Н. П. Костонаровъ въ 1857—1875 гг. Восноминания Н. А. Бъломерской».

года Кулпить обратился съ письмомъ къ Максимовичу и просиль его переговорить съ матерью Маруси относительно того, можеть ли она принять къ себъ свою несчастную дочь или пътъ: «Зеилячка ваша Маруси-писаль Кулишь къ Максимовичу, -- дочь підгірнього каненскаго рыбака, опінблась пъ сноихъ мечтахъ о счастливой жизни. Оказалось, что ея возлюбленный женать и потому не можеть поставить ее въ незазорное положение. Она ръинлась верпуться къ матери, по боится появить очей. Передаю ея покоривницую просьбу переговорить съ ся матерью, которая у васъ бываетъ, и увъдомить меня, можеть ли эта сестра Шевченковой Катерины верпуться въ родную хату. Дътей у ней изтъ. и она все еще похожа на прежнюю Марусю Можеть быть, на берегахъ Дивира - Славуты она найдеть себв жениха: а здвев ей придется погибать сиротою. Маруся не не достойна вашего участія. Кром'є ен песчастной опшоки, которан, игроятно, повета ее къ излишней близости съ обманцикомъ, я инчего предосудительнаго за ней не знаю».

При этомъ, очевидно, подъ вліяніемъ Кулина или Білозерской. Маруся сама обратилась съ письмомъ къ Максимовичу. Дрожащею, непривычною рукою дівушка сочинила посланіе къ Максимовичу, котораго она, повидимому, знала еще на родинъ. Письмо было исправлено, въроятно, Кулинемъ, такъ какъ въ немъ выдержано введенное имъ правописаніе, и затѣмъ переписано Марусею начисто, поскольку она могла сділать это. — «Булте ласкаві, щирий козаче, добродію — такъ писала Маруся Максимовичу — я васъ дуже прошу пириговоріть зматірю замене чи приймуть вони мене, якъ я приіду сама, чи ні, бо мабуть Грицько инноїде, то будьте ласкаві скажить матирі пихай порадяця збратами, чи луче якъ я приіду, чи щобъ туть була, якъ вони скажуть, то я такъ зроблю. Маруся Українка».

Грыцько— это Ч—скій, самъ спачала желавшій проводить обманутую имъ дівушку на родину.

Въ сентябръ 1864 года Маруся наконенъ поъхала на родину. Можно думать, что Костомаровъ черезъ нее лично передалъ Максимовичу печатаемое ниже письмо къ нему; за это говоритъ

какъ бы рекомендательный топъ письма. Пегодованіе Костомарова по новоду поступка Ч—скаго было велико. Но не только моральная сторона діла возмущала Костомарова. — онъ боялся неблагопріятныхъ пдейныхъ послідствій, могущихъ произойтиоть подобныхъ этому случаевъ. Костомаровъ предвиділь, что такія безправственныя ділствія, какое совершиль Ч—скій, нодервуть довіріе народа къ шительнгенцій и нородять къ ней нь народной средів подозрительное отношеніе. Поэтому онъ предзагаль рішительную правственную міру для предупрежденія повторенія такихъ поступковъ, какой позволиль себі Ч—скій: Костомаровъ считаль необходимымь предать діло гласности.

Маруся побхада на родину, по въ Петербургѣ инчего не знали объ ней. Это тревожило всю громаду, и потому но общей просъбѣ Кулишъ снова обратился къ Максимовичу: «Петербургская громада безпокоптся о неизвѣстности положенія каневской Маруси и просила меня освѣдомиться у васъ, достигла ли она предѣловъ своей убогой родины. Кстати сообщу вамъ, что въ громадской радѣ, собравшейся 11-го октября. Ч—скій лишенъ общимъ приговоромъ званія громадянина и признанъ педостойнымъ общенія съ честными людьми. Просимъ васъ, при случаѣ, сообщить объ этомъ кому слѣдуеть, чтобъ не считали насъ равнодушеными къ такимъ подлостямъ и тиранству, какія дозволилъ себѣ Ч—скій относительно Маруси.»

На этомъ письмъ обрываются точныя свъдъція о Марусъ Что было съ нею потомъ? Приняла ли ее родная мать или ивтъ? На эти вопросы, въроятно, мы нашли бы отвъть въ нисьмъ Максимовича къ Кулину, которое конечно, было имъ написано по поводу послъдняго письма Кулина. По если върить слухамъ, ходившимъ въ нетербургской громадъ, судьба Маруси была нечальна. Объ этомъ слухо говоритъ Н. А. Бълозерская, че ручающаяся, вирочемъ, за достовърность сообщаемаго ею извъстія. Жизнь Маруси согласно съ этими слухами, направилась въ сторону навменьшаго сопротивленія: дъвушка, лишенцая чести, легко ужъ поддалась соблазнамъ со стороны другихъ лицъ и въ концъконцовъ, стала жить этимъ. Но повторяемъ, Н. А. Бълозерская

Digitized by Google

оговаривается, передавая петербургскіе слухи, что она ихъ не провъряла.

Последнее письмо Костомарова въ Максимовичу, какъ и второе, посвящено истории Богдана Хмельницкаго. Въртомъ письма пами не разобрано два слова.

f

18 = | hieвь. Ст. гор. III д. Монькина 18 близь ц. Андрея — 47. Первозв.

Почтениваций Михаиль Александровичь!

Очень жалью, что не могь изъявить вамъ своей благодарпости съ темъ самымъ посломъ, который привезъ мив драгоценпости для исторіи Украины, Симоновскій, хотя источникъ поздній. однако все-таки заключаеть кое-что новое, а мић каждая кроха драгоціання при разработкії моей Хмельницины. Сто разъ вы восхищении благодарю васъ и совътую посифинть съ изсиями, пбо Куленть, проважая черезъ Кіевъ, навъстиль меня что опъ отдаль свои изсли вывств съ частно монув Бодинскому, который хочеть ихъ напечатать въ «Чтеніяхъ». Ради Бога, посифините: употребимъ общія усилія, чтобъ не допустить гордой Москик возвыситься надъ престарждымъ нашимъ Кіевомъ. На нашей сторонь Шевченко, который къ сожальнию, гдь-то пропадаеть, по скоро явится: мы его засадимь малевать для сборинка. Песмотря на изм'яну Кулеша, отдавшагося подъ протекцію московскую, мы еще можемъ одержать первенство быстротою 1). Зная, что вы открыли подписку и имбете уже часть суммы, я сибину васъ просить. Что до меня лично, желяю только, чтобъ изданы были

^{. 11.} А. Кулинъ отдалъ Московскому Обществу Исторіи и Древпостей Россійскихъ, секретаремъ котораго былъ въ то время проф. О. М. Бодянскій, свои атнографическіе матеріалы. Впослѣдствіи эти матеріалы вошли въ «Записки о Южной Руси».

ивсни: желаю этого, какъ любитель Украины: а какъ преданный вамъ, желаю, чтобъ двло совершено было именно вами. Пустъ кто началъ, тотъ и кончаетъ 1). Куленъ увхалъ назадъ тому њедени двв и жилъ здвсь только два дии. Съ нимъ и женою его повхалъ и Бълозерскій.

Я бы прібхаль къ вамъ въ Прохоровку, по запять важныма діломъ, именно я женюсь, и желаль бы видіть вись при такомъ многозначительномъ событіи моей частной жизни, а между тімъ, принося вамъ самое искреннее, самое задушевное поздравленіе съ наступающими праздінками Воскресенія Христова, еъ чувствомъ привізанности, признательности, любви и уваженія пребываю навсегда вашимъ искреннимъ доброжедателемъ и готовымъ на все, чімъ могу оправдать ваше ко мить вниманіе, вангь преданный Пиколай Костомаровъ.

П

Сиб. августа 2. 1859.

Милостивый государь Михаиль Александровить,

Влагодарю васъ за честь, сдъланную мив разборомъ «Хмельпицкаго»: вы удостанваете меня вызовомъ на поединокъ 2). Я слишкомъ уважаю васъ и знаю, что нелегко мив будеть состязаться съ вашими знаніями въ южнорусской старинъ, однако нервые удары ваши я отнарировать въ № 132 «Спб. Въдомостей». Вы объщаетесь вывести гиплую болотиую воду, найденную вами

¹⁾ Имвется въ виду подготовлявнийся тогда Максимовичемъ «Сборникъ украинскихъ пвсенъ», вышедний въ 1849 г. въ Кіевв.

²⁾ Разбору монографія Костомарова Максимовичь посвятиль савдующія статьи: «Письмо о Богданъ Хмельницкомъ», «Украянецъ», 1859, 147---174; «О прівздъ Вогдана Хмельницкаго въ Кісвъ взъ Замостья», «Русская Бесъда», 1859, ки. VI. На статью Костомарова въ «Сиб. Въдомостяхъ» Максимовичъ отвъчалъ тамъ же въ № 8-омъ 1860 года.

въ выпискъ иль Коховскаго, на чистую воду Дибировскую. Вы едълаете большую услугу исторіи. Но из такоять случав я вась попрошу о слідующемъ:

- 1) Не принисывайте моему личному взгляду свидътельства современняковъ. Взглядъ Коховского, какъ поляка, не можетъ быть правиленъ, какъ и взглядъ его современника южнорусса, и я привожу ихъ только для того, чтобъ показатъ, какимъ былъ Хмельницкій для своихъ современниковъ.

Ифкоторые, основываясь на ванихъ указаніяхъ, обвиняють меня въ томъ, будто бы я подъзовался польскими источинками безъ всякой критики. Эта мысль была выражена въ « . . . Обозранін» педавно съ сылкою на васъ. Пользоваться безъ критики источниками-значить принимать ихъ на въру безь размышленія. По если я не высказываю своихъ попатій о томъ. какъ понималь или изображаль такія-то событія такой то и другой источникь, то изъ этого не следуеть, что я пользовался вми безъ критики. Критика осталасъ у меня въ портфель, ибо я пе хотіль падавать критических паслідованій. Меня можно обвипять въ томъ, что я не такъ попядъ такой-то источникъ, не такъ смотръль на него--правда, но никто не можеть прямо сказать, что я вовес пользовался ими безь критики, и вы, въроятно, этого не скажете, и доказали это вашимъ разборомъ, гдѣ вы, опровергая меня, хотите, однако, угадать, отчего я такой-то факть представиль такь, а не иначе. Это потому, что вы діло знасте, и вамъ павъстия процедура историческаго труда. Желалъ бы я, чтобы эти почтенные судів русской литературы, такъ одимийски пзрекающіе надо мною приговоръ, докажали ми**ъ, безъ ващего по**собія, что я пользовался безъ всякой критики польскими источивками, которыхъ они и въ рукахъ не держяли.

Теперь я занимаюсь исторією козачинны до Богдана. Вы бы мий оказали великое благодівніє, если бы удостоили указать на источники, которые извістны вамь и можеть быть, мий исизвістны. Всякое указаніе и замічаніе ваше я приму съ полною благодарностію. Передайте или перешлите письмо Шевченку: віроятно, вы знаете, гдів онъ теперь. Глубокоуважающій вась, преданный замъ душевно П. Костомаровь.

Адресъ мой: Въ книжный магазинъ Д. Е. Кожанчикова съ передачею П. П. Костомарову.

111.

Миогоуважаемый Михаиль Александровичь.

Позвольте мий обратиться ка вамъ съ покориванием просьбою. Удостойте участіемъ ванимъ бідную Марусю: она вамъ уже извістна, пристройте ее съ родомъ-илеменемъ и, если можно, доставьте ей возможность жить честимъ трудомъ. Очень прискорбно, что мерзавецъ Ч—скій, погубивній эту дівушку, прівзжалъ въ Украпну съ тіломъ Шевченка и такимъ образомъ положилъ нятно на натріотическое діло, которое ему иміки неосторожность довірить. Надобно стараться, чтобъ имя его было предано достойному презрінню, по чтобъ народъ не былъ расположенъ по этому несчастному приміру встрічать съ подозрівніємъ всякаго, кто къ нему обратится въ интересахъ народности. Надобно бы напечатать о поступкі Ч--скаго, между прочимъ.

Хотъть было я перебраться на Украину, чтобы провестя остатокъ дней въ странф своей, текущей млекомъ и медомъ, но увы! — сильные міра сего, съдлиціє на съдълищахъ власти, по наущеніямъ суставголивыхъ влеветниковъ, не допустили меня. Я любилъ всю жизнь Украину, ея народъ, ея языкъ, ея природу:

Digitized by Google

жа это меня следуеть лишить возможности дожить и умереть тамъ. Глубокоуважающій васъ И. Костомаровъ.

Септября 8. 1864, Спб. 1).

IV.

Многоуважаемый Михаилъ Александровичъ.

Въ настоящее время занимаюсь передълкой «Богдана Хмельницкаго» и съ великою благодарностію воспользуюсь ваними замізнаніями, высклавиными печатно; кром'є піжоторыхъ (1), я со всімъ согласенъ; въ особенности каюсь въ повтореніи характеристики Коховскаго, которая плеть боліє съ Выговскому, чімъ къ Хмельницкому.

У васъ есть кинга. Прикажите выписать изъ нея (на мой счеть) названія сотепъ, имена пачальствующихъ липъ и приложенныя тамъ стихотворенія. Будьте столько добры.

Кстати, поділюсь съ вами любонытнымъ извістіємъ. Въодной изъ рукон. И. П. Библ. (разпоязычи. Р. № 5) есть инсьмокого-то изъ Львова въ Варшаву о разныхъ вістяхъ. Письмо въіюлі 1648 (29) сообщаєть, что Хмельницкій женплея на шляхтянкъ Чаплинской, вдовъ шляхтича, убитаго педавно.

Вопр(ось), того ли Чаплинскаго, съ котораго все началось? Во всякомъ случаћ, значитъ, всћ источники, показывающіе бракъ его въ январћ 1649 года, врутъ, и патріархъ сюда приплетенъ напрасно. А какъ вы думаете, происшествіе съ Чаплинскимъ было прежде или постћ порученія Владислана строить чайки? Я никакъ не могу этого въ толкъ взять Я скорће наклоненъ думатъ, что послћ, и даже послћ вторичнаго обращенія къ козакамъ, о которомъ говоритъ Грондскій. Первое было въ Варшавѣ въ маћ 1646 г.; сеймъ въ поябрћ того же года разрушилъ затъи. Грондскій говоритъ, что послѣ того Оссолніскій съ Любовицкимъ

Вверху почтоваго листа приписано рукою Максимовича;
 Пол. 27 сентября».

объёхали пограничныя крености и опять обращались къ козакамъ, уже къ Хмельницкому. Миё кажется соминтельнымъ поёздка самого Оссолинскаго, опъ быль слишкомъ хитръ и остороженъ, а что посыдалъ туда Любовицкаго, это очень вёроятно. Воть это-то вторичное предложеніе начать войну съ Турціею и расположило Хмельницкаго выманить у Ильяша (скорѣе, чѣмъ у Барабаша) привилегію, данную королемъ, а вслідъ затѣмъ сділалъ паёздъ Чанлинскій, имѣвиній, можетъ быть (и болѣе, чѣмъ вёроятно) столько же политическое побужденіе, сколько и его личное. Наёздъ этотъ, какъ миё кажется, сділанъ былъ, между прочимъ, съ тѣмъ, чтобъ отнять у Хмельницкаго привилегію.

Какъ вы объ этомъ думаете? сообщите.

Глубокоуважающій вась П. Костомаровь, Окт. 24, 1864. Спб. IX липія, Вас. Остр. д. № 4 кв. № 5.

(1) Инсарства Хмельницкаго, времени ильна у турокъ, участія въ прежнихъ возстаніяхъ и времени отнятія привилегіи. Кстати. . . . о Барабашть ошнока Дъло было съ Пльяшемъ, а не съ Барабашемъ.

(Вверху письма рукою Максимовича приписано: «Пол. 10. Отвъч. 16»).

II. Н. И. Костомаровъ и "Кіевская Старина"...

Основаніе въ 1882 году «Кієвской Старины» должно было быть очень близкимъ сердну знаменитаго и престарѣлаго уже въ то время П. П. Костомарова. Какъ, но выраженію древняго книжника, радустся куненъ, сотворивній прикунъ, или писецъ, дошедшій до конца книги, такъ, конечно, долженъ радонаться ученый, занимающійся въ опредъленной области пауки, основанію журнала, посвященнаго его спеціальности. Какъ ни близки были сердну Костомарова всть области русской исторіи, но всетаки ближе всего, сродить всего была ему область исторіи украниской, для которой онъ много поту утеръ на лицъ своемъ,

какъ говорили русскіе літонисны. Въ «Кіевской Старині» Костомаровъ впервые виділь органъ, снеціально посвященный дорогой для него области исторій украйнскаго народа и его быта, Существовавная въ 60-ыхъ годахъ «Основа» не могла представлять для Костомарова такого же интереса, какъ и «Кіевская Старина», такъ какъ это быль органъ, главнымъ образомъ посвященный художественной украинской литературѣ и публицистикъ, и въ незначительной степенц отводившій місто разработкъ историческихъ вопросовъ, касающихся Украины.

Первый редакторъ - издатель «Кіевской Старины» О. Г. Лебедищевъ могъ вполив разсчитывать на сотрудинчество Костомарова, съ одной стороны, по чисто принциніальнымъ соображеніямь, а съ другой, нотому, что могь всегда положиться на вліяніе и содійствіе своего брата Даніпла Гавриловича, который быль старымь пріятелемь Костомарова і). Однако, неизвістно, обращался ли Лебединцевы черель своего брата съ первымъ предложениемъ къ Костомарову принять участие въ журналъ,-имъющіяся у насъ письма указывають лишь на непосредственное обращение самого Лебединцева къ Костомарову, а также черезъ В. Б. Антоновича и И. И. Житецкаго, съ просъбою поместить вь «Кіевской Старинів» монографію «Мазена». По это жеданіе Лебединцева не осуществилось Костомаровъ уже объщалъ «Мазену» редактору «Русской Мысле» С. А. Юрьеву, и монографія была папечатана въ томъ же 1882 году въ названномъ журналь. По на будущее время Костомаровъ объщаль Лебединцеву ревностное сотрудничество нь его журналь.

Съ петеривніємъ ожидаль Костомаровъ выхода «Кіевской Старины», ждать, какъ «краснаго солнышка», и, дъйствительно, нашелъ въ ней для себя много интереснаго и даже новаго, какъ напр., дневникъ польскаго дворянина Станислава Освъцима, живнию въ XVII въкъ, въ которомъ онъ описываетъ польско-козацкія столкновенія своего времени. Одинмъ только не былъ доволенъ

^{1) «}Автобіографія» въ кингъ «Литературное наслідіе», стр. 205.

Костомировъ въ вышедшей первой кинжкt «Кіевской Старины»это ся паружнымъ видомъ: «Тяпографія, гдѣ печатается «Біевская Старина», хромаеть, а переплетчикъ, который брошиноваль экаемиляры, нав рукъ вонъ: невозможно читать вниги: такъ н высыпаются листы. Надобно переплетать, на это пужно время, а между тыль хочется познакомиться съ ся содержаніемъ». Пебезынтересно сопоставить съ жалобами Костомарова на неудовлетворительную вивинюеть «Кіевской Старины» указаніе на то же самое, сувланное И. С. Лесковымъ, который также былъ приглащень Лебединцевымь оказать «Кіевской Старинів» содійствіе своими произведеніями, гдв опъ и папечаталь «Печерскіе антики.» Воть что писаль Лесковь падателю «Кіевской Старины»: «Обертка повая хорона, по не совсьмъ: кафли хорони, ¹) а прифтъ отвра- тительный. Чорть ли въ немь, что опъ съ того вли другого рисунка, когда онь не четокъ, не бъеть въ глаза, не кричитъ!... По моему это никуда не годится. Еще не хорошо, что вы позволяете переплетчику брошюровать «на клескъ», черезъ что книгу въ рукахъ держать невозможно,-такъ изъ нея потроха и сыпятся. Читатель не любить всего того, что его раздражаеть. За 11/2 кои, такую книжку можно бронноровать «на питку». 2) Очевидно. Лободинцевъ совсьмъ не обратилъ винманія на визиность журнала, можеть быть, не желая увеличивать расходы по его изданію, и она представлялась черезчурь безпорядочною, если даже люди 80-хъ годовъ, совершенно не избалованные издателями въ отношенін красоты и удобства изданін, жаловались такъ дружно на «Кіевскую Старину».

Пообъщавь быть полезнымь журналу, «сколько силь станеть», Костомаровь нь марть мьсяць того же года сившить нослать нь редакцію свой очеркь «Повадка нь Бълую Церковь», сопровождая посылку небольшимь письмомь къ редактору. Слъдуоть отметить ту скромность, съ какою знаменитый историкь,

Обложка «Кісвской Старины» была составлена изъ рисунковъ старинныхъ укранискихъ кафель.

²) Отъ 23 января, 1883 года.

сотрудничество котораго считалось почетнымь для всякаго журнала, предлагаеть Лебединцеву панечатать свою статью. Мы какъ будто видимъ предъ собою начинающаго писателя, еще не увъреннаго въ своихъ силахъ, не обладающаго именемъ, который трудится и не знастъ, найдеть ли его произведение приотъ въ журналъ, или сухо будеть возвращено ему редакторомъ обратно: «Если пайдете умъстнымъ, иншетъ Костомаровъ, наисчатайте въ «Кіевской Старинъ», а не найдете, не выблите себъ въ трудъ возвратить по почтъ мою рукопись».

Лебединцевт, привлекии Костомарова къ сотрудничеству въ журналъ, посвицалъ его въ редакціонныя дъла и, повидимому, совътовался съ нимъ. Такъ онъ сообщиль Костомарову о своемъ иссогласіи напечатать украинскую новъсть И. С. Левицкаго: «Старосвіцькі батюшки та матунки», ссыдаясь на то, что новъсть могла охладить къ журналу лицъ, не читающихъ по украински. Костомаровъ возражаль Лебединцеву: «Кого же могла отбить она отъ вашего журнала? Рамсь такихт, какъ Юзефовичъ и Пихно съ братісю?» И Костомаровъ старался доказать Лебединцеву, что номъщеніе повъсти было бы полемно для журнала, такъ какъ привлекло бы къ нему еще болье украинской публика.

По для насъ объяснение Лебединцевымъ факта ненапечатанія повісти П. С. Левицкаго, какъ объ немъ можно судить по инсьму Костомарова, якляется изколько непонятнымъ. Відь діло происходило въ самый разгаръ цензурнаго гнета украниской різні. Да могъ ли Лебединцевъ просто по цензурнымъ условіямъ помістить въ «Кіевской Старині» новість на укранискомъ языкіз? Гораздо позже, въ 1897 году, когда редакція «Кіевской Старины» задумала включить въ программу журнала беллетристику на укранискомъ языкі, для этого непадобилось содійствіе и благожолательство двухъ генераль губернаторовъ юго-западнаго края, гр. А. П. Игнатьева, а затімъ М. П. Драгомирова. Подтвержденіе нашему сомибнію мы находимъ въ воспоминаніяхъ по поводу даннаго случая самого маститаго укранискаго писателя П. С. Левицкаго, къ которому мы обращались за разъясненіемъ. Мы різнаемся и считаемъ для себя пріятнымъ удовольствіемъ привести

Digitized by Google

объяснение И. С. Левицкаго въ оригиналъ, выписавъ соотвътствующій отрывокъ его письма къ намъ: «Костомаров тут розуміс мою повість: «Старосьвіцькі батюшки та матушки». Пе падрукував йіі Лебединцев на українські мові не через те тільки. то мова одбила 6 читальників з Великороссіи. Це тільки між инчим, В той час (1882 р.) вже було заборонено од Глав. Уиравленія по діл. Печаті друковать українські повісті. І Лебединцев якось викашотив в тодішнього цензора Рафальского, щоб вин дозводив надруковать розмови дісвих особ меж собою но-украінськи, а решту, де говоре автор сам од себе, редактор мусів поміщать на великоруські мові. Згодом потім я мусів таксамо на двох мовах помістить в «Цієвской Старинъ» своє оповідання під заголовком: «Українські штукарі», бо цього домо-, гавсь цензор. І як би я не надинсав ще в заголовку «этнографическій очеркъ», то (як казав міні один з редакторів) цензор не пропустив би й українських розмов меж дісвими особами. Мабуть, Костомаров не знав про такий дрібязковий напад на українську мову в «Кіевской Старині», коли инше оттакий докір Лебединцеву».

Въ такомъ-то двуличномъ видъ повъсть И. С. Левицкаго «Старосвътскіе батюшки и матунки» появилась въ «Кіевской Старинъ» и на Костомарова произвела отрицательное внечатлъніе. Вообще Костомаровъ быль очень высокаго мижнія о творчествъ И. С. Левицкаго и два его разсказа о бабахъ Надавкъ и Параскъ но высотъ, тонкости народности юмора ставилъ наравиъ только съ произведеніями Гогола 1), по двужычное сочиненіе Костомарову не поправилось: «Батюшки и матушки» не клеятся по-русски», — писаль онъ Лебедищеву. Что повъсть «не кленлась», это было такъ естественно. Въдь у инсателя отинмалась его душа — родной языкъ, и инкогда компромиссъ его съ цензурчыми требованіями не могь выразиться въ цъльныхъ, вполиъ художественныхъ формахъ. При томъ же переводъ по-

Digitized by Google

¹⁾ Въстинкъ Европы, 1882. кн. 2.

въсти съ украпискаго на русскій языкъ былъ сділань не всецъю самимъ авторомъ, а также гредакторомъ Лебединцевымъ 1). По этому новоду намъ приноминается цензурный случай съ самимъ Костомаровымъ, разсказанный имъ въ автобіографія. Разсказавь о томъ, какъ цензоръ архимандрить Макарій псиремѣнно настанваль, чтобы сочиненіе: «Сѣвернорусскія народоправства» печаталось точно въ такомъ же видь какимъ оно было послъ пенаурнаго просмотра, мотя діло насалось лишь півскольким в словь, вставленныхъ Костомаровымъ при печатаніи изсябдованія и не измънявнихъ смысла, Костомаровъ замъчаетъ: «Сдъланныя имъ перемъны, которыя онъ принудиль меня вставить въ текстъ мосго сочинения, совствы не сходились съ моимъ слогомъ. Вотъ образчикъ того, какъ авторы вынуждаемы были уступать требованіямъ цензоровь и допускать въ свои сочиненія выраженія. вовсе несходныя съ топомъ, господствующимъ въ целомъ сочинеиів» 2). Отзываясь о русско-украинской повъсти П. С. Левицкаго. Костомаровь и не подозръвать, какой «образчикъ» цензурнаго иринужденія представляєть эта пов'єсть, передь которымъ блідиветь и меркиеть его собственный цензурный случай съ «Сtвернорусскими народоправствами».

Костомаровъ съ первыхъ же шаговъ изданія "Кіевской Старины" не ограничивался только сотрудничествомъ въ пей, по стремился также популяризовать журналъ и потому писалъ обънемъ рецензіи въ "Правительственномъ Вістинків" 3) и въ "По-

^{1) 1.} Печуй-Леницький: "Сьогочасна часописна мова на Україні". стр. 102.

^{2) &}quot;Автобіографія" въ книгь: "Литературное наслъде", стр. 158

^{3) &}quot;Правительственный Въстникъ", 1882 г. № 276 (14 декабря). стр. 2-3. Библюрафія. "Кіевская Старина". Ежемъсячный исторяческій журналь 1882 года". Статья безь подписи, не принадлежность ся Костомарову доказывается съ очевидностью письмомъ (X) его въ Лебединцеву. Въ спискъ сочиненій Костомарова въ кингъ: "Литературное наслъдіе" давная статья пропущена.

вомъ Времени" 1). Изъ писемъ Костомарова къ Лебедищеву видно, что пздатель последняго принималь рецензій на "Кіевскую Ста-. рину" псохотно и печаталь ихъ, очевидно, только потому, что авторомъ ихъ быль знаменитый историкъ. Въ цисьмъ къ Лебединцеву отъ 17 января 1883 года Костомаровъ объясияеть эту неохоту со стороны редактора "Пового Времени" печатать репензій на журналь въ своей газеть завистью къ "Кіевской Старинь". По съ такимъ объяснениемъ совершенио невозможно согласиться, да и въроятиве всего, что Костомаровъ сказалъ о зависти съ благою діклью подпять значеніе "Кіевской Старины" въ гларамъ самого Лебединцева. Могъли, въ самомъ дікті, крупный петербургскій издатель, хотя півсколько, завидовать провинціальному, не окупавшему расходовь изданію? Правда то, что редакторь "Поваго Времени" не совсьмъ благосклонно смотръль на популяризацію "Кіевской Старины" на страницахъ газеты, что подтверждають, между прочимь, письма П. С. Льскова къ Лебединцеву: "Старину вашу, писаль Льсковь, чай видите, -- поддерживаемъ, повторяя ел имя и похваляя ся труды, По мосму, я это ділаю даже счастливье Николая Ивановича, потому что ное проходить ради живости и интереспости того, что у васъ дергаемъ, а Костомаровскій отзывь Суворинь насилу напечаталь и то сказаль мив: "Вы оба рекламируете «Кіевскую Старину»: когда есть свой такой же журналь" 2). Костомаровь напрасно это двинуль такимъ тяжелымъ орудіемъ, — лучие полегче, да почаще, да такъ, чтобы номинлось что-нибудь забирательное*. Эта неблагосклонность издателя "Поваго Времени" къ рекламированию "Кіевсьой Старины" со стороны Льскова и Костонарова объясияется всключительно редакціонными соображеніями. Съ одной стороны, для ежедневнаго изданія тяжелыя рецензін Костомарова были неподходящимъ матеріаломъ по своей ученой серьезности, а съ другой стороны, частыя рецензів на

^{1) &}quot;Повое Время", 1882, № 2212 (рецензія на журналь за изсяцы январь—апріль) и №№ 2442 и 2449 (рецензія на журналь за изсяцы апріль— ноябрь).

²⁾ Т. е. "Историческій Въстинкъ". ноябрь-декабрь. 1907.

провинціальный журналь не соотвітствовали общимь стремленіямь «Поваго Времени», главнымь образомь, обслуживавшаго интересы истербургскаго общества.

За первый годъ существованія «Кіевской Старины» Костомаровъ, кром'в упомянутой статьи: «Побадка из Бълую Церковъ» 1), пом'встилъ въ журнал в «Матеріалы для исторіи Колінвщины вли різни 1768 года» 2) и зам'втку: «Относится ли півсия о взяти Азова къ событіямь XI віка» 3).

Къ сентябрю же 1882 года Костомаровъ приготовилъ для «Кіевской Старины» изследованіе: «Жидотренаніе въ началё XVIII вёка», при чемъ самъ даже переписалъ статью для журнала и старался переписать какъ можно лучне. Если принять во вниманіе классически перазборчивый почеркъ Костомарова, то его слова въ письмё къ Лебединцеву о томъ, что онъ «старажся» переписать статью четко, получають осебенное значеніе, какъ показатель пеутомимаго паучнаго рвенія стараго историка. При томъ же въ это время Костомаровъ почти всегда былъ боленъ и разслабленъ и потому переписка имъ самимъ рукописи пріобрѣтаеть характеръ ученаго подвига.

Лебединцевь, конечно, приняль статью, по какъ иншетъ ему самъ Костомаровь, «не безь собользиованія», потому что Костомаровь, по мивнію Лебединцева, назначиль за нее дорогую цьну. На это Костомаровъ приводиль Лебединцеву слідующіе расчеты: «Посудите сами: если мив за то же сочиненіе и за всь пропаведенія, не чисто ученаго, а беллетристическаго содержанія платять по 200 р., и при томъ запросовъ такъ много отъ разнимъ періодическихъ органовъ, что удовленворить ихъ шінть возможности, то внолить справедлию, согласитесь сами, что съ ваниего журнала я возьму то, что другіе мив предлагають, по я все-таки предлачають помбетить у васъ, хотя черезъ то на моня падулись ть, которымъ и отказаль». Здісь мы встрічаемся съ

^{1) &}quot;Кіевская Старина", 1882 г. кв. 5, 241—256.

²⁾ Ibidem, кн. 8, 297--304.

^{*)} Ibidem. кн. 8, 362—368.

фактомъ денежныхъ отношеній Костомарова къ «Кіевской Старинъ». Хотя подобиня вещи, прежде всего, не имъють никакого литературнаго значенія, а затімъ сами по себі слишкомъ мелки. чтобы ими можно было питересоваться въ печати, тъмъ не ме ите мы считаемь обязательнымь остановиться на денежныхъ отношеніяхъ Костомарова къ «Кіевской Старині», такъ какъ по условіямь паданія «Кіевской Старины» и ся положенію въ дікліукраинскаго культурнаго возрожденія даже посліднія могуть принать изкоторую идейную окраску. Намь приходилось слышать упреки памяти Костомарова за то, что опъ пользовался гонорарэмъ съ «Кіевской Старины», «Кіевская Старина», правда, была діломъ идейнаго характера, по разві такіе журналы, какъ «Въстинкъ Европы», «Русская Мысль», «Русское Богатство» пе были идейными явленіями? Во тымі общественнаго сознанія конца XIX въка они были почти единственно видимыми и доступными свъточами бодретвующей совъсти. Однако никто не ставить въ упрекъ руководителямъ и сотрудникамъ журналовъ, что они почернали средства для жизни изъ своей діятельности, Правда также то, что «Кіевская Старпна» въ теченіе своего двадцатинятильтняго существованія держалась добролотними дарами сотрудниковъ, по это, говоря словами Костомарова, было «достохвальнымъ пожертвованіемъ». Почему ученый, всю жизнь твердо державшій знамя украпиской культуры, перенесшій за это гонснія и невагоды, должень быль на старости діть жертвовать своимъ трудомъ, сверхъ силъ, для украинскаго журнада, тогда какъ все остальное украниское общество, или, по крайней мъръ. признававшее себя таковымъ, очень мало принимало участія въ матеріальной поддержкі паданія?

Къ тому же Лебединцевъ, идеально преданний своему дълу, которое все-таки въ концъ концовъ оказалось ему не подъ силу, дълалъ Костомарову предложенія, бывнія, но выраженію послъдняго, «физически невозможными». Фактъ пріобрътаетъ характеръ курьеза. Лебединцевъ въ 1883 году предложилъ Костомарову «нисать исторію послъднихъ лътъ Гетманщины и помъстить ее въ «Кіевской Старинъ» даромъ», между тъмъ какъ гонораръ, полу-

Digitized by Google

ченный Кестомаровымъ за «Рунну» съ «Въстинка Европы» и «Мазену» съ «Русской Мысли», могъ едва лишь покрыть расходы, которые пришлось сдълать историку во время поъздокъ въ Москву въ мъстиые архивы. Костомаровъ все время больлъ, на лечейъе приходилось истрачивать значительныя суммы, и при такихъ условіямъ жертвы, которыя предлагаль Лебедищевъ Костомарову принести на алтарь исторической науки, были свыше человъческихъ силъ.

По Гостомаровь объщаеть, сколько можно, рекомендовать журналь знакомымы, хотя и не надъется на усибхъ подобнаго діла, такъ какъ знакомые его «все народь небогатый». Рекомендовать «Кіевскую Старину» знакомымь было для сотрудниковъ журнада такојо же безкорыстного облзанностью, какъ и инсать для него безидатный статыи. Иные сотрудники приноминали Лебединцеву вскув своихъ знакомыхъ, кто бы могъ, по ихъ мивнію, подписаться на журналь, и Лебединцевь разсылаль презложенія такимь дицамь. Надо воздать Лебединцеву честь: онь умбль, даже не илага гонораровь, привлекать къ своему журналу сотрудниковъ, помъщавшихъ въ последнемъ свои пфиные труды, за которые авторы ихъ бывали удостанваемы вноследствін ученыхъ степеней, О томъ, какъ Лебединцевъ дорожилъ сотрудинками, и съ какимъ уваженіемъ онь отпосился къ пимъ, свидътельствуетъ большия переписка Лебединцева со многими изъ участниковъ журнала. Если они ему писали довольно часто п номногу, то, очевидно, самъ Лебединцевъ не ограничивался какими-нибудь сухими отвътами на письма, а то и модчаніемъ. Оканчивая вопрось о денежныхъ отношеніяхъ Костомарова къ «Кіевской Старинь», для характеристики историка следуеть подчеркиуть то, что после указаннаго предложения Лебединцева опъ прислаль ему для напечатанія статью «Пав прожитыхвана Волыни дней» 1) и гонорара не взялъ.

Въ связи съ матеріальною пеобезпеченностью «Кіевской Старины» стоить факть, который до сихъ поръ не быль совершенно

^{1) «}Кіевская Старина», 1884, январь.

извъстенъ даже ближайщимъ сотрудникамъ журнала. Въ наинихъ «Литературных в поминкахъ» по «Кіевской Старин в», помъщенныхъ въ «Историческомъ Въстинкь», мы со словъ одного изъучастицкого первой редакцій «Та́евской Старины» сообщали, что еще въ редакторство. Лебединцева, бългъ поставленъ вопросъ о закрытін журнала вь виду его сепаратистскаго паправленія.— «Экспертика благонадежности «Кјевской Старины» была поручена академику А. О. Бычкову. Лебединиевы посиваниль послаты ему комидекть вышедшихь померовь журнала, и Бъсковъ, разсмотръвни содержание -«Киевской Старилы», даль заключение въ томъ смыслів, что журналь безупречень вы политическоми отношени и высоко цънеть въ научномъ» 1). Въ заиномъ случа в мы были введены въ заблуждение упоманутымъ линомъ, какъ, въ свою очередь, и сообщавийи наук эти свъдънія находился вы заблужденій. Весь этогь разсказь однодокрыйнях политическаго харайтера по отпошению къ «Кібиской Старин в» не болье, не мен ка, какъ дегенда нехорошаго свойства, принисывающая поконному академику А. О. Бычкову родь какого-го эксперта по политическимъ дъламъ. Легенда, правда, имбетъ подъ собою дъиствительное основание, по совершению противоноложное ея содержанчо.

Письма Костомарова въ Лебелинцеву, вполи в развасилють это дъло, Лебединцевъ при посредстив своего брата Даниила Гавриловича обратилса въ Костомарову ст просъбою поддержать «Кіевскую Старину» исходатайствованіемъ субсидін. Костомаровь обратился въ авадемяку А. О. Бычкову, а послідній совістовать попросить И. Д. Деланова, который лично зналь О. Г. Лебединцева подето службів директоромь народных в училищь въ Холяв. Спачала Бычковъ совістовать просить только рекомендацій журнала со стороны Министерства Народнаго Просивщенія, а затімъ уже черезъ голь и субсидін. Лебединцевъ по совісту Бычковь и Костомарова обратился съ просьбою въ Деланову, который обі-

^{1) «}Историческій Вістинка», 1907. іюль, 208 стр.

иваль похлонотать за журналь, по изъ этого инчего не вышло. Въ министерскихъ кругахъ по новоду субсидін подиялись толки въ томъ смысль, что, хота «Кіевская Старина» журналь «очень дѣльный, почтенный, полезный для науки», но, если государство будеть поддерживать всв научныя предпріятія, у него не хватить средствъ. Иначе совсьмъ обстоить дѣло съ «Кіевланиномъ», получающимъ субсидію: эта газета разрабатываеть въ дуув правительства политическіе вопросы и проводить его интересы въ югозанадномъ краѣ.

Кромъ Костомарова, Лебединцевъ обращался съ просьбою поддержать ходатайство о субсидій къ Леонтію, архісинскойу холмско-варшавскому. Преосващенный исполниль просьбу Лебединцева и сообщаль ему слъдующее: «7-го апр. быль у меня Иванъ Давидовить "),—и а высказаль ему вани потребности. Онъ сказаль, что имъетъ отъ васъ инсьмо и желаетъ номочь доброму дълу; объязаль переговорить съ Бунге 3. Пътъ ли у васъ кого изъ знакомыхъ, близкато къ мин. финансовъ? Данилъ Гавриловичь объязаль попросить содъйствія Костомарова и Бычкова. Это хороню. По не лишне иль Кіева пустить словно. Журналь вашь чичаемъ съ удовольствіемъ и пользою. По удовительно, какъ мало у васъ подписчиковъ. Южане наши, выходить, мало интересуются своею исторіею. Я читаю, при всъхъ педосугахъ, каждый номерь».

Еще къ болье ръкому суждению вслъдстве безучастнаго отношения украинскаго общества къ «Кіевской Старинъ» приходитъ Костомаровъ: «Если южнорусскій край, иншеть опъ Лебедищеву, не хочеть поддержать единственнаго изданія, ему посвященнаго, то стоить махнуть на него рукою».

По все же были кое-какіе положительные результаты ходатайства Лебединцева: журналь быль рекомендовань для выписки въ среднія учебныя заведенія Министерства Пароднаго Просвіщенія.

¹⁾ Девяновъ.

²⁾ Министръ финансовъ.

Если Лебединцевъ улоноталъ даже о субсидіи журналу, то откуда же могла возникнуть легенда объ угрожавией «Кіевской Старині» опасности. Мы думаемъ, что она явилась послідствіемъ какой-нибудь пеясно оброненной фразы Лебединцева по новоду ходатайства, которую окружавніе, не зная существа діля, приняли въ противоположномъ смыслі. При этомъ очевидно то, что Лебединцевъ изъ самолюбія пикого изъ кіевлянъ не посвящаль въ вопрось о субсидін.

Следа за двательностью Костомарова на странццахъ «Кіевской Старины», мы остановились на «Жидогренаніи вы началь XVIII віка». Опо было напечатано въ 1883 году въ зиварьскей и мартовской кинжаяхь журнала. Это разделение стятые на две части показалось Костомарову пеобоснованнымы и умаляющимы интересь къ неи: «Папрасно вы мое «Жидотренаніе» растренали на два помера, писаль Костомаровь; вообще ми в кажется, онибаются тіз редакторы, которые безь особой пужды разділяють на иумера такія сочиненія, которыя им'юсть зиятересь толькотогда, когда ихъ можно прочесть за одинъ присъсть». И. С. -Авсковь, который вы письмахь из Лебединцеву сообщаеть свои висчатавија, подученния при чтеніи журнала, также обращаєть его винмание на это неудачное раздъление статън Костомарови: «Въ статъв Костомаров», нишеть опъ, перерывь сакланъ «на самомъ интересномъ мість», -- это непрактично. Статья добовытная и основательная, по пройдеть вы модчацін».

Следующею работою Костомарова, появившейся въ «Кісиской Старинг» была статья: «П. А. Кулицев и его последния латературная деятельность» і). Еще въ 70-ыхъ годахь Костомаровь высказаль определенное мисшіе о характерь Кулица и свойствахь его литературной деятельности. На статью Кулица: «Козаки въ отношенін въ государству и обществу» і), въ которой авторъ стремплея представить козаковъ какъ силу разрушитель-

^{?)} Русскій Архивъ, 1877 г., №М 3 и б.

¹⁾ Кіевская Старина, 1883, кн. 2, стр. 221 - 231.

ную, противообщественную и противогосударственную. Костомаровъ написаль статью: «О козакамь», Здась Костомаровь, всноминая «Исторію волсоединенія Руси», дасть такую характеристику ея автору: «Почтенный авторы почти вездь проявляеть какой-тостранный духь гордыни в самомпьиія, сь хвастовствомь выставляеть себя на показь, съ презръщемъ гончеть въ грязь предшествовавиніх в ему тружениковь по обработк в мадороссійског исторіи, и, по мъткому замічанію одного изъ нашихъ литераторовъ, съванному, по прочтении его книги, напоминаетъ собою евангельскаго фарисся, благодариншаго. Бога за го, что онъ не таковъ, какъ прочін человіщь» 1). Піданная Кулинемъ въ 80-ихъ годахъ винжка: «Крашанна русинамъ и подякамъ на велыкъ день 1882 року , въ которой Кулинъ высказываль презифрика и мало обоснованныя украинскія симпацін къ полякамъ, только подперждата въ глазамъ Костомарова, его милије о Кулнигъ, и онъ дасть блестицую, мънкую и остроумную характеристику Кулина въ одномъ иль инсемъ къ Лебе (инцену.

Но паписавъ статью о Кулинъ, Ростомаровъ не рънь, са въкоторое врема напечатать се. Повицимому, она быта сначала ваписана не въ гомъ водъ, какъ напечатана вностъдстви, и въ ней заключались существенныя указанія заключались существенныя указанія заключались существенныя указанія заключались гакъ назманемаго Бирилло-Меоодіевскаго братства, толковь о которомъ Костомаровь опасался: «Я опасаюсь, чтобы толки въ нечата о быв шемъ — танномъ обществъ не побудили коситься и на мена, акора отои статьи . . » Иъсколько удивляеть такая осторожность Костомарова, готорому не привыкать было не только къ тому, что на него косится, по и къ обвиненнямъ въ намънъ Россіи и даже чуть-ли не въ участіи въ Польскомъ востаніи. Но надо поминть, что въ запиомъ случать передъ нами глуб кін старикъ, въ значительной степени потерявній способность съ эпергіею и мужоствомъ противостоять нападкамъ.

Въ томъ же 1883 году Костомаровь посладъ въ «Кіевскую Старину» еще дик свои работы: замътку—«Словечко по поводу

¹⁾ Соч., т. XIV, въ иму, Лит, фонда стр. 619.

замъчанія о федеративномъ пячаль въ древней Руси» ¹), наивсанную на статью Д. И. Багалья: «Удъльный періодь и его изученіе» ²), и рецензію на драму Старицкаго: «Пе судилось» ²). О напечатанной въ 1884 году стать Костомарова мы уже упоминали.

Характернауа въ общихъ чертахъ отпошенія Костомарова къ «Кіевской Старшів», можно сказать, что они выражались въ самыхъ благожелательныхъ для журнала формахъ. Когда читаень письма Костомарова къ Лебединцеву, забываень, что ихъ двожаниею рукою писаль глубокій старень почти совсьять ослединій. Костомаровъ съ участіемь отпоситей къ жизайи и судьбъ журнала, и только полное равнодущіе къ последнему самихъ украницевь могло вырвать у историка холодиую фразу, что следуеть махнуть рукою на «Кіевскую Старшиу». Да такъ и принелось впоследствій сделать Лебединцеву, который въ 1887 году рёликтъ прекратить паданіе.

«Кіевская Старина» могла съ гордостью говорить, нерефраапруа извъстови стихъ Пушкина, что её замътиль старикъ Костомаровъ и благословиль, сходя въ гробъ.

Номвиваемыя ниже инсьма Костомарова въ Јебединиеву общимають собою время отъ 18 октябра 1881 года по 6 йона 1884 года. Этоть періодь въ жилий Костомарова быль очень тажелымъ дла него. Все время Костомаровъ божкъ, страдая физически, а также и правственно, такъ какъ уходило здоровье, все болье и болье уменьшалась сила аркија, и пеутомимый историкъ останавливался съ ужасомъ передъ мыслью о томъ, что опъ не въ состояніи больше работать на пользу науки. Инсьма Костомарова къ Лебецищеву даютъ достаточное поинтіе о состояніи его здоровья, при какомъ Костомарову приходилось доживать свой многополезный и не бель горестей пропедини.

^{1).} Кіевская Старина, 1883, кв. 4, 899, 901,

²⁾ Ibidom. ku, 2.

³) Ibidem, ки. 9, 297—300.

изкъ. Картина жизии Костомарова за это же время можетъ бытъ дополнена витересными восноминаціями Д. Л. Мордовнева: «П. П. Костомаровъ въ посліднія десять літъ его жизии» ().

1.

Добраний многоуважаемын Ософань Гавриловичь.

Въ Тифлись 2) доставиль мись отъ васъ письмо. В. Боивф. Антоновись, а въ Петербургъ П. П. Житецкій другое --- объ одномъ и томъ же. Вы просите «Мажену». Но я уже отдаль Юпьеву. Еще пъ апръть в объщать ему, но изики не назначалъ. Житецкій сообщиль ми в, что вы предлагаете ми в 150 р. за листь. Я уже отдаль Юрьеву за 100 съ прибавкою, однакожь, 600 экземилировъ на его счеть. Вы со мною видынсь въ августь, поивны, о которой сообщаль мив теперь Житецки, вы сами тогда не объявили. Я вамъ сказаль и Антоновичу до же повториль. что попрошу у Юрьева впередь гонорарь за 20 листовъ, в если онь затруднится, тогда не буду считать себя въ какиуль-либо обязательствах в съ нимъ. По Юрьевъ безъ всякихъ прекословия выдаль мий требуемую сумму тотчась. Такимъ образомъ не помоен внић мон «Мазена» не поналъ къ вамъ, алвъ «Русскую Мысль», съ которой по этому поводу я вступиль въ спошенія тогда, когда не зналъ о намъреніи вашемъ издавать журналъ.

На будущее время прошу считать мона всегда готовымъ въуслугамъ и ревностнымъ сотрудникомъ вашего журивла, если онъ состоится.

Затымь примите увъреніе вы чувствахы моего глубочайнаго уваженія в сердечной предациости И. Костомаровы.

1881 года октября 18. Сиб.

⁴) Русская Старина, 1885. дек. 863—962; 1886, фев. 323—482.

²⁾ Костомаровъ былъ въ Тифлисѣ въ 1881 году на V Археологическомъ събадъ.

- 11.

Многоуважаемый Ософанъ Гавриловичъ.

Оть полноты души приношу вамь благодариость за винма-, піс, оказанное ми в присылкою «Кіевской Старины», которой мы уже не одну педікно ждемь, какт краснаго солнышка. Что о ней можно сказать, кром'в похвалы и благодарности оть имени науки! Выборь помъщенныхъ статей превосходень: это видно но ихъ заглавію и пачалу. Еще я не усикль прочитать ихъ вск. Очень питенесуеть меня Антоновича извлечение изълиевинка Освінима. Источникъ для насъ новый, извъстили намъдо сихъ норъ только по отзывамъ Шайноми и Кубалы. Съ жадностью примусь за него. Проглядьть в статью Лазаревскаго г. и то, что встрытиль замы сдучайно, побудило меня написать ему записку, которую, за незнаніемь его адреса, я посылаю из вамь съ просьбою передать ему. Я увъренъ, что наша «Старина» будеть подъзоваться достодолжнымъ уваженіемь не только вь Малороссія, по в вь Великой Руси, Можеть быть, слідовало бы допустить въ нее и бедлетристику, только съ краинимъ разборомъ и предусмотрительпостію, такъ чтобы папечатаніе въ «Кіевской Старияв» было ръдкостно и служито натентомъ, на художественное достоинство в вмъсть на значение для научнаго знанія. Я съ своей стороны готовъ быть полежнымь для «Кіевской Старины», сколько силь моихъ станетъ. Въ теченіе зимы слабость зрівнія, мізнающия ми в рынительно запиматься при почномъ осивщении, не дозволяла мив предпринять что-либо, гребующее вр<mark>емени и усидчиной ря-</mark> боты, такъ-какъ времени, иъ какое и могъ заниматься, было въ теченіе сутокъ не болье трехь и даже двухь часовь съ ноловиною, при истербургскомъ сумракъ, который зимою ирекращается часовь въ десять, а снова начинается уже около двухъ, да нерідко въ насмурную погоду цільній день господствуеть безь не-

 [&]quot;Люди старой Малоротсін".

рерына: Когда стануть дин ясиће, тогда, можеть быть, и я оживу. Скажу вамъ откровенно, что при счастливомъ выборћ помѣщенныхъ статей, типографія, идъ печаталась «Кіевская Старина», хромаеть, а переплетчикь, который броннороваль экземпляры, изърукъ вонъ; невозможно читать кишти: такъ и высынаются листы. Надобно переплетать, на это пужно время, а между съмъ хочется познакомиться съ ея содержаніемъ.

Жедая вамь уси кха, приношу увъреніе въ непажівнюсти чувствъ моего глубокаго къ вамъ уваженія и полижінней предаппости, съ которыми навсегда пребываю вашъ Пиколай Костомаровъ.

1882 г. января 27. Спб. 1Х л. Вас. Остр. д. 1. кв. 8.

- 111

^{*} Миогоуважаеўый Ософань Гавридовичь.

Носыдаю вамь описаніе вашей побадки вы Білую Церковь, совершенную выавгусті проплаго года. Если напдете умістнымъ-панечатайте вы «Кіевской Старинь», а не найдете, не вміните себі вы трудь возвратить по почті мою руконись, такь какъ другого экземплара в не сохраниль у себя, а составленіе ев всетаки стопло миз времени порыться вы Публичной Библютев'я и вы Литовской метривы для отысжанія сизданій, хотя собственно мало в нашель гакого, ятобы уже не было навістно.

Поздравляю вась съ празлинками Свътлаго Воскресенія Христова.

Вашть неизмънно предавины II, Костомаровъ. Марта 31, 1882, Спб.

-11

ЗІ думаю, многоуважаемый Ософанъ Гавриловичь, что вы рамрасно не номъстили малороссійской повъсти Левицкаго. Кого же могла отбить она оть вашего журналаг Развъ такихъ, какъ Юзефовить и Инхио съ братіею? Ть, которые не знають по-малорусски, отнеслись бы совершенно равнодушно къ одной какойнибудь малороссійской стать в. Болье другую какую-либо едва ли придется намъ помышать, потому что авторы малорусскіе не Богь знаеть какъ плодятся, по крайней мъръ талантливые. Между тыть напечатаніе поивсти Левникаго по-малорусски привлеклю бы къ журналу всёхъ малоруссовь, поблицихъ свое родное парічіе, а такихъ теперь вовсе не такъ мало, какъ, быть можеть, кажется.

Очень сожалью, что Освышихь не ноявляется 1). Я ожидаю его, какъ небесной манны. Именно для меня онь очень нужень, въ виду намъренія сдълать исправленія въ «Богданъ Хмельниц-комъ» 2). Когда же онь кончится?

Я всегда къ услугамъ «Кіевской Старины», когда будетъ что готово у меня. Не будете ди такъ добры, коли станетъ вамъ досуга лътомъ, прокатиться со мною до Умани. Мић бы хотѣлось посмотрѣть этотъ историческій городъ да и на знаменитую Софіевку взглянуть! Я бы парочно пріъхаль въ Кіевъ, и снова для «Кіевской Старины» была бы написана «Поѣздка въ Уманъ». Тамъ, быть можеть, было бы у насъ ноболье витереснаго; чѣмъ нашля мы въ Бълой Церкви.

Я не уномянуль имени почтеннаго бъющерковскаго протоісрея, потому что забыль это имя. Прибавьте, прошу васъ.

Ванть предапный И. Костомаровъ.

1882. Aup. 9.

¹⁾ Диевникъ Освъщима печатался въ январьской, февральской и затъмъ, черезъ два мъсяца, въ майской книгахъ "Кіевской Старивы, 1882 года.

²⁾ Следующее изданіе "Вогдана Хмельницкаго" было въ 1884 г.

٧.

Белфиный, многоуважаемын Ософань Гавриловить,

Я падъюсь, что вы не поставите себь въ тягость распорядиться о высылкъ мив галицкаго «Діла» за текущій годъ и. если возможно, то и «Крашанки» Кулиша, о которой идуть такіе толки. Я прочиталь въ «Повомъ Времени» о Кулишѣ и въ педоумжин, кто перещеголяль кого вь подлости: Кулишъ или С ? Кулинъ разыгрываеть въ минјатюрѣ Мазену: паплевавии на родимо украпискую річь и обмазавит грязью Шевченка, онъ заискиваль у москалей, думать-ему оть имуь «соболи придуть», какъ говорили старые гегманы, --а какъ увидаль, что тажъ его не очень-то высоко цбиять, ударился въ другую сторону и подлаживается къ подвижнъ! С . . . же, съ больной головы на здоровую, восклицаеть, воть куда хочеть привесть свою пародность г. Кулингь, воть къ чему въ концъ концовъ ведеть и украйнофильство! При переводь на ясный языкь это значить: всякь заиммающися убмъ-нибудь относящимся къ Украинф, или украйнофиль, тапть такія же задушевныя тенденців, какъ и Кулинть! Зная Кулина, какъ рідкій его зналь, въ теченіе лібть тридцати слишкомь, я скажу, что это человікть съпсобузданнымъ самолюбіемъ: ему хочется быть чемъ-то необыкновеннымь, быть силою, духовнымъ могуществомъ, и къ досьдъ его, ин у своихъ малоруссовъ, ни у москалей (великоруссовъ) не получиль онь за собой признанія такой власти, какой ему хочется. Съ досады, какъ Герострать, онъ пытается зажечь храмъ вародной славы подъ гулъ вражескихъ рукоплескацій. По эти рукоплесканія скоро ўмолкнуть; поляки, върные ихъ всегданнимъ обычаямь, ихъ патуръ легкомысленной, отвернутся отъ него, можеть быть, еще и облають, и тогда бъдный Пантелеймовъ остапется ин въ сихъ, ин въ тыхъ, на посміхъ и своимъ и чужимъ!

Прочитавини «Діло» и «Крашанку», я, можеть быть выступлю противъ Кулина, съ тъмъ чтобы показать свъту: що воно есть таке за звіръ?

Если бы возможность была пріютиться на літо въ Кіевъ, я бы съ радостію туда побхаль вмісто дачи. Не знаете ли при едучаї, быть можеть, такого пріюта, чтобъ папять было можно.

Я о вашей «Кіевской Старшив» уже почти окончиль рецензію, да не знаю еще, гдв ее помветить. Отдать вь «Въстинкъ Европы» или въ «Русскую Мысль» —въ долгій ящикъ, пожалуй, положать, да «Русская Мысль» что-то съ цензурой нездорова *стала... въ «Повое Время», не хочется постъ выходки N.... по поводу Кулиша .. подумаю сще... ¹) Вашъ Н. Костомаровъ.

1982 г. апръля 18.

VI

Многоуважаемый Ософанъ Гавриловичъ.

Благодарю васъ за присланный гонораръ. Я получаю съ «Историческаго Въстника» и съ «Русской Старины» по 125 р. но съ васъ довольно будеть сто рублей, какъ вы сами назначили, такъ какъ вы пишете, что вашъ журналъ еще мало имъетъ подинсчиковъ. Посылаю вамъ для напечатація статью объ Уманской
ръзнів, съ приложеніемъ новыхъ непзиветнихъ матеріаловъ «Дъло»
галицкое и «Крашанку» я получилъ. Желалъ бы еще имъть и
прочитать «Хуторную поззію» того же автора.

Я нездоровъ, у меня постоянная боль въ груди, не дающая миѣ ин\(^*сидѣть, ин ходять, и заставляющая постоянно лежать. Ис знаю, что дальне будеть. Запиматься трудно; сверхъ того, зрѣніе постоянно въ роковомъ состоянін.

Желаю вамъ здоровья и благополучнаго усићха во вскуъ предпріятіяхъ.

До свиданія или до поваго письма. Вашъ искренно преданшый и глубоко васъ уважающій И. Костомаровъ.

22 дия мая 1882.

¹⁾ Рецензія была помбіцена въ «Повом'в Временю, N 2212.

VII.

Многоунажаемый Ософанъ Гавриловичъ,

Богъ посътилъ меня ужасною бользийо. Вотъ съ 10 мая до сего дия я подвергаюсь такимъ адскимъ мукамъ, которыя въ состояній подать приблизительное понятіе о кар'є гранинковы, угрожающей имъ по кончинт земного житія. Боль какъ бы сосредоточивается въ лъвой сторонъ живота, но какая боль? Инсидьть, ин стоять, ин лежать Я кричаль по цьлымь діямь и иочамъ, такъ что сосіди, перепукавникъ, присылали узнать, что такое страниюе происходить. Забравинись въ Накловскъ, въ надеждѣ, что будеть лучше на чистомъ воздухѣ, чѣмъ въ душной и дътожь вонючей столиць, я поневоль отдаюсь из волю мастнаго врача, который при всемь старания пичего осилить не можеть. Вирочемъ, только ведавно облегчается мое положение тъмъ, что меня одольваеть сонъ, а затьмъ ужасающая слабость, такъ что буквально я съ трудомъ волочу ноги. Я намъревался было. вакъ писаль вамъ весйою, бхать въ Кіевь, но куда! Теперь я оть своей дачи до вокзала не въ силахъ дотащиться. Тъмъ не менже, воспользовавинсь интервалами облегченія, я написаль поноводу напочатанной вы польской книжка «Кіевской Старины» статън Стоянова 1) небольную замътку и посылаю ее вамъ, прося напечатать. Вашь искренно предациви И. Костомаровь.

Do.n. 12, 1882.

VIII

Многоуважаемый Ософанъ Гавриловичь,

Вы спраниваете меня, какой гонораръ слъдуетъ миъ заплатить за документы, приложенные къ моей статъъ: «Матеріалы для

1) А. Стояновъ: "Южнорусская Ивсия о событін XI-го вѣка", "Кіев. Старина" 1882, іюль. Замѣтка Йосгомарова объ этой статьѣ: "Относится ли пѣсия о взятін Азова къ событіямъ XI вѣка". "К. Ст.", 1882, августъ, стр. 362—368.

исторін Колінвцины». Археографическая коммиссія назначаєть задільную плату споимь членамь за редакцію нечатаемыхь вь ся изданіяхь актовь оть 25 до 30 р. за нечатный листь. Моего сочиненія текста, включая туда и мою статейку о Стояновів, выходить вь августовскей книжкі 13 страниць, а документовь—17 страниць. Поэтому извольте сообразить, сколько слідуєть мивличнаго гонорара за мой тексть и сколько за приложенные документы. Вирочемь, если огуломь дадите сто рублей, то и весьма буду доволень.

Я начинаю оправляться, по еще не совских оправился отъ бользии. Все еще меня давить по временамь, и для не прохоштъ свободнаго: только тогда легче становится, когда лежу паваничь. Ваша «Кіевская Старина» сообщаеть все болье и болье. дюбонытных в матеріаловы в паслідованій до исторія Южнаго врая. Съ любоны селомъ прочетъ я Лазаревскаго о Миклащевскомъ 1). Соми вваюстобъ Мазена обвиниль его ложно въ овнопности къ поликамъ и въ памънъ Россіи. Малорусская старшина того въка была вся подъ вліннісмъ воспоминацій о Гадяцкомъ договоръ, который представлялся имъ идеаломъ, а изъ бывшихъ у меня дълъ о Маклашевскомъ видно, что у него были какія то тайныя спошенія съ литовскимь наномь Козеломъ. Въ это время въ 1704 году Мазена быль върнъе дарю русскому всьхъ старинить малороссійскихт. Мазена сталъ склоненъ къ измвив только тогда, когда пришель къ заключению, что акцін Петра пачинають надать, акцін же Карла значительно новысились. Мазена быль эгонсть и перемышлся только, гоняясь за собственною выгодою. Миклашевскій же, при своемы хорошемъ положенін, в семейномъ в экономическомъ, могь, если не вамівнить, то споситься съ поляками и толковать о при рединения Малороссии къ Польшъ, тъмъ болъе, что и по дълу оказывалось, что поляки подманивали его надеждою, что царь хочеть усту-

¹⁾ А. Лазаревскій: «Люди старой Малороссій. Миклашевскіе» 1882 г., августь

пить край малороссінскій Польшев. Діло темпос, по Лазаревскій сто не разывеняєть. Она пишеть по предацію, будто Мазена вы 1706 г. послаль Миклашевскаго вы Песвижь, желая набавиться оть него, хотя Петры потребоваль его полкъ. Очень интересны извістія обы исчезнувшихъ животныхъ вы Южной Россін 1), предаціє о Шевченкі 2), о судьбів Глобы 3).

Желаю вамъ добраго здоровья. Не забывайте меня, а я еще что-инбудь. Богъ дастъ, вамъ приготовлю и пришлю.

Вашь И. Костомаровь.

Достоночтени вишему Петру Гавриловичу передайте мой усерди виший поклоить 4).

Августа 10. Павловскъ, 1882 г.

IX.

Миогоуважаечый, незабвенившийн Ософанъ Гавриловичь,

Я отзываюсь въ вамъ позже, чьмъ бы а хотьль. Причина тому га, что пость переселенія своего 5 септября изъ Павлонска въ Питеръ, а только на третій день, 8 септября, и то счастянвымъ случаемъ, нашель вашу телеграмму, которая доставлена была безъ меня и была закинута между бумаси (sic!), а отъ этой телеграммы зависьло – посылать ли вамъ мою рукопись. Теперь посылаю опую по вашему желанію, изъявленному въ

- М. Левченко: «Исчезнувния и печезающия въ Южной России животныя», ibidem.
 - 2) А. Смоктій: «Взглядь народа на Шевченка», ibidem.
- Н. Ефименко: «Последній писарь войска запорожекаго Глоба», ibidem.
- 4) Брать О. Г. Лебединцева, бывшій протоїсреемь Софійскаго собора въ Кісвѣ, П. Г. Лебединцевь любиль исторію и завимался ею: вель звакомство со многими писателями и учеными своего времени. какъ напр., съ М. А. Максимовичемъ, П. П. Барсуковымъ, П. С. Лъсковымъ и другими.

телеграммів. Статейка, падівось, небольшая и не будеть громоздкою для «Кіевской Старины», къ которой по своему содержанію она подходить боліве, чівмів къ какому-пибудь иному періедическому падацію.

Пе знаю, хорошо ли переписаль, хотя и старался, по, можеть быть, не удалось, потому что перебыпваль во время бользии, оть которой и теперь совсьмы не освободился, хотя какъ будто пъсколько легче, боюсь похвастать, чтобъ не повторить лътнее: казалось, было прошло, а туть рецидивъ еще сильнъе.

Вы писали, что послали мив гонорарь, но я не получаль его: быть можеть, съ повъсткою сталось то, что съ телеграммою. Справлюсь на почтъ и нанишу вамъ.

Вашъ преданный душевно П. Костомаровъ. Петербургъ. 9 септ. 1882.

Не усивании отослать письмо, я събадилъ на ночту и узналъ, что давно уже полученъ на мое имя денежный накетъ въ 100 р., и миъ на квартиру послана повъстка. Я потребовалъ вторичную, Въроятно, деньги отъ васъ. Блягодарю отъ всего сердна.

X

Добръйшій, многоуважаемый Ософанъ Гавриловитъ.

Извините, что я къ вамъ долго не писатъ и даже статью и книгу свою послалъ безъ приложенія письма. Въ октябрѣ у меня открылось кровохарканье, и врачь профессоръ Кошлаковъ 1), находя мою бользнь серьезною и опасною, уложилъ меня и запротиль не только выходить, по даже и вставать в также читать и писать, и въ такомъ положенія я пробылъ болье місяца. Теперь я, повидимому, выздороньль: не знаю, что будеть далье; не сибю падъяться, такъ какъ, прострадявии цілое літо, въ

¹⁾ Д. И. Кошлаковъ явчилъ Костомарова и Д. Л. Мордовцева.

сентябрь я было нядьялся, что уже нацыльть, какъ въ октябрь новый, уже инкакъ нежданный бысь поразиль меня.

Вы жалуетесь на скудость подписчиковь, а воть Семенсків говориль миф, что, издавая «Русскую Старину», онь нять літь быль съ дефицитомъ, а потомъ у него такъ хорошо поищо и до сихъ поръ идетъ, какъ опъ только и могъ желать. Этоть примерь къвамъ подходить, потому что ваигь журпаль и по содержанію, и по достоинствамь близокь ка «Русской Старинь». И рецензію послаль въ «Повое Время» въ дополненіе къ прежней, посланной еще въ апрълъ и напечатанной въ 2112 👫 газеты. Повая еще не напечатана, по объщали. Другую въ «Правительственный Въстинкъ» я лично передаль Данилевскому, его редактору. Вы писали, получивши мое «Жидотренаніе», что будете ево нечатать, по не безь собользиованія, потому что я дорого назначиль за исе. По я въдь вамъ писаль, что, если для васъ нокажется дорого, я не въ претензін и отдамъ статью. Шубинскому, а вамъ пришлю другое 1). Посудите сами: если мись за то же сочиненіе и за всь произведенія, не чисто ученаго, а беллетристическаго содержанія, платять по 200 р. и при томь запросовь такъ много отъ разныхъ періодическихъ органовъ, что удовлетворить ихъ изтъ возможности, то вполиз справедливо, согласитесь сами, что съ вашего журнала и возьму то, что другіе мић предлагають, по и все-таки предпочитаю помбетить у васъ. хотя черезь то на меня и надужнеь тВ, которымь я отказаль.

Вы возбудили мое любонытство, наибстивник, что А. М. Авзаревскій замістиль вамъ на счеть Вендюха ²). Повидимому, ему извістно это діло и, быть можеть, лучие, чізнь миів. Быть можеть, онъ въ містимуь архивахъ нашель самое судное ділю надъ жидами, такъ какъ событіе это миів извістно изъ сообщенія гетмана Мазены къ нарю.

²) Вендюхъ, дъвицкій сотникъ черниговскаго полка. О немъговорится въ статъъ: "Жидотрепаніе въ началъ XVIII въка".

¹⁾ Ипсьма, въ которомъ Костомаровъ назначалъ цѣну за "Жи-дотренаніе", не сохранилось среди его писемъ къ Лебединцеву.

Очень запимательна новая вирша на Рожд. Христово, напечатанная въ-декабрьской книжкв. Любонытна статья Горденка). Но его пріятели сообщали мив тому назадь болве місяца, будто опъ нашель десять новыхъ думъ. На ділі оказалось не то; это только варіанты прежде нявістныхъ, и при томъ изкоторые вътомъ виді, какъ у Горденка, мий лично не были невідомы. Но вообще его статья о кобзаряхъ написана очень живо и даровито. Чімъ боліве вчитываенься въ нашь журналь, тімъ боліве уважаень его и привязываенься къ- нему: въ- немъ- ийтъ- ничего, что бы можно было признать только балластомъ, тогда какъ- въдругихъ историческихъ періодическихъ изданіяхъ- балласту жиого. Жаль мий стало, что другой кто то номістиль у васъ объ-Уманя 2), а я съ весны мечталь все о посінценіи Умани, по літияя болізньпе дозвозила мий и думать о побядкі. Во всякомъ случай, поитьщенная у васъ статья хороша.

Вашъ пскренно преданный Н. Костомировъ. Декабря 8, 1882, года.

А что это за переводъ Поваго Завъта Пегалевскаго? Пустять ли меня въ Михайловскій монастырь познакомиться съ нимъ. если я прівду? Пе имъете ли возможности узнать, хотя бы черезъ. брата вашего Петра Гавриловича з)?

XI.

Добраний Ософанъ Гавриловичь,

Поздравляю вясь съ новымъ годомъ и желаю, чтобъ онъ для вашего журнала былъ сколько возможно благо-

- 1) "Вандуристь Пванъ Крюковскій", К. С. 1882, декабрь.
- 2) Л. Споктій: «Г. Умань и Софіська», ibidem.
- ³) Въ 1881 году въ Михайловскомъ Златоверхомъ монастыръ былъ открытъ переводъ св. Евангелія, составленный на Вольии въ 1581 году Валентиномъ Невгаленскимъ "съ полекого языка на речь

полученъ. Напрасно вы мое «Жидотренаніе» растренали на два пумера: вообще мив кажется, опибаются тв редакторы, которые безъ особой нужды раздъляють на пумера такія сочиненія, которыя имбють интересъ только тогда, когда ихъ можно прочесть за одинъ присвсть. О стать в моей о Кулингв я попрошу вась повременить немного: лучше ее нацечатать ибсколько позже. Ноговорите откровенно съ ценсоромъ, что онъ скажеть? Видите ли, я опасаюсь, чтобы толки въ нечати о бывшемъ (на самомъ дътв инкогда не бывшемъ) тайномъ обществъ не побудили коситься и на меня, автора этой статьи, и на журналъ, который ее номъщаетъ. Погодите немного: она не уйдетъ, а между тъмъ поговорите съ ценсоромъ, и я кой съ къмъ здъсь поговорю. Я же вамъ скоро еще кое-что пришлю. Вирочемъ, у васъ педостатка иътъ, прекрасныя вещи появляются, а еще прекрасиће объщаются.

Мой сердечный поклопъ вашему почтенному брату и В. Б. Антоновичу. Последнему я хочу скоро писать.

1883. япваря 17.

рускую". Павъстіе объ этомъ нереводѣ было помѣщено въ статъѣ П. И. Житецкаго, "Старинныя возэрѣнія русскихъ людей на русскій азыкъ». К. Ст. 1882, ноябрь. У Костомарова фамилія переподчика въсколько пекажена.

Кстати. Какоб это есть перковь Успенія въ Переяславъ, гдъ Хмельницкій присягаль парю московскому? Есля въ самомъ дълв она есть, то педурно было бы въ «Кіевской Старинъ» приложить ея изображеніе. О неи производилось какое-то дъло. Хотять домать ее и строить камонную. Увы! варварство, есля такъ. Миф говорить Кибальничь, что какой-то протононъ хлоночеть объ этой постройкъ, между тъмъ церковь старая деревянная еще существуеть и можеть быть поддержана. Правда ли это?

XII

Достопочтениваний Ософанъ Гавриловичь.

Данило Гавриловичь сообщиль мих непріятное изикстіс, что подписка у васъ идеть довольно туго, и вы хотвли бы поправить свои дъла по изданію испрошенісмь содъйствія правительства. Мы долго разсуждали объ этомъ и поръщили, согласно вашему желацію, поговорить съ Бычковымь, Я улучиль время и объясниль ему ваше желаніе. Онь поминть о вась в серденю относится къ вамъ и къ вашему журналу. Онъ совътоваль потъ что: напишите Делянову: онь выдалась лично зиветь. Иносите его на первый разт рекомендаціи отъ министерства къ развымъ учрежденіямь, а о субсидін намекните такъ, что вы собственно не смъсте просить ес, не заявивний вполиъ, сколько вы можете доставить научной пользы; это скромность будеть. Вубств съ твуъ онъ совътовалъ обратиться къ Дрентельну 1) в просить, чтобъ онъ съ своей стороны просиль министра Пароднаго Просвъщенія оказать вашему изданію покровительство и подзержку. Афанасій Осдоровичь 2) надвется, что спустя, можеть быть, годь, можно будеть получить вполив опредвлениую субсидію. Тхать вамъ лично для этой пфли онъ не считаеть нужнымъ, Все можетъ-

¹⁾ Генераль-губернаторъ Юго-Западнаго края въ 80-ыхъ годахъ.

¹⁾ Бычковъ.

обділаться посредствомы письма. Совітуєть Аоапасій Оедоровячь, прислать вмістіє съ письмомы Делянову экземиляры.

Вы писади, что есть извъстје о пребываніи Хмельницкаго во Франціи, Двіїствительно, есть; я помию навкриос, по не могь отыскать у кого, Перебраль Линажа, Шралье, Шерера-шкть, а наввршое знаю; что у кого-то есть. Я прочиталь Ежа по-польски. разсказъ живъ и талиндивъ, по я не могу сочувствовать искаженію исторін; романисть, конечно, можеть вносить свой вымысль, ему дозводено многое, что не дозводнется историку, по надобно, утобы соблюдались внутренняя правда, чтобъ изображаемый въкъ быль именно тоть, куда авторь хочеть перепести читателя, и чтобъ историческія лица были по своему характеру именно т. вакія были на самомы дість. У Ежа же что нахожу: разбитная, развратная баба, которая за любовь Хмельницкаго заплатила ему не только тиусною наубною, по еще обокрада его, и за то была казнена, хотя варварскимъ способомъ, по достойно, является иѣжинить существомъ, любящимъ Тимоша, а Тимошъ соблазияетъ свою мачиху, потомъ душитъ ес. Черезчуръ большая свобода фантазін. Романъ Ежа уже печатается въ русскомъ переводі въ «Русской Мысли». 1) Лучше бы взять для «Кіевской Старины» ивито ниое, а не давать публикь одного и того же вдвойнь,

Аоанасій Оедоровичь Бычковь думаєть, что умноженіе рисунковь діло линнее, оно только увеличить расходы, но една липрибавить много подимечиковъ. Таково его мизліе.

Я все по прежиему прихварываю, хотя и всколько десче, Въ этомъ мъсянъ меня постигла большая пепріятность: я оброниять въ государственномъ башсь, куда отправился за полученіемъ процентовъ, билетъ въ 300 р. метталлическими деньгами. Это миъ гяжелый урокъ не ходить самому по дъламъ въ башсъ, гдъ сумрачно и многолюдно.

Вашъ искренно преданный П. Костомаровъ. 1883, февр. 19.

1) «Бурное время». Историческій романъ Т. Т. Ежа. Переводъ съ польскаго. Печаталіся из приложеній ать «Русской Мысли» 1883 г.

XIII

Добръйшій, многоуважаемый Ософанъ Гавриловичъ.

Влагодарю вась отъ души за присланныя деньги. Посылаю вакъ заявтку по новоду статьи Багалів, напечатанной во 2 нумерв «Кіевской Старшны». Помістите ее нъ ближайшемъ повозможности нумеріх Я писаль уже вамъ о мосй бесідів объ васъсъ Бычковымъ. Пашините Делянову. Быть можетъ, Богь вамъ поможетъ. Вамъ непямішно преданный Пиколай Костомаровъ.

Февр. 21 дня, 1883 года.

XIV

Достоуважаемий Ософань Гавриловичь,

Влагодарю васъ за сообщение насчетъ надписи на гробъ Кочубея: естъ у меня одна опшбка типографская: исписмо вмъсто испилисмо, и что меня здъсъ непріятно поразило, ото то, что опшбка эта была поправлена мною въ присланой корректуръ, а потомъ явиласъ снова въ печатномъ экземпляръ. Что касается до стиха:

Злуданьемь Мазены всевычие правы.

то именно такъ в разобралъ его салъ на надгробномъ камив, когда последній разъбыль въ Кієвь, и нарочно взлиль въ Лавру затемъ, чтобы правильно списать надпись. Я поняль, что луданье слово сообразное польскому: sludzać (Linde, 1095) обольщать. Можеть быть, я опшбей, но не я одинь—и Бантынъ такъ прочиталь и Евгеній. Тоже и всевтиче вместо о всевтодче, какъ вы прочитали. Мив казалось и теперь кажется такъ, а впрочемъ я свою опшбку сознаю, когда еще разъ посмотрю.

Мы говорили съ Даниломъ Гаприловичемъ и оба приили къ такому результату, что лучие бы вамъ тенеръ же написать Делянову да и Бычкову тоже, а я, узнавин, что вы уже написали, налягу на Аоанасія Оедоровича. Вы Бычкову папините. именно ссылаясь на меня, что я вамъ о немъ инсалъ. Пусть бы сдълалось по его совъту.

Вашъ искренно преданный всею душою П. Костомаровъ, 1883, марта 7. Сиб.

11. И. Костомаровъ, подъ конецъ своей жизни сильно страдавийй глазами, былъ въ это врема илохимъ чтецомъ намятиньювъ. Мы изъсколько разъ съ оригиналомъ этого инсьма Костомарова въ рукахъ были на могилсъ Кочубел и Искры, которам находится въ Кіево-Печерской лавръ, направо отъглавнаго лаврскаго собора, возлъ транезной церкви, съ куполомъ, подобнымътому, что надъ храмомъ св. Софіи въ Константиноноліъ Сравнивая чтеніе Костомарова съ тъмъ, что написано на намятникъ необходимо приходимъ къ сказанному въ началіъ этихъ строкъ.

Вяжето *испилиемо*, какъ читаетъ Костомаровъ, на могильной илитъ ясно и отчетливо читается слово: **испийло** въ стихахъ:

> на правду и върность къ Монарсъ нашу Страданія и смерти испіймо чашу.

Точно также и *иссиване* представляеть неточное чтеніе: на илить ясно и раздільно начисано два слова: кск ккуно, и стихи, къ которыхъ они встръчаются, читаются такъ:

Злу даньемь Мазены всё вёчно правы. Посёчены зоставие топоромь во клавы, Почиваемь въ семъ м'ютъ...

W

Добръйний, многоўважаемый Ософайъ Гавриловичь,

Получивии инсьмо ваше, я отправился въ Публичную Библютеку и обратился къ Ао. Осд. Бычкову о вашемъ дълъ. Опъ и Деляновъ оба получили ваши инсьма. Бычковъ сказалъ, что Деляновъ сообразитъ, и кажется, предложитъ вопросъ о субсидіи

Ученому комптету. Между прочимъ и замъчаю, что будутъ на счеть этого толки и сомивнія. Я слышаль воть какія сужденія: «Кіевлянинъ» иное діло; то была газета, запимавиванся разработкою современныхъ политическихъ вопросовъ, и государственная власть, пуждаясь въ такомъ органѣ, который поддерживалъ бы ел питересы въ юго-западномъ краф, давала ему субсидію. Но иное діло журналь, хотя очень дільный, почтенный для науки: по какіе же интересы собственно государственные будеть поддерживать опъ? Его дъто -- наука; это очень одобрительно, похвально, по правительство, если бы стало поддерживать субсьдіями всякое такое научное изданіе, то у него на то средствъ не хватило бы. Оно всечески готово покровительствовать полезнымъ трудамъ, но не можеть же взять на себя издание всего, что будеть являться въ научной сферъ. Я указаль на пособія, дававніяся Кіевской коммиссін: это указаніе имісто болье силы, но мив замістили, что то было для изданія собственно государственныхъ матеріаловъ для исторін, а въ «Кіевскої Старині»—матеріалы только акцессуары, главное же --- обработка ученыхъ вопросовъ, и даже въ ивкоторомь родь беллегристика Это не подходить къ изданию Компесін и Архива 1). Что вальше будеть — узнаю и вась извъщу. Я не знаю, есть ли изълищь, составляющихъ Ученый комитеть, вамъ благопріятели или записные здожедатели, по что между инми (ихъ же имена Ты, Гуи, въсц!) найдутся неблагопріятели вообще малорусскому элементу, то въ этомъ я, къ сожальнію, не сомивваюсь: на те воно москаль!

Очень сожалью, что ваниг дала поили не такъ, какъ бы желалось. Аоанасій Оедоровічть замістиль: почему не пособять этому предпріятію містиме богатые дворяне, для которыхъ не составило бы большого потратить на такое діло півсколько тысячть въ годь: при этомъ онъ указаль на Галагана и Тарновскаго. Во всякомъ случай, онъ утіннялі меня тівмъ, что, если бы не состоялось дарованіе субсидін, то исе-таки министерство съ своей

¹⁾ Имфются вы виду «Временная коммиссія для разбора древнихъ актовъ» и Кіенскій Центральный Архииъ.

стороны будеть покровительствовать вашему журпалу. Я при этомъ вспомиилъ Гоголева Ивана Ивановича, который имълъ настолько доброе сердце, что не пропускаль ни одной инщей старухи, чтобы не завести съ нею разговоръ, и послѣ ивсколькихъ вопросовъ, въ родѣ такихъ тебѣ всть хочется? Можетъ быть, ты бы и мясо вла?—говорилъ въ заключеніе: что жъ ты стоишь? Вѣдъ я тебя не бью!

Вашъ пскренно преданный И. Костомаровъ. 1883, апр. 9. Сиб.,

XVL

Почтенивиний Ософанъ Гавриловичъ,

Во-первыхъ. Христосъ Воскресс, будьте здоровы и благонолучны, во-вторыхъ-если не поменяеть болевнь, безпрестанно возобновляющаяся, то я на будущей педыль булу въ Кіевь, и коночно, первое у васъ. Если ванна милость будеть, доставьте руконись въ этому времени. Съ Бълковымъ после поста я не видался, а на Страстной педбль спрайниваль его: онъ мив инчего ни утъщительнаго, ни положительнаго не сказалъ. Удивительное несчастие со мною! Привизилась ко мив новая бользиь-кровохарканье, и то пройдеть, то спова явится. постигла она меня въ октябръ, съ мъсяцъ была, потомъ прошла; сь тъхъ поръ иять разъ возобновлялась и проходила, а теперь воть съ попедъльника Страстной педъли не проходить. Правда, можеть быть и я виновать. Надобло сидеть сидиемъ — я сталь выходить и говъть, отъ этого хуже стало: движение вредно. Не болить, а врачи говорять, что бользиь очень серьезная и опасная. Ванть преданный Костомаровы.

1883, апр. 22, Спб.

xvii

Дражайній, многоуважаемый Ософань Гавриловичь.

Посыдаю вамъ небольшую замѣтку, составляющую отзывъ о драмѣ Старицкаго, о которой пропустиль сказать вашъ рецензенть, разбиравшій «Раду». По моему мивлію, эта драма достойна того, чтобь на нее обратить вниманіе. Платы мив за статейку не надо. Что же ваше двло съ Деляновымъ? Не получиля ли чего? Уведомите, адресуя въ Петербургъ, Вас. Островъ, 1 линія, д. 6. Я уважаю 2 сентября. Соскучился этъ бездалья. Надобы приняться за какую-инбудь работу, а еще не знаю самъ, за что. Только слабость зрвнія мешаетъ мив.

Желаю вамъ усибховъ и благополучія, какъ вамъ лично, такъ и вашему журпалу. Вашъ Н. Костомаровъ.

авг. 25, 1883. Прилуки О.

Я съ Вас. Петр. Горленкомъ намъреваюсь отправиться въ Лубиы посмотръть Мгарскій монастырь²).

Я записаль отъ сельской дівки дві казки—одна есть источникъ, откуда Гоголь взяль остовь для своего «Вія»; другая—баллада того же содержанія, какъ «Лепора» Бюргера и «Людима» Жуковскаго. Стало быть, у малороссівнь есть также легонда о похищеній дівушки певісты ся женихомъ, погибшимъ на войнів и прібхавшимъ взять ее за то, что она сильно тосковала и роптала на Бога.

XVIII.

Многоуважаемый Ософанъ Гавриловичь,

Вы такъ увлекаетесь желаніемъ спасти «Кіевскую Старину», что предлагаете мив то, что физически невозможно—инсать исторію последнихъ летъ Гетманцины и поместить ее въ «Кіевской Старингь» даромъ. Я, действительно, номышляль объ этомъ

¹⁾ Въ с. Дъдовцахъ, въ 8 верстахъ отъ Прилукъ, было имфийсжены Костомарова.

¹⁾ Мгарскій пли Лубенскій Преображенскій монастырь находится при сель Мгаръ Лубенскаго ублук. Основань въ 1619 году. Повадка Костомарова съ Горленкомъ состоялась 28 августа (См. "Русская Старина", 1886 г. февр. 353 стр.).

трудь, по для него нужно мив будеть совершить двв или три повадки въ Москву для запятій вь тамошинхъ архивахъ, какъ - было уже съ «Руппою» и «Мазеною». По скажу вамъ то, что я, напочатавь оба сочинскія въ журналахъ, сдва вознаградиль падержки, поиссенныя въ Москић за прожитье. Остакляя въ Истербургік квартиру за собою и плати прислугік вы пей, и истрачиваль вы Москвів за одинь пумерь, безь свічь и самовара, 105 р., а сверуъ того---издержки на столь, прачку, извощиковъ били гораздо выше, чъмъ на постоянномъ мъсть жительства, не считая провада по желбаной дорогь туда и отсюда. По, кромъ того, врежде у меня были сбереженія оть прежнихь трудовь, которыя употреблядь я на затралы съ щілію покрыть ихъ доходами отъ повыхъ трудовъ. Теперь и въ этомъ deficit, такъ (какъ) і) прошлый годъ педугъ, которымъ я прострадаль все лъто въ Павловскъ, а всю зиму въ Петербургъ, потребоваль много лишняго на врачество. Вотъ почему, при всемъ искрепнемъ желанія спасти «Кіевскую Старину», я не могу содъйствовать этому дклу безкорыстнымь пожергвованиемь, предпринивни составление исторіи упадка Гетманицины. О Константинъ Острожскомъ и уже довольно говориль въ нечати, насколько доставляли мить свъдъній матеріалы Публичной Библіотеки. Конечно, если порыться, то, въроятно, пайти можно болье, но едва ли очень важнаго, и ни въ какомъ случав библютека не удовлетновить · conepinentio.

Я думаю, что объ атомъ лиць можно скорье найти въ Южнорусскомъ краф, чъмъ здъсь!

Если такія лица, какъ Ивацъ Левицкій, охотно отдаютъ свои труды безмездно въ «Кіевскую Старину», то это ст ихъ стороны достохвальное самоножертвованіе, но оно для нихъ всетаки легче, нежели для меня, потому что по роду ихъ трудовъ, имъ не придется ни рыться въ архивахъ, ни совершать для этой цъли побъдокъ. Да они, въроятно, моложе и добръе меня!

¹⁾ Этого слова въ текств письма вътъ.

Я буду предлагать своимъ знакомымъ подписку на «Кіевскую Старину», но можно ли ручаться за большой успѣхъ? У меня знакомые все народъ небогатый; иные, хоть и не безъ удовольствія прочтуть, по покупать затруднятся по скудости средствь; иные же не интересуются исторією Южной Руси вътакой степени, какъ вы и и.

Очень жалью, что отвъть на ваше дюбезное иредложение не соотвътствуеть моему сердечному расположению къ вамъ и къ вашему превосходному изданию. Вамъ неизмънно предациый Н. Костомаровъ.

P. S. Если южнорусскій край не хочеть поддержать единственнаго изданія, ему посвященнаго, то стойть махнуть на него рукою!

Поября 1, 1883. Сиб.

XIX

Миогоуважаемый Ософанъ Гавриловичъ,

Посыдаю вамь для «Кіевской Старины» воспоминанія о посвіщеній мною вь молодыхъ літахъ Почаевскаго монастыря. Это будеть какъ бы добавленіемъ къ статьв Тарновскаго въ декабрьской кинжкв прошлаго года. 1) Гонорара не нужно. Какъ идетъ подписка? Лучше ли? Дай Босъ вамъ усивха. Батюнки и матушки не клеятся по-русски. Сперва я думаль, что это будеть удачиве, такъ какъ моя «Черинговка» 2) написана также по-русски и по-украниски. По у меня дійствують малоруссы съ великоруссами, и пельзя было заставить московскихъ дьяковъ и воеводъ говорить по-украниски. Вт новъсти Левицкаго не представляется инчего подобнаго. Вашъ искренно преданный П. Костомаровъ.

 ¹⁾ А. Тарновскій: "По новолу 50-літняго войлея Почаовской лавры".

^{1) &}quot;Черниговка. Быль второй половины XVII въка."—"Историческій Візстипкъ", 1881 г., 1—3.

XX.

Многоуважаемый Ософанъ Гавриловичъ.

Вы собщили мив о томь, что у В. Б. Антоновича есть какіе-то неизданные источники о времени Мазены. Сділанте милость, увідомите, если знаете, точніве: какого рода эти источники, къ какимъ сторонамъ исторической жизни относятся, и откуда они? Если я соображу, что они необходимы для изданія въ світь «Мазены» моего, то прі іду парочно въ Кієвь. По. можеть быть, это такіе источники, когорые хотя и немаловажны, однако не представляють инкакихъ новыхъ сторонъ для исторіи боліве тіхъ, какія открывають документы четырехъ архивонъ. бывшихъ у меня поль рукою при первомъ наданіи моей монографія.

Вашъ преданный сердечно И. Костомаровъ.

1884 г., марта 1.

XXI

Достопочтени вінній Ософань Гавриловичь.

Мив доставлено изъ Петербурга инсьмо ваше объ Ангъ Ярославив, французской королевъ Я не въ Петербургъ, а повозвращении туда въ августъ постараюсь исполнить ваше порученіе, если въ Библютекъ наидутся указываемыя кипги, и если дозволитъ мое здоровъе, а опо--илохо: бъсъ кровохарканія одолъваеть меня, и этотъ бъсъ песносенъ тъмъ наче, что запрещается все горячее, куреніе и хожденіе: сиди сиднемъ или лежи бездвижно! А какъ пераетъ мною этотъ бъсъ! Вдругъ утромъпъть принадка—и думаю, что проходить бользнъ, а тамъ день, другой, и опять кровь показывается.

Инсаль ко мив кининевской семинаріи инспекторъ Мацвевичъ: прислаль выписки изъ проповідей какого-то настыря по-малорусски, просиль, пельзя ли помістить ихъ сді-шибудь. И откічаль, что изо всіхъ повременныхъ изданій, мив извіст-

пыхъ, ни одно не приметъ, развѣ, можетъ быть, «Кіевская Старина». Этотъ Мацбенитъ писалъ, что онъ знакомъ близко съ Левицкимъ. Я написалъ ему, что Левицкій близокъ къ «Кіевской Старинъ» и можетъ рекомендовать эти проиовъди.

Вашъ предавный Костомаровъ.

Прилуки, 1881 г., іюют 6.

Проповіди, о которых туть идеть річь по любезному разъясненію И. С. Левицкаго, принадлежать, віроятно, перусвищенника подольской епархів села Чечельника Іосифа Игнатовича. Составленіе ихъ отпосится къ 1823 году. Языкь проповідей украпискій, по уже піскелько устарільній. Піскоторое время проповіди Игнатовича находились въ перковаой Чечельницкой библіотеків, гді были найдены учениками кишиневской семинарів, передавшими ихъ своему виспектору Льву Степановичу Мацілевичу. Песмотря на вишмыя старанія Мацілевича напечатать эти проповіди, оні остались въ рукописи. Впослідствій проповіди Игнатовича были отданы Мацілевичемъ И. С. Левицкому, По порученію послідшяго съ проповідей была сията конія, а самый оригиналь ихъ быль пожертвованъ Черпиговскому музею имени В. В. Тарповскаго.

Педавно И. С. Левникій вспоминть вы печати о проповъдяхъ Игнатовича вы статьё «Сьогочасна мовя на Україні.» ¹) Узнавы нас этой статьи о существованій проновідей на украинскомъ языків, членъ Каменецъ-Подольской архивной комиссіи протоїерей Сівнискій предложиль нанечатать ихъ въ изданів комиссіи. Слідуеть надіяться, что вы педалекомъ будущемъ этотъ намятникъ украинскаго языка станетъ общимъ достоянісмъ.

Къ этому приходится еще добавить следующее. Одинъ водолянинъ въ письме къ И С. Левицкому авторомъ укранискихъ проповедей назвалъ свящ. Іосифа Вишневскаго. Вследствіе этого И. С. Левицкій въ названной статье, доверяя известію лиць,

^{1) «}Україна», 1907 г., марть. нояврь-декаврь, 1907.

близкаго по мъсту жительства автору проповъдей, также назвальнослъдиято Вишиевскимъ. По въ самой рукописи на ея обложкъ есть подпись: «священника Іосифа Игнатовича.» Былъ ли Игнатовичъ авторомъ проповъдей, или только владъльцемъ рукописи, ръшить нельзя, чо предположительно можно утверждать скоръе первое, чъвъ второе, въ виду того, что имя Іосифъ, находящееся въ рукониси, совпадаеть съ указаніемъ упомянутаго подолянива.

Владиміръ Даниловъ.

изъ прошлаго полтавщины.

Комитетъ о земских в повинностяхъ.

Въ первую половину проиглаго столътія, задолго до введенія земскихъ учрежденій, существовалъ комитеть о земскихъ повинностяхъ, который собиралъ взносы отъ всёхъ сословій губерній и расходовалъ ихъ на содержаніе почты, военнаго постоя въ губерній и многія другія нужды, часть которыхъ, какъ папр. военный постой—вёдають теперь городскія думы, дорожныя сооруженія— земства и т. и.

Бюджеть составлялся обыкновенно на три года. Ознакомиися съ бюджетомъ, составленнымъ на три года, съ 1839—1842 года. Повинности дълились на общия и частныя. Къ общимъ принадлежали:

1) Содержаніе почты въ губернін. Тройка лошадей отдавалась рядчикамъ по 171 р. 81 к. въ годъ. Всіхъ же троекъ, содержимыхъ въ губернін, было 270., 22 пары, да для земской полицін 15 троекъ и 45 паръ и для становыхъ приставовъ 103 пары. Всего лошадей содержалось 1224 что обходилось 215200 р.

Почта отдавалась съ торговъ; на торги являлись и дворянепомъщики.

2) Содержаніе войскъ. По этой части изъ суммъ комитета расходовалось на наемъ квартиръ для воинскихъ помъщеній и чиновниковъ въ тёхъ городахъ, гдё были дивизіонные, бригадиме и

полковые штабы. На отопленіе вопискихъ помъщеній комитотъ нокупаль дрова въ Полтавь по 22 р. асс. за саж., а въ увздимут. городахъ по 15 р. асс. Во время лагеря нокупалась солома; напимали настбинца для лошалей и за десятину для каждой лошади платили по 7 р. 50 к. Этанныя, почлежныя nowhnenia roze панимались на эти суммы. Къ общимъ повинностямь принадлежали: содержаще въ Кременчугъ наплавного моста съ перевод ными судами -- 18100 р., тет 19 октября 1837 года), содержаніе губериской коммисін народнаго продовольствія—1950 г., (съ 16 якв. 1836 года), содержание особаго стода при кож трольномь отдель казенной палаты по земскимь повинностямь заготовление кингъ, таблицъ и въдомостей для отчетности по всемъ седьскимъ запаснымъ магазинамъ-42 к., заготовление вы губериской типографіи «Губериских» Відомостень — 2100 р., содержаніе дорожной канцеларін — 1000 р.

На эти повинности совержались еще 15 капислярій убазныхъ судовь, по 1500 р. каждая, 26 тюремныхъ надзирателей по городимъ, по 85 р. въ годъ для каждаго—2210 р. Иль этихъ же сумуъ ежегодно ассигновывалось 2000 р. для содержанія двухъ восинтанниковъ въ училищѣ гражданскихъ инженеровъ. Итого, повинностей въ годъ было 377186 р. 12 к. асс., а въ трехлѣтіе 4,134,558 руб. 36 к. Но министерство финансовъ, сдълавъ сокращеніе, утвердило раскладку на суму 340133 р. 26 к. въ годъ, а въ трехлѣтіе 1020399 р. 78 к.

На покрытіе этихъ суммь впосили всв сословія въ губерпін. Интересно прослідить, какой влюсь быль отъ каждаго сословія, а кстати и статистическія данныя о няхъ. Въ виду остатковотъ прежимхъ літъ, необходимо было въ трехлітіе впести 826852 руб. 41 к. Эту сумму впосили всв сословія, кром'в дворянскаго, а также отчислялся пебольшой процентъ съ объявленныхъ кунцами капиталовъ. Такихъ капиталовъ было 5895000 р., съ которыхъ быль взносъ 14737 р. 50 к.

Кром в этого взималось:

1) съ 19666 д. мъщанъ (кромъ 2707 д. полтавскихъ) по 91 к. съ каждой души, всего 17896 р. 6 к.

- 2) съ 341051 д. козаковъ (кромѣ 1758 д. полтавскихъ но 40 к. съ каждой—136420 р. 40 к.
- 3) съ 76090 д. казенныхъ крестыны разныхъ наименованій, «кромѣ 7 д. полтавскихъ) по 32 к. съ каждой—24348 р. 80 коп.
- съ 337253 д. помъщичнихъ крестышъ по 24 к. съ/души— 80940 р. 72 к.
- 5) съ 555 душъ удъльныхъ крестъянъ, но 30 к. съ каждой— 166 р. 50 к.

• Съ полтавскихъ жителей, не участвующихъ въ ила**тежъ сбора,** на квартирную повинность въ суммъ 66418 р. 95 кон., на общія вовинностя:

съ 2707 д. мъщанъ по 37 кон., съ 1758 д. казаковъ по 6 к., съ 7 душъ крестъшъ по 6 к. Всего въ годъ 275617 р 47 к. т.

Помимо общихъ повинностей, были и частныя повинности: собираемыя на нихъ средства отъ сословій были расходуемы на учрежденія этихъ же сословій.

Такъ, козаки вносили по 15 к. съдуши, и эти деньги или на содержание 62 козачьихъ волостныхъ правлений, на жалованье головъ, писарю и прочимъ волостнымъ урядникамъ по 500 р. въгодъ для каждаго. Затъмъ на содержание 175 козачьихъ становъ по 200 р. въ годъ для каждаго. Всъхъ козаковъ было 342809 д.

Казенные крестьяне вносили по 18 к. съ дуник. Всекть ихъ въ губерин 76097 д. (кромсь удъльныхъ). Ежегодный взиосъбылъ 13697 р.—46 кон. На эти средства, содержались 23 волостныхъ правления и восемь староствъ.

Съ помъщичьную крестьянъ взимали по 9 к, съ думи. Ихъ воду было 337253, въ годъ вносилось 30352 р.—77 коп. Эти средства шли на содержание 15 канцелърий убядныхъ предводителей, по 1500 р. на каждую, и на содержание коммиссии для ре-

¹⁾ Мъщане, козаки и крестъяне, живине въ предмъстъяхъ Подтавы, не были обложены, какъ другіе обыватели, 1% съ цъпности своихъ усадебъ для высшаго налога, а выполняли его натурой, почему и не были освобождены отъ уплаты въ комитетъ о жемскихъ повинностяхъ.

визін дійствій дворянскаго депутатскаго собранія 7980 р. Надо сказать, что эта комиссія, назначенная по высочайшему поведінню, была вызвана необходимостью просмотріть пісколько тысячь діяль и опреділить право о причисленій къ дворянству. Въ 1844 г. эта комиссія закончила свои засіданія. (Арх. Полт. Г. Думы 1839 № 5741).

Взносы приказовъ общественнаго призрѣнія на полтавскій институть благородныхъ дѣвицъ.

. Полтавскій пиституть быль основань, по мысли супруговы Решинныхъ, въ 1818 году. Въ устройствъ этого заведенія (6-й посчету ві Россія пиституть) принимало діятельное участіє полтавское дворянство, около десяти "АВТЬ содержавшее его на свой счеть. Неаккуратные взносы дворянства побудилики. Репинна просить Императора Инколая I принять содержание института на счеть казды, Ходатайство это было уважено. Съ цілью наыскать на это средства, по высочайшему новельню, на многіе институты выдавали деньги приказы общественнаго призръція. Кълиституту причислядось изсколько приказовы такъ, къ полтавскому быди причислены стідующіє приказы, обязанные впосить деньги; астраханскій (а съ открытіемъ тамборскаго пиститута эготь приказь быль причислень къ этому пиституту, а вмъсто него быль причислень калужскій, впосившій ежегодно, съ 1838 г., 1600 р. асс.), полтавскій и-перинговскій — 14000 р. асс., могилевскій — 5000 р., виленскій 3600 р., минскій-2000 р. Пользовались субсиціями оть приказовъ и другіе провинціальные пиституты: казанскій, тамбовскій. харьковскій, кіевскій, одесскій и бізлостокскій. (Арх. П. Г. Дучы. 1839 N. 5741, mipkyn. N. 843).

Сообии. И. Фр. Павловскій.

Як царь Олександер ослобонив кріпаків.

(З народніх цет).

«О, той царь эробив нам велике добро: визволив нас із біли і показав пам дорогу. Він вще був би для нас багато дечого постарався, — так не судилося йому. А було нам дуже велике песчасти за тісі панцини! Пекли нас пани як на сковороді. А той царь таки умудрувався проти папів і ослобонив пас від ших. Ото, бачите, в Синоті зібрав він усіх сепаторів, тан интас: «чи согласні ви ослобонити неволників»? — Тіг думали. що не він заводить річ об тих, що сидят но острогах та тюрмах. ними, міркували сепаторі. дуже багато клопоту, великий росход на них иде, здержки. — тай кажуть нареві: согласні! — «Пу, росшиніться ж,-каже він. От вони усі і росписались. Тоді він питас: «А же ж ви знасте, які то неволипки»? — Знасмо, - кажуть, -- це острожники тії, що сидят по тюрьмах.--«Е. ш, — одказус він,—це в мене охотники, я не неволюжи: а от неводники -- тії, що вам робдять без спочинку наинцину. ота черень, -- оде настоящі неводинки: а то у мене охотники!» -- Написепаторі туди-сюди: хотіли було пазад. — так вже не можно: росписались! Мусіли согласитися, -- Так от, бачите, як хитро та мудро той небіжчик царь наш заступився за нас проти нанів. Дай Боже йому царство небесне! А інакте було че можно! Були б ми й досі бідували в неволі...—А тії напи нотім усі познищувались і погинули: тільки де-які з них позоставались, а иний, як тії мухи в осени, позамирали! (Записано въ Одессь 8 іюля 1889 г., отъ крестьянина -- изъ Ананьевскаго увада, - Херсонской губери).

Cooont. A. M.

Деробрами право рокіб українського театра.

(Chaiadh ma dhakh 1).

111

Вже по четвертім спектаклі молодої української трупни «Кієвлянни» инсав з злерадістью: «Давно ли начали у насъставить малороссійскія ньесы, а между тімъ нельзя сказать, чтобы публика на нихъ накинулась, какъ это обыкновенно бываеть при рязрішенія «запретнасо плода». Въі нервый малорусскій спектакль (10-го января) сборь быль хотя и не дурной, но это объясняется воскреснымъ днемъ, когда публики въ театрів всегда не мало, и новинкой (первая малорусская пьеса). Два слідующихъснектакла (Кум - миронникъ, Москаль - чарівник) дали самый незначительный сборь (рублей до 150 каждый) и, наконецъ, четвертый спектакль, Наталка - Полтавка, популярибішая изъмалорусскихъ пьесь дала сбора около 100 руб. Пройдеть неділи двів-три, и Паталка-Нолтавка не покроеть вечеровыхъ расходовъ, если ее зачастять ставить, а о другихъ пьесахъ и гонорить нечего!» 2)

Не збулися зловісці пророкування!

Правда, як не не дивно, але в перший свій приїзд труппа не мала великого матеріального посніху: було кілько повних сборів, що, мов на гріх, принадали на самі невдатні ньеси, але взагалі театр геть та й геть не бував повним. Це гаразд намьятаю я, про це говорить автор «Коріфеїв української сцени», і нарешті про це свідчать самі тогочасні часописі. Факт на перший погляд незрозумілий, але цілком натуральний.

 ⁷⁾ Ans. № 9.

^{7) *}Kies.* 1882. N 13.

Труника Ашкарсика, що прибула вперше до Кийка, не вважаючи й на присутијеть двох безперечину талантів-Кропівинцького та Садонського, — не мала эмоги задонольнити й найменьчих естетичних вимог глядачів. Тільки свідомі натріоти, що мочумали в театрі українськім перше слово визволу свого народа, заливали театр. Але Ix булю не так то багато, на жаль! Украін-CARÍA TOVINÍ TREGA ÓV.10 ME JABOROBATH «HVÓJUKY», TV MINDOKY безіденну массу люда, що складає групт утеатральныхъ посьтителей». Перші кроки убогої української трупии Анкаренка--це будо теж поневіряння 70-их років. У Київі вони ще пригравали ири велики россійській трупиі. Не було в инх пі відновідного часові репертуара, ні виконавців, ні обстанови. З осени труппа приїхала вже з крашим ансамблем: серед артистів трупии бачино колишийх славийх артистів: Вершиу, Бурлака й співця Стояна. я 30 листопада 1882 року виступас вперше в Паталці-Полтавці краси укращської сцени-М. К. Заньковецька. Труппа мас в своїм ровертуарі й пові шлен Кронівницького: «Дай серцю волю», «Повольник», «Глитай». Остания ны са розробляе вже грозадські чотівн — панування кулаків-навуків пад теминм селянивом. Не пражаюти на телкі доффекти своєї техніки, драма на вносила живу течію в убогий репертуар украінського театра. Збори підпеслися: спектаклі українськи ставали раз по раз популярніщими. але наколи-б липилася українська трупиа при всіх тамтодінійх умовинах свого істпування, -- піколи-б не вибився українській : театр з того провінціального паблена, з якого він почав своє RETRES

«Не смотря на усибхъ, каже про цей час діяльности труппи автор "Коріфеїв української сцени" і),—пужно было много эпоргіи, такта и опытности, чтобы прочно органиловать молодов театральное діло; требовались, кромі того, круппыя средства для пріобрівтенія соотвівтетвующей обстановки. Въ этомъ случай большую услугу ділу українскаго театра оказаль М. П. Ста-

⁹ R. Y. C. 19.

рицкій, усивний уже ранве обнаружить большія организаторскія способности въ театральномъ дѣлѣ. Ему предложено было взять въ антрепризу труппу, бывную подъ режиссерствомъ Кронивницкаго. Съ этого времени начинается высшій расцвѣгь укранискаго театра. Не мало знанія, таланта, труда и собственных средствъ вложилъ М. П. Старицкій въ театральное дѣло, за которое онъ взялся со всею эпергіею. И результаты дѣятельности г. Старицкаго оказались такими, что лучшихъ нельзя было и ожидать. Спектакли этой труппы были настоящимъ тріумфомъ я самихъ артистовъ, и укранискаго драматическаго некусства».

Все це цілком справедливе; і великі гроппі, яких не ножалував д. Старицький на рідну справу, і зналість його, і епергія дали можливість поставити українську труппу, як то кажуть, «на инфокую погу». Труппа не мала собі рівні середь російських трупп. Власний грандіозний хор, власний оркестр, талаловичий діріжер, роскішна обстанова, числевний склад артистів, всі перинорядні таланти українські—все те жилося в цій труппі Але цього було б ще малю. Навіть в такім роскішнім становищі український театр піколи-б не звернув на себе загальної уваги, не зажив-би такої слави, коли-б на чолі пого не став чоловік інтеллігентий і талановитий, чоловік широкого востиду—і це головне.

Що українській театр зачаровував українську нублику, в гім не було пічого дивного. Про не писано так багато, що нема на що й наводити тут не раз вже сказаних речей. Але не довго довелоса йому тішити рідний край. Незабаром генерал-губернатор Дрентельи заборонив українським трупнам і наїзджати в південно-за-хідний край. Одним номахом пера одірнано було в української трупни такий великий шматок территорії... найрідніщої... У Київщину, Полтавщину, Червигівщину, Поділля й Волинь не мав права вступати український театр. Як міг він жити? Однині йому доводилося грати сливе тільки в Россії. Пезнайома мова, незнайомі тіпи, чуже зовсім життя... чим було йому привабити російську публику? Яке живе, зрозуміле й чужому людові слово чіг сказати російській публиці українській театр? Очевидички

він мав загинути голодною смертю; на це мабуть і рахувала адвіпістрація, забороняючи йому вертатись у рідні краї.

Але й тут не справдились заміри.

Український театр справив нечуванний носніх в Росії та зажив там чи не більшої слави, як в рідній стороні. Одного разу, наприклад, у Москві зыхалиса одночасно дві українські труппи—Старицького й Кронівшцького, і одна й друга робила новні збори, а в російських театрах порожніли зали. Наведемо, наприклад, цифри зборів, які зробила труппа Кронівшицького в Нетербурзі (на жаль про збори других трупп ми не можемо дати фактичних відомостів, хоча скажемо по намьяті, що труппа Старицького справила теж величенния матеріальний посніх і в Нетербурзі, і в Москві). Суворів у своїй книжці «Хохля и хохлушки», подає нам такі ціфри. За 67 спектаклів з 12-голистопада 1887 року труппа Кронівшицького зробила в Петербурзі 87,000 карб, збора, цеб то по 1298 карб з конійками за кожлини спектакль.

Безперечно, високі таланти паших старинх артистів в значній мірі причинилися до того, але самих лише талантів було мало. Звичанно, паши таланти стариного покоління артистів—песамородки, які рідко коли транляються разом в такому числі, эле й російська сцена мала свої таланти: російська публика бачила першорядні таланти всіх свронейських сцен. Особливо виявиляся ця чарівна спла українського театра, коли Старицького залишив Кронівницький, коли Старицький лишився з самими другорядними артистами.

Які ж чари падлано було українському театрові? Чим жили и зростала на силах українська труппа і без коріфеїв, і без права грати в рідній стороні?

Щоб винестись човном в инпроке море, треба було поставити на прапорі пове слово, загально зрозуміле всім. Раніще ми вже згадували, що аж у 1876 році ще українська драма стала була на невний шлях, але уряд задавив и одразу. Сливе теж саме було і тепер. Дозволивши українські спектаклі, уряд зопсім не мав на меті дати можливість українському

театрові зрівнатися ход з російським. Сувора театральна цензура хижо наптрувала українського репертуара, не даючи йому можливости підпестися ход на крок один над типом старих украінських пьос. Дозволені вже до вистави «Глитай», та «Доки сонне зійде» знов були заборонені, аж на 7 років. Дозволена до дрюку драма Старицького «Не судилось» — заборонена була до вистави на сцені і тільки аж у 1886 році побачила світа,— але вро це далі. Коротко кажучи, сказати «пове слово» лиістом самих драматичних творів було пілком неможливо; але для того щоб український театр жив поруч з театрами других народів, треба було паддати йому загально-людський інтерес.

Його й будо йому наздано найголовините тим, що украінська сцена давала правдию, реальне життя.

Я найытаю, як писали критіки московські про українські вистави: «положительно, когда у пихь подымается запавысь, со сцены несется запахъ свыже-испеченнаго ржаного хліба». Так вражав глядетів художній реалізм обстанови. Москва і Нетербург, призвичаенні вже до найкранцих театральних вистав, зачаровані були українським театром. Життя било з нього живим джерелом. Воно визначалося і в талановитій грі артистів і в ньссах, які виконували вони, і влагалі у всім тим, що зветця словом «постановка».

Критіки тогочасні російські самі кажуть нам про те, що найбільше чарувало їх в українському театрі. Наведемо тільки рецензії двох столичніх часонисів—«Русских» Въдомостей» та «Пового Времени». «Повое Время» наводимо спеціально через те, що вже піхто не зможе закинути йому про якусь прихильшість до всього українського, та ще й через те, що сам Суворін, як не як, а знасться гаразд на театрі.

«Спектакли малорусской трупы г. Старицкаго, объ открытій которыхъ въ театръ Парадизъ мы говорили въ свое время, съ каждымъ диемъ привлекаютъ къ себъ симпатіи всей публики, – пише рецензент Р. В. Репертуаръ состоитъ исключительно изъ пъесъ пароднаго характера, переполненныхъ задушевными малороссійскими изслями. Прекрасно срецетованныя, заботливо постав-

денныя и характерно безъ всякой шаржировки исполиземыя въесы производять на зрителей очень хорошее впечат, rbuie». 1) Ми навмисно наводимо тільки рецензії «Р. Відомостей», часонисі серьозпої, яка ставить наивищі вимоги, що до театральних вистав: решта часописів московських була просто в захваті од украінського театра. З найбільним нафосом писав про український театр Суворін, З його рецензій напвидніще, чим саме тіпни Петербург. український театр. «Кронивинцкій не только безполобный актерь. но и такой-же безподобный режиссерь, инше Суворій: его рукавидна въ постановић всикой пъесы, въ малейней детали и въ общей картинк ел. Его маленькій оркестрь повинуется ему такъже, какъ большой Паправнику. Все на своемъ мьсть и все вовремя. Посмотрите вы Назарі: Стодоль, какъ хороно поставлены Вечеринцы, особенно женская половина, Какъ хорошо и красино располагаются дъвушки около кобларя». Старий театрал в захваті од мізанецен української трупин. «И въ подробностяхь, и изобщей картин какая эстетическая мерка, не допускающая пичего ръзкаго, грубаго. Въ русскихъ бытовыхъ въссахъ мы силонь и рядомь паталинваемся на эту грубость, требуемую реждизмомъ. Г.г. актерамъ и въ голову не приходило осибидать русскій тивъ тьмъ ореодомъ поэтической правды, которая одна только имветь право на существованіе на сцень и которая ярко выступаеть вы дучинув и найболье характерныхь русскихь ивсируь... **а затычь** пачалась та фотографія перазборчивая и грубая, которая перешла на русскую сцену и начала на ней господствовать. Эта фотографія и отврачила русскую нублику от в бытовыхъ русскихъ ивесь». *) Суворів радить російським труппам, які виставляють народні ньеси, «руководиться строгой міркой художественной правды и тою любовью къ народу, образецъ которой представляетъ малороссійская труппа», «Малороссійскія пьесы потому и смотрятся съ большимъ удовольствіемъ и возбуждають необыкновенно ясное настроеніе

P. Bhas, 1886 r. N 350.

^{2) «}Хохаы и хохлуниць

въ публикъ, что эта поэтическая и юмористическая струя въ нихъ соблюдены съ большимъ уваженіемъ къ малороссійскому типу»¹).

«Пріймите это все во вниманіе и вы поймете, почему публика ломится въ малороссійскіе спектакли, гдѣ пичто не оскорбляеть ин слуха, ни зрѣнія, ин чувства наящиаго, гдѣ тепденція, ставшая прописью, не рѣжеть глазь, гдѣ необыкновенно стройное исполненіе и гдѣ такіе большіе таланты, какъ г. Кронивницкій и г-жа Заньковецкая» 2). «Вся тайна очарованія малороссійскихъ талантовъ въ томъ, —писав другий знавець сцени. Мордовцев, —что они живуть на сценѣ своей жизнью, раскрывають передъ зрителями духовныя богатства своей родины».

Додамо од себе, що все не писалося про українську трупну Кропівницького в ті часи, коли він вже поквнув Старицького, а наведена вище рецензія з «Рус. Від.» писана про ту трупну Старицького, що вже лишилася без коріфеїв, лише з другорядними сплами. Щоб же то було з Петербургом та Москвою, як-би вони побачили трупну М. П. Старицького 1883 року у всій славі своїй!

Але, як відомо, велика труппа М. П. Старицького істнувала лише до 1885 року. У 1885 році відділився від неї М. Л. Кронівницький з кращими артистичними силами і склав свою власну труппу. Як цілком правдиво завважує автор «Коріфеїв української сцени», «поділ такої чудово зложенної труппи не міс мати недобрих скутків За чась зьеднанного істнування труппи цілковито виробилась театральна українська школа з відомими артистичними вимогами й звичаями. На чолі обох трупи стали коріфеї колишньої чудової труппи: вопи то й переховали й пошприли художні традіції української театральної штуки 3)

Велика планета розбилася, але блескучі астероїди полетіян по її орбиті, вони заховали «законы вращенія» планети, що дала ім життя.

^{1) «}Хохлы и Хохлушки».

^{2) «}П. В.» 9-го декабря 1886 г.

³⁾ K. Y. C. 20 -21.

Дякуючи такому поділові артистичних сил, більша частина Росії змогла познайомитись з повим словом штуки українського театра. Конкуренція ж не давала українським трупнам спочивати на лаврах і підтрімувала художно-артистичне виконация пьес.

Українські астероїди полетіли геть по всіх сторонах Росії, збуджуючи приснане почуття українців, яких доля позакидала в чужу сторону. І куди 6 не заїздили трупии українські— ян то в Україну, чи то в Росію, чи в Польщу, чи на Кавказ, чи в прибалтійські краї, — скрізь приваблювали вони до себе сімнатії, всієї публики. Російські актьори з заздрістью чатували за діяльністью українську трупи і не раз силкувалися здіскредітувати український театр; не розуміли вони того, що український театр, приваблюючи рідну публику, приваблюю й чужу публику тим, що несе з собою велике пове слово, що вкладає в йітуку живе життя.

IV.

Вгорі ми зазначали вже, що в значній мірі поспіху украјиського театра спрівло славне гропо першорядинх талантів. що одразу скрасило українську сцену. Такі самородні таланти бувають, звичайно, на сценах всіх цародів, але рідко коли транляеться, щоб вони зьявилися одразу в такім числі: Кронівницький, Заньковецька, Садовський, Саксаганський, Кариенко-Карий та Затиркевич. Ця славна эграя скрилила силою свого натхиения украінський театр і піднесла його до художньої краси всесвітньої штуки. Це були таланти дійсні й інтеллігентні. З страшною силою темперамента вони еднали й високу інтеллігентність артистичну, що внявлялась в художньому реалізмі виконання народніх типів, в повазі до того народа, репрезентантами якого вистунали вони. Особисто треба це сказати про О. К. Саксаганського: йому більш за всіх доводиться виступати в комічнях ролях, і ніколи не дозволив собі ані жодної високоніановний артист **шаржировки. Кожини, бодай найкомучийний тип в його інтерире-**

тації линисться живим, натуральним чоловіком, комізмі його складаеться не з надзвичанних комічних рис, не з дурних, безилуздих слів, що так люблять додавати авторові градіціони; коміки, аби викликати дешевий регіт ғальорки: комізу Саксаганського- високо-художний комізм: він виникає з сітуацій, у зкі влучае дійова особа і на які вона реагує своєю вдачею. А реагування це бувас, звичайно, нелогичне, неодновідне погребі, і це викликае здоровий, розумний сміх. Сэксаганський інстінктом таланта зрозумів те, до чого глибоким досліджуванням дійнюк великий філософ Кант, Кант каже, що смінше -не есть напружение чекания, що рантом кінчасться пічим. Хто уважно приглядався до гри Саксаганського, тои постерегав і може зараз пагадати собі ще ввесь еффект комізма. Саксаганського складаеться саме в цих елементів, Проанадізуемо, паприклад, комізм Саксаганського в ролі Годохвастого, Годохвастий ходе звасувати батькам Прош ріжницю між чоловіком «образованним» і чоловіком простим. Запискте, як він починає говорити пого топйого напружене чоло, пого рухи, слова, , все не доводить гладачам, що він дінене звасує зараз що ріжниню. Глядач чекає, тлядач зацікавлений, ось-ось зарэз таки і цей дуриоверхий нарікмахер скаже розумне слово. І нарікмахер лійсне збирасться його сказати він тільки не знаходить відновідного вираза. Він ще більше борсається на креслі, руки пого вироблюють якісь комічні, піби пояснюючі рухи, брови ще більш насуплюються, ось-ось зараз скаже.. Перви гразмів напружені, . Коли че рантом фізіономія Годохвастого одразу міняється: в очах майнув переляк, на вустах непевна всмінка. Їн же Богу він забув, що хтів казати... Але не едина мить. Знов фізіономія його приймае той само важний самозаловолений вираз, і артист виголошуе з невијстью: «и тому подобное». Сердешні батьки Проці, аффраціруваці таким напським впразом, з дочуттям схиляють голови, піби вони й справді зрозуміли ріжницю між чоловіком образованним і людиною простою. На фізіоном'ї Голохвастого самозадоволенна всмінка, він знайнов розуминй вираз «и тому подобнос», він зьясував ріжницю між «образованнымъ

и необразованнымъ» чоловіком. —він пипасться і сам тіппиться з свого розумного пояспення. Глядачи-ж. які з напруженням стежили за «потугами» нарикмахера, що лагодився росповісти щось падзвичайно розумне, почувни нарешті це «и тому подобное», звичайно починають сміятись: Іх напруженне чекання скінчилося рантом нічим.

Але Саксаганський володіє не тільки тайною комічного, він і творець тиців. Його «Ценьонжка» в «Мартині Борулі», «Конач» у «Сто тисачах» і ціла низка його ролів — це галлерея малюнків великого майстра. І дивна річь, з того часу як Саксаганський не став грати «Пеньонжку», в його-ж власній трунні цілком викреслили з ньеси що доль. Післа Саксаганського ніхто не може грати (і.—так багато власної творчости додає кожній ролі артист. Крім того, Саксаганський визначається і як артист драматичний: можно щиро дивуватись діаназону його таланта! Натура щедро паділила пого всіми дарами, які потрібні артистові, і, що так рідко травляється в життю людей та іановитих, Саксаганський не задовольнився тільки своїми природними данними: до таланта свого він додав ще силу свідомої, розумної праці. Він схоплює одразу ввесь цільний образ, тий, який дає йому роль, і разом з тим продумує її до наименчих дрібниць.

В межи нашої росправи не ввіходить характеристика талантів наших коріфеїв; ми тут зияли мову про талайти наших артистів лише на те, аби сконстатувати факт, що в значній мірі посніху українського театра сприяли рідні таланти, які одразу зьявилися на пій. Про наших славетних артистів писалися вже цілі спеціальні росправи. Але зиявині за не мову, не можно не сказати бодай двох слів за И. К. Карпенка-Карого. Слава драматурга Тобілевича затемрила славу; Карого-артиста. А артист Карий — був першорядний артист! 1) Це був артист значців театральної штуки, не артист юрби. Його талант не кидався в очі, по була тонка художчя гра майстра аристократа штуки. Як обробляв він кожен тип!

Коли писалася ця росправа, П. К. Карпенко-Карий був ще живий, а ось зараз мусимо вже ставити скрізь страшие слово бус. появть-декличь. 1907.

Якою тихою дагодою віяло од И. К. Карпенка-Карого, коли він уявляв на сцені тихих, старих дідків! Яку странну силу, жорстокість і сухість визвляв той самий лагідний Карий в тинах калиток, скаред, зажер! Пого зеленкуваті очи аж прискали, аж налали, як у раздражненного кота. Карий.—Варабаш, Ситий, пьяний ласун, що розманіжнися вже самою галкою про варшавнюк та про їх «цяло біле»; посоловілі очи, пьяна всмінка і лиса голова, яка колівається на плечах мов здоровин гарбуз... і щож? Все не справляєтяєсь надлянчайно добродущие вражіння,

Скрізь рука майстра, майстра-знавця,

До дих периюрядних артистів треба придучити і группу артистия «менчих богатирів». Це були артистка Боярська, що довчасу вкоротила свій вік, —не маючи грації темперамента та надзвичайного голоса Заньковецької, вона все таки буда сильною драматичного артистибно і зажила великої слави і по Росії, і на Вкраіні. Максимович.—теж вмер дочасно, — одразу ввернув на себе загальну увату своєю талановитою грою. Касіненко, артист багатих природних данних, але чоловік мало інтеллігентний, через що й перевів потім на піщо свій талант. Верина -талановита, тонка й розумна артистка, що до наймещих деталів продумувала свої ролі. Грицай, Пономаренко, Кохановская, Мова і нарешті -- Манько. Про молодину артистів, що й тепер грають на сцені, як от д-ка Ліницька та другі, ми тут не згадуемо. наводимо тільки тих, що почали свою діяльність разом з «старшими богатырями» і разом з шими підтрімували той чудовий ансамоль украінського театра, що так дивував всіх. Всі ті артисти, ймения жих ми навели вгорі, хоча й одріживлися між собою силою свого таланта, але мали одиу загальну рису: вони перепялися ідесю, що освітила той театр: в своє виконання вони поклали принціп пового українського театра: велику повагу до менчого, пригијченного брата, життя якого вони виявляли на сцені. (Виключку треба зробити тільки для д. Касіненка. Цей. вельми талановитий артист, через особисті причини, втратив згодом художній такт, ночав недбало відноситись до своїх ролів, шаржувати, перевівся ні на що і парешті зинк десь зовсім).

Але артист драматичний, якого 6 таланта він не мав, не здатен без драматурга нічого зробити, —він втіляє чужі думки. Йому для виконация потрібний тобре скомпанований матеріал.

Ми вже згадували вище за те, що сказати пового слова змістом своїх творів український театр не міг. Але, не вважаючи на той обмеженний, примусом скаліченний репертуар, нублика сунула лавами в український театр.

Щоб зрозуміти це, треба стати на історичній штанд-нункт. треба уявити собі, в якім становищі був на той час те<mark>атр росій-</mark> сыкий. То було напувания темпих, стращимх 80-тих років, панування гвалта, горілки, вінта, оперетки і пудыти. Безпорадної, перозважної пудыти. Гвалт та покора, пітьма й безпадія: у лещета здушені думки... дрібненькі люде, приголомичені почуття — і над всім пудьга та «попілість», що засмоктували мов рідке багно все тенде, все живе. То було страние напувания російського життя; яке напотім так майстерно змалював в своїх **творах Чехов.** Театр одновідав життю, -- він ріс в тих самих умовинах. Золоті часи російської сцени вже були минулі. Развѣ на русской сценф со времени Островскаго и А Толстого полвляются сколько пибудь сильныя и зам'вчательныя бытовыя комедін или историческія прамы, способныя оказать воспитательное кліяніе на публику, порождая и питая здоровые вкусы въ обществ**ь**, зн**аком**я молодежь съ радостями и горестями, съ завътными думами и чувствами нашей кормилицы, трудящейся народной массы?» 1),—. писав один з інтеллігентнійших російських рецензентів, «Номимо двухъ-трехъ действительно способныхъ авторовъ, разве не царитъ: тамъ безнадежная тишь да гладь, хоть шаромъ покати? Если преподносять свое непереведенное и непередъланное, арителю остается умереть отъ скуки, созерцая десятки отчаянно бездарныхъ повинокъ и на казепныхъ сценахъ, и въ частныхъ театрахъ объихъ столицъ да провинцій».

¹⁾ Ж. и Иск. 1899 № 335.

Не було життя, не було й театра. Переплядаючи ленер ті пожовклі листи часописів гогочасних, свідків минулого життя, дивуснься, як жили люде в ті часи?

Чим було дихаси? Чим жити? А треба-ж жити і типитись життям, «Человісь создань для счастья, какълитица для полета»,— каже Короленко. І жили, забивали собі памороки, аби не думати, не розуміти того, що дісться навкруги.

Запанувала оперетка.

«Да, смъяться во чтобы то ин стало, ибо это единственный исходъ изъ окружающей насъ скуки и грязи», инше якинсь неидомий рецеплент "Зари", —«а потому на зло вашимъ градоправителямъ — посъщанте оперетку! Тамъ истръчаются конечно и фринольныя инутки, по что-же гълъть, когда исякая другая шутка едва-ли была-бы возможна въ настоящее премя!»

Де дівся автор цих гірких слів? Хто він такни? Чи побачив він кращі часи? Серце, з якого вирвався цей гіркий сміх, мабуть вже давно заснокоїлося на віки, занімтю й для сміху, для сліл, та жалів, але той біль, з яким вирвадися ві слова з знеможенного серця, бренить ще и досі в них. Сміятись, сміятись, хоч з безсоромного наскудства, аби не думати! Аби позбутись хоч на мить дабучої, безпорадної пудьги!

Було житти!'.

1 рангом середь ніет безбарвної, х (годної пітьми— аскравни промінь сонця, український театр! Свіже життя, могуті почуття, сила, приборкана то часу, але стихінна сила, що тільки пекае гасла! Життя народне, сильне и чисте, бодан і окразне цензурою, забалакало до всіх всім зрозумілою мовою.

Три груптовних полутта керують подськістью під всіма «пипротами» і у всіх «долготахь»: голод, кохання, та пекуча нудьта за безкраїм, до якого рветься окраяння пюдська душа. Для творчости в гі часи лишалася лише сфера серця: всі ті почутта що виникають з кохання, мали право розробляти украчиські драматурги, але тільки кохання серед сельи, крий Боже не серед інселлігестів: чоловік в сюртуці не мав права балакати во українськи. Можно було малювати ще зразки сучасного побуту

селян, спераючись більше на этпографію. Туга души за безкраїм, поривання обмеженного до осзкрайого, звичайно трудно було знайти середь сучасного побуту селян.

На такім обмеженнім полі мусіли товктися украниські драматурги, товклися й витолочували свою ниву, а все таки некидали пера з рук Театрові треба було жити, а для цього треба було постачати пових пізс. І, не вважаючи на одноманітність сюжетів українських драм, —вони давали матеріал для виконания артистам, публиці —матеріал для настрою й почуття,

Youv?

«Публика ломится въ малороссійскіе спектакли, — писав Суворій. 12 в пичто не оскорбляеть ни слуха, ни арвнія, ни чувства взащнаго, 10 в тенденній, ставшая прописью, не рижень глал». Sapienti sat.

Теми були старі- теори талановиті.

Учении, публіціст, громадський діяч це мають тої сили слова, якою володіє талант. Їх слова навлають, —пого слова налають і запалюють серца. Талановитий твір не знас часу і не боїться його: в нім захована могуча сила, що не выяне од подаху часа. і не тратить своєї краси. «Треба намьятати, каже Карьер, що не з особливостів людського житта, а з її вічного, безсмертного зміста, з того, що зачальне всім часам і всім народам, впростає діненни цвіт праматичної штуки. Головна річ илиметність (благородство) души, сила духа й твердість волі, а вони зустріваються скрізь і в кожнім становищі ваблють до себе наши серця» і).

Далеко вже одійшли ми од грецького житти, ал**е й зараз** пориває нас величня постать Антігони, яка з власної воді цішля на смерть через те, що поважала святиню й божествение право по пад владу людську.

З примусу цензура украінська драматургія не одбивала всіх течні сучасного життя,—то правда; вона розробляла ливесті вічно живучі сюжети, що не залежать од «времени и про-

¹⁾ Ірамат, поэзія, 12.

странствъ». Таланти надимнули нову силу старим словам і аробили їх близькими и зрозумілими всім людям взагалі. Але, авичайно, чоловік є син свого часу. Крім проблем вічних, пезалежних од часу й обставин, він шукає в літературі одновіді на интання момента, на питання сучасного життя, з його кривдою і гвалтом, що часами примунують забувати й одвічні проблеми людького духа. Розуміли не гаразд і діячи нашого театра. Та перед ними лежала сувора ділема: або скласти зброю й здамати перо, або ноки що підляти вимогам адміністрації й цензури, а тим часом пробивати пляхи, випростовувати крила, готувати нацалкам крашу путь.

Воин вибрали друге, і пінали на деринстин шлях,

Ак татаре примуніували Дангіла Галинького власною своєю рукою руйнувати всі із фортені к забрзині, що він побудував, аби боронити від пих свій рідник кран,—так примунувала цензура російська українських драматургів калічити, півечити свої твори, переробляти їх по кілька разів: своєю власною рукою виривати кожне живе слово, гасити полума живого почуття.

Багато есть зневаг у світі, та одна з найтажчих та, що чилить гватт над постом, примунуючи його свідомо півечити свій твір Тажкий гвадт, що давить в серці слово живе.

Гостра мука цевисинанного слова! Як дикии борвій люгує в скелях, шукаючи собі простору і вільного шляху, так былга в серці поста певисинана після, былга і пищить полюлі життя,

Тяжко було жити, од росначи можно було зламати на віки перо. Але що то в світі паліа! До останивої хвилини не нокидає вона чоловіка. І жили, і сподівались, і працювали.

Український театр жив і набував слави, не вважаючи на всі зді обставини, через те, що на чолі його стали талановиті инсьменники, які і в російській літературі не сіли б при кінці стола. Таляння драматурги, таланти аргисти, інтеллігентие хуложие відношення до справи і дійсний натріотизм—ось ті фактори, що зміципли на той час український театр і підпесли його на таку височінь, якої пому чи й зазнати коли. Довгий час був вій сциним національним прановем, що маяв пад поневоленною на-

цією. Це розуміли кращі репрезентанти його: вони боронили свій рідний пранор, як вміли, і незаплямленним донесли його до наших днів.

Ī,

Невже усі сердений наин муки Не надихнуть бодай хороних сиів. 1 над сльозами страдників-ді (ів Ще насміються впіветей внуки?,—

нисав з сертечним болем пост восьмидесатих років. Насміялись

 приводу цвадиатинятиліття українського театру надрюковано чи мало росправ про театр.

Наш час час революційний. Революційний настриі рветься у всі зьявиська життя та штуки, руйнує старі підвалини, будує нові. Але поруч з шпрокою течісю, що несе з собою всю силу річки, розбігаються завжде в боки й маненькі течії; вони утворюють загоки й ботога и каламутять саму річку. Поруч з йинроким рухом лю (ського духу розростається й каррікатура на гой самий рух. Люде, що вважають себе наслідуветами тої ж самой ідеї, самі утрирують і діскрецитують й Влітературі росплодилося багато тих дослідувачів, які вже не журяться тим жалем, йю стискав шляхетну душу колиншього історютрафа українського Самукіа Велічка, коли вій не міг «домацатися совершенного о всем відвиія і правди». Що гам журитися ще «правдою!» Аби втворити голосну «перезоданку цілиюстей». Переоцілика цілиюстей «рег ме», де треба, де й не треба—ось в чім річь

Ми спинимось на одній невеличкій передмові, аку додано до переклада Пахаревського «Єврей» Чірікова, Вона посить голосну назву «Уваги до завдания українського театра». Не за ради полеміки спиняємось ми на пін. а тільки через те, що вона дас нам добру нагоду розгланути питания, чи й дійсно «батьки» українського театру спинилися на гім status quo, який въюрила

Ім з початку адміністрація і цензура, і пічим не причинилися до поліннеция його долі?

Обвинувачения гострі

«Так вона плаче, на прехорона красуна Мельномена», -починае свої обвинувачення автор: плаче роспачливими сльозами горя й великого обурення, бо її храм, храм краси і чистоти теть чисто закидано літературним сміттям і), бо її жерні не виконують тієї творчої ролі, яку-6 мусили виконувати коли-6 хом трохи розуміли завдання справжиьої титуки і свою високу месію, бо українські драматурги не стоять на сторожі розвитку рідного театру і замість артистичної живої і живучої страви, голують публіку літературною січкою, макулатурою» (3--4).

. A nozogute це ось з чого,

- а) Великі моменти з історичної минувшости вкраїнського нареду, новної фаматичних спізодів, елементи соціальної боротьби, боротьби классів, ще більш героїчні й могутні, ще більш краснві й захоплюючі своїм змістом і своїм драматизмом, не падто ті-, шились уватою паших драматургів, не були для них тим джерелюм животвориим, відкіля вони і сами-б пили, та й других натиували.
- b) Боротьба цих народніх) масс проти соціальних кривд, проти політичного усиску була чужою для загально признаних авторітетів вараінської драми (5).
- с) Потаблі вкраїнської драми не навчили нас іти назустріч новому життю. Чи змалювали вони нам в артистичних образах пероїзм і величню красу і чари могутисї тісї боротьби, чи навчили вони нас любити її, чи збуджували, чи закликали до неї, чи казали нам умірати, тисячу разів надать в ній, але знову і знову підніматись і йти далі все вперед і вперед назустріч вільному сонцю пового життя? (6)
- d) Українські драматурги ввесь час плекали або стнографізм, внадаючи на кожному кроці в шаржировку народніх ти-

[🛂] Курсів скрізь наш.

пів», або в ліншому разі малювали нам сіру, одноманітну, як небо в осени, прозу життя, вбійчу і притупляючу буденщину її (11).

- е) Навіть революційний вітер, що хуртовиною провісся по нашій землі, не здвигнув їх з тісі мертвої точки, на якій вопи впродовж цілих десятиліттів спочивали, не виніс їх з болотяних затонів буденицини на широкі простори розколисанного народнього життя: на руюнуючий все старе і споролніле пропес революції нани драматурни не реагували (11).
- д) Пі один із поривів масового тіву не мнайтов відомому в драматичній тітературі нашій і не був повернений назад пароднім массам в формі артистично оброблениих моментів боротьби, або налкого слова яке б буніло мертвих (12).

«Проти такого засуду, — додае автор трактата, — можуть зараз же підпятися парікация, що мовляв на перешкоді в розвитку драми вкраїнської стояли і стоять тяжкі цензурні переподи. Але як і під деданою кригою річки не перестає текти водяна течія, так і в підпензурному ярмі, яке-6 воно тяжке не було, завше можію відчути дух і пастрій инсьменника, його ідейні сімнатії і цілий комплекс пото «святая святих».

— Ось ваш акт обвинувачения, «батьки» украінського театра! Справдовуйтесь мертві та живі!

Отже, чи справді українські драматурги відпосилися цілком інертно до справи? Чи не боролиса вони проги цензури й адміністрації?

Housew ab ovo.

Заборона 1876 року захонила діячів украінського театра на самій гарячій роботі і разом прининла П. Дле не вважаючи на те, що цей указ просто одбирав останию надію, та партія, яку адміністрація охрестила назвиськом «украннофиловь», пе агорнула рук.

Малюючи сучасие становище, поет 80-тих років инше,

Погинеш, пловче, в боротьбі! Кули й боротися тобі З цією силою сліною:
Не одного борца вона
Уже поринула до дна!
Нід заверюху та негоду
Серед бузина в світі зла,
Чи не пізи і нам в господу.
Чи не зложити й нам весла?
Замкнути серце потан миру
Й наладнувати в себе ліру
Для власних мук, для власних сліз,
Для потанину лине погріз!

Спокушаюта на тои час перспектия! Але поет а огидою одинаю таку пораду і скрикус, повини гипку: «пі, тричі пі! хан краще струни порве мій стогін навісини».

Співан, ридан, говорить пост,—
1 будь готовані
Замість даврового, терновині
Вінень узати на чоло!
Нехан тебе роздавить здо...
Але що смерть? хвилинна страта.
А далі— слава голосна
Тон умирати невно зна,
Хто зна дюбити свого брата
1 за таку дише дюбовь;
Співець, ти жити будеш знов!

Це настрій «украннофила». І час сказати безстороние слово: партія українцій, або як охрестила їх адміністрація «украннофилов», не згориула рук. Здавалося, чим би й боротись невеличкій партії інтеллігенції з сліною силою мілліона штиків? Боролися словом та науково, Де тільки була найменча нагода, волали до правди й справедливости, ясували пенормальне становище, яке утворив новий закон. Пастирливо писали росправи наукові и публіцистичні і в чужих органах і засновували свої. «Товкли»,

намьятаючи свангельске слово, і.— дивна річ.— отвержюся їм, бодай і почасти. Звичайно, і в такій культурній боротьбі можно було внавити більше еперії, та і «катва убо многа, дыателей же мало», і ми досі молимося Господину жатви «да низведеть дълателей на шву свою».

Живий жаль стискае серце, ко ин стежии тепер по пожовклих часописях за минулим житоям! З яким зусиллям добували найменчий крок! Скльки заходів треба було вжити, аби вигвалтувати дозвола одправити хоч напихиду по Шевченкові. Який тріумф справляє видертий всіма правдями й неправдями дозвіл на виставу Москаля-чарівника, або кор, що прилюдно просніває від орудою М. Лисенка кілько українських пісенк! А як то вже треба було походити коло папа ценкора, щоб українська книжка побачила світа. А вони таки виході, на світ Божий, не вижжаючи і на супорий укаль.

Тепер, мабуть, не один здвигне з презпрством плечима, оглядаючи що минулу діяльність: чи варто було, мовляв, теряти на такі дрібниці час та життя?

В цій росправі не місце сперечатись проти такої постанови питация; зазначимо тільки, що така ціяльність українців зробила вилив на адміністрацію і дала їм деркі культурні здобутки, і між ших доміл на українські енектиклі. Доказ цьому масмо в оголошенних шині, потайних докладах ген.-субернатора кибелького та харькінського, Черткова і кизая Дондукова-Корсакова.

У 1880 році приїдив у Київ з Петербурга на ревізію сенатор Полонцев. Биївські українці— "украннофилы"—зараз жо скористувалися з такої нагоди, скізали денутацію до сенаторя, яка зьясувала йому становнице краю і переконала його в непормальности обставин, що втворив указ 1876 року. Як відомо, Половцев висловився за волю українського слова й українського театра 1). У 1881 році київській, подольській та волинській ген.-губ. М. І. Чертков подає зависку до міністра внутринніх

¹⁾ K. Y. C. 16.

справ. Одночасно з цією занискою подає записку до міністра внутринніх справ і тимчасовий харьківській генерал-губернатор ки. Дондуков-Корсаков. Обиди записки виникли під настирливим виливом діяльности "украинофиловъ", і ті здобутки, до яких привели записки обох ген -губернаторів, по чистій правді, належать Ім.

- Записка Черткова виникла з приводу прошенія М. В. Ансенка.

"12-го апвара 1881 года кайзидать упиверситета св. Владиміра, артисть Лейнциской консерваторій Николай Лисенко въ поданомъ мив прошеній объясниль, починає свою заниску Чертков, і шине далі:—не встръзви съ своей стороны препятствій къ разръшенію выпуска въ прозажу сборшика пъсенъ Лисенко, м, пользуясь настоящимъ случаемъ, признаю умъстнымъ войти вообще въ оцінку пълесосора пости распораженія 1876 г., положивнаго запретъ на всѣ роды произведеній на малороссійскомъ парьчіл, кромѣ произведеній пъящной словесности".

"Оцѣнка" ген.-губернатора доводить ного до такої думки, що він висловлюється проти заборони "на малороссійскомъ нарічій сценическихъ представленій и музыка". І завважає: "по моему миѣнію литературныя и музыкальныя пронаведенія на малорусскомъ парічій слідовало бы поставить въ одинаковыя цензурныя условія съ произведеніями на обще-русскомъ языкъ". На що записку дадено було резолюцію "заслуживаеть особаго винманія и подлежить безотлагательному разсмотрічню и докладу по соображенію съ мѣрою 1875 и порядками, въ которыхъ она быля принята".

Прошеніе д. Ансенка стало губернаторові приводом, нагодою написати записку про можливість скасування указа 1876 р. Цього мало: саму думку про неодмінно потрібне скасування цього закона натхнули губернаторам «украннофилы»,—про це цілком ясно говорить ки. Дондуков-Корсаков.

«Въ числъ вопросовъ, обсуждаемыль ныню нечатью?) и частью естественно возникинкъ изъ требованій жизни, частью

¹⁾ Украіна, том П. 250—251.

²) Курсів скріль наш.

искусственно возбужденных прессою съ различными цълями. обращаеть на себя особенное вниманіс вопрось о признаніи правъ малорусскаго народа въ губерніяхъ, населенныхъ малорусскою пародностію». Ки. Дондуков-Корсаков, не вважаючи на всі хитромудрі заходи, гаразд добачає, куди саме гнуть «украннофилы». «Если авторы одинхъ статей, предыдущая дъятельность которыхъ заставляеть предполагать вы шихь поличе сознательность и знакомство съ предметомъ, оченилно ис ригисиотея досказать мноито, что яспо обнаружилось бы при откровенномъ наложения и изобличило бы ихъ въ стремленіяхъ несимпатичныхъ даже для большинства ихъ единомыныенниковъ, то другіе, безсолиательно Вторящіе первымь, якляются отголоскомь того особаго сантиментально-доктринерскаго диберализма, который составляеть характеристическую черту русской столичной прессы. Первые нав этпхъ авторовъ несомивино знають, чего хотять и куда идуть. 1) "Желанія партій, шине далі князь, выражаємыя открыто в нечати, петиціять и заявленіять леметвь, восходять нока лишь до требованія ввести преподаваніе на малороссійскомъ языкі въ пачальной школь. Другія пожеданія касаются дозволенія надавать въ Россіи труды и сочинеція всякаго рода на малороссійскомъ, языкъ, допущенія мъстнаго нарьчія въ перковномъ поученін, а также спятіе запрета съ сценическихъ представленій и исполнеий музыкальныхь пьесъ» 2),

Що до рідної мови в школі, то «украннофиламъ» не поталанило напутити губерпаторів, але що до сцени і почасти до літератури, вони таки дали відомі здобутки.

Киязь рішучо одвидає: «запременіе сценических в представленій, исполненія музыкальных в ньесъ, нечатанія текстовь пісенть къ потамъ и т. д. Слідующим шагомъ должна быть отибна ограниченія въ паданін книгь и сочиненій п т. д.»

«Требованія» ці вистав ізднея, по виразу князя, «враждебною единству Россіи партією». «Гт. Антоновичъ, Драгомановь,

Україна том П. 254.

²⁾ Ibidem 258.

Чубинскій, Старицкій, Лисенко и Ильяшенко (невно це Лука Ільницький)—являются главными теоретическими и практическими діятелями вь этомь направленія». ()

Серед цих фамілій бачимо двох, яках українська література прилічує до коріфеїв української сцени.—д. Лисенка та Старицького. Таким робом бачимо, що и партія «украйнофиловь» і ті коріфеї української сцени, що палежали до неї, не покладали рук. Наслідком всіх цих заходів було те, що «Пачальникь главнаго управленія по діламь печати» зробив фіклад міністру внутринніх справ, у якому висловлював таку думку, що «представлянось біз полезнымь разрішний паданіе на этомъ парічій другихъ оригинальныхъ произведеній и переводовь подъ тімь условіємь, если вы паложеній не будеть ни цовопридуманного правонисація українюфильской агитацій, и если видиреннее паправленіе пли дужь не отзывается тенденціями українофильской партій. Подъ этимь условіємь можеть быть дозволено также исполненіе сценическихъ представленій и паданіе музыкальныхъ пьесь съ малороссійскимь текстомі».

На решті 8-го октября 1881 року Височайше затвержено було доклад міністра внутринніх справ, у якому висловлено було між иншим: «2) Пункть гретій разъяснить въ томъ смыслів, что драматическія ньесы, сцены и куплеты на малорусскомъ нарічін, дозволенныя къ представленію вы прежнее время драматическою цензурою и могущія вновь быть дозволенными главнымъ управленіемъ по діламъ печати, могуть быть исполняемы на сцень, съ особаго однако каждый разъ разрішення генераль-губернаторовь, а въ містностяхъ, не подчиненныхъ генераль-губернаторамъ, съ разрішенія губернаторовь и, 3) совершенно воспретить устроство спеціально малорусскаго театра и формированія трушть для исполненія пьесъ и сцень исключительно на малорусскомь парічін». 3)

¹⁾ ibid. 255.

²⁾ ibid. 265.

³⁾ ibid. 267-268.

Затвержено було доклад міністра на підставі вище згаданинх записок ген.-губернаторів харьківського та київського, а також «заявленія со стороны многихь губернаторовь и частныхь лиць». На жаль ми не знаємо текста записок других «губернаторовь и частныхь лиць», а може б вони виявили нам фамілії і инших діячів українського театра, які причинилися до скасування заборони 1876 року. Спинимось ноки що на тім, докази чого маємо у вище наведенних «запискахъ». Таким робом бачимо, що заходами «українофиловь», а між них і двох видатихх діячів української сцени—здобуто дозвіл на український театр.

Театр той, як видио, дозволено було в самих обмежениих рямах, і ось тепер перед пами друге питання; чи симинлися діячи українського, театра на тім status quo, який встановив тичновий закон. Чи боролиса вони проти адміністраціи й цепзури, як і яким чином?

Це питання треба поділити на дві частини: борот ба, чи то заходи окремих осіб, що до своїх власних творів, та коллективні зусилля на принціпіальне поліншення справи.

Властиво все не 25-ліття українського театра—не есть настирлива, невинина боротьба з цензурою за кожийй крок внеред. Дозволено було в принціні до вистави тільки такі пьсси, у яких «внутреннее содержаніе или духъ не отзывается тенденціями украинофильской партіи». А позаяк кожний з адміністраторів хтів довести, що в нього найтонний «похъ», то «духъ» цей нахтив їм з кожного твора. З найбільною пильністью приглядалися звичайно до того автора, імья якого Дондуков поставив між поводарів «враждебной единству Россіи партіи», — до М. П. Старицького.

Почизм і огляд боротьби діячів української сцени з **його** діяльности, як більш знайомої нам.

Найпершу драму М. Старицького «Не так склалося як жадалося» надрюковано було в альманасі Рада у 1883 році, а дозволено ІІ виставляти на сцені 3-го декабря 1886-го року. Впродовж трьох років посплав ІІ д. Старицький до цензуря під ріжлими назвиськами, з усякими скорочуваннями та змінами,—цен-

Digitized by Google

зура не тозволяла. Та й як було дозволити, коли пъеса, і покалічена і перероблена, така тупула сепарастичним «духом».. Але есть на світі сили, якій кориться «весь родь людской». До трупни д. Старицького вступив поганенькій актьор, російський, аде талановитий адміністратор, шині вже покійний. М. Перлов, З' цензурою завазалися теплійші відпосини, і парешті аж черей три роки пьссу було дозволено... але у якому вигляці! Все, що було живійнюго в ньесі даскаво викреслив цензор і між иншим годович сцену, у якій жил обтурює разом з напом селан. В тін іньесі, що йде зараз на театре, од усјеј цјеј сцени липиласа гј.цъки Една фраза. Поміщик Лащенко заснокоює свою жінку і каже не турбуйтесь-гроні будуть: ми з Шльомою винадали вешефта. В падрюкованій в «Раді» ньесі, бодай і скороченів, есть все таки дя спена: вона показуе, як відносився автор до селян і як до поміщиків, вона свідчить про пого соціальні переконання, і коли-б крітік дійсне мів нозваномитись з «сватая святим» авторів, він мусив би продивитись Тх рукописи, первотвори, бо більш піж наївно ніукати «святам святих» в тіх сворах, які перейніли крізь цензурне чоринло, як найно було-б шукати і сліду гріха на душі, що видерлась з чистилица,

Кожен руконие росінського письменника, а найначе пісьменника українського, в добрі старі часи підлягав «законамъ развитія наськомихъ». Спочатку робак, далі заплутується в цензурне навутиння і лежить там довгий час лялечкою, нарешті вилітає легесеньким метеликом, без найменчого багажу, що лише літає високо над землею од квітки до квітки і тіппиться солиним промінням. Здивоватині автор дивиться і восклицає: «дивні діла Твої о, Господі!»... і неднізнає свого твору.

Жарти на бік, Коля-б молодин літератор, обвинувачення акого ми навели вище, мав дійсне бижайня познайомитись з «духом і настроем инсьменника, з його ідейними сімпатіями і цілим комплексом його святая святих», —він легко міс-би це зробити, порівнюючи ньеси, що виставляються на сцені, з тим, як вони надрюковані, і нарешті з рукописом, з первотвором. Таким робом, що до ньеси «Пе так склалося, як жадалося» (si devant «Пе судилось»), коли-б крітік був познайомився хоч тільки

з дрюкованим II скаемиляром, він дознався-б більні-менти про соціальні переконання автора.

Теж саме можно сказати і про відому драму Богдан Хмельпинький. Одіслано її до цензури першого разу у 1886 році, дозволено до дрюку лише у 1897 році, а до вистави на сцені тільки у 1898 році і). Дванадцять років поцевірялася пьеса в цензурі! Скільки разів посилано її до цензури — того і не алічить! Прибиралися пові й пові назвиська, калічився текст. Не брало вже пічого. Сенаратистичний дух таки тхиув від пьеси, — правди нікуди діть.

Я намьятаю гаразд той невимовний, скажений гиів, що охоплював автора, коли він знов та й знов одержував свій твір перехрещений крівавим чориплом з стереотинням піднисом: «къ представленію не дозволена».

Намыятаю свій власний діалог з цензором з приводу цієї самої пъсси.

- Объясните, пожалуйста, въ чемъ дъло? Если Вы инвете что-инбудь противъ содержанія пьесы, авторъ готовъ изикинть его, линь-бы она увидъна свъть. Въдь по-русски есть же ньесы, написанныя на эту тему.
- II-да, —одновідає з ухмілкою цензор: пьеса пьесь рознь, по діло не только въ содержанін, а въ языкь,
- Какъ въ языкъ? Драматическія произведенія на малорусскомъ языкъ разръшены къ представленію.
- Разръщены, да не всъ-съ. Переведите въесу на русскій заыкъ, и тогда мы, пожалуй, разръщимъ ее.
 - По почему-же...? слова спинялися в горлі.
- --- Потому-съ, что русскаго языка народъ малорусскій ве понимаєть, а малорусскій понимаєть,—воть-съ я нежелательно, чтобы народъ виділь такія ньесы на доступномъ для его пониманія языків. Просто?

Digitized by Google

Показчик Комарова 154. нояпръ-декабръ. 1997.

Просто до цінізму. І вертайся до дому і бийся головою об мур. як быоться герої Андресвського оповідання «Стіна». На решті її дозволено було до дрюку аж у 1897 році, звичайно скорочену, оскільки було можливо. Останию дію в наметі перед Переяславською радою цілком викреслила цензура — всю без останку: вона лишилася тільки в руконису. Знов через рік пьесу перегнано ще раз в цензурнім горинлі і на решті дозволено до сцени, але «сь пепрем'яннымъ условіемъ», щоб на прикінці драми виставлено було апофеоз — «Переяславська Рада». Це цікавий факт, як доказ того, що цензора не тільки дозволяли собі робити пегативні вимоги, але вони вважали себе цілком уповажненними ставити и «положительныя требованія».

Знов таки і по цій піссі критик, аби тільки схотів, може добачити «дух і настрій письменника і його святая святих».

Такі ж трансформації пережили і шьеси «Остання піч». «Облега Буши» та й всі другі, які тільки дотикалися хоч в наименчім ступні такого ниталия, до якого можно було пристосувати «соціализмъ» та «сепаратизмъ».

«Оборону Буши» надрюковано було у 1899 році; подилано п до театральної цензури кілька разів, і вергалася вона все з тим самим присудом: «къ представленно признана пеудобной». Аж нарешті, тільки по констітуції, дозволено її до сцени у 1906 р. «Остання Піт» перейніта ще більші трансформації. Взагалі, колиб критик схотів порівняти екземиляри пьсс, дозволених до сцени, з екземилярами тих само пьсс, дозволених до дрюку, з авторськими екземилярами і нарешті з суфльорськими екземилярами, що перейніли вже останню цензуру, цензуру самих артистів,—знамениті «кунюровки».—тоді-б тільки уявив він собі, як затемрюється «святая святих автора» по всіх тьх операціях!

Письменник, що збирається писати про драматичну літеринціру, мусить познайомитись з дрижованими творами авторів, а не обмежуватись дише тим, що бачить на сцені— це аксіома. Коротко кажучи, цензура, очевидячки заваялася була анищити украінську драматичну літературу, і зипицити не аби як, не гвалтом,—а тихо й любо: примусити й вмерти, піби своєю власною смертю: довести й до такого ступпа, щоб вона вже не задовольняла і самих запеклих патріотів. Заборонювалися не тільки ті ньоси, в яких піби тхиув уславленний «духь», а просто й всі ті, в яких мріла хоч іскра талану. Папр., М. Старицькому виродовж багатьох років заборонювалися такі цілком безгрішні пьеси, як «Ой не ходи Грицю» та «Піч під Івана Куйала», а разом з тим Мирославському-Вининкові дозволяли історичні пьеси з самими пекучими заголовками: «Гайдамаки»—историческія картины временъ Гайдамачества», «Козаче серце»—историческія картины, «Гетманци»—историческія картины временъ Запорожья і т. и. Очевидячки, ці «псторическія картины» були цілком безпечні і «па доступномъ для полятія парода языкь».

Пробуло робити? А треба було постачати пових ньсе. Вживали усяких авсоби. Перш над усе М. Старицькій порозумівся з де-якими авторами-товаришами, Левіцьким та Мириим. — вони мали дозволені театральною пензурою ньсеи. М. Старицький і пореробив їх до сцени. Та исе-ж цього було мало. Серед «безусловно дозволенных въ представленію» пьсе украінських було чимало таких творів, яких ні в якому разі не можно було виставляти перез їх літературну вартість. Про те вони мали один великий плює: палітурка з маркою, з печаткою і з падинсом: «къ представленію безусловно дозволена». Це був філософський камінь!

Памьятаю, була якась така пысса, властиво такі не пьеса, а тільки дійсне налітурка, на якій значилося: «Васыль и Галя»—Драма въ V дъйствіяхъ Бондаренка. безусловно разрѣшена въ представленію». Ой скільки пьес украінських вратував той Бондаренко! Через нього мабуть і росновсюдились так в украінській драматургії назвиська Васыль та Галя.

Звичайно, це не була боротьба в справживому розумінню цього слова. Жарти, та жарти лихі...

Була собі така пысса «Мазена» — историческія картины вы 6 действіяхъ, текстъ отчасти заимствовань нав ноэмы Пушкина «Полтавскій бой» (sic), сочиненіе артиста К. П. Мирославского-Вининкова». Заголовок свідчить про освіченність автора. Даймо, що автор сумірно зазначає «текстъ отчасти позапиствовань изъ поэмы Пушкина», але відомо, що в ноемі Пушкіна Мазену змальовано «злодбемъ, Іудою б'єжавнимъ въ страхѣ». Хто бачив Мазену на сцені у виконації кращих трупи, той бачив, що Мазену не було виставлено ні злодієм, пі Іудою в страхѣ... Так пробивалися струмочки думки й життя у несчасний український театр.

Ссть ще таке правило: потому, як пьеса вергасться в цензури, автор не мас вже права додати й жадного слова, але викреслити може скільки хоче. І з цього правила користувалися бідолашні українські драматурги. Серед драм М. Старицького есть дві драми: «Юрко Довбиш» (перероблена з відомого романа Францоза: «За правду») та «З темряви» («Кривда й Правда»), орігінальна драма на 5 дій. Обидві ці чьеси малюють моменти соціальної боротьби пригиіченних класів: перша-повстання гудулів за землю під приводом Юрка Довбина, а друга-боротьбу видатного селянського діяча Стенана з глитанми села. Видима річ, но в ті часи таких ньес ніяким робом не могла дозволити цензура: тут і падалось вище наведене «правило»: М. Старицький до текста своїх драм додав ще три мішки гречаної вовин і густо перемішав все, — вибиюв славини твір! Хтоб глянув тільки на перші сторінки його, одразу був-би впевнився, що автор збожеволів. Тут йшла ніби й розумна розмова, але зразу вривалася. бо надходили иссполівано улощі й дівчата, починали співати й танцювати. Знов ініла попередня сцена, але її перебивали пьяні баби, що Бог його зна з чого заводили сварку; бабів розганяв дід і сідав ловити рибу трохи чи не серед степу: знов текст драми, і знов якийсь пікому невідомий дурень втручається в розмову і починає точить теревені: коротко кажучи, це була така мішанина, в якій ніяк не можно було домацатись змісту. Ми боки рвали з сміху, слухаючи що галіматью. А справу було вратовано. Цензору мабуть з пьятої сторіння обридло читать цей бред безумного, і він дозволив обидві ньеси до вистави. Тоді то й нішла друга робота: автор ночав викреслювати все те, що було намішано в пьесу, і нарешті з шкарлунии вилунився дійсний твір. Згадувати смішно, а вигадувати було гірко.

Всі ці засоби проти цензурних порогів відпосяться ніби до «области спиритуалистическаго»: бували і другі... Часами сирава залежала од якогось останнього цензурного урядника...

> Баснь эту можно-бы и боль пояспить... Да чтобъ гусей не раздразнить.

З літературною діяльністью других ювілятів украінської драми ми ис масмо такої інтимної знайомости, але, приглядаючись до неї близче, ми бачимо, що й вона підлягала тим самим законая трансформації. Іван Карцович Тобилевич належав теж тих авторів, яких найнильніще наптрувала ценаура. Скоро вступив був він до трупни М. П. Старицького, пого заслали у Новочеркаск на три роки, а через три роки зпов було продовжено термін його заслання ще на три роки. Визволився І. К. тільки у 1889 році, та аж по 1895 рік лишанся ще під негласины падзором. Справа була політичня: разом з Карпенком Карии заслано було Михалевича, Русова і других українців, через щомабуть цензура і приглядалась так до творів шановцого автора. He поталанило вому одразу. Перший тир Кариенка-Карого «Чабан» був забороцений аж до 1889 року. Кілька разів одсилав пого він до цензури, і тільки у 1889 році дозволено пого було вже в повій переробні під назвою «Бурлака». Друга пьсса Карпенка-Карого була «Не так нави як підпанки», -- вона пережила ще більші трансформації; до цензури Іздила аж тість раз! Illiсть раз міняла імья: «Пе так пани, як підпанки», «Перед світом», «Піднанки», «Сельска честь», «Що було, то мохом поросло», «Прислужники». Під пазною «Прислужники» і дозволено II до вистави аж у 1904 році. Сливе 20 років Іздила

пысса «изъ Воронежа въ Черниговъ и обратно». Автор мав силу переробляти свій твір, засилати прошенія в цензуру, дономинатися свого права і не втрачав наді! Третьою пьесою Карого буда «Безталанна». І що пьесу, драму кохання, не було дозволено авторові. Зпершу пьеча называлася «Хто вписи?» Потів її перероблено й охрещено «Чарівницею». Цензура знов заборочила. Автор ще раз переробня її, назвав «Безталанною»— і тоді тільки дозволено її лензурою.

Якже то півечилося "святая святих" автора за такими змінами! Тільки пильно приглядаючись до ньес, можно собі уявити, яке силоміцие каліцтво робили драматурги своїм творам. Сипинмось, напр., на пьесі "Прислужники", що, як відомо, малює нам стан кренаків-селян і відношення до них дворян, номіщиків, эгола-безправые та гвалт, які чишили вони пад своїми крепаками. Глядача дивус, що ввесь «центр тяжести» ньеси спирасться не на напові, а на його камердинері, який ніби призводить папа до всього педоброго, а пап сам начеб то такий лагідний, хоч до рани прикладай. Добра нагода одразу напасти на автора, на його буржуваний світогляд і прочая і прочая. Коли-ж ми згадаемо всі ті метаморфози, що пережила ньеса, скільки разів ходила вона до цензури, скільки назв зміинла і тільки получила дозвіл під остапньою пазвою «Прислужники», яка так вже яскраво підкреслювала думку автора. ліби винні не напи, а подлі-ж хами прислужники тхпі, --тоді тільки зрозумісмо ми, що мабуть спочатку в первотворі nicht da war der Hund begraben. Автор, що з таким болем серденним відносився до селян, розумів мабуть гаразд, що не нана втворено «прислужниками», а самі прислужники продукт гвалту папів і безправья селян. ¹) Правда, і в підценаурнім ярмі, яке-б вопо тяжке не було, завжде можно відчути дух

За всі ці відомости дякую ласково брата покійного; О. Ř.: Саксаганського.

і настрій нисьменника, його ілейні сімнатії і цілий комплекс його «святая святих».

На жаль ми не масмо можливости полати історію цензурпої волокити ньее третього члена української драматичної троїці— М. Л. Кронівницького, але спераючись на його дрюковані спогади, можемо зазначити анальогичні факти. Ось що росповідає про це сам Кронівницький.

«Всв потти мон пьеси отдихали на Прокустовом ложь (в пензурі) оть полугода до года и болье, и многія йзъ нихъ возвращались подозволенными или съ помарками, равносильными педозволенію. Передъльваль я ихъ напово, снова посылаль и снова ждаль, а дождавшись, снова получаль ихъ въ пзуродованномъ видь и снова принимался за Сизифову работу. "Глитай" і "Доки сопце зійде", уже разръщенныя, были опять запрещены. "Глитай" въ продолженіе 7 лътъ, "Доки сопце зійде"—десяти лътъ, и только благодаря Савиной, дозволены въ 1900 году" 1). "Въ одномъ изъ благотворительныхъ спектаклей въ Петербургъ обратился я съ просьбой къ гепералу, прачастному къ устройству этого спектакля, прося оказать содъйствіе въ цензурь, и содъйствіе было оказано, и пьеса, пролежавная въ цензурь безъ движенія около 2-хъ лътъ, разръшена была въ одинъ день" 2).

Не легину боротьо́у вів за свої пьеси і молодиний з старійших українських драматургів—Б. Д. Грінченко. Комедія "Пахмарило" звалася вперше "Дядькові примхи". Цензура заборонила її: автор де-що переробив, назвав її "Нахмарило", знов одіслав до цензури, і аж тоді тільки було її дозволено. Теж саме було з "Степовим Гостем". Звався він в першій статії свого розвитку "За батька". Лежав лялечкою в цензурі, верпувся розмальований червоцим чорнилом до батька, знов поїхав до цензури, знов полежав, і вилетів вже на волю "Степовим Гостем", з прибор-

¹⁾ Итоги за 35 лвть. М. Л. Кропивницкій. «Сыть Отечества» 1905 г. № 120.

²⁾ Ibidem.

щоб виставлив стільки само дін російської ньеси, скільки й української,

Щоб виконати пого волю, треба було утрімувати спеціальну російську трунну.

Надонекли зиущания, урванся терпець і наважився Саксаганський позивати градоначальника. Як масш з багатим позиватись, каже пародие прислівы, то краще поли вріжь, та тікай. Та втік, не втік, а побітти можно, І почав Саксаганський строчити скарти та прошения. Аж тричи подавався він з прошоніями до Глави. Упр. по Дъламъ Печати за дозволом виставляти украінські пыслі без російських.--все одмовляли. Саксаганський пе складав зброї, допоминався свого і вдався парешті з прошенням аж в Сепат і таки одержав у 1892 році дозвола виставляти украінські пьяти з одним одноактинм, або двохактиям російським водевілем. Так само настирливо дономинався він дозволу грати в Китві, але добув цього дозволу вперше для труппи Садовського М. П. Старицький, спочатку під фірмою К. Драм. Товариства, а вже згодом і самостійно. Не менч унерту боротьбу, бодай хоч скаргами та прошеніями, точив з цензурою Б. Д. Грінченко з приводу заборони пого перекладу "Марії Стюарт". Він довів діло аж до Сепата, про те дозводу не вигвалтував.

Багато можно було-б навести таких прикладів, але обмежимось ноки що й цими: факти з життя українського театра ще перед очима у всіх.

Всі ці факти, які зазначали ми вище, були лише заходи поодинових діячів, але діячи українського театра піколи не теряли пагоди виступати й коллектівно в обороні справи українського театра. Одного часу пропанувався зьізд діячів української сцени, щоб обміркувати його становище та нарадитись, що далі робити, як підтрімувати його. Старші діячи українського театра щиро пропагували той зьізд, але решта чомусь не пристала, і діло скінчилося лише спільною нарадою. Коли-ж було дозволено перший всеросійський зьізд театральних діячів, українці всі прибули на почесне поле: М. Старицький, М. Садовський, Саксаганський. Кариенко-Карий та з Черпигова Шрас од гуртка української інтеллігенції, серед якої був і драматург Грінченко. Всі головні репрезентанти українського театра виступили на тому зьізді з своїми докладами. Доклади їх волали до правди й справедливости, до поліншення долі українського театра: вони малювали його становище, говорпли про той гвалт, що душить його. Українські драматурги прохали, щоб їх зрівняли принаймні з російськими, щоб скасовано було ті ціркуляри, які ставлють українську сцену в якісь виключні умовини життя.

Пе маючи зараз під рукою докладів других репрезептантів української сцени, які виступали на зьїзді, ми наведемо тілька головинй зміст докладу М. П. Старицького.

Малюючи всі "кривди і обіди" українського театра, д. Старицький зазначив: "З 1889 року ценаура почала забороновати вистави не лише драм із життя інтелігенції, але й з купецького. а далі й з міщанського побуту, коли тільки в них фігуровав сюрдут. Не досить того: пьеси, висред дозволені, було усупено з репертуара розпорядженням цензури (на приклад Кронівницького «Доки сонце зійде» та «Глитай»). Слідом за цім почали безумовно забороновати до вистави драми історичні та побутові в мипувишин. Мені, паприклад, заборонено «не за папрям ані за зміст», як був ласкав вияснити мені особисто давнійний начальник «Гл. Упр. по Дъламъ Печати», але виключно за мову драми «Вогдан Хмельницькій» та «Розбите серце», д. Кропівницькому з тої самої причини заборонено «Титарівиу», д. Карому драми «Роман Волох», «Сербии», «Що було то мохом поросло», д. Копиському драму «Ольга Посачівна» і комедію «Порвалась питка». Та рівночасно з цею поголовною забороною декому дозволювано між пинним і історичні драми і пьеси з інтеллігентного, життя, але лише такі, яких пісто не важняся виставити на сцені, А висшеназваним авторам заборонювано навіть і побутові драми, скоро лише воил були написані на мотиви яких-будь чи то російських, чи заграшичнях творів, або коли мали хоч тіпь літературної вартости. Такими самовільними й пічим пеоправданими утисками стіснено горізонт українського письменства до хутора, до хати, і в ній іще не дозволено йому живонисувати промад-

ських боків народнього эсинийи, а допущено лише малювати добовні та родинні радощи та гризоти. Наслідком цього репертуар української сцени зробинся одностайним та пудним, тай сама вона засуджена на голодну смерть» 1).

Далі д. Старицький виставляє ті позитивні вимоги, які ми зазначали вгорі. Зьїзд одноголосно вувалив доклади українських драматургів і вдався з ивми до Височайшої Влади. Наслідком цього було те, що цензурні вимоги одразу помиягшали: почали дозволяти потроху і історичні пьеси, і пьеси з життя інтеллігенції, і ньеси на громадські теми.

Таким робом потроху, помалу а все таки діячи украінського театра добули бідьше волі рідній сцені, оборонили и од пеминучого загину. Звичайно, нам зараз можуть закинути, що всі заходи старших діячів украінської сцени були лише "полумърами", що треба було вживати більш радікальних засобів: пе просити, не скаржитись, а правити своє!

Чи треба-ж на це одновідати?

Звернемося тепер до другої частини питания,—до того, про мер инсали українські драматурги. Не синияючись на художие-критичному резгляді їх творів,—ми зъпсуемо тільки, у полі яких ідей эростала і пирилась їх творчість.

11

Кидаючи погляд назад, на всю украінську драматичну літоратуру, мусимо перш за все зазначити, що вся вопа була од першого кроку свого пового життя щаро-щиро демократичня і чесна. Вона служила народу та людині, не прислуговуючись

Труды перваго съвяда сценическихъ цвятелей. Москва 1900, ст. 260.

інторесам пануючих классів. Бездогматичність, розьятрена роспуста, та инші прикмети «духа землі» буржувзії, що стали нипі «во главу угла» инших літератур—не поширились в украінській драматичній літературі: вона лишилась сильною й честномлітературою здорового народу, що знову виступае на арену життя. Не «дух землі», а «дух вічньої правди», що веде до рівности і братерства, буяв в ній і падихав її робітникам їх найкращі думки.

I в цім її велика і непохитна заслуга. Придивимося-ж конкретно до тих ідей, які розробляли українські драматурги.

Цензура й адміністрація дозволили Ім торкатись тільки тем счасливого, чи несчасливого селянського кохания, та других родинних відносин.

Чи линилися вони в цих межах?

Звернемось до обвинувачень автора «Уваг»:

«Українські драматурги внесь час влекали або этнографізм. впадаючи на кожному кроці в шаржировку пароднік типів», або—в ліншому разі, малювали нам сіру, одноманітну, як небо в осени, прозу життя, вбийчу і притупляючу буденцину И. В доказ цього загального обвинувачення автор наводить такі детальні: факти: «Величні моменти з історії минувшости вкраїнського народу, повної драматичних спізодів, елементи соціальної боротьби классів, ще більш героїчні і могутні, ще більш красиві й захошлюючі своїм змістом, не падто тіпплянсь увагою пання драматургів, не були для пих джерелом животворящим, відкіля вони й сами-б шили та й других напували. Боротьба цих (народніх) масс проти соціальних кривд, проти політичного утиску була чужово для забально-признаних явторітетів вкраїнської драми».

Подивимось.

З історичніх драм «загально признаних авторітетів, вкраінської драми» ми масмо ось які: Богдан Хмельницькій, Остання нічь, Оборона Буні, Маруся Бэгуславка, Сава Чалий, Бондарівна, Лиха іскра поле спалить сама зчезне, Гандзя. Ясні зорі, Степовий Гість, Серед Бурі-—одинадцять історичніх драм на трох инсьменників за короткий час, --- 60 до 1896 року історичніх драм не дозволяла цензура, --- відсоток не малий.

Але, стріваймо. Може ці «історичні» драми плекали тільки драму кохання, в історичнього в них тільки и малося що декорації та вбранця? Може й справді в них не одбилися «величні моченти з історії минувшости вкраїнського народу?»

Почием спочатку.

Епоха Богдана Хмельницького найвеличнійший момент в життя українського народу, і драма Б. Х. малю: не тільки особисту власну драму гетьмана Богдана, а самий эріст народнього гніву, боротьбу і повстання пародис. Згадаемо тільки другин акт-на запорожжі, чи не соціальні питапня підпосяться на сцені в сценах між голотою та лейстровими козаками? Самого Б. Х. виводить автор не местинком за власні кривди, а свідомим ватагом народнього гину, головою повстания народніх масс за свої політичні і соціальні права., (Автор навмисно змінив почасти історичній факт: звістку про гвалт пад сипом та жінкою привомить Тимко Богданові в ту хвилину, коли Богдан вже скликає до поистания запорозців). Оборона Буни -- чи це ще по величній момент з історії українського народу? В щю драму автор цілком переніс топ героїчний дух часу, який надлав можливість певеличкій кунці жінок боронитись од численного ворожого війська. і парешті всім вмерти, а не скалити свій стяг. І хоч інтрига ньеси---«драма серця», але в нін зеучить повий соціальний мотів. пароджений Богдановою епохою. Героїня драми Марьяна не може зыеднатись з своїм коханцем виняем Корецьким» - не через то, що «він поляк, а вона руська», не через те, що він «католик, а вона грецького закону», в через те, що віц ван, а вона колачка. Ввесь пастрій, яким перейнята драма, приводить нас в ті часи, коли люде жили хвилинами, а не роками, коли перви й воля були напружені, як тетива на добрім сагайдаку, коли не кожен думав, що «краще бути живою собякою, піж мертвим левом». Такий час і дас можливість поодиновим людим винкляти нечуваний герови-ламати свое влясие счасти з-за принціну, вмирати за новинијсть свою, що и робить геропил пьеси, «Остания Ніч»

малює драму одинокої людини, що свідомо віддала свює життя за волю, за счастья других. Про те думаємо, що такий момент може «навчити іти назустріч новому життю». Чи не героїчній момент з життя народу малює нам Савва Чалий? Що-до історичніх ньес Грінченка, то вони теж відносяться до тоїж самої Богданової епохи і малюють нам моменти новстання народніх масс. Настрій ньес, не вважаючи на зовеім инині обставнии життя, остільки одновідає сучасному настрою російської нублики, що навіть в такім далекім краї, як Кавказ, в Батумі, місті приморськім, де збилися люде всіх сторін, сливе незнайомі з українською мовою. —кожне слово ньеси «Стеновий Гість» вкривили гучні онлески. Так розуміла нублика настрій народніх масс.

Далі автор «Уваг» цаже: «боротьби классів, ще більш герогий і могутні, ще більш краснві й захоплюючі своїм змістом, не надто тішились увагою паших драматургів. Боротьба цих (пародніх) масс проти соціальних кривд, проти політичного утиску була чужою для загально признанних авторітетів вкраїнської драми».

Треба собі зьясувати, про яку «боротьбу классів говорить критік. Одколи життя людське влилося в форми державного життя з визначенними классами, які одрізнялися один від другого своїми правами, одтоді і почалася боротьба кляссів. Коли автор розуміс таку боротьбу, го невже не добачив він «боротьби проти соціальних кривд і проти політичного утиску у тих само драмах: Богдан Хмельницькій, Оборона Буми, Остання Ніч, Савва Чалий, Степовий Гість, Юрко Довбиш, В темряні, Бурлака та другі?

Ми думаємо, що автор просто не догледів в українській дівматичній літературі боротьби проти соціальних кривд і вроти волітичнього утиску. Візьмемо хоч-би такі слова.

> «Але над все поспільне людське горе.— Ярмо і бич голоти!.. Тяжко!.. Ох. Як боляче! Як душу шарпа туга...

> > .A.10

Над пемощини не змилуеться кат: Лашь силою відбити можно волю, Придбать права, завоювать буття... Так скрізь велось і буде так то віку!

Клянусь, брати, що ні скарби зисленні, Ні любощів ненаситимий пал. А ні прихил до кревних і до друзів, А ні погроз, ні мук смертельних жах Мене з шляху думок моїх не звернуть І зрадою души не забруднять! Клянусь віддать усе життя за благо Окривдженних і зинценних людей! За правду смерть—це правди торжество, Святих думок над темпістью звитяга! 1)

Чи не певний ідеал соціального и політичного життя висловлюсться в цих словах:

> «Так наш псалом—всі віри поважать, По запрягать в ярмо души живої, По гвадтувать над розумом чужим. А Не вищити у люду його воді 1 не творить з братів собі рабів.

Коли-ж автор "Уват" під боротьбою классів розуміє тільки боротьбу "труда и капитала", то це нас дввує ще більше. Германія—капіталистичня сторона, але й в германській літературі ледве при кінці 80-тих років зьявилися спроби драматичніх творів, що так чи шак дотикалися саме цієї боротьби праці й капітала ("Перед сходом сонця" Гаунтмана). Це трпвало не довгий час: одразу зночатку 90-тих років літератори германські

^{1) «}Оставня Пічь». Цітую по дрюкованій в «Київській Стариві» пьесі.

вернулися на лоно буржувай: вони вдалися почасти в якійсь естетицизм---, въ гармонізацію природи", почасти "въ христіанское смпреніе", що й примусило їх дійти до теорії "виправдуваниз зла", та одкинутись навіки од соціальної революції і). Доказом цих слів можуть бути драми Зудермана "Іоани Креститель", та "Каменотесы". Власие з 1890-тих років література германська починае малювати капіталістичну суспільність з її соціяльними конфліктами. Але про те на всіх цих соціальних драмах лежить, як каже Фриче, "печать мъщанскаго духа". Навіть бывше: пі одна жинх драм не розвязуе принціпіально проблеми і не дас жадної раціональної однові ді продстаріатові на його некучі питання. Про найкрашу з ийх драм, чудову драму Гаунтмана «Ткачи», Фриче каже: «драма Гаунтмана чудовий малюнок страшинх наслідків голоду, а не бопотьби організованого, свідомого продстаріата во імья соціализму". Не один з тих германських драматургів, на думку Фриче, "не зумів виявити на сцені найбільне интання часу у тому вигляді, як воно поставлено самим життям, і в тім дусі, як його хоче розвязати класс робітників". В Австрійскій драматичній літературі тільки самими останиіми часами зьявилися твори, що так чи інак дотикаються боротьби праці та капітала. І ось остапніми ледве диями промайнула по часописях звістка, що д. Гауптмай иние пову драму на тему боротьби праці й капітала. Тільки у. XX столітті! А автор "Уваг" чи не вимагас од українських даматургів, щоб вони малювали боротьбу праці й канітала з початку 80-х років.

"Комуністичний маніфест Маркса та Энгельса" безперечно річь величия, яле пости мають для своєї "поэтичної інтериретапії" маніфест ще висчого майстра, —маніфест життя. Дійсний
художник не може малювати, хоч-би й на користь партії, того,
що не перейшло, не пройняло наскрізь життя. Та й багато ще
зостається проблем людського духу поза межами комуністичного
маніфесту. І фауст, до якого-б классу не притулили ми його,
скрізь лишається фаустом, та й Гамлети бувають і поміж про-

¹⁾ Фриче «Художественная литература и капитализмъ». ноябръдек, 1907.

летаріїв, і поміж королів. «Не о хлібі едпном будет жив человік». Та й сямому пролетаріатові не потрібне детальне розроблення на сцені тих або пишіх пунктів программи: пролетаріат, як революційна масса, шукає на сцені величнього пафосу,— настрою, що одповідає його настрою, подій, що анальогичні тим подіям, які повстали по його шляху. «Вільгельм Телль» Шіллера, столітня пьеса, зворушила всю Россію у 1905 році; треба було бути в театрі на виставах пьеси, щоб зрозуміти, як одновідав настрій пьеси настрою публики.

Поет-художник навмисно одсовуе свій твір на визначену історичню перспектіву, щоб упикнути тої пошлости, яка неодмінно прилучається до фотографічних речей. Скажемо словами Каутського: «пролетаріат шукає в драмі боротьби і дії», — і він знайшов би й чимало й в українській драматургії, не тільки в повійший, — про неї ми в цій росправі не говоримо, — а й у тій, що має право святкувати свій 25-літній ковілей. «Бурдака». «У темряві» (Кривда й правда) «Юрко Довбиш», «Богдан Хмельницький», «Остания пічь», «Оборона Буши». «Степовий Гість» та другі пьеси показали б пролетаріатові, як вмирають люде з-за ідеї спільного блага, спільної правди, загального добра. Ми думаєм, що ті слова, які ось зараз маємо навести, знайшли-б повний одсук в душі революційного пролетаріата.

Бо поки плас од сонил криють хмари, Бо поки плач і лемент скрізь буя. Не можу я жадать своєї пари, Щасливою не можу бути я. Керуйте-ж нас ви, провідничі зорі, Між хижих хвиль на збуреному морі До пристані де запанує знов І воленька, й братерство і любовь!...

Не лютістю бісованого ката Будуеться те щастя на землі,

Бо кат—все кат, чи ренаций, чи білий, За инм услід — неволя, гвалт і смерть. У лагоді, в братерстві тільки сила!...

Незбутия річь. Чи-ж папа і раба Помприть хто? Пап з рук чужих жирує І раб йому потрібен, як життя, Появиться на небі ясне сонце І промінем розвіє темпий чад. Прозрять тоді невільники слінунці І закують у пута хижаків 1)!

Не будемо нагромажувати тут ще більше прикладів: тексти вписагаданих пьєє доказ нашим словам.

Таким робом бачимо, що факти не одиовідають обвинуваченням крітіка, і що невважаючи й на закони російської цензури, і соціальна боротьба народніх масс, і политичні утиски над духом людини одбилися в українській драматичній літературі, і присуд крітіка:—«Боротьба цих (народніх) масс проти соціальних кривд, проти політичного утиску була чужою для загально признанних авторітетів вкраїнської драми» 2)—не мас правди і ваги.

Обуркое молодих крітіків ще и те, що українська драматургія в ліпшому разі малювала нам сіру, одноманітну, як небо в осени, прозу життя, вбійчу і притупляючу буденщину п. Дивні діла Твої, о Господи! Російська крітіка нобожно шанує Чехова за те, що він так художне змалював ту пошлість, ту прозу і буденщину життя, яка панувала в Росії у 80-ти роки, а український крітік обвинувачує своїх драматургів за те, що вони малювали прозу життя! І справді, поезія ж краще врози. 1 на

^{1) &}quot;Оборона Буші", цітую з надрюкованної в "Кнівській Старині" ньеси.

²⁾ Передмова до перекладу Пахаревського «Свреїв» Чірікова.

ию було Гоголеві писати «Ревизора», та «Мертві Души»? Чи не краще було б обмежитись «Вечерами на хутор'в близь Диканьки»? Чому-ж він відлав найбільну силу свого талану прозі життя?

Есть два гини письменників: одні малюють тиничні зьявиська сучасного життя, другі проймаються ідеями й почуттями загальними для всіх часів. І де такі терези знайти, щоб зважити, що має для чоловіка більшу ціну? Ухмілка й сльози, сміх та стогін нотрібні людській душі. Поезії в житті людськім—короткі хви-.ипп., а прози-довгі диі. Чи-ж винні українські драматурги, що проза життя оточала їх з усіх усюд? Вони малювали правдиво сучасие життя, і в тим їх велика, пезабутия заслуга. Драми й комедії Островського теж малюють «прозу життя, вбийчу й притупляючу буденщину п», а крітіка російська поставила ного «во главь угла», «Тьмы низкихъ истипъ намъ дороже насъ возвышающій обманъ», — сказав колись поет: та ні, «обманъ» не «возвышаеть», -- підносить душу чоловіка тільки правда, вона одна може вжахнути душу правдивим малюнком і примусити людину замислитись над питаниями життя. Переважна частина ньсс Карого, «Глитай», «Дві сімы», «Олеси»— Кронівницького, «Світова Річь»—Олени Пчілки, «У Темряві»— Старицького, «На громадській роботі» — Грінченка, ньсса Мирного «Згуба» и другі — все це «комедін правовъ». В цих пъссах автори малюють нам сучасне життя з усіми його кривдами й болями, сумними, та смішними рисами. Найбільшу частину свого талану присвятив прозі життя Карненко-Карий. Вин показав нам життя сучасного українського села в його соціально-економічних відносниях. Болюче питаниз про хазяна й робітника—грунтовний мотів ньес Карпенка-Карого. Цікаво простежити, як зростає й шириться цей мотів в його пьссах: «Розумици і Дурень», «Сто тисач» та «Хазайи». Михайло. Калитка-це прототици того-ж таки хазяйна-кулака, який вже зростає в «Хазявні» в грандіозну фігуру Пузиря; і відносини до робітинків приймають в кожній ньесі більш визначені контури і нарешті уявляються в «Хазяйні» у вигляді цілком виробленної сістеми.

Але малюючи правдиву прозу життя, драматурги украінські малювали і тих героїв ідеалистів, що песуть в світ «печать дара духа святого» і не дають загаснути серед прози життя святому вогню. Таких героїв любви та ідеї ми масмо в образах: Бурлаки. Степана (серед Темряви). Серпокрила (по пад Диіпром), Юрка Довбина та др. І ці сильні та неверескливі герої навчили-б і крітіка «іти назустріч» повому життю, коли 6 його вухо притулилось до серця письменника.

Література не може одбити в собі всього життя, не малюючи життя інтеллігенції.—це розуміли українські драматурги і вживали всіх засобів, щоб добути дозволу захонити й щю сферу. Але як його викрутитись? Інтеллігент, що балакає по українськи та цеж видимий сенаратист украйнофил! А дозволено було виставляти тільки такі твори, «внутреннее направленіе которыхъ, или духъ, не отзывается тенденціями украннофильской нартіи».

М. Старицький наважився пошукати броду. Він написав зовсім сумірну ньесу «Розбите Серце» на тему «старої байки, що завжде нова», —дія одбувалася серед інтеллігентів: і ось «со страхомъ и трепетомъ» одіслали ньесу в цензуру, як першого итаха з ковчета. Та не принесла ньеса масличної гілки: вона вернулася геть вся перекреслена червоним чориплом з стереотпиним принисом: — «къ представленію признана пеудобной».

Урвалась питка. Минуло ще кілька часу,

Творчість шукала простору. Душили серце цензурні нута. 1 знов наважіввся М. Старицький шукати броду. Нанисав він пьссу з життя українських артистів (Талан), примусивни всіх їх балакати по українськи, і сам вдався до цензора. Він зьясував йому, що справжні напи (мати поміщика Квітки, редактор) балакають і в ньссі по російськи, але актьорів українських він не може примусити балакати по російськи, бо це було-б надужиттям: вони, мов би то, люде зовсім прості,— Ім цілком не відомий «языкъ Пушкина», балакати вміють тільки простою мовою.

Чи то ил розмова переконала цензора, чи просто помиякшали цензурні ярма.—не можемо з певністью сказати, що переважило, — але пъссу було дозволено, і в перший раз забалакав на сцені українського мовою український інтеллігент.

Правда, далеко раніш, ще в ньссі Олени Пчілки "Світова Річь" балакали вже люде в віцмундирях по українськи, але то ще не були інтеллігенти. В особі ж поміщика Квітки вступив на сцену український інтеллігент.

«Ходатайство перваго съвзда спеническихъ дългелей» докінчило справу. Дозволила пензура "Влакітну Троянду" Лесі Украінки, пьеси Грінченка, «Сусту» й «Житейське Море»—Карпенка-Гарого. Прорвала течія і що гатку—українська інтеллігенція вступила на сцену.

Був ще куточок, якого не сміли торкатись инсьменники російські та українські-тасмна хатка Сипьої Бороди, якої він не дозволяв одчиняти и своїй жінці золотим какочем. Поволі ставало можливим говорити і про пеї, бодай і езоповського мовою. Дію звичайно треба було перепосити «въ тридесятое царство, не въ наше государство». Спераючись на цей мудрий, басчиий засоб. М. Старицький і переніс дію своєї «Останньої Почи» в часи історичньої Польщи. Але хто-ж он не добачив в тій драмі подій останніх часів? Останні події одбилися і в пьесі Кронівинцького «Скрутна Доба». Ми не кажемо вже про гарну драму Хоткевича і про твори других молодих письменників, --ми згадусмо в цій росправі тільки старих, і на підставі вище паведених фактів мусимо визнати, що український театр не «геть-чисто закидано літературним сміттям», як упевняв був автор «уваг про завдания українського театру», що «жерці його» розуміли завдання справживої штуки і стояли на сторожі розвитку рідного театру, і що автор Уват робить свої виводи тільки на підставі тих пьес, які бачив на сцені.

Ми не можемо вимагати од других саможертви, ідеалісти-ж трапляються не що дня. Актьори—ті-ж люде і так само хтять істи й шити, як і всі під місяцем живущі,—вони виставляють скрізь і завжде найбільш ходкі ньесп. Найтонші твори дають найтонший збір. «Євреїв» Чірікова виставляли мабуть і юдофоби

актьори, бо невні булп, що «Євреї» прикличуть юрби євреїв Росії в театр. І не помилялись.

Ні, театр вірний термометр, і коли українські трупии досі не виставляють кращих творів старих висьменників і письменників нових—це свідчить нам про той непохитний факт, що домінірующа частина публики українського театру—не українська інтеллігенція, а таж сама безпартійна буржуазія, яка шукае в театрі тільки втіхи. Нас мало І мимоволі згадується російське прислівья не стілістичне, та дуже влучие: «нечего на зеркало пенять, коли рожа крива»!

Та-ж зростає українська інтеллігенція хвилина од хвилини, час од часу! Вона зальє живою юрбою український театр, і оживуть кращі твори старійших инсьменників, запаковані актьорами на вікі, і знайдуть шлях на сцену твори нові.

VII

Минуло 25 років .. довгий час, ціле життя! Українська сцена вибилась з недолі і стала твердо на своїх ногах. З маненької труппи Ашкаренка втворилося по над 30 трупи. Ми перелічимо тут тільки більш постійні труппи, не зазначуючи тих, що гуртуються й роспадаються в хвилину, як мильні нухирі: труппи Садовського, Саксаганського, Суходольского, Суслова, Гайдамаки, Сабініна, Ярошенка, Грицая, Ванченка, Прохоровича, Сагатовського, Пономаренка, Світлова, Квітки, Орлова, Бродера, Происького, Глазуненка, Максимовича, Чернова, Скорбинського, Василенка, Квітки-Іванова, Витвинькой, Націлевича, Костенка, Сагайдачного, Захаренка, Кононенка, Копернака та Іваненка, Мірова-Белюха. Коганця, Каневського, Матусина та др. Украінські труппи роспложувались: одна труппа ділилася на дві, і так далі. Такий спосіб розпложування був з одного боку дуже користива для справи українського театра: в кожній новій трупці зоставався хоч один член з старійших діячів, і він переносив у неї чесні традіції колпшиьої славної труппи. Але не будемо підмальовувати

дійсности: а часом трунии розбивалися все дрібніще й дрібніще, і дух старих традіцій видихався з них рік од року, день од дию. Ми не надуживемо правди, коли скажемо, що, за виключкою труни Садовського та Саксаганського та ще кількох кращих украінських труни, переважна частина їх перевелася ні на що, більше—вони просто ганьблять украінський театр. Старині украінські трунии од перших кроків своїх визначилися художиьою «постановкою» пьсс і чесним демократізмом, що виявлявся у виконанню народніх типів: тенеринні «труники» про художию постановку не мають і гадки, з народа вони глузують, вони зневажяють йоно своїм зненоважливим виконанням, вони перевелися на балаганних комедіантів, які ламають «хахланькую камедь». Звичайно, що й ренертуар добирають вони найбільш придэтний для себе. А й виставляючи яку б там не малося ньесу, вони калічуть її скілько можливо, не вважаючи ні на що.

Серед артистів таких труни не мало масться таких, що не вміють сказати заразд і слова по українськи, мабуть є багато таких, що не вміють гаразд підписати й своє імья. Який високий рівень артистів таких «труннок», можно собі уявити з того факта, що зараз маю росновісти.

По своїй сираві бувала я часто у 1902 роді у відомого адвоката-пебіжчика Д. А. Куперника. Служив у нього якись лакей й завжди дуже ввічливо подавав мені калони й шубу. за що й одержував палежну маду. Одного разу помогає він вдягатися і звертається:

--- У меня къ вамъ большая просьба.

Дивлюсь здиновано: Какая?

- Не можете-ли вы попросить Михаила Петровича, чтобы пристроилъ меня на мъстечко.
- Какое-же мѣстечко можеть вамъ дать Михаилъ Петровичъ? мы лакея не держимъ.
- Ахъ пъть, я бы хотъть опять по театральной части въ маллорасейскую труппу. Я служилъ у NN резенёромъ, такъ пельзя ли опять?

Tableau.

Звичайно з лакеїв бувають генії, і Шекспір лордам копі тримав, але... та нудно писати про це всім відоме але 1).

На пранорі цих наразитів штуки стоїть одно слово: «сборъ». та годі добувати його артистичною працею, художнім виконаниям ньсс, -- то річь марудна й трудна... Краще закласти своє «маленькое дъльце», оголосити на афини «Суламіфъ», або яку некучу українську драму, в якій роздивають по сцені два пухирі волової мазки, або й оперетку «Веселая Почь»—все ідно, аби захонити кассу, а там хай публика хоч лас, хоч і бье, -- що з воза виало те пропало... Грони в кинені і гайда хлонці далі в Тетющи, чи в Повоград-Волинск. . Там така-ж само історія, і нарешті, одного більш або менч хорошого ранку антрепрецьор захонное в собою кассу, бібліотеку і яку небудь «тимчасову» жінку свою, переважно prima donn'y трупии», і зникає без сліду. Тоді. коли в трупиі масться більш менч ецергічний суфльор, що встиг завчасу посинсувати пьеси, антрепреньором стас він, і труппа знов переходить попередній дикл розвитку. Ще раз, ще раз таж само трансформація... нарешті труппа зовсім роспадається. І як Цінцінат після консульства вернувся до свого илуга,--всі верта-

1) Не можу втріматись щоб не тодати тут ще кілька авальогичпіх фактів. Ренетірують оперетку лисенка «Угоплена». Генеральна ренетиція, в партері репрезентанти пьеси. На сцену влітає зтурбована артистка Б і з захватом, перебиваючи ренетицію, кричить: «Михаилъ-Петровичъ! Михаилъ Петровичъ! Представьте себъ—какой то Гоголь, взяль нашу «Утопленую», переділаль въ разсказъ, перевель по-русски, назваль «Майская ночь»—и такъ глупо вышло!»

Або ось другий: сидить артистка В., слаба ревматизмом, і скаржится на свою хворобу: «ох, ох! невже взавтра буде дощ... У мене справжий барометр в погах... Артист М. зтурбовано скрикус: От несчастя! Вчора-ж лікарь казав, що ревматізм, а сьогодня вже зробнися барометр.

Таких фактів можно було-б навести безлічь, і вони свідчать, що такого сорта артисти можуть вести справжив діло тільки під «крви-кой рукой».

⁷ ються до своїх нопередніх праць: «резенёр» займає знов місце лакея, перший тепор розвозить морожене, а остання prima donna зникає десь у млі невідомого... Будійскій метамисихоз... Гіркий жарт!

Бачучи такий занепад великої частини українських труци, тим більну шану і дяку громадську повинні скласти ми діячам української сцепи, що не дають загаснути ясному світу її: дд. Садовському, Саксаганському та другим діректорам кращих українських труши.

Три фактори підтримають український театр і поведуть його вперед широким шляхом слави: кращі українські труппи, українські драматичні школи і парешті сама українська інтеллігенція. Коли смак її запанує «на рынкъ» українського театра, — тоді пошириня: і його репертуар, тоді підпесеться її загальний рівень художнього виконання, і стапе неможливим контінгент тих артистів, що "вояжирують од вішалки до рамни і обратно"...

Переглядаючи украінську драматичну літературу, ми бачимо, од 1815 року до 1906 р. – 928 драматичних творів (Украінська Драматургія. М. Комаров); в дійсности кількість їх далеко більша, бо д. Комаров заводив у свій показчик тільки твори дрюковані, а педрокованих творів сеть ще чимало, так що без помилки можемо сказати, що украінська драматична література мас не менч тисячи творів. Кількість солідна. Та не будемо себе потішати й тут: переважна частина цих творів мабуть річ дуже низької літературної вартости, але беручи тільки десяту частку їх, ми матимем солідний і по кількости украінський репертуар. Художнокритичний огляд не входить в межи нашої роботи, а про коло ідей, які розробляв украінський репертуар, ми вже казали вище; тепер, коли вже впала велика частина заборон, ми сподіваємось, що й репертуар пашого театру дасть одновідь на всі питання людської души.

Репертуар наш зростае день по дию.

Останніми часами постерегаємо серед молодих літераторів великий нахил до драматичної творчости. Факт загальний. Коли життя починає битись прискорениям пульсом, коли руйнуються

старі форми, готуються нові,—сцена стає катедрою, і кожен, хто почуває в собі силу, хоче зійти на катедру і озватись до всіх своїм словом.

Але драма не новинна перетворятись лише в голу казань, або доклад. Ми йдемо в театр не студювати ту або иншу программу, а почувати экспетия. Примусити нас пережити чуже життя, прилучитись свосю душею до загального життя — може тільки штука, а не виклад принцінів та ідей.

Сподіваючись визначних творів од плеяди молодих драматургів українських, ми всією душею бажасмо ім найбільшого посніху.

Gutta cavat lapidem...

Довгою, важкою працею старий діячи української сцени розсунули межи своєї діяльности... Надійшли ясні дні... Минуле життя української сцени здасться поки що страшною, старою казкою, глухою погрозою останньої хмари. На небо вже сходить сонце. Шлях вбито... винищено терни... Пехай-же сходять на иллях наш пові таланти,—ми ждемо їх з нальмовим гіллям...

УШ

Українська драма звертає на новий шлях вільної творчости. Наш час—час революційного настрєю: він рветься пробитись у всі окружжа життя та штуки, зруйновати старі підвалини, утворити нові. Через те не зайвим вважаємо згадати тут всі течії нової драми, та посилкуватись зьясувати собі сутий групт драматичної творчости, що не залежить ні од часу, ні од околишпіх форм життя. Розглядаючи нові течії драматичної літератури, ми можемо виділити з них три группи: драма сімволичня, драма настрою й драма соціальна.

Сімволізм—не нове зьявисько в літературі, але сучаснай сімволізм одрізняється од колиннього матеріалом своєї творчости. Сімволізм сучасний втворив собі мету виявляти в художніх образах глибокі проблеми людського духу, як вічні, незмінні, самодовліючі зъявиська. Сфера сучасного сімволізму—сфера ріжно-

Digitized by Google

манітних моментів життя особистого людського «я», визволенного и незалежного од часових, соціальних та політичних форм конкретного життя, зъеднаного лише з життям природи. Так принаймиі упевимоть теоретіки нового сімволізму і). Повстав цей рух в літературі, яко реакція патуралістичній школі, що домалювания дійспости часами просто до фотографії. не ссть штука. Коли літературний твір концентрус ввесь групт свій головинм чином на малюванні побутової дійсности, зьявиська часового, а часами й цілком винадкового, він дуже вгратує на тому. Твір западто звязаний з визначини історичнім періодом, властиво не з ідеями, якими жила людськість визначного періоду, а з дрібницами околишнього життя, втрачус свою вартість при змінах форм житта. То правда. Але втрачус він тільки тоді, коли, крім малювання форм сучасної дійсности, не мас в собі більш пічого. Річь в узагальненні, Дон-Кіхот одбив в собі ввесь колоріт тогочасного життя іспанського, і про те не втратив і не втратить своєї краси, бо Сервантес вклав в свін твір загально-людські риси, зрозумілі всім паціям і всім часам, Але добродії сімволісти, повстаючи цілком справедливо проти фотографування дійсности, ханають й самі геть та й геть черезкрай, «Изображеніе переживаній человіческиго духа должнобыть освобождено отъ всякихъ случайныхъ наслоени. - иншуть теоретіки сімволізму. -- которыя затемняють и закрывають сущность исихологическаго явленія», «Повое искусство стремится соткрыть музыку того «настоящаго» только отражается въ явленіяхъ, воспринимаемыхъ съ помощью ияти чувствы». Коротко кажучи, пова штука мас мету познайомити нас з субстанцією світовою. Завдання не мале! Боже поможи! Але на коли-б принустити й мождивість такого откровенія сімволичнім постам, то й тоді вони повинні провести його через серце людини, не «визволенної й незалежної од часових. социльних та політичних форм конкретного життя», бо такого

¹ 1) Совр. Мірт. 1907¹ I.

абстрактного чоловіка ми й уявити собі не можемо. — а через тепле серце людини, звизанної всією своєю істотою з теплим життям; знов таки не з дрібницями його нетривалими, не з бісучими формами околинийми, а з тим осередком життя, аке враджуе гиів та любовь, горе та радість, сміх та жалі. Сімволичия література зводить штуку до алгебраїчної праці з проблемами людського духу, дісві особи її уявляють з себе не живих людей, а холодні алгебраїчні «величины». Як фотографія, так і абстракція не есть завдання штуки, Філософія оперірує з проблемами, лодського духу, штука примушус нас переживати ті проблеми в наций души. Найкращим прикладом зостанеться на завжде всім сімволістам безамертня трагедія — Фауст. Найвища, найтрагічній ша проблема з усіх проблем людського духу! Як переведено її через севце людини, звязанної всісю істотою своєю з живим людським життям! Як світ без ека, так і сама субстанція без чоловіка не мають для нас жалної ціни.

Про те сімволична літературна форма дуже приваблює молодих инсьменників. Річь зрозуміла: така форма літературної творчости сама найлегиа. Намалювати сілустами план малюнка може кожний чоловік, що так чи інак вміс тримати в руці олівець, -- дас життя полотну тальки справжий малир. Оперірувати з високими проблемами людського духу може кожна більш-менч розвинена людина, - втілити ті проблеми, дати їм світодайне життя може тільки дійсний поет творець. Навіть в творчости цілком реальній сімвол далеко легче малюнка життя: багато легше намалювати будь яку людську фігуру—сімвол горя, піж дати малюнок звичайної людської хати, не бідної, не обдертої, з людьяй не попухлими з голоду, не ридиочими над трупою, а з людьми, що сидять мов-би й звичайно за столом, один з книжкою, другий з працею... і змалювати їх так, щоб кожна риса того малонка, забута праца, кинжка, що лежить роскрита на столі, порох, що вкрив всі речі, вирази обличчів, самі пози людей, самі складки їх одежі-свідчили-б нам про те, що в цій оселі синивлось життя, що тут запанувало безпорадие, перозважие воре.

Але й сімволичні речі безперечно справляють велике вражіння на глядача. Приглядаючись до техніки сімволичної творчости, ми бачимо, що головні властивості художнього виливу їх складаються з виливу на настрій людини. Всім відомо, який великий вплив на наш настрій мають музика та світ: мінорна музика наддає самому веселому чоловікові сумний настрій. Світ і морок керують так само почуттям людчиц, і кожен той світу виливає особливо. Сімволісти й користуються завжде з вражінь згуку й світла, щоб заводити глядачів в той або пиший настрій.

Візьмемо наприклад хоч-би останній момент в драмі Андресва-«Жизнь человька»-смерть самого «человька». Пригля даючись до композіції моменту, ми бачимо, що вона далеко низча од композіцій багатьох аналогичних моментів в творах инприх письменників. «Человыкъ» інертно лежить головою на столі; навколо його танцюють страний відьми й нагадують йому малюнки минулого життя. Гаразд, - некучий жаль за тим, чого не можемо вернутя, муки сумліния... пудыта самотности... речі відомі, вони и без відьм шарпають серце. Про те автор набірає ще більш додаткових вражінь, аби онанувати почуттями глядачів: навкруг «человъка» важкий, фіолетовий нів-морок... в кутку стоїть камьяна постать «когось» у сірому... нелогарок свічки ледве блимае тияним, жовтим світлом... музика провадить пудну, шарпаючу душу, одноманітну мелодію... стогнуть страшні ньянчці... Одкиньте всі ці додаткові еффекти: мелодію... нів-тьму, странні постаті відьм, їх плазуючі рухи і парешті той педогарок свічки, що мов в назурях держить серце глядача, нагадуючи йому, що хвилини кінець... кінець... зараз кінець! Одкиньте всі ці еффекти, дайте повини сві: рампі—і виявиться цілком духовна бідпість композіції, сцена не справить і половини того вражіння, яке справляє вона з запомогою всіх цих, коли можно, так висловитись, —пачікурних edulektis.

Теж саме можемо сказати й про самий момент смерти «человѣка». «Человѣкъ» гордо зриваеться; хвилина гарна і сильна. «Де моя тарча? Де мій Джура?» Кричить він... і кінець... «Человѣкъ» надас... свічка гасне, і новинії морок залягає в театрі.

«Человікт умерт», виголошує чийсь холодинй голос... зловісне піамотиння відьм... тихе вмираюче... і повна тиша і вічній морок... Глядач почуває, як мороз біжить в нього поза шкурою, і коли нарешті знов запалає весело електричнье світло, з души його впривається радісне зітхання... Пху! . минув страшний конимар. Що вражіння сильне, то правда, але з чого складається воно?

Духовна смерть людини викликала нам сльози на очи?

А де там. Не сльози—странний жах охонив нас. Автор зробив нас причетними фізичній смерті людини, і нас охонив сліний жах, той жах, що примушує ревти скотину, коли вона чує на бойні дух свіжої мазки. Безпросвітний морок і завмираючі згуки життя, вони охонили не самого тільки артиста, а й нас, вони зробили нас фізичне причетними фізичній смерті людини. Пемов-би над нами злились далекім одгуком останні згуки життя, немов-би нас укрила довічня пітьма... Згола ми пережили фізіологичній процесс смерти, а смерть души людини майнула десь далеко по-за нас. Неневні згуки, нів-тьма, фарби—ось головні чинники художнього виливу сімволичніх речей. Що такий вилив не есть завдания естетичного твору, про це нема що й балакати,—річь відома всім.

Про до сітуації драматичніх сімволістичніх творів, то в будові своїй вони не мають нічого нового: вони збудовані по старому шаблону і навіть ідуть ще далі назад. Сімволісти припускають не тільки монологи, проти яких новстають новійши драматурги, але й прості «доклади», а нозаяк твори сімволістичні не новинні мати в собі ніякої реальности, то така форма цілком одновідає їм. Про те вони сильно одріжняються од творів других шкіл своїм, так кажучи, останнім аккордом. Автори сімволістичніх речей не дають в своїх тазрах жадної одновіді на виставлені питання, а така невизначенність ніби підтрімує цікавість.

Як сімволичня драма цілком зиніщує побут, дійсність, так драма настрою, Чеховська драма перепосить осередок ваги на маливання самого побута, житти... Дієвою особою виступає в пьесі

саме життя: не воля індівідуума, а сила життя домінірує над всім, дія залежить цілком од умов цього життя: воно і враджує, і розвизує відомі моменти дії. Виникла ця форма драматичної творчости в Росії у 80-тих роках. Чехов заклав цю школу.

В свій чае драма настрою цілком одновідала дійсности. Над всім напувало сліне, невблаганне зло: втворені довгим періодом рабства, приголомшені, безвольні люде втратили розумну волю, втратили епергію, бо нікуди було їх і приточать: вони перегворювались в слабих певрастеніків, з надмірно пошпреною силою почуття. Які пебудь згуки, одноманітне хлюнання дощу в винбки вікон, пудне цвірінькання цвіркуна може доводити їх трохи не до самогубства. Над такими безвільними певрастеніками звичайно папувало життя. Чим-же виливало воно на люден? Чим приборкувало їх? Настроєм.

Що таке настрій? Чи есть не якесь свідоме становище чоловіка? Походити настрій може і од свідомої і од несвідомої причини, а сам в собі він есть несвідомий нахил нашої души прин мати в цю мить од життя ті або шині вражіння, чи-то веселі, чи то сумиі. Иподі цей стан виникає в нас несвідомо, і залежить тоді мабуть од якихсь отругніх едементів, що отруюють мозкові центри, знати це фізіологам, лікарям; але часом він виникає і нід виливом цілком відомих нам вражінь. Напр. В нашій хаті сухо и тенло, на душі ясно, за илечима жадної турботи. Але на дворі хлина дощ, плачуть инобки, скроплені сльозами... он проишла вулищею якась пані в жалобі... старець в дранті простягас скрючену руку. Сива шкана з похиопленою годовою тягие порожий віз... годі гілки дерев, мов пальці рук, заломлених з благанням, тягнуться до сірого неба... тмяне світло з вулиці, без проміння яскравого сощи падлае всім речам в хаті якийсь похмурий висляд... на часонису чорніе стращна чорна рама-огодошення про чиюсь смерть... і рантом без жадної думки чоловіка охоплює сум...

Це настрій, сумини настрій. Поветав він в нас через те, що переважна частина вражінь околиннього світу одбивається і в свідомості нашій і разом з тим важликає в нас відоме почутти (ощущенья): сумма їх і складає відомий настрій.

Позаяк дієві особи драми настрою цілком підлягали виливові життя, треба було й вивести це життя на сцену: треба було, щоб ввесь вилив його, що керував життям людини, нередався й глядачам,—в тім був групт таких речей. Авгор не силкувався познайомити нас з исіхологісю людини, з боротьбою й дуниі. 60 душевної боротьби герої піби й не исреживали, — він хтів, щоб живі малюнки життя, якому підлягав герой пьеси, передавалися й глядачеві, щоб він переймався тим пастроем який опанував дісвих людей. Згадаймо, наприклад, «Дядю Вашю», «Дядя Ваня» роздарувався в профессорі, на якого покладав все своє життя, він зненавидів його...і щож робить він, несчасний дада Ваны? Чи ж вириваеться він з цього життя, чи починає він нарешті жити для себе? Па, давуче життя знов ебступас пого з усіх боків і здушує в своїх назурях, Дощ быє в инбыц, старий «приживал» бреньчить на балаланий... двіркун цвірінька в кутку... тмяний сум насовуеться на дядю Вашо... він кориться своєму настрою і лишається и надалі в тих само умовинах життя. Зрозуміти дядю Вашо - трудно, перейнятись його пастросм і цочути й в собі брак сили на будь яку боротьбу -- легко.

Теж саме можно сказати й про «Трох сестер». З першого погляду поверховому читачеві здавалося-6 просто смішним завдання пьеси: три здорові дівчини не можуть доїхати до Москви. Анекдот. Але коли читач пройметься тим життям, в якому живуть три сестри, коли він ночує сам на собі їх настрій, коли він зрозуміє їх вдачи, —він зрозуміє й те, що войи піколи пе доїдуть до Москви, а наколи хто і завіз-би їх туди, вони і в Москві не знайнили-б Москви. Радити таким людям вжити більш еперсії й волі—все едно, що радити безногому робіти добрий моніон. Це не драма, а трагедія. Тут напус невблагация мойра, що з першого дия вродження людина виголосила свій вирок над нею Безвладня, безвільна людина, наслідок давно напуючих умовин життя, несе сама в собі свій проклін, бачить сама своє безталання і не може здобути з себе хоч кранлю розумної, здорової воді. Це трагедія не мала.

. появръедек. 1907.

Digitized by Google

Приглядающий до техніки і до властивостів художнього видиву драми настрою, чи бачимо, що вона з одного боку ијби нілком противулежна сімволичній драмі, з другого -користусться тими-ж само чининками, що й вона, Драма настрою, як і сімволичня грама, мас на меті перш за все паддати нам відомий настрій, через те вона головини чином виливає на наше почуття: ве Гу спільна риса, тільки сімволичня драма переважно вживає: якихсь тасминх засобів: неневні крики гусок, вікна, що рантом зачиняються самі собою, людихи вітру, суми невиразні згуки. тувие світло, фарби... Вражіння ж драми настрою---пражіння реального житта. Що до змісту, то між цими двома течізми драматичної творчости діаметральна противулежність. Драма сімволичня розгладає проблеми людського духу, драма настрою наибільну нагу відяє самому житно: з цього походить і ріжниця гехипчної сітуації цих драм. Позаяк драма ця в принціні визнас, що всімкерус не воля «личности», а настрій, життя, через те в пій мало розвитку сітуації конфліктів душевної боротьби: вона складаеться з малюнків життя. Бажаючи довести до найбільної веальности техніку драматичного твору, драматурги почали по можливости усовувати монодоги; а драма настрою усунула їх цілком. В тих драмах, де нема активних героїв, де сеть тільки безводый неврастеніки, яким зевідома боротьба души, там дійсне вілком непотрібний монолог. Але такі сітурції виключні, і з них не можно утворювати принцинів будови драматичного твору, Бувають такі сітуації, коли, бажаючи неодмінно уникнути монолога, автор тільки позбавить свій твір художивої краси й сили і, простуючи до реальности, надасть пому переальну форму. Що таке монолог? Це властиво така сітуація драми, де дісва особа, лишаючись сама на сцені, словами своїми знайомить нас з прійглибиюю боротьбою своей души. Звичайно, не ненатуральність: чоловік небожевільний в голос до себе не говорить, хоч-би яквін не був зрушений, --то правда, але не буває й таких хат, аким бракувало-б четвергої стіни, і коли чи дарусмо цю нецатуральність, коли ми принускаемо, що автор може підняти переднами четвергу стіну і показати, що там робиться в хаті, то

· Digitized by Google

можемо припустити, що автор в формі монолога піднімає перед нами і другу заслону і знайомить пас з тим, що робиться в дуні. Бувають такі моменти, коли ніяким діадогом не можно переказати душевиу боротьбу. Згадаймо, наприклад, хоч відомин монолог Гамлета: «жити чи не жити». Такі думки й почутви чоловік може переживати тільки в илибині своєг дуни. Не исіхологи, а самі звичайні люде гаразд знають, що коли чоловік новоринь про те, що заподіє собі смерть,--він піколи не стра-. тить себе. Коротко-думки и почуття Гамлета втратили-6 половину своеї сили, коли-б з монолога зроблено було діалог, або коли-б автор здумав передати глядачам тільки пастрій Гамлета. Не треба надуживати и цього, взагалі цілком правдивого уникания монологів: таке падуживання замість того, щоб наддати . таорокі реальність, зробить пого нереальним, бо в життю людини бувають моменти глибокої, потайної душевної боротьби, яку ні діялогом, ні настроем переказати не можно. Та звичайно геть та и геть не всі автори розуміють, як, коли, і в якій мірі можно вжити монолог і що таке є монолог. В українській драматичній літературі напус не монолог, а доклад, цеб то актьор виходить на сцену і починає росновідати, хто він і звідкіль родом і на що прийшов сюди і що мас вчинити. Як раз так, як роблять герої Вертена: «Ану глань, подивись! чи-ба не вгадаень, звідкіль родом і як звуть-нічичирк не знасию. Або актьор починає росповідати нублиці про те. що зкоїлось за кулисами, <mark>або</mark> ще комічніш-один актьор говорить монолог, у якому викладає: свої заміри, а другий підслухує його монолог, і з цього склюдасться ввесь драматичній конфлікт. Такі монологи неможливі нів якій драматичній формі. Тільки момент найвищого папруження душевної боротьби, драматичного нафосу може дати монолог.

Звичайно, ми тут говоримо тільки про принціпа, і мойолює може бути написано так художие, що сцена сливе цілком одівнідатиме реальній дійсности, і знов таки—його може бути амежено так шаблонно, що в самі високі мементи папруження драматичної дії він вражатиме нас своєю ненатуральністью.

Est modus in rebus.

Драматичня форма драми настрою цілком відновідала тьм тинам, які виводили автори на сцені: полаж діскі особи жили тільки видивами настроїв, то й публика повинна була лине перейматись Іх настроем, щоб арозуміти твір. Автори досягали своей мети. Але теоретіки цісі форми драматичної штуки закладають принціпи "драми настрою" в принципі всісі драматичної штуки. Те, що одновідало зьявиську частковому, вони хтять зробити законом для всіст драматичної штуки взагалі. "Въ конць проидаго стольтія, — ниве один з відомих критиків російських 1), --театръ сталъ намъчать для себя новые пути. Подобно тому, какъ наши дъти теперь не иуждаются въ "дъйствін" съ нашен сторозы, чтобы уяснить себь нашу оцьпку ихъ поведенія, такъ и иля насъ самихъ "дійствіе" въ театрі: утратило свое прежнее значеніс. Укоризненный взглядь матери говорить теперь иногда ребенку гораздо больше, чъмъ говорило когда-то виущительное дъистые на кононив при помощи свъже-просоденыхъ розогъ. И для насъ теперь не пужны дійствія, тімъ болье кричація дінствія на сценъ для того, чтобы мы могли постичь характерь лица, разобраться вы конфликтахъ, вы которые его поставила жизнь, разгадать его внутрении переживания. Намъ достаточно воити въ его настроеніе, и сумма его пастроеній въ разные моменты переживаемей имь драмы скажеть намъ больше, чъмъ могли бы сказать самыя потрясающія жыствія старой траседін*. Поглад остідьки номильовий, що ми дивусмось тому, як може серьозний літератор висловлювати такі думки. Перш за все,---що розуміс критік під словом "двиствіе"? невже тільки зміну форм околинивого життя? Але під словом "дъяствіе" розумілася досі в драматичній творчости для виутришних, душевних сил. Іх боротьба, ява може и вркликати ту або инву зміну форм околишього життя, а може и перетліти сама в собі. Вільмемо, напр кращу драму Шекспіра "Гамлет" і побачимо, що вся вона, на посляд д. Краніхфельда, буде повинм "бездъйствіемь", бо "дъйствіе" одбувається тільки в Гамлетовій душі. Перше треба було гаразд почастувати

¹⁾ Литературные отзанки Краніхфельда Совр. Мірь 1907. П.

дитину різками, каже д. Краніхфельд. 1406 вона брозуміла все зло свого вчинку, а тепер досить матері гляпути з докором на дитину і вона зрозуміє все. Деж більше "дійстви"? Думасмо. то в погляді матері. Перше грубе "дъйствіе" хиба тільки на деякий час завважало дитині сидіди.—боліло тіло, до души мабуть і не доходив той біль, а поглад матери збуджував цілий рій думок і втворював велике "дыствіе" в дуні. Таке "дыствіе", така боротьба почуття та волі й складає групт драматичного твору. Теоретіки драми настрою кажуть: "намь надо войти въ его (героя) настроеніе, и сумма его настроеній въ разные моменты переживаемой имъ драмы скажеть цамъ больше, чъмъ могли-бы сказать самыя потрясающія дійствія старой трагедій". Безперечно, настрій— це груптовна сила усякого художиього твору; коли твір не перейнятий цілком настросм свого творця, і коли той настрій не опановус нами, не примунує нас переживати те, що пережив автор, твір не вартин нічого, — істина альфабетова. Але в драмі пастрою---пемов-ок пемае в драбині одного прабля. Кожици художній твір, крім відомого настрою, викликає в нас рій думок і волевих імпульсів,—тут цього нема: герої драми, підпадаюти тому або нишому настроеві, лишаються інертирми рабами його. в душі їхній не виникає жодної реакції; сум-то й сум, цібажания позбутись ного, розважитись, знаити якусь розумну мету життя, ні бажання перервати це здидение істиування і визволитись од пього на віки, Пічого, герой-раб мастрою. Для відомої группи безвольних певрастеннків це було падзвичайно характерие. В свій час «драма настрою» зробила свое діло, та витка й вже урвалась, і ми можемо вжити про ней слова відомого критика Хашитениа, якими він схарактеризував відому драму Гаунтмана — Fridenfest: «ця драма буде приндений» пащадкам наиним лише цікавим документом з эпохи слабовольної нервозности».

Круго новернулось колесо житта. Минули часи «дадів Вань»: та «Виниевих садів». Пастали часи таких героїв, яких і не знали минулі часи. Коли мученики христіанства випли сміло на страту, — вони рахували на нагороду фебесну, коли герої середніх віків

видались осли на смерть, вони виявляли велику силу водь, але **Ти мало що було втрачать: життя було таке невладнане, гаке** грубе, кожна хвилина погрожувала смертю,-через те й люде звикали мало цінувати ного. Але тепер, коли життя так хороше роскинулося перед людиною, коли кожие зьявисько натури чаруе: тонке почуття людини своею красою, коли розум людини з кожиою хвилиною прорубуе все далі сходи в глибоке дарство тапил знаття, коли люде навчилися жити кожини фібром своет істоги, страчувати життя по власній волі, без жодної сподіванки на зіз вебудь друге істиування по смерти, страчувати на те, щоб другі інертні, помірковані зажили счастья, здобуте твоєю, крівью -це може робити тільки Бог -не чоловік! Людина піднеслась душею во-над дуни богів. Зьясувати душевну боротьбу такого герол че можно вже настроями... пвіркунами, та крапдями дощу. Сама думка про ге осидою проимає мозок! Велетию, богочоловіку зверкалом може бути тільки величия драма дії та боротьби,

Більш всіх одновідає ти соціальна драма.

Соціальна драма несе з собою цілком нові принціни граматичної штуки. Вона одрізняється од драми грецької и Шекспіровської елементом трагичнього. Елемент трагичнього складався в уречеській драмі з боротьби чоловіка, з невідомою Мойрою, в Шекспіровські чася доля вже не керувала життям люден, керували им вони самі, через те і в фамі його едемент грагиччього складасться вже з душевної боротьби самої людини. Пова драма вивела на кін ще повий фаматичний фактор недолю, че вихтринино боротьбу души людини, а боротьбу великих групи сусвільства. - боротьбу влассів. -- Так кажуть теоретіки пової содіальної драми — зинидення в драмі едемента особистої (дигної) исіхології. В соціальній драмі доля пеодинових дюден не цівавить автора. - всю силу драматичного твору зконцентровано на ночуттях і замірах великої группи люден, годовного й сдиного героя ньес**и —** классу.

Щоб одбити исіхологію масси, творці соціальної драми ле виводять окремих осіб (папр. «Ткачи» Гаунтмапа), лкі виносилися б пад загальним рівнем своєю індівідуальністью, а разом

з тим були-б типичними репрезептантами цього классу, — воин беруть лише зовсім незначних людей, що тільки на мвилину опановують юрбою, ведуть її за собою, а потім апикаветь в роспочатім русі.

«Спробунок Гаунтмана, — пише відомий критик ресінський Зіпада Венгерова, — 1) не всі вважають вдатим. Багато людей стоїть на тім, що при виставі цьска дуже програс, що драматичня дія, яку не підтрімує дужа індівідуальність, розпливається і не справда вражіння що з техничнього боку будова «Ткачів» не витрімує критики!»

Скажемо и од себе, що коли и падалі соціальна драма буде ниприти тои само принцін зинщення особистої (личної) исіхології, вона дійде до сімволізма і втратить реальність і силу. Коли-б власе можно було и справді злити в одиу спільну душу, тоді-б такий рід драматичної творчости міт-би мати приндению: але не виажаючи на цілком однакові умовини життя, в яких живе та або пиша класса, почуття и думки окремих індівідумів не будуть однакові, через те, що и настрів і спосіб переймання думов, і сама здатијсть реагувати на відомі зъявиська залежить не тільки од самих умовии жизта, а годовиим чином и од темпераменту людини, од тих або ниших фізіологичних причин. Через те виображення якоїсь «классової души» є фікція, абстракція, яка не врушуе до самого коринта нашого серца. Од «классової души» не далеко вже и до «мірової души» поета-декадента Человської драми «Чанка». Безперечно належність до тої або пичої класси кладе відомин колорит на чоловіка: герой-пролетарій груптовивми рисами вдачи своей одріжняються од героя кородя, і хоч героізм с. власие, такий исіхологічний стан, який не мінясться од того. що викликало його (Вандейці, що вмирали під кулями республіканців, були такі ж самі герої, як і республіканці, що теж без жаху дивились в гірла рушинць коли Вандейці розстрілювали ix),---про те геровам продстарія й геровам короля будуть спера--

^{. 1)} Литературныя Характеристики, 305—306.

тись на иний базіси: пролетарій буде сператись на юрбу, на свою солідарність з исю, король буде сператись на свою власну волю, на свої думи й бажання, які идуть впоперек бажанням перозумної (ба його думку) юрби. На цім і кінчасться та частина «класової дуни», яку має в своїй дуни жожен член тої або пинюї класси. Далі йдуть вже груптовні риси вдачи людини, однакові для всіх классів. Як серед пролетаріїв, так і серед королів есть Гамлеги і Доп-Кіхоти. Мацбеги, Фаусти і Целарі: через те не-·можливо й утворювати якусь «классову душу». Кожен член визначного классу, борючись за один спільний ідеал, не однаково переживає ту боротьбу в своїй душі; люде не тождественні геометричні фігури, що одрізняються одна од другої тільки місцем. яке займають в просторі. Які-б не були едементи трагичнього--чи гречеські, чи шекспіровські, чи елементи боротьби классів.-- тільки тоді й дають вони драматичній конфлікт, коли одбиваються в живій душі людини. Великі майстри слова вміли завжде сполучити соціальність мотіву инсен з централізацією драматичної акції. Згадаймо, напр., «Вільгельма Телля» Шіллера -- одну з папсоціальнійнах пьес, і ми побачимо, як зумів автор зконцентрувати силу цього соціального руху в могутній постаті Вільгельма Телля. Через те і закони драматичної творчости стоятимуть на віки віків непорушно: боротьба лодини чи то з делею, чи з власним почуттям, чи з ворожнечим классом, але боротьба і дія. що одбиваються в душі людини, яка може бути й типичним репрезентантом свого классу.

Що до сітуації своєї, то соціальна драма одрівняється од Мекспіровської драми тим, що зовсім зиницує монолог і дає неревату массовим сценам. Така сітуація виникає з принцінів самого твору. Властивості художнього виливу соціальної драми сполучують в собі і вилив на почуття, і вилив на думку, бо соціальна драма розгортає перед нами не тільки самі настрої та проблеми, а дію й боротьбу за них. Вона дає свій певшій присуд фактам, свою певну одновідь на проблеми людського духа. Нічого містиривого, депернуючого не має в собі соціальна драмагорить в цій гарачий вогонь боротьби за умовани кращого життя.

Перед молодим українським драматургом, як перед бассинм царевичем проставлися тепер три шлахи: драма сімволичня, драма настрою, і драма соціальна. Кожен з тих шлахів погрожує якоюсь цебезнекою, а разом з тим і набить своєю особистою красою.

Всі ці літературні течії принесли з собою нове слово штуки. Сімволизм одірвав драму од малювания пошлої буденщани; він нагадав нам про вічні, груптовні, проблеми людського духу, незадежні ні од соціальних, ні од політичних форм життя. Що до властивостив видиву художнього гвору, він винайнюв ряд нових факторів' згуки, світ, фарби, що виливають і на наше почуття і примунують нас безносередно перейма<mark>тись тим настросм, який</mark> хоче викликати в нас автор твору. «Драма настрою вивела на кін саме життя і наддала тим ще більше реалізму формі драматичної творчости. Чим більше звязаний чоловік з усім життям. що оточас його, тим реальнійщьми здиоться нам і його простувания і його боротьба. Як драма сімюличня, так і «драма настрою», звернула увагу на вилив драматичного твору і на почуття людини. Драма соціальна верпула нас до споконвічнього джерела драматичної творчости, «дій і боротьби. Не будемо обмежувати сфери соціальної драми лише сферою борольби пролетаріата з капіталізмом: соціальна драма виводить на кін боротьбу велизих групи людскости за полішнеців умовин життя для цанбільшої кількости подец. Пекучі питация життя не мену одвічніх проблем людського духу пічатують серце чоловіка, вони ще близчі більшим массам дюлей, бо гірке життя не дас їм часу й глянути вгору до сопця, до зір.

Минули часв сімволичніх і Чеховських драм. Великих діл людського духу настроями не змалювать! Щоб зьясувати їх, треба, як каже Гейне, видерти найвищу сосну з Шварцеальдских гір, встромити її в кратер Етин і писати вогненними літерами, на північнім небі, щоб сытили ті слова всім наяцадкам прийдешніх і «на потом будучих» віків!

Шлях драмі дії та боротьби!

Не будемо тільки загадувати нашим драматургам, що їм писати, який розробляти сюжет: найкраще вдається той твір, акий найбільше одновідає власному настрою поета: троянда і грілна буря північного моря—все має свою одвічню прасу.

Инука, як і все на світі, підлягає двом сплам: наслідуванню й поваторству. Проте, до чого-б не дійшло поваторство в драматичній штуці, що до околинніх форм, -групт й не зміниться піколи: істотою драми була и буде душевна боротьба людини, чи то з долею, чи з власним почуттям, чи з порожиечим классом— це залежить од часу життя, -пезмінним лицасться сам принцій драми боротьба, яка одбилася в душі людини. Дія - не в грубому розумінню лише свідомої, залежної од волі людини зміни форм околинньюго життя, а зміна становниц душевних, яка і складає групт Инскийрової драми і складатиме завжде сущиїсть правдивих вічис - хороших пьєс. Все через 'серце людини-- світ і вічний морок, радість і жалі. Драма, як і саме життя, тільки через те й набуває ваги та силіп, що одбивається в душі людини. Безсмертні істіни й проблеми через те тільки и безсмертні, що освітлюють зпеможене серце людське.

Старицька-Черияхівська.

горить в ній гарачий вогонь боротьби за умовани кращого життя.

Перед молодим українським драматургом, як перед басчини царевичем простиглися тепер три піляхи: драма сімволичня, драма пастрою, і драма соціальна. Кожен з тих шляхів погрожує якоюсь цебезнекою, а разом з тим і вабить своєю особистою красою.

Всі ці літературні течії принесли з собою нове слово штуки. Стиводным одірвав драму од малювання пошлої буденщани; вінпагадав нам про вічні, груптовні, проблеми людського духу, незалежий ий од соціальних, ий од політичних форм життя. Що до властивостів виливу художнього гвору, він винайщов ряд нових факторів' згуки, світ, фарби, що виливають і на наше почуття і примуничегь нас безносередно перейматись тим настросм, який хоче викликати в нас автор твору. «Драма настрою вивела на кін саме житта і наддала тим ще більше реалізму формі драматичної творчости. Чим більше звязаний человік з усім життям, що оточае його, тим реальнійщьми здаються нам і його простувания і його боротьба. Як драма сімполичня, так і «драма настрою», звернула увагу на вилив драматичного твору і на ночуття людини. Драма соціальна верпула нас до споконвічнього джерела драматичної творчости, дій і боротьби. Не будемо обмежувати сфери соціальної драми лише сферою борольби продетаріата з каніталізмом: соціальна драма виводить на кін боротьбу великих групи додекости за поліниення умовии життя для цанбільшої кількости людей. Пекучі питация життя не мент одвічніх проблем людського духу шматують серце чоловіка, вони ще близчі більшим массам подей, бо гірке житта не дас їм часу й гланути вгору до сонца, до вір.

Минули часи сімволичніх і Чеховських драм. Великих діл людського духу настроями не амалювать! Щоб зьясувати їх, треба, як каже Гейне, видерти найвищу сосну з Шварцвальдских гір, встромити її в кратер Етин і писати вогненними літерами, на північнім небі, щоб світили ті слова всім нандадкам прийдешніх і «на потом будучих» віків!

Шлях драмі дії та боротьби!

Не будемо тільки загадувати панням драматургам, що їм писати, який розробляти сюжет: найкранце вдається той твір, акий найбільше одновідає власному настрою поета: троянда і грімна буря північного моря—все має свою одвічню красу.

Птука, як і все на світі, щдлягає дюм сплам: наслідуванню й новаторству. Проте, до чого-б не дійшло поваторство в драматичній штуці, що до околинніх форм, -срупт й не зміниться піколи: істотою драми була и буде душенна боротьба людини, чи то з долею, чи з власним почуттям, чи з порожнечим классом— це залежить од часу життя, -незмінним лишається сам принцій драми боротьба, яка одбилася в душі людини. Дій - не в грубому розумінню лише свідомої, залежної од волі людини зміни форм околиннього життя, а змина становниц душевнях, яка і складає групт Пекспірової драми і складаєтиме завжде сущність правдиних вічне -хороних ньес. Все через 'серце людини- світ і вічній морок, радість і жалі, Драма, як і саме життя, тільки через те й набуває ваги та силіп, що одбивається в душі людини. Безсмертиї істіни й проблеми через те тільки и безсмертиї, що освітлюють загоможене серце людське.

Старицьна-Черняхівська.

Очерки изъ исторіи общественнаго быта старой Малороссіи.

É

Выборы сошника въ м. Посовкю.

Соціально-экономическій быть гетманской Малороссій до сихъ воръ, несмотря на далеко подвинувнуюся впередъ разработку источниковь, остается мало выясленнымь. Въ лучшемъ положеній находится изслідователь XVIII в., когда соціальная эполюція принимаєть уже опредъленныя формы, а сохранивнісся до нашихъ временъ источники позволяють сдъдать изкоторые заключенія, хотя бы даже и общаго характера. По все таки приходится сознаться, что многіе важные вопросы внутренией исторін Малороссін ждугь еще серьезной паучной разработки, п въ настоящее время приходится радинтельно отказаться оть обобвъ этой области. Предлагаемые винманию читателей очерки имъютъ своей цілью, не претендуя на серьезное научное значеніе, освітить ифсколько вопрось объ отношеніи населенія къ выборному началу, прошкавшему во всь стороны жизни Гетманщины. Здісь мы будемь разсматривать отношеніе населенія къ выборамъ сотниковъ, въ виду того, что эта власть ближе всего стояла въ населению, и оно непосредствению было въ этомъ BRITTEDECOBAHO.

Вышедии обновленной изъ бурь революціоннаго періода. Украина признала падъ собою власть московскаго царя, сохран**и**въ да собою права автономнаго государства. Участіе народа въ правленій, выражавшееся въ выбор'ь «вольными голосами должпостныхъ дипъ отъ атамана и вонта до гегмана, какъ оно ни было пепріятно для московскаго самодержавія, не было ограничено и договорными статыями. Первое время посль 1654 года, когда социальный и экономическій различій крыдись вы глубины не смът открыто выступить на поверхность, въ украинскомъ общетвъ царила демократія: вичто не напоминало о томъ, что аевицимо виутри его борются общественных силы и уже закладываются основы поваго порядка. Козачество было символомы свободной жизни. Иаселеніе, золько что выпесшее на своихъ илечахъ всю дажесть освободительной борьбы, стремилось попасть въ ряды козачества. Особыхъ выгодь козачье званіе и не могло представлять, когда прежий общественный строй, на крайнихь полосахъ котораго стояли напы и подзанные, не существоваль болье на территоріи Україння, будучи скасованъ «козацкой шаблей». Стихійное движеніе населенія въ колачество естественнымы образомы улеглосы, и діло ограничилось тімы, что, по свидьтельству старожиловь, «можизание поинсались въ козаки, а поддъйние остались въ мужиках (. 1). По слово мужикъ ликонмъ образомъ не указывало тогда на зависимое, подчиненное положеніе. Товариство и поснодьство «были равны по правамъ, отличаясь лишь фактическимъ положеніемь. 2) Белусловное владьніе землею, пиквмъ не оспариваемое, давало посполитымъ возможпость пользоваться, почти всемь продуктомы своихы трудовы: лишь вебольшую часть его давали они на пужды войскового скарба вь видь натуральной повинности. Громада посполитыхъ, поль-- avact правами тори цическаго дица, распоряжа гась общественными емлями, сульла своихъ провинившихся сочленовъ и, наконець, выбирала своего представителя воита. Намь кажется, и не безь основанія, что поснолитые, если и не участвова игфактачески вы

¹) Опис. Стар. Милор. т. 1 стр. 381. -

Ефизичко. Петорія укранискаго народа» вын. 2 Сиб. 1906, стр. 268.

выбор'в сотинковъ, то оказывали больное вліяніе на это избраніе. XVII стольтіе и начало XVIII-го было временемы, когда выборное начало служило сильнымь оружимь вы рукахъ насе-ленія, особенно въ выборь сотниковь. Следствіем в такого порядка являлось отсутствіе строгой чиновной іерархін; одинь и тоть же человькь могь запимать посльзовательно то высиня, то цизиніз должности. 1) По нарадлельно съ развитіемъ соціально-экономическаго процесса, вызывавшаго разслоеніе досель однороднаго общества, стали въ этой области замічаться симитомы, указывающе на паденіе выборнаго пачала. Рядовое козачество выд дало изь своей среды будущую привилегированную знать, когорой, попавъ разъ на выборную должность, по истечени срока не хоткли ворочаться въ прежиее состояще, й поэтому, занимая урядь, они усердно клали камин для своего благонолуція. Способовъ для этого было много: мастиость, предназиачаемая на урядъ сь правомь пользоваться помощью посполитыхъ, давала имъвозможность хорошо вести хозянство и продавать избытокъ продуктовь, судебная власть служила источникомъ дохода въ видъ внолив дегальных в «накладовь», приносимых в судившимися, не говоря уже о всевозможныхъ «вымыслахъ», Скупля груптовъ, какъ козечьихъ, такъ и носполитскихъ, перъдко съ помощью насилія, чтобы составить себь земельное владьніе и укрынить за собою гетманскимъ универсалому, утайка свободнымь дворовь при ревизіямь, освобожденіе за взятки козаковь оть походовь, посполитыхъ отъ общенародной повянности, употребленіе колаковъ. и поснолитыхъ для своихъ домацанихъ надобностей—все это вускали въ ходъ предпримчивые сотинки, чтобы создать свое экопомическое положение и сдълать его независимымъ. Иъкоторыя изь этихъ средствъ настолько воини въ обиходъ, что въ обиествъ того времени стали считалься вполиъ долволениями. Въ 1719 году сотникъ Смъловскій, обвиняемый между прочимъ монастырскимъ городинчимъ въ томъ, что употреблятъ козаковъ,

Рецензія Микотина на ІІ т. Опис. Стар. Малор. Зан. Акад. Наукъ по истор-филол. от г. II стр. 35.

для своихъ доманинкъ работъ, на слідствін поназаль «пезаипраючися, же козаки тые, которые пъще и зубожаліе чинать роботизною до двора моего послугу, тое не за мене стало, але и прежде мене бывшимь сотникамь вы роботилиахъ такые козаки чинили помогу, а який козакъ конный въ чомъ роботизною своею вигодить, то уже тое чинить не з указу, але з прошенія.» 1) Такимъ образомъ, сталь господствовать взглядъ чио всякая власть безъ повинности не обходится», какъ вырижались полтавци из 1714 году въ прошеній гетману Скорона (скому, ²). Разслоеніе рядового козачества, возвышеніе старинины на счетъ народа, пъв издръ котораго она вышла, стремленіе фамилій, достигнихь уряда, создать, себь экономическое могущество-вев эти причины отразились и на выборахъ сотинковъ. Населеніе, чувствуя свою зависимость оть богатых в семей, подавало за інгур голоса и на выборамь, тімъ самымь содінствулимъ еще въ большому обособлению. Иныя богатыя семьи какъ бы монополизировали въ своихъ рукахъ сотинчество, едилавъ его почти наследственнымъ. Такъ, въ борзенской сотив изъ 15 лиць, побывавшихъ въ этой должности. 10 принадлежало къ фамилін Забіловь, вы Олишенской сотив около 90 літь должпость согинка оставалась вы семьй Шрамченковы, вы Воронежской сотив--около 50 леть вы семье Холодовичей. Э). Еще вы ХУЙ в. въ выборы сотциковъ начинають вужиниваться высшія власии: такъ, въ 1681 году короновскимъ сотинкомъ былъ назначенъ Донгеля, уроженецъ Веркјевской сотии. Въ XVIII же высь это явленіе діалется обычнымь. Россійское правительство долгое время не мъналось во визтреније распорядки Украины, боясь, очевидно, навлечь на себя обвинение въ нарушения» правъ и польностей. Измена Мазены скомпрометировала въ глазахъ

¹) Хар. Истор. Архивъ. Д. М. К. Черн. отд. № 25886.

²⁾ Рецензія Іжижори. Зан. Паук. Т-ва імени Шевченка 1906 1. 197.

Опис. Стар. Мал. т. II стр. 135, 338, 184, 122; 7) ibedem, 309;

Нетра какъ высшую, такъ и пизиную старинну въ сепаратическихъ стремленияхъ и дала ему прекрасный поводъ начать походъ на украпискую автономію. Задача облегчалась еще тъмъ, что разладъ, существовавшій между старинною и народною массою, оставляль ее безъ всякой поддержки предъ обвиненіями какъ въ политической пеблагонадежности, такъ и въ угнетеній простого парода.

Очистивь ряды старшины оть подозрительных в элементовы, посадивь на полковинчы уряды върныхь лиць великороссіянъ или даже иностранцевь своей властью, ломимо гетмана, Нетръ обратиль винманіе и на выборы сотниковь, онасаясь, **чтобы н** туть не свида сеов тивада измена. Следствемъ этого быль указъ 21 января 1715 года Скоронадскому, которымъ повелъвалось «по тковникамъ въ полковую стариниу и сотинки собою не выбирать и не учреждать, а когда въ которомь нолку будеть порожее мьсто полковой старинны или сотпика, тогда полковнику учинить совыть по приговору общему, назначить къ тому людей заслуженныхъ и въ върности неподозрительныхъ человъкъ двухъ или трехъ и представлять гетману» 1) и состоящему при немь русскому министру для утвержденія одного изь нихъ сотинкомъ. Само собою разумъется, население не могло спокойно примириться съ этимъ повъвведеніемъ и, въ случав наз**иачені**а сотникомъ неугоднаго ему лица, иногда выражало протесть. Мыимьемь свыдыня о бунты нь мыстечкы Носовкы Кіевскаго полка, возникшемъ на этоп почвъ въ 1719 году, въ гетманство Скоронадекиго, съ обстоятельствами котораго мы и познакомимъ читателей. Насколько можно судить по следствію, произведенному генеральнымь асауломь Жураковскимь и войсковымь канцеляристомъ Ханенкомъ, дъло происходило такъ 2); когда Шаула «ради пемощи и изкоторихъ чрезъ его показавнихся тамоницяъ люденъ обидъ» быль отставлень оть уряду, «Посувскіе обиватели на исходь сеей весии бувши у мене въ Глуховь, --инсаль въ івсьь

Матеріалы для исторін эконом, юрид, и общ. быта ет. Малор, вып. П стр. 261.

²⁾ X. H. A. Au. E. N. 18201.

убсяць истревоженный бунтомь и боясь, очевидно, отвътственпости за произшедние передъ Петромъ гетманъ Скоронадскій государственному канцлеру Галовкину, -збъравии себъ въ мъсто единогласними вотами Трофима Билину на урадъ сотинтства просили и моего на тое соизволенія; з прето знаючи его Билипи въ тому згодность, же и передъ тимъ быль у ихъ сотникомъ, вельлемь обыкновениимь порадкомь на върную. Его Величеству службу виконати присягу и унъверсаль «мой на тоть сотпитства урядь видати». Къ сожальнію, при дыль не имвется прошеніе, поданное Скоронадскому отъ имени Носовскихъ обывателей о назначеній Былины сотникомъ; надо подагать, что опо было подписано линь группой его сторонниковь, присвоившихь себь представительство отъ цълаго мъстечка, Очевидно, они не стъсиялись этими формальностями, надысь на поддержку, которую, върожию, имъль Былина нь Unyxorb. Въ то время, когда въ Елуховь уже рыналась судьба Посовскаго сотигнества, въ ПосовкЪ вся чериь--какъ товариство, такъ зи дее посполство--рЪпила, что сотникомъ на ихъ урядь следуеть быть шикому другому кром'в Антона Ястремоскаго, который вы бытность свою вы Посовкъ аламаномъ заслужиль всеобщую любовь, такъ какъ «безобыдно в людми обиходился». Когда же универсать, данный Былинк на напазное сотигнество, быль прочитань на илощади во время базара разъ въ патинцу, другой разъ въ попедъльникъ, «теди все посполство, --по словамъ слъдствія --полувимі діе слова, же волно кого хога избрати на сотпицтво, крикиуло на Истрембскаго и укрили его внанками даюти сприо и хотъли ему короговь заразь врушти»). Изь этого факта, указывающаго на то. что поспольство принимало такое горячее участіє въ выборь, можно заключить, что прежде, когда объ административномъ воздъйствии не могдо быть и ръчи, поспольство вмъсть съ козаками принимало активное участіе въ государственной жизни. Намъреніе поспольства вручить корогву доказываеть, что опо имкло въ проиломъ такіе прецеденты и что демократическій

⁴ Ibidem.

духъ его не заглохъ еще, несмотря на политику гетманскаго правительства. Заслуживаетъ вниманія еще то обстоятельство. что Ястремоскій, какъ видно изъ его сказки, уроженецъ города Борзны ивжинскаго нолка, съ 20-тильтияго возраста посвятиль себя военной діятельности, служа то у Палізя, то въ Свин запорожской, то подъ Азовомъ до самого того времени, когда, переселивнись въ Носовку, быль избрань тамъ атаманомъ, на какомъ урядь пробыть поль года: можно полагать, что полковой старшинь было не по душь это избраніе. Истремоскій, видя, на чьей сторонъ симнатін населенія, «будучи невнимъ, же посиулство на его дасть голось» -- говориль-- хочай тилко 5 албо 6 товариства зо мною до и-на полковника послуть, надъюся быти сотникомъ. а когда зостану на урядь, не буду вамь жаднихь долегливостей чинити». Такимъ образомъ, по предложенію Ястрембскаго, была составлена супплъка полковнику, на которой подписались его единомышленинки. Съ изкоторыми изъ нихъ Истремоскій задиль въ Козелець къ полковинку, который ему посовътоваль для успънности его дъла отправить пъсколько человъкъ изъ товариства съ супплъкою въ Глуховъ къ гетману, а самому оставаться дома. Ястрембскій, не теряя еще, очевидно, в'єры вы усифхъ своего дъла, отправиль въ Глуховъ 6 человъкъ товариства, которые, вернувнись, сообщили, «что на супилику отказано; Билина меть быти сотникомъ». Дальнъйшія событія разыградись уже номимо его желанія, и предупредить ихъ опъ все равно быль бы ве въ силахъ, и обвиниемые въ Носовскомъ тумултъ, на вопросъ о томъ: «не возбуждаль ихъ Истрембскій до того, чтобы смятеніе учинивши, всеконечие. Бълинь корогви не давати?—эгодие всъ сознали, что онъ Истрембскій о томъ имъ изкогда не говорилъ. тилко якъ его посполство, за вичитанемъ першого упіверсалу. избрали за сотника одъ того часу видаючися онъ зъ нимы промовал всякого, чтобъ слова своего не отмъняючи держалися при немь, и потому оны якъ зъ початку, такъ и до конца на его давали голосъ, звлаща, же онъ будучи чрезъ килка часу въ Посовив атаманомъ, добре з встми обыходилься, а Билина яко быль за прежднего своего сотипиства многимъ починиль обыди

нояврь-деклирь, 1907,

и того ради посполство оними возпегородили». Возбуждение достигло крайняго предъда къ тому времени, когда должно было традиціонное врученіе корогви новоизбранному, окончательно закрішляющее за шиут власть. Въ назначенный день для исполненія обряда прибыли въ Посовку полковой асаудь кіевскій Ханенко съ полковимь хоружимь и писаремь п вићетћ съ Былиною отправились на идощады где уже собралось много народа на раду. Панъ асаудъ велътъ инсарю читать пространно всьмъ вслухъ гетманскій универсаль, затьмъ, взявъ корогву оть хоружого и «отдаючи оную Билинъ, началъ до товариства и посполства говорити обявляючи и-на Билину за цъюго его ръть изъ толим отозвался Яцко Шима за такою мовою: Бридия се, ти ирпіхавь червонихъ брати. Бували передъ свук аренди на горънку, и ви тепер нас живих дюдей арендуете!» Посль этихъ словь подпялся шумъ, раздались крики «жебы не дать корогви Былинь, многіе бросились до корогви и стали вырывать ее изъ рукъ Быдины и древко сломали вслъдствіе сопротивленія Былины и его сторонниковъ; во время общаго смятенія неизвістно кімь быль вырвань и потоптань гетманскій универсаль «на уничтожение чести рейментарской», какъ выражается слъдствіе. Впрванную корогву въ сопровожденій толиы народа попесли подъ судовию, а оттуда уже она была взята въ церковь. Истремоскій прівхаль въ Иосовку иль своего дома послѣ этого происшествія, когда уже отняли корогву. Его встрѣтили со словами: где ти передсимь отгодилься: мы бъ тебф кореговъ были отдали?» «Ми ему хотъли отдати короговъ, тилко же была уже въ церквъ, для того ей отголь не взялисмо». По совъту друсихъ, Истрембскій модиль съ хлібомъ къ полковому асауду и съ нимъ человъкъ 70 носполитыхъ, чтобы показать ему, что за нимъ стоитъ все посполство. Асачлъ не принялъ депутаціи и угрожаль ей за безпорядки. Попытались было Истрембскаго испытать последнее средство и отправили торимо супиліку» въ Козеленъ нъ нолковинку; такъ какъ никто съ товариства вхать не хотвль съ нею, то отправили 2 носнолитыхъ, «которихъ тамъ в вязеню и удержано». Дъло Посовскаго

поспольства было проиграно: ихъ единодушныя усилы, ихъ неноколебимое сознаніе въ правоть своего дъла разбились о формализмъ глуховскихъ правителей. Можетъ быть, Былина для достижения своен цъли употребиль и подкупъ, сказать утвердительно за отсутствіемъ данныхъ мы не можемъ. Финаль Носовскаго бунта для его участникова и Ястрембскаго, который быль признанъ «поводцемъ и принціаналомъ бунтовинчимъ», окончиася печально; они были арестованы и заключены въ тюрьму (арестовано было, насколько можно судить по следствію, 12 человых). Какое наказаніе постигло ихъ по суду, мы, къ сожальню, не знаемъ. Надо полагать, что не легкое, если Скоронадскій выинсьмъ къ Головенну обвинялъ ихъ въ томъ, что они асауда нолкового и повоизбраннаго сотипка «ганебие безчестили и на убийство ихъ обоихъ устремлялися». Носовское діло ясно ноказало, что демократическія стремленія еще живы въ укравискомъ пародь, что онь не усивли еще окончательно заглохнуть. Антонъ Ястремоскій ставленникъ поснольства, онъ его истинный избранчины, провести котораго на урядь опо желало во чтовы то ин стало. Въ Носовскомъ дътъ роль товариства не выступаеть такъ ясно, какъ поснольства. Здъсь столкнулись пародное право и капцелярскій произволь: здісь ярко сказались приверженность народа къ выборному началу, напвиая увъренность въ превосходствъ своего права; въ правотъ своихъ стремленій: этимъ безпочвеннымъ мечтамъ (по условіямъ того времени) суждено было ногибнуть, какъ и демократическому строю старой Гетманицины.

Приложение.

А во первихъ допрошован был самий поводца и принцъналь бунтовничимь способомь оть поспулства избранний на сотинцтво Антонъ Ястрембский: для чого онъ будучи в Носувку пришелцемъ, старался о уряд тамошиего сотпицтва? Тако ж для чого въдаючи уже, что уряд тот властію рейментарскою и. Билин в врученъ, по замъщаню за оний принялся? Отвътовалъ Истремоский таковимь порядкомы одь того часу якъ повернулся з Глухова и-иъ Трофимъ Билина и привіозь упівнереаль Яспе-Ведможного на наказное сотництво себь даниий, начали носиулство о немъ Истремоскомъ, жебы его озбрат сотникомъ, проговорувати; когда засъ под час торгу тотъ універсаль публічне был читанъ, в тое время и онъ стояль тамъ же между людии оподаль од и. Билини, тогда на ослоп'в спуваного: а якъ чернь почули, же в унфвермаль впражено тос, чтоб кого товариство новодит избрали себь за прлого сотинка, крикичло все посичлство на его даючи голосъ, и вкрили опого планками, мовячи сирно: но якояъ поснолства крику он з изкоторими принцзиализбиними своей сторони товариствомъ совътовалъ, жебы ехати з супилькою до и-на полковинка въ Козелецъ; на що когда един з них до того призволилися, теди опъ, списавини супильку и поподнисувавши на опой имена своихъ единомислинковъ, ездилъ самъ по имъ господамъ и приказовать имъ зездитися до двора своего нежалеко од мъста будучого, з которого и поехали в Колелецъ, где за прибытемъ своимъ и вчего болше од и-на полковника на супильку свою не отобрадь в отвыть: тилко абы и од. Истр., когда-Вилина з товариствомъ забъратимется до Глухова, и кеколко товариства своей сторони посилаль туда ж до Яспе-Велможного з супильною: а самъ би удержался в господы, що опъ такъ и учиниль: виправил нести человька, именно Лукана Шинку, Стенана Калченка, Трофима Круглика, Бокума Поживутка, Мартина Баклана, и Павла Турбенка; котории повернувники и/в а чимъ з Глухова, тое тилко сказовали, же Былина мьеть быти сотиикомъ, а иниото отвиту не принесли жадного. Якъ же Билина приехаль з унвверсаломь, а потомь побувавши в Козелив у и-на полковника приехал сполнез и-помъ Ханенкомъ асауломъ полковимъ до Носувки, и як мълъ бити оголошован унъверсал нанский, в тоть час он сидьль в дому, и когда учинился тумулть в в мъсть, не быль тому притомиви, тилко уже по объдь вствини на коня поехаль къ мъсту невъдаюти еще в городъ стялося? бо и не зняль запевне, чи пріехаль н-иъ асауль полковий и зачимъ? кили жъ хочан и говорилъ о томъ з Тосляхомъ, атаманомъ куреня вербувского, идучи з церкви еще перед объдомъ, чи пріехаль или асаул, однак же и тот чи не въдаль, чи не хотъль сказать жадной о прибытін и-на асаула и что міла того дна и. Билинъ вручатися короговъ, не имълъ невности. Когда засъ пріехал до дворца своего под містомъ будучого, там уже навістилься, же в месть посполство учинивши галас, короговь у Билини одобрали и хоткли, тилко же на тот час он не згодился. ему отдати, и любо приходиль до его Семень Вилский, даючи о томъ знати, сподъвночись застат его в дому далеко од мъста будучомъ, бдинкъ уже не засталъ его на мъстну, бо уже тогда отемаль онь до города; котории, постановини коня удворць своемь. пощоль самь ибхотою в место, и яки зближилься тамь, где посполитий парод скупилься, пачали ему многій говорити: где ти перед симъ отгодилъся: мыбъ тебЪ короговъ были отдали и инийи слова о учинено его, а не кого инного посполитий народ пропаносиль и примушали его, жебы пополь до и-на асаула подкового ознаймуючи, ижъ цъте его все посполство избирают за сотинка. Однакъ опъ, не пристаючи до такового поснолитого народа водь, взяль колас и пошоль до и-на асаула того ради. жебы а нимъ повидатися. П-из асауль зась тогда быль передъ поромь отца Томашовского, наученика Носовского, куда и оп косла принюль и за нимъ велідъ члка з 70 туда ж. принали. и-иъ асауль од его. Ястр., не принявин клъба и самого его жъ и з пимъ приновинъъ з погрозками за тумулгь отправиль. Отколь возвративнися бавился з посполитетномъ на месть до самого вечера и позно уже вебвии на коия одехаль до господи своей далеко от мъста найдуючейся. А на утрейний ден знову вижеть зийновника з тими, которіи до збираня опого принципаливанній были, предлагаль, чтобь за нимъ ехали до и-на нолковинка з супилікою в Козелець, и когда ибхто з них слати не подиялся, в тот час по совъту з своими единомислиним винравили з супилікою до Козедця едного козака, а другого посполитого, которихъ тамъ и удержано: а яко нершую супил**іку, когд**я его по вичитано універсалу рейментарского на наказниство

и. Билинъ даннаго, посполство избрали сотпикомъ, самъ опъвельлъ писати, такъ и повторную опъ же спорядивни посилалъ до Козелця, тилко ж не без въдома тих.

Антонъ Истрембский о житін своемъ прежномъ таковую даль связку: родиль ся онь в городь полку Ивжинского Бораць. одколь в двадвяти льтехъ ношол служит в компанію, над которою быль полковникомь нокойний Новьшкий, где служивии дъть 6. потомъ одставии удаль ся до Съти Запорожской и тамъ служиль конно чрез роковь 8; а оттуду пошовини на инзъ. Дону. когда войска Царского Величества взяли городъ Оловъ, сдужилъ тамъ роковъ 3 на нолевой сторожи, беручи илату на чверть рублей по 10: четвертого зась року пришовъ до Палія служити. ири которомъ мало побавивинся, бо его того ж року на Съвъръ ваято, зосталься при компаніи, якая была под коммендою Миханла бывшого полковинка Бълоцерковского и при той компанін найдовалься, ажь до новороту. Пальевого в сывыру, а якь уже и-иъ Антоний Танский зосталь полковникомъ Бълоцерковскимъ, онъ быль при немъ сотинкомъ в Ковщовать. Когда зась по указу Царского Величества з там того боку Днепра обыватель на спою сторону переходили, в тот час и онъ сюда перебралься в Мовонску, потомъ оттоль переселилься в Носувку, где и атаманомъ с поль рока быль, потомъ за якь од атаманства одставлень, до сего часу мешкаль тамь же в Носувць.

(Х. И. Ар. Дъл. М. Кол. Чери. Отд. № 18201)

11.

Иль исторін одной ревилін въ сойннь Повгородской.

Темой нашего второго очерка мы різнили набрать одинъ энизодъ, имівшій місто при провіркі ревизін въ сотні Повгородской въ 1742 году, прекрасно рисующій отношеніе командующаго класся къ этимъ ревизіямъ. Источникомъ при нашемъ разсказі служить памь подличное слідствіе по этому ділу, сохранивнееся въ Харьковскомъ Псторическомъ Архиві (Черниговское

отделеніе № 14422-й): къ сожальню, это следствіе, произведенное спеціально учрежденной ad hoc коммиссіей, не дасть намъ возможности судить, какое решение положила по этому дълу Генеральная Войсковая Канцелярія. Не пужно забывать при этомъ, что это время – конець парствованія Аппы Іоапповим было однимь изъ тяжелыхь для Украпны: тяжелый гисть десполизма и отравленияя атмосфера Бироповщины сказывались и на Готьманщинв: владъльческий классъ съ ужасомъ убъждался, что его хотять окончательно забрать въ руки и лишить политическаго значенія: учрежденіе Коммиссіи Экономін описныхъ на Ел Императорское Величество мастностей лишало его возможпости распоряжаться фондомь свободныхь войсковыхъ земель, а частая перемена «правителей» въ виде генераловъ Кейта. Неилюева и другихъ 1) требовала умбија подлаживаться ко вкусамъ и взілядамь начальства, чтобы не встріатнь въ его лиців себі протившика.

Обстоятельства интересующаго насъ діла были таковы: встраствіе жалобъ на неправильное сочиненіе ревизін «дворового чиста» въ сотив Повгородской въ 1740 году значковимъ товаринцемъ полка Стародубовскаго Иваномъ Манковскимъ, былъ посладь для повърки ревизін по указу Генеральной Войсковой Канцедирів канцеляристь Михаиль Федоровичь, которому дациой пиструкцієй было повельно изслідовать, «такь ли опой Манков» ской сочиниль тую ревизию, какь ему срого притверждено было здѣдать, праведно по самой чистой совъсти по присяжной должности несмотря ин на кого, что би не билъ якого званія, чина і достопиства, ктому никакимъ взяткамь не касятся и усмотривъ, о всякихъ пеправостяхъ представлять». Федоровичь быль опытный и усердный канцеляристь и имъль уже случай зарекомендовать себя съ лучшей стороны какъ своей безпорочной службой «в минувшое военное время по разнымь коммиссіямь, такь и отыскапјемъ въ 1739 году въ Сосинцкой сотив Черинговскаго полка до

Ефименко «Исторія украпискаго парода» Спб. 1996, вын. 2, стр. 309.

400 утаенныхъ дворовъ. Свое повое порученіе Федоровичъ исполинлъ блистательно: и въ Повгородской сотив опъ нашелъ излининуъ утаеннымъ за раздыми владъльцами 1272 двора, въ томъ числъ за «черпецами Новгородскими 365 дворовъ «песмотра ил на какия ихъ--какъ опъ самъ допоситъ-предъщенія и устранетія. Генераль Кейть и присутствующіе вы Генеральной Канцеочета, и отогнито вине вкения награждением чина сотинчого и дачею до 15 дворовъ, «ибо тимъ отисканіемъ моимъ усмотрено в ибтахъ разними владъльцами владъемыхъ козаковь в Малой Россіи новерстанихъ в смужнън до 22000 и болъ да посполитихъ болъс 14000 дворовъ. Перемъна правителя, давиая на мъсто Кейта т-на Леонтьева, сказалась и на судьбъ Федоровича и дала ему понять, что инструкцій и указы -одно, а исполисніе ихъ на практикь-другое: чрезмърное усерде Федоровича, открышее закулисную сторону старшинскаго землевладьнія, возбуждало противъ него не только мъстныхъ владъльцевъ, по й генеральную стариниу, которой эта закулисная сторона обогащенія была одинаково близка и помятия. Чего ова не могла сдълать при Кейтъ, заслужившемъ всеобщую любовь за свою честность, то стало возможиымъ при Леонтьевъ, «Точно за самое прамое от мене показаніс вознегодовавши я которие на мене з споральной старинній представленій своими того получить мене не допустили» - иншеть Федоровичь, жалія о потері и обінцапнаго сотпичьяго чина п 15 дворовь. Сділать это было нетрудно, такъ какъ на Федоровича недовольныхъ владільневъ сотин Повгородской было немало. Нежданныя біздствія обрушнанісь на его голову о которыхъ опъ подробно повъствуеть въ своемъ допошении тайному совътнику Неилюеву, новому правителю, 14 поября 1741 года. Походъ противъ его открыль Повгородскій архимандрить Созонь Вольшень своимъ челобитіемъ въ Генеральную Капцелярію, гдв обвиняль его въ неправильномъ сочинении ревизіи. Кром'є того, архимандрять и другихъ владъльцевъ «жохочиваль» последовать своему примеру вы борьов съ нарушителями общаго спокойствія. Когда Федоровичь приклаль вы Новгородокъ, то архимандрить «невъдомо въ какую надежду чрезъ прислапнаго своего чернеца запретиль

мић бхать въ ихъ владбије с помвалками: буде б поехаль, мене прибить». 31 іюля Федоровичь представиль въ Генеральную Канцелярію допошеніе на держкихъ черпецовь. что они вори, но отъ Генеральной Канцелярів вичего на то не последовало. Мало того, парочно присланнымъ унтеръ-офицеромъ нестастный канподпристь «невідомо почему от того діла з бесіди честной» быль ваять 7 септября въ Глуховъ, гдь и находился до 29 числа, песмотоя на многія «стужателства», не зная, «зачимь сискань быль вы Глуховь, Теперы только догадался Федоровичь, счто на его чинится видимое посягательство, но еще к единому во исправлеин того двля препятствио запрещение мив учинено указомъ 25 јоди к спомоществованию отъ сотенной Новгородскои старинии пичего не требовить, без чего дъля государеви исправляеми когда не бивають». Видя, что надъ головой его ступаются тучи. но все еще основываясь на данной ему инструкцін, представиль поношеніе на сотилка Повгородскаго Суденкова «о разних» чипячихся от его противностяхь». Преступленія сотинка были обычными "гренками" власти въ Гетманицивь. Это были: употребденіе козаковь въ работамъ, собираціе денегь съ мъщанъ. Новгородскихъ и рядовыхъ козаковъ въ свою пользу, завлядівніе козачыния добрами и 20 м/кщанскими дворами подълидомъ кубли и удрывательство ихъ отъ общенародныхъ тягостей и наконенъ. самое важное утайка «немалимь числомъ дворовь». Но «по тымъ представлениямъ монмъ якъ чернецамъ, такъ и сотнику немалалучинилась поблажка и свобода»---иншеть Федоровичь, которому на собственномъ опыть приньюсь убъдаться: «обаче всь виноватие зостають свободинми, точню з. что за инми сискаль пеправду, еденъ бъдствіе и гоненіе претерневаю». Перемьна судьбы настолько поразила Федоровича и убъдила его въ пристрастів и лицепріятін суда въ Гетманицинь, что онървиндся даже написать въ своемъ допошении: «хочан впередъ могутъ и следствія бить о прописаннихъ продерзостяхъ, по весма я пенадежденъ, чтоб праведно произведено могло быть, потому что когда я по указу и інструкціи двиствіе въ сотив Повгородской ималь, и что повелено било, тое подлинно зділаль по присяжной рабской своей

должирсти и ин в кого инчего не взяль, к томужъ и людей при ми в бившихъ, занимая в людей денги и избувая свое имущество на своемъ содержалъ кошть, а за то надъялся несумьню получить награжденіе, обаче вядсто того награжденія з особливого посягательства за мою върпость многие неудобоносніе претериъль и претериваю бъдския». Въдстви эти были слъдующих иступивъ съ сотпикомъ. Новгородскимъ «в доказательство» по ділу объ обвиненія его въ обидахъ, Федоровичь требоваль отъ Генеральной Канцелярін своей ревизін, гді была приложена відомость о «завладіяннях козачых» (обрахі», по получиль въ этомъ законпомь требованій отказь и даже быль ваять на «говтвахть» и тамъ содержался подь карауломь болье двухь сутокы кромь того, полковникъ Тютчевъ, принуждая его вступить въ дъло съ чериецомъ повгородскимъ Гергелемъ, съ которымъ ему вступать въ дісто не слідовало потому, что Гергель человіскомойнця, велість, не храни чести канцеляристовь войсковыхь, «взять в турму, которой случай со всей моей братів единому ми в послідоваль биль, а же за собою и вини жадной не узналь, к гому же отець мон крово тое заслужиль, дабы наслъдники его турмою не били штрафовани, едь простие мужики содержатся», Федоровичь, чтобы изовжать поремнаго заключенія, принуждень быль «нойти судь в окончить топрост», 30-го же октября безь всякой причины в «без надлежащого опредъленія, чого пигде не бываеть, подъ карауль велено мене взять»—читаемъ мы вы томы же допошенін -«гдь и понинь безьисичетно сотержусь напрасно» отчего и другіе свидьтели, показація воторых в очень важны для выясненія діла, смогуть тантись и привли не покажуть». Враги Федоровича, порутинсь Похвистневь и войсковый товарищь Демьяновичь, которымъ было поручено аппробовать ревизію, «дабы онъ и впредь себе охранили чимъ не имъдъ», взали у него документы по аппробаціи ревизін какъ будто для «единого вичитаня и разсмотреиія, не возвратили обратно, несмотря на многія требованія, причемъ Нохвистиевъ уговаривалъ его помириться «невъдомо с какова уминиленія» съ Повгородскимъ архимандритомъ.

О пропаж в документовъ Федоровичъ допосилъ въ Генеральную Канцелярію и просиль ее сділать распоряженіе о возвращенін ему Похвистневымъ документовъ, которые ему «ко оправданію весма потребин», по то допошеніе было оставлено бежь послъдствій. Въ концъ допошенія Федоровичь, формулируя своижелація, просиль Неплюсва свои діла съ черпеціми, в особенно съ сотинкомъ объ анпробація дворового числа ревизін, «мимо присудствующихъ Епералной Войсковой Канцелиріп членовъ разсмотривь своею високою персоною», освободить его изъ заключепія, приказать Похвистиеву возвратить докученты сотинка Новгородскаго, виредь до окончанія слідствія отрішить оть команды и опубликовать въ сотит, чтобы инкто изъ подчиненныхъ не опасался давать по этому ділу своихь показацій. О производстві следствія по делу съ повгородскими чернецами въ нашемъ источникъ свъдъній не имфется: но двау же съ сотникомъ мы им вемъ данныя. 21 декабря 1741 года былъ произведенъ допросъ сотинку Степану Суденкову 1) объ утаенін имъ дворовъ при ревизін на 1740 годъ. Сотникъ показаль, что во время сочиненія ревизів Манковскимь онь никакихь дворовь вь своемь владый не утавлъ, такъ какъ не представляль ему и въдомости о своихъ дворахъ, находясь въ то время при Переволочной съ командою козаковь Стародубовскаго подна «в розездъ форностовъ Дисировскихъ». Следствіе типулось вы высшей степени медленно; линь въ 1741 году 28 марта Федоровичъ далъ свое показаніе противъ этого допроса, въ которомъ доказывалъ, что сотпикъ наирасно тантся въ утайкъ дворовъ, которая тъмъ не менъе за нимъ явиласъ, а именно: въ городъ Новгородку 11, да въ селахъ Мефедовкъ и Знобъ по одному, да при аппробаціи Федоровича опъ утанлъ 5 дворовь, которыхъ не показаль и вь відомости: что онъ дійствительно утанлъ 5 дворовъ, инсьменно ноказали Федоровичу

¹⁾ Сивдвий объ этомъ сотпикъ можно найти у Лазаренскаго Опис. Стар. Малор. томъ I, стр. 207 - 208, глв онъ названъ Суденко: очевидно, сотникъ самъ прибавиль късвоей фамиліи великороссійское окончаніе «въ».

азаманъ и войтъ села Кренидовки; затъмъ Федоровичь показалъ еще, что ревизію, сочиненную Манконскимъ и уже скрышенную подписами, сотникъ «невъдомо съ какова умислу» почернилъ, в именио при сель Кренидовкъ, идъ имъется владъніе сотинка и вы другимъ мъстамъ: ревизію эту Федоровичь получиль не пак Полковой Стародубовской Капцеляріи, по изъ сотенного Новгородскаго правленія. Того же 28 марта повіренный сотинка сотенный писарь Кисловскій вь оправданіе своего пачальника показалъ, что опъ дворовъ во время ревизін Манковского не утаеваль, такъ какъ няхолька въ Переволочной, при анпробація же Федоровича из данной ему въдомости 5 ти дворовъ потому не показаль, что коние в его владьній еще тогда не били, по носля того к нему приняли, в чомъ де и самъ онъ совершенно въдать не можеть». Ревизія, сочиненная Манковскимь, была обратно прислана Стародубовской полковой. Канцеляріей вы сотенное Новгородское правление для исправления «на межащимъ порядкомъ» и переписки на бъло; въ означенной ревизіи при сель-Кренидовкъ ними слова затерти значковимъ доварищемъ Юркевичемъ въ присутствій сотника по той причинь, что дюди вдадънія Юркевича были показаны за сотникомъ и наобороть. На другія обвиненія, предъявленныя Федоровичемь, сотпись, какъ видно, не счель имживить отвычать. Для провырки показацій сотинка комиссія вызывала Юркевича, но по свідініямь Новгородскаго правленія оказалось, что онъ послань Стародубовской Канцеларіей, въ Нъжинскій полкъ съ почтовыми денгами. Основательны ли обвиненія сотника въ утайкъ дворовъ, мы не можемъ сказать съ полной увъренностью; его отсутствіе во врема ревизін Манковскаго подтверждается приложеннымь къбділу указомъ Стародубовской Канцелярии: что же касается объясненій его по поводу утайки дворовъ при анпробаціи Федоровича, то недьзя не признать им вайвными и малозаслуживающими довърія. Купчинскій вы своемы навістномы допось на Безбородка рисуеты Суденкова человькомъ соминтельной честности: по его словамъ, онь получиль въ 1739 году урядъ Новгородскаго сотинчества безъ всякихъ выборовъ, потому линь что «стараючись на сотин-

чество Повгородское, тратиль 1400 руб., да хутро соболье въ колко сотъ рублей, да особливо жена его дала Везбородку 1 куфы горкаки» 1). Конечно, внолик полагаться на это свидктельство не приходится, по нельзя также и совершение оставлять его безъ вниманія, тімъ болье, что въ этомъ факть півть півчего не въроятнаго. Конечный результать нашего дъда намъ неизвъстенъ, достовърно можно линь сказать, что сотипкъ Суденковъ вышель сухимъ изъ воды: урядъ сотничій онъ запималь до 1752 года. Да и не мудрено, если принять во винманіе то лиценріятіс, которое явно сказалось въ отношеній власти къ Федоровнчу: владвльческій классь, не безь основанія, видкль въ немь противлика, дерзиувшаго по простоть душевной въ наивной увъревпости въ значения бумажныхъ инструкцій посягнуть на его класовое господство, и тоть, конечно, должень быль уступить вы перавной борьбі...

Hpu.ioscenie.

и. 8 допошенія Федоровича.

- Да за силу опои же пиструкции представиль я на сотника Повгородского Стефана Суденкова о разнихъ чинячихся отъ его сотника противностяхъ указомъ монаршимъ, а именно: 1) о исдаче мине по многимъ требованіямъ монмъ сотив. Новгородской дворового числа ревизіи сочиненной Манковскимъ; 2) о употребленін козаковъ в работв как би своихъ поданнихъ: 3) о завлядъни пожень козачихъ въ сель Горкахъ безъ указу и безъ кун. въ 4) при сель Кренидовив о владьий козачими жъ добрами и другихъ містахъ козаками: 5) о учрежденін онимъ сотипкомъ на свою партикулярную собирать с мищань Новгородскихъ, з отамановь курьниихъ, радовихъ козаковъ и протчихъ денги; 6) о собранін є присэжаючихъ людей на торгь з разнийъ посудомъ и протчимъ в дворъ свой торгового в противность запретителнимъ

¹⁾ ibid.---207.

того делать указамъ: 7) о держанін онимъ сотникомь в дебе чужиль дошадей воровски: 8) что приводомь его воиту Очина прознаніемъ Лисица з многихъ дворовъ позгощава другие двори людей, а тъ двори, не коихъ повигоналъ людей. подклаль пустими и печи побиль: 9) о завладыни мещань Новгородскихъ под видомъ куплъ до 20 дворовъ человъкъ и о укривательстві, их от общенародиную тагостей и недопущеній к присяги на върность, о чомъ от мене инжайшого по Министърскои Капцеларіи октября 28 дня вашому високо-превосходителству подано допошеніе; 10) о утайки немалимъ числомъ опимъ сотинкомъ дворовъ, какъ ревизия моя о томъ явствуетъ, и о протчемъ въ разнихъ числехъ доношеніями моими в Епераличю войсковую Канцелярію представленномъ, точно по тъмъ представленіямъ монть якъ черпецамъ, такъ и сотинку немалая учинилась поблажка и свобода к вищему помъщателству моей прамости в сочиненной анпробаціи ревизіи и о протчомъ.

;Х. И. А. Чери, отд. № 14422).

III.

Сушность полковиться власта.

Проф. Д. И. Багальй вы своей рецензій на І томы «Описанія Старой Малороссій» А. М. Лазаревскаго замічаєть пробіль вы этомы труді, заключающійся, вы томы тго авторы высюмы труді старался влобразить отношеніе власти кы населенію, славнымы образомы, ся злоунопребленія, притысненія, по не выятался охарактеризовать компетенцію полковыхы в сотепныхы властей, представить пормальний объемы ихы власти і). Вполий соглавнаясь съ мизніємы почтеннаго рецензента и признавая важнюсть выясненія затропутого вопроса, мы считаємы пужнымы замітить, что полному выясненію его препятствуєть отсутствіе узаконеній, опреділяющихь сущность власти—старишны и свойства

 ⁴⁾ Багалій «Повый историкъ Старой Малороссій» Сиб. 1891
 4) 115.

самих в источниковъ, оставляющих вы тыпа му сторону. Не нужно при отомъ забывать, что должности полкования, сотнуже оболного и т. и, были созданы укловіями при возниой жизик. Таку бакь народь нь то время—мноху революція— гілістиненьно составляль во оруженное зойскої когла же жизик пайскай вы чирное теченіе, оти полжности стали служник кака пілля. Трам давскаго, такъ и военнаго управленія. Для умененія отоло вопродумы приводимь забых документь рисующів, каки смотріля за Украннів на супплость полкованській власти. Происхождення у документа таково: З інова 1764 года Принскій Теммую среди жиль Походной Генеральной Малороссійской Картеларія—томустинь пеметленно выдомость краткую стобрюженнями мизеція в Пунераторія для сонія Ел Пунераторія величеству

- 1. Полкованки малороссійскіе ван в власти и за ст. далебо простирающующ по правамы малороссійскими ві полім у малороссійскими имбеть, и капаліна пихы посму должу та лежит
- 2. Сверхъ правъ након оти долга по званія созему ус отправленій команды въ военнях» в земельть дляха ихімов, д накаме указамъ или тегманскима укиз фоламат «Их со отеложеніе 6 імня Генеральная Кангельрії отвучалу
- 1. Хота въ праваль малоросійски д вы книгі, стутуть з gorongany madopo elficace madayercree cymros tere resident описания должности подвовиняей, или же то правы по опоже. бодыне о расперажени судимый дёлу по малеровового и и вовники удрживени еще до подзавству доло Восос, блуус державу, папа протрене от во пустово Ветучку В града. Хие од ни нато и полима техманова, ва веферма имей, верей в на чины полновничие трантамент, а между предлимательность стотооди полиовники и други на кудима клучеталения мигла ий ва войску, по городамя, и по селам , предвиз страит се свиgames (rapigablish) by between a country if the pair is each used DOURDBERRY BY CROWN DOURY CALL & 10 Thank BY REGULARY. земских и пратових облаго со оставо с THE STATE OF THE STATE OF grada a raga kosakamu u suncenulara al antanau, ata itu ten-TRIBLE NOW TO A COURSE OF THE SHEET OF THE SHOULD WINDSHIP OF THE

гій распорадокь съ поведіння гетманскаго ділають, по своему разсмотренію до гетмана Скоронадскаго иміли власть, сами подковых стариннъ и сотинковъ производили, по отъ того времени имъ восинщено указомъ Государа Императора Петра Великаго и отданно тое на разсмотреніе гетманское, по опого указа при Походной Капцеляріи не имістся.

2. Своруъ опой должности по статимъ же гетманскимъ и обичануъ малороссійскимъ случай какого важного и обществу касаючогося дъля опи же полковинки собираются къ гетману и призиваются жъ старинною на совътъ, а въ 1763 году за силу Височайнаго Ел Императорскаго Величества имянного указа, которымъ вельно учредить въ Малой Россіи подкоморыхъ и поступать по правамъ зъ совъту опыхъ же полковинковъ и за силу малороссійскихъ правъ упеверсаломъ Его Сіятельства графа цыпканного гетмана поября 19 состоявшимся оставлени опи польковинки зъ суднею полковымъ и писаремъ судовымъ и кривавихъ только градскихъ судахъ, то-есть криминальныхъ и кривавихъ дъль, яко военно-начальники, имъюще въ себя команди къ таковымъ дъльмъ небезнотребніе, а для земскихъ дъль опредълены особые судъи, нодсудки и писаръ ...

(Х. И. А. Чери, отд. № 10510).

Викторъ Барвинскій.

Історія україхської драми. '

V (Kincus).

«По Феофані Проконовичу раніша священно-містеріальна вдача київської драми продовжувала ще своє істиування: але нобік з нею все більше в більше висовується національний руський елемент, що внявляється або в історичному та нобутовому змісті, або в пристосуванні до простолюдного духу й тону: перше виказується в самих драматичних творах, друге— в інтерлюдіях чи в інтермедіях до ших. Звичайною формою драми все більше та більше стає трагедокомедія, що хоч і одержала свій початок у класічному світі, але ввійшла у Київі в моду через наслідування Феофану Проконовичу» 2).

Такими рисами характеризує д. Петров ніби повий період нашої драми, що почався по ф. Проконовичу: із цією його вказівкою не згодитись не можно. Але зовсім інакие стоїть сарава, коли ми згадаємо, що ца характеристика відноситься власно до третього періода нашої драми, з акого, звичайно, виділяється творчість ф. Проконовича, ако належна, по думці Петрова, до другого періода. Як цей пункт про класіфікацію драм Проконовича, так і загальний поділ нашої драми на періоди, стоїть у д. Петрова, єдиного доси історика драми 18 в., на дуже хисткому ґрунті. Цей вчений двічі спробував дати такий поділ нашій драмі до 19-го віку: вперше, в вищецітованій нами праці 1866 р. (Труды к. д. ак.), де стара наша драма ділилаєь на три періоди, і в друге—1879 р. (там же),—де її розбивалось на пять періодів.

Обидві ці спроби, в більшій частині, не можно визнати цілком влучними. В першій праці автор брав за крітерій поділадвох раніших періодів польськість і антіпольськість паших драм,—

¹⁾ Anb. N 10.

Очерки—стор. 50. нояни-декабиь. 1907.

пеб то ознаку зовсім внішню і крім того невірну: антіпольськість швидче можно бачити в нершому, а не другому неріоді, бо як раз нашу шкільну драму в цей період створено бажанням мати свою рідну драму для прославлення своєї ж віри прихильниками останньої. Далі, нема й логічности в такому ноділі, бо для першого періоду д. Петров бере польськість в розумінні впішне-формальному, в смислі «наслідування драматичним зразкам сзуїтів, переважно польських», а для другого — в смислі внутрішньому, власне — «оживлення київської драми антіпольськими пориваннями» і). Третій і останній, після д. Петровалиеріод «унадка київської драми і поривання її вдаватися до загально-руських переказів і інтересів», по крітерію пічня не звязаний з двома першими: і в істоті підляга ширшому обговоренцю.

В другій спробі характеристика першого періода огулом лишається старою. Далі йде зміна, «До другого періоду відносяться власне драматичні твори самого Феофана Проконовича. Зміст свій вони одержують з рідної руської історії, а в формі наслідують класічним зразкам. Сюди відносяться трагедокомедія Володимир. 1705 р., і два діологи чи розмови Ф. Проконовича. Третій період південно-руської драми XVIII в., з 1708 р., с період мішанини класічних форм і рідного змісту, які ми бачимо у Феофана Проконовича, з духом і вдачею раціших священних містерій і драм» 2). Четвертий і пятий період суть поділом рацінюю третього періоду на дві частиних про них балакатимем згодом, в тепер спинимось на другому й третьому.

Чому д. Петров одділив тепер драми Проконовіча від чинних драм до 10-х років 18-го віку, коли раніше вони були разом і наповиали в д. Петрова другий період? Цілком пеарозуміло, подібний поділ не має в себе піякої логічної підстави.

Риси драм другого й третього періода, після д. Петрова, ті-ж самі, і виділяти з пих твори Проконовича нема піякої рапі. Подібного вагання не було б у д. Петрова пі в якому разі, коли б він завжди мав перед собою зміст і мету паших драма-

²⁾ Очерки изъ истор, укр. лит. стор. 267.

¹⁾ Труды кіев. дух. ак. 1866, 11, стор. 357.

тичних творів, що мусять бути крітерієм поділу нашої драми, і коли б не забув про евольтивний хід всякої творчости, що навіть при позичанні в других літератур відбувається з точною повільностю. Взявши до уваги подібний крітерій, який ми формулювали б у вигляді повільної згуби нашою драмою первітньої містеріальности на користь свіцького змісту, а через те і в вигляді перехода до слугування не тільки релігійним інтересам, — ми б у поділі драми не силутались. Ми знали б, що чисто релігійні драми мусять бути не тільки в першому періоді і що поступовість нашої драми складається тільки з все більного переймання свіцькими інтересами. Це-ж останиє могло б статись цілком лише тоді, коли б драма перестала виходити з джерела, аке по природі мусило бути релігійним, а не свіцьким, — власне з київської духовної академії.

Знаюти передовсім не все, ми шик не можемо одмежувати творів Проконовича, по яких мінма йдуть твори резігійні, від творів перелігійних однакового з першими папраму: свінькі драми, починаючи з Проконовича, складають одну логічну і хронологічну группу, до якої палежуть і песвіцькі, що вказують на пеноривність другого періоду драми з першим, Впосючи це перше спростования у повішній поділ д Петрова, ми переходимо до дального викладу матерыла другого періода.

Коли ми оберпемось до цього матеріалу, то завважимо змогу довести не тільки мішанних релігійного елементу з свіцьким, яко характерність другого періода, але й де-що инше: твори цього останнього мають і двоїсту літературну форму. З одного боку, як ми це бачимо на прикладі ньоси про Іосифа, фігурує вже в нал запровиджена Проконовичем трагедокомедія; з другого—тягнуться ті безформенні твори, що своєю прімітівностю цілком нагадують 17-е століття. Почиемо з других, що мають характер ньос різдвяних і насхальних.

Таке насамиеред «Дъйствіе на Рождество Христово, взявляющое преступленіе дунні человъческой ради гръха смертію обладанной свіже ради избавленія Богь посла Сына своего сли-

породнаго» 1). Вона складається з 10 яв; перед кожною коротенький зміст. В яві 1-й «гріхъ родившися оть натуры человівческой блажить себе и убиваєть раждающую, яко ехідино порожденіе матерь свою». Цей гріх згадує, що через Адама та Свувін тепер увійшов у всіх людей і в захваті покликус.

Азъ силенъ волю мою имит простирати.

Азъ могу людемъ разнетво и измѣну дати.

Азъ человъка свята, честна и блажениа

Вскоръ могу сотворить дарокь встхъ лишенна.

Смотрите, какову власть и силу имью!

Виждите, что и самими душами владью! 2)

В другій яві «душу благодатную обстоять мертвецы». Вони обидва, з двома «Півніями», жалкують, що душа втратила спою ранішу красоту і нині пробува в темряві:

В яві 3-й «списходить милосердіе Божіе, жалья о погибели душь человіческихъ» і заходить у розмову з душею. Ця росповіда, що й спокусив діявол, і просить запомоги у милості:

Просвъти мракомъ гръха всюду очерненну, Сотвори во свътъ первый душу облеченну ³).

Милосердіє обіця послати їй з неба «Превічнаго Сына» і ввести її «в покой прежин пожеланны».

В яві 1-й «желаніе праотець съдящихь во адъ воність ко-Богу»:

> Разрыни сръховныхъ узъ, разрыни илъницы ⁴), Изведи писъ отъ адской мрачной сей темницы.

Приходить Надежда і заснокоює їх обіцанкою кінця мук, через Сина Божого: який має для цього бути посланий.

В яві 5-й «пророки Валамъ и Ісаія возв'ящають міру о принествін Христовомъ», а як він прийде, то

- ¹) В. И. Ръзановъ-- Памятники русской драматической питератури. 11. 1907.
 - 2) ibid crop. 2..
 - 3) ibid crop. 1.
 - 4) ibid-crop. 5.

Тогда будуть отверсты очеса сління, Тогда слухомъ услышать ушеса глухія, Тогда скочать хромыя, яко же елени, Тогда будеть сугинныхъ языкъ взясиенны 1).

В яві 6-й «Волеви за звіздою пиствують и испытають о рожденномъ Царів от Ірода. Іродь же слышавы удивляется о таковой вістів, велить призвати кинжинковь и испытуеть о Христі ідів раждается. Воспріявин же вість оть книжинковь, яко Христось во Вполеемів раждается, повеліваеть волхвамь его искати, и егда обрящуть, молить, дабы ему возвістили: волюви, же, получивині таковую вість, в нуть свой шествують».

В яві 7-й три волхва «отдають дары Христу во Виолеем'ь лежащему, ид'ь же Марія и Тосифъ присудствують, и ангели «слава в вышиму» Боку» восибвають. Отдавни же поклопъ и дары—смирну, ліванъ и злато—шествують во своясіи, и не возвращаются ко Гроду».

В яві 8-й «Іродъ бывши от волхвовь поруганъ, сътующе о таковой въстъ и нелоумъвающе, что съ ними творити имать, совътуеть о поворожденномъ со Злобою, Завистів, Конарством и Убійствомъ». Всі вони обіщноть йому знайти Христа, а убійство просто радить йому.

Во всей Юден младенцы набити 2).

Ірод згожується і оддає відновідний наказ. В яві 9-й «плачеть дщеръ Сіонская о избісніп чадъ своихъ»; й розважа—Пъніс і врешті Янгол, який поясия, що діти й

Ико былы орды въ небо воздетым, Идъже селеніе свое положили; Божественную славу ясно созерцають, Безсмертныя сладости себе насыщають э

В яві 10-й «Власть Божія» говорить про свою надзвичайну силу, про перемогу пад гемопом, тому

¹⁾ ibid--crop. 6.

²⁾ ibid - crop. 11.

³⁾ ibid -- crop. 14.

Веселый праздинкъ ныпѣ составляю. В немъ же твари пграти всей повелѣваю 1).

Смиреннолюбіе и Незлобіе съ Піліемъ кажуть Богові «лікувати», а Благочестіє звертається ще до нього з проханням:

Даждь мив скинстръ всесилныя твося державы
П помощь от велъльниой пизносли мив славы.
Ею же вооружения эжену суностаты

II люди твоя мудрѣ могу управляти 2).

Бог передає благочестію свою «власть і сплу», те Йому дякує, а Изпіс вихиаля Бога, лас Ірода і розважа «дщерь Сіонську».

Не нечалуй сердемъ, прискорбива мати. Престани отсель толь скорбио рыдати: Чада твои аще от меча падоша, По не умроща!³)

На цьому й кінчасться цьоса. Ким і коли й написано: Проперше пема ціяких даних: про друге можно робити ймовірний здогад. Вона масться в збірнику 18 віка і по своїн будові, вельми прімітівній, відпоситься коли не до кінця 17 віка, топайнізніще до перших років 18-го.

Про те окремі уступи твору впявляють у авторі його дійсний хист постичний. В викладі пьеси видко образність, часом свлу почуття. Особливо це бачимо в яві 3-й. 9-й, 10-й.

По літературній своїй формі ньєса підходить до творів містеріального типу, але з рисами новини: вона власне с мораліте. Мова и вельми типична для кінци 17-го і взагалі 18-го віка. Відновідно классовим, а через те й літературним вимогам того

¹⁾ ibid. crop. 14.

²⁾ ibid - crop. 16.

³⁾ ibid crop. 17.

часу, вона с строго перковно-славянської форми, відновідної високій святості предмета.

Але через ту сувору форму церковности прогляда і національна фарба, яка надає ньесі вигляд славяно-український і дозволя в ній бачити один з кроків розвою нашої драми. Правда, в ній ми сливе не знайдемо типично-українських слів,—що вказує на теоретичний рігорізм автора і ранність ньеси: але український її колоріт безумовний. Це доводить ряд прикладів. Такі рими, як «предълы» і «пріуныли» (ст. 13). «в мірѣ» і «единой въры» (ст. 14). «ликуй на въки» і «превелики» (ст. 15). «со лики» і «на въки» (ст. 15), «супостаты» і «управляти» (ст. 16) вказують: в цій ньесі «Б» вимовлялось як «І», а «П» як «Ы». Коли так прочитати чьесу, то українська її мовна форма виявиться зразу, хоча, повторюємо, не в пародній, а церковній барві.

до прімітівних і одгочасних з допіру розглеженою пьесою треба залічити і другу, видану д. Резаповим «різдвяну драму». В ній масться І дії, і це піби паближує її до писаних по вказівкам Проконовича, але короткість цих дій, прімітівність викляду і присутність продога вказують на її незадежність од такого виливу, коли навіть не на попередність в хропології. Зміст твору мусить це довести навіч. В пролозі коротко оповідається зерно пысси: чоловік «велкихъ благъ и красотъ исполненъ, в рап сладоста посаждень и ко приному блаженству устроень быль», але «Богу соравнитися хотяще, неизглагоданных опыхъ благь отпаде»: «но чтожъ творить премилосердый Богь?» «Праведенъ сый» — рід людський «в первое наки привести достоинство умыслиль»: Син Божій, «на землю синде, во Атробу Присподъвыя вселися». «Обаче мы в намять толиких его щедроть тайны промыслъ сей. краткими двиствіями изъявити... умыстихомъ» 1). От ці «краткія дыйствія». В першому, яві в 1-й, впходить «буйство», яким « «Премудрость Божія». Вона вихваля себе вище всього:

> Вся блага мира сего превышаю, Крвика бо, постояния во векъ пребываю.

¹⁾ Рѣзановъ---стор. 18 - 19.

Вона ввижає неможливим, щоб хтось перелічив II чесноти і нереваги:

Аще же кто діла моя хощеть исчислити.

Первіе изволь звіздамъ число положити.
Песочины такожде, яже лежать въ морів,
До единой изчислить подпися воскорів.

1 така лічба навіть з її боку здасться зайвою:
По что много словами глаголю напрасно,
Егда діломъ показать могу сіє ясно? 1).

В яві 2-й виходить «Ветхій въкъ» і теж почина вихваляти свою вляду. Його основна риса с політеїзм. От через що він каже:

Радуюсь же премного и серцемъ пграю, Яко многобожіемъ зіло процивтаю

Не такъ въ градъхъ, какъ въ върахъ разныхъ обизую, В едномъ бо градъ вер нят или болить знаілую 2).

Приходить Вавілон і прийма участь у лікуванню «Ветхого віку», говорючи між пишим:

Славу во свъть имъсии дивну, Ивляенъ бо дълъ чюдныхъ силу изобилну, От них же тебъ слава, нам ползы доволны;

Растуть ты чести, мы же всих благь есмы полны 3).

По Вавілоні надходить, Єгинет і заянля «Ветхому віку»:

Радуются в тебѣ концы всего мира, Веселятся же с ними и вся наша въра:

Боги вездь в пъніяхъ и ибсибхъ гобаують, Веселятся, играють, скачють, ликовствують.

Рѣзановъ. - стор. 20.

²⁾ ibid crop. 21.

³⁾ ibid -crop. 21-2.

Въ подъхъ илача пъсть, ниже воиля, ни **болъзни**. По живуть во хвалебной и блаженной жизни ¹).

За це все, - присуджуе Сгіпет. --

Тебѣ похвалы всегда должин воздавати, Тебѣ благодарствіе должин возсилати,

В яві 3-й «семь мудрецовь исходять и поють» «красно съда человѣка», цеб то—«Ветхий вік».

Людемъ во миръ вынине их мъры дара раздающа. Себе же от вих потреб изких отнюдъ не вземлюща²).

Дія 2. Ява перша і єдина. Виходить Благовістіе і упрежда «Ветхий вік» не лікувати, а почати «тужити»;

Бог на та простираеть кроткую десницу Славу твою и мысли в конець истребити И полную гордости державу сломити...

Далі Благовьстіе пророкує «Ветхому віку»

Храмы твоя с каници вскор'в разорятся. Жертвенники погибнуть, одтари стребятся

Все ветхое с тобою в мирь пичтожится. Благодать бо Божія нова в немъ явится.

Дія 3. Ява перша. Жрец 1-й, обертаючись до Аполлона, просить оборонити присудженого до кари на горло.

Бъдна человъка.

Его же без разсмотру за ту вещь едину. Что убиль худородна якогось людину. Безбожнын—ах, увы!—на смерть осудина, Чим тебь надлежащой славы уменинина, Онъ бо ти жертвы и смирну хотяще воздати і т. д. 3).

Рѣзавовъ. – стор. 22.

²⁾ ibid.—c1op. 23.

³⁾ ibid—crop. 25.

Умоленъ Аполлонъ въщаетъ:

Тайно убо во храм мой его воведите, Жива от напрасныя бізлы сохраните 1).

Жреп 2-й-просить в Аполлона иншого:

Умножи в миръ не миръ, но мятежъ и брани. Да множайшая сими корысти собраны...

Аполлон эгожусться і на це.

Воздвисну в челожъцехъ такія ческатки, Востанеть сынь на отца и дщери на матки

Ява 2. Виходить Ехо 1 г.не, вназуе на свою істоту і на свій хист—все чуте передавати. Ехо занили, що

В полуйощи гласъ ангелски слышася: «Слава въ выпшихъ Богу» близъ града Вполеема До пастырей²).

Це означа народження Сина Божого і те, що Сынъ Божій диесь живот диеть всему миру...

Останні слова відпосяться до того, хто втік під захист статуї Аподлона:

> Сей человыть убійня искони да знасть, Что Богь его з ідола нынь изгонясть...

Слышаете, что провъщаль жрецамь своимь ложно? Пужно для жертвы забойствь быти непреложно!

Тут же жрец 1-й, обертаючись до Аполлона, завважа, що по вбивстві, для офіри йому, згаданої людини

жертва

Упразнися от того человեка мертва, Его же чести твоен истипы ревнитель Закля на приноси в твою святую обитель.

¹). Рѣзановъ.—стор. 26.

²) ibid. crop. 27.

В призрі жрець покликує:

Тъмъ безчинствомъ не есть ли честь ти умаления? Избави насъ, боже нашъ, от подскои ловитвы 1).

Про теж просить і другий жрець: Аноллон унарто мовчить і врешті каже:

Мене отрокъ еврейски, Богъ небомъ владущій, Изгоняеть отсюду в нецелийн пущи. Внажте убо, что отдиесь в мирѣ умирфю, В сердцах чтителей монх себе погребаю 2).

Жерцы падшаго бога изпосять вже на погребение с'иличемъ:

Голосим, изпосим тя, боже, ко гробу: Сибдаенть, терзаенть диесь нанну утробу!

Дія 4. Ява 1. «Ангел» обертається до Еха: оголошує, що Бог

Прогна тму вытхой съин

Смиряеть буйство Вѣка ветха возпесения...

Ангел заявля, що він

Едниъ от восићених ићень «Слава в вешних Богу»

I що Ехо мусить розсказувати про подію, яка викликала ту пісню, всім:

Благовътствуй убо днесь глаголъ пожеланный, Да прійдуть славить Христа чтыре земли страны, Азъ же с прилъжаніемъ потщуся воскоръ Пославинаго мя славить тогожъ Христа в горъ.

В яві 2-й Ехо хвалить Ангела, каже, що цей явився в свътъ гостем своим славен ³).

і з свого боку готовий іти «себе разсілявь по земли, но морк», виконувати наказ лигола.

Рѣзановъ. стор. 28.

²) ibid—стор. 29.

ibid—стор. 30.

В яві 3-й являються 1 частини світа, дають собі характеристику і прославляють Спиа Божого.

В яві 4-й «Давидь пріємь гусли в цевницу перасть посредь діяв в тимнан»... і «красно принівають хвалу Богу-Сипу.

На пьому и кінчасться пьеса, що, як видко, мас висляд моваліте. Чи має вона також вигляд справжнього драматичного твору? Натяк на дво тут, звісно, с: це власне в події з жерцями. що тратять віру в свого Аноллона, і в заміні влади Ветхого віку владою Бога. Сам автор відпоситься свідомо до свого завдания, яко драматичної вистави: він підкреслюс, «и простып народ не ложно твердити объче, что всякая вещь красится слышанісять»: але разом з тим він визнас, що представлені ним «дъйствія»—«за краткость ума в словь и не красна, но вещію красящаяся» 1)... Ця заява автора подегніче змогу крітіки його твору, який, звичайно, треба назвати прімитивним. Але не вважаючи на це, окремі уступи пьеси вказують на деякий постичний уист автора. Так, характеристики дісвих осіб відзначаються образностю, яка так трудна для творів адлегоричних. Крім того, вельяв оживляеть рыссу спізод з жерцями, що змальовані цілком реально і наближують її до життя дійсного. В вьому смислі вона нагадуе «Владимира». Проконовича і різдвяний твір. Дим. Ростовського і продовжує іх традіцію. Що до її паціональної вдачі, то вона безперечно українська і при цьому в далеко більшій мірі, чим ньеса попередня. В нін масться цілий ряд слів і форм чисто українських: такі слова: «куповати» (стор. 19); «пабъгнути може» (ст. 20), «знаідую» (ст. 21), «боги... гобзують» (ст. 22), «бель всякаго прилога» (ст. 23), «въ людской пригодъ» (ст. 27), «жертвы забойствь» (ст. 27), «нецелныя пущи» (ст. 29). «голосим» (ст. 29), «грады мив подлегные» (ст. 31), «о сладкая мова»! (ст. 31). «на земной кранив» (ст. 32).

Украінський колоріт виявляється не тільки в наведених словах; вся церковно-славянська мова твору мас украінську барву-

Рѣзановъ, стор. 19.

Численні докази цього в римах, де *в*, очевидячки, вимовляється як «і»; такі: «миру»—«въру» (ст. 20); «быти»— «имѣти» (ст. 24), «кадила» — «изт.гъла» (ст. 26); «объты» — «явити» (ст. 29); «тъло»—«обогатило» (ст. 30) і т. д...

Але при цьому встому «Різдвяна пысса» цілком видержує традіційну теорію початку 18-го і кінця 17-го віку: нона новажні сюжети зодяга і в форму поважної церковної мови, не порушеної жадинии «вульгаризмами».

Такогож тіпу і третя пововидана д. Резановим «насхальна драма». Вона коротка: складається всього з 6 яв і пролога, де завважається, що автор свою ньесу «нь роспенивгося пась ради и воскресивго и спасеніе содъявнаго посредь земли сляву в честь дійствіємъ умислихом вкратції явити» 1).

В яві 1-й виходить «Мудрость мира сего» і хвалиться своєю могутою: буйство заперечує, говорючи:

> Богом, парствующим горф. Набрахся в проповедь новой благодати И Мудрость мира сего випчтожати. 2)

З свого боку Ревность Божая поясця, що буйству

Вогъ... повель владьти землею

Да благодати повой прояснится въра ³).

В яві 2-й Сълінство пита, що йому слід тенер шапувати— Ветхост чи Повост? Ветхость одновіда, що не зна, чи хто зрятувався «чрез повій закон», а що через «старозаконство»

спаслись ветхін пророни.

Тому, після Ветхості.

совьть мой буди ти во благо:

¹⁾ Ръзановъ. – стор. 108.

²⁾ ibid-crop. 109.

³⁾ ibid—crop. 110.

Знай Саваоов Бога единаго, Пади на землю, Ему номолися. И прослезися ¹).

В.нагодат повая заперечуе і вказуе діла Христа:

Слъпих просвъти, хромих же скакати, Иъмим глаголати, глухим же слишати Словом повелъ, папослъдовъ убо Мертвих воскреси ²).

Для більшого доказу, вона чекає на Віру: ця приходить, стверджує все і заявля

> Христу Господу поклонъ воздадѣте. Аще хощете яко орель быти Обновлений, юнъ, и съ Христом жити.

Сллинство і Ветхость готові вступити до «пової благодати» і Віра запрошує їх дякувати Христові,

В яві 3-й Въра оголошус, що її «щит і оружіе» — крест. яким

Род человыческъ и прославляется: Гръщимъ спасеніе крест во правду родит 3).

В співі і розмові гріння дуна пудьтує про свій запенад і що піхто їн не допоможе, бо навіть образ Христа вона

Попрах премераска и злобна погамы 1).

Въра заспокоюе и, що Христос

Давъ радост вѣчну, даде и вход раз 1 грішна душа торжествує,

В яві 4-й Разбойник оголошус, що тенер, через муки Христові, рід людський арятувався; тому

- Рѣзановъ стор. 410.
- 2) ibid crop. 111.
- 8) ibid crop. 112.
- 4) ibid.—crop. 113.

Всякъ невозбранно гряди днесь до раю, Токмо нокаюся гръховъ,— впредъ желаю 1).

Виходить Покавніе і каже до Христа:

Покаяніе всуе даень миру: Убъгають мя, и никто же въру Мић диесь не емлет

Разбойникъ просить и не турбуватися:

Без тебе въ миръ ни единій Не насладится райской благостини Се тебъ и ключъ вручаю от раю.

Покаяніе просить Бога, щоб він дав йому

во людех жит не без усићха. i... мною рая вратом отверзтися

II дабы уже отсель ма чтили,

Ява 5. Виходить Благовестіе і оповица «торжество новой благодати», через яку, каже вопо про себе

्रात भटाएक, १८०

Въ немощи сущихъ и да абогащаю Нищих, убогих богатством от неба,

До благовестія підхолють Хромий. Прокаженний.— і воно викуровує їх: наготя—і вона вдягається благовестієм. Всі вони славлять Бога.

В яві 6-и, Виходить милосердіє і висловлює жаль пропевірних, бо

В невърстви жу зав окаменении Гинутъ во въки, падежди тинении,

¹) Рѣзановъ.--стор. 115.

Върніп же вси тъщатся во въки Со Ангелъ лики 1).

Христос, що постраждав, инні воскрес, і з цього приводу Милосердіє запрошує радіти вею природу, а особливо людину, для якої й відбулися муки Христові.

> Убо, человаче, во вакъ слави Бога. А от Сго теба дастся радост многа, Тебе бо ради пострадъ отъ вака Да тя, человака. Возведет в чертог пебеснія слави э).

Милосердіє просить також пебесні хори вітати людину «вводя... въ пебеснія двори».—і на цьому кінчається пьеса.

Настрій, зміст її і стіль очевидні: це є тинічна драма, саме пізніше, церших років 18-го віку.

Вигляд вона мас мораліте.

Мова II церковно-славлиська, але з українською барвою; на не вказують перш за все явно українські слова—розмова (ст. 111) «оздоба» (115) «збогащаю» (116) «небоже». (118), «треба» (116), а особливо рими, з яких видко, що «ѣ» в мові ції драми читається яко «і». От приклади їх: «сили—предки» (109); «мира въра» (109); «отложите—воздадьте» (111) «безмърним—изобилним (112); «впунните—начивте» (114); «отръте—предожите (116); «приодъти—ходити» (ст. 118) і т. д. Про художню вартість твору говорити годі; він далеко шизче попереднього різдвяного: в ньому нема ді сили почуття, пі образности впразів, ні «патяку на драматичність... Це твір шкільного автора—без талану і естетичного смаку.

Без порівняння вища і цікавіння в усіх смислах четверта повонадрукована д. Резановим пьеса, що має такий заголовок:

Рѣзановъ. - стор. 119.

⁴⁾ ibid. crop. 120.

«Торжество Естества человеческаго, прежде спедию завещаннаго древа умореннаго, изите же смертию Христовою оживотвореннаго, еже Милость Божая, любве ради изисдиная, з перупимихь узъ адових раздрении, наведе на царство цековъчаемия живии, давни ему перви благодати венець: трома частми през благородних младенцовъ стихотворнаго учения Академиі Киевския в день страдания, и в день востания Господия изявленное. Року 1706, месаца Априла ция 7». Ця вийния будова твору і поділ на 3 частини, навіть без огладу на пого зміст і весь стрій, вказує, що ньеса воходжения старого: що авторітет теорії Проконовича її не торкнувся і що вся вона мусить підлягати старим літературним законам 17-го віку. Перекая змісту ньеси, що зразу починається ознакою старого часу «пролюгом», - доводять це навіч.

По загальному заголовку іде підзаголовок—частини неріної. «Сія часть первая в п'якоторых явленнях содержит от Бога Естества человіческаго паденне и изгнание, такожде фікури или образи страстей Христовихъ даже до самаго во гробъ положення». В «проліозі» автор оповіда зміст йысси про створіння людини, про її бідування через гріхопадіння, про втілення Бога сина, його смерть, воскресення і зрятування людей.

В яві 1-и «Естество человіческое зрится в первой славії якою зобилие всяко; по с пебесе глас слинится, даби заповітданна не вкуснло древа, пяденет бо ся, зще коспется его; Лакомством убо возбужденное, такожде и Певоздержаниемъ предиценно, простре руку на завізданъ иледъ й спіде се яже мудаде Певоздержаниемъ). Які ж подробиці цього змісту? Виходить Сетество і вихвалює своє становнице, через яке воно є «царица всемощная». окрестна сибта»,

Пого воведони в цвътную ограду,

Да насинуся плодовъ сущих в райском саду. Что хощу, в Едем'в вся ми невозбраниа,

От вебхъ древесъ сибдаю илода предзбранна» 3),

¹) Памятники. — стор. 31.

²⁾ ibid., сгор. 35. нояр.-декар. 1907.

Тут розлигаеться «плас с небесе ко Естеству», який забороня Естеству вкушати «плода з древа средь рако». Естество вриймы: не до уваги, хоча й каже, «что красно зраком, серце влечет к себь»: внацыя при цьому сум;

Аз Его твар опечаленна: Не видал единаго илода... Скорблю, скорблю до зѣла, по тренещу гласа, Да не приму за дерзость смертнаго ужаса ¹).

На спокусу Сстества впходить Лакометво, пита перше за причину суму, курить тіміам силі Єстества і присуджує

> В Едемѣ, что хощени, можени творити: Никто ти не возбрани сихъ илодовъ вкусити.

Сстество каже, що пому це заборонено з неба. Лакомство зве заборону «праздними словесами» і спонука його з**ьїсти** з овоча, бо

Аще сивсть илодь, то будеть Богу соравненний 2)

Является Певоздержание і говорить, що Бог не дав дозволу вкушати від цього дерева.

Да не равну чест з Богом имфенци в небфа-

Сстество не згожується зламати зановіту Божого, але Певоздержание продовжує його спокущати:

Что еси за царица, кая гвоя хвала. Егда ти не возможно сибсти илода мала? Красенъ ест. добрий во сибди, сладокъ, доброзраченъ. Прежде сибди гортани наче сотовъ смаченъ 2)

¹⁾ Памягинки -- стор. 36.

²⁾ ibid crop. 37.

³⁾ ibid -- crop. 38.

Сстество згожується зламати закон, але тільки не хоче на овіч «руки подпосити». Пеноздержаниє готово йти на його послуги і принести йому «плода» від забороненого дерева.

В яві 2-й «Ревпост Божая ярится, яко попранна заповідь Господия, и взиваєт Справедливости, да разсудит тяжест престуниення, еже сложивши на віси, за тяжест безакония. Отмиснию Божню повеліваєт изгнати из рая, которов Отмисние вручаєт на насубу візпую» 1).

Одже спочатку виходить Ревпость і, розьярфна з приводу гріха Єстества, готусться завдати їй найлютінні кари.

Увидить оказина, же за дерзост тую Предам ю бездив адской на въки живую, Уною стръди гивву мерзкой ей утробъ, Меть сивсть мяса з ен глави, затвору ю в гробъ

На поміт в цій справі вона кличе Справедливість Божу; ця приходить, дізнає про гріх Єстества і каже, що сам Бог

от мерзкой твари нып'в велми раздежени**й...** Розсерженя, вона йде поважити сріх Єстества —— Кая ест жюби тяжест, добр'в да увіс**и 2**).

Приходить Отищение, теж дізнає про гріх Сстества і теж «ярится», нагрожуючи йому странинми карами:

згублю, предамъ аду, иждену прекляту, В мерзку ел утробу воизу мои стръды, Пасъку мечемъ вию з крънкои моси сили з)

По цих словах воно викликає Сстество і остание являється-Отмисние виганя його з раю і віддає Люциферу. «Явленіе 3-е. Отчалине Ессества человіческаго со Плачемъ горко ридает, яко

¹⁾ Памятники- -стор. 39.

²⁾ ibid-crop. 41.

³⁾ ibid - crop. 42.

пагнанное и воверженное до ада отнюдь не получить прощенія; чесо ради хощеть ся убити: се внезвану изходить сь небесе Надежда; такожде ликь Ангелский слиниться, утыная Отчазинс со Илачемь и выцая имъ нелестно, яко воскорь избавление поимет Господь Естеству чловыческому такожде и благодать укръиляющая по Надеждь тое выщает» 1).

В цій дії, як видко з попереднього переказу зміста, отчаянию Естества плаче в Аду, не сподіваючись вийти до світля, і через це готово себе вбити. Разом з ним ридає плачь натури людской, теж будучи певец, що

> Затворися утроба милости пресвята, Влагодать от человькъ по въки отигна э.

В цей мент чусться снів з неба, який велить (м перестать ридати, бо

Богъ богатий во благодати i з Скорб .. в радость претворися, в сладост.

Явлисться з неба й Падежда і оголошує:

Се ново намъ небеса славу попъдають. По горкой скорби сладку радость возвъщают...

Теж стверджуе і Хор, кажучи, що Богодля Сстества-

Спиде с висоти Зъвести зъ геминци 3),

Але Плач не име віри цій обінянці, бо виконанням її Бог би образив себе самого. Знов Падежда його заснокоює і на занит Плача, хто вона така, одмовля своєю характеристикою і повим указанням, що прийде Милосердіє Боже постраждати за Єстество і

¹) Памятники стор. 43.

²⁾ ibid - crop. 15.

³) ibid crop. 46.

По семъ воскресет, яко женихъ от чертога, Естеству царский вънець дастъ на лъта многа.

Илам готовий вірувати обіцанні, але все таки будеть жалѣти

Ноки на твар свободну не будеть глядкти.

«Благодать укръиляющая» теж пропонус Плачу всамуватися, з огляду на «посъщеніе Божне»: в тому ж смислі висловлюється і Иъпіс Ангелськое, вневняючи, що для натури.

«Избавление придеть невосняще» ()

В яві 1-й «Авъраамъ жертву приносить Господеви. Исаака сина своего закаласт, по Ангелъзапрыцает Аврааму, да не прострът руку на благонослушлива Исака».

Вдачини Авраам заявля, що ви не знайде пічого, щоб запропонувати Богові в офіру, бо останньому все підвладно і піщо не може бути повим. Навнаки Він сам може створити все. Одже, закінчує він.

> Самъ са Тебъ, Боже мой, въ жерсву приношу. Прими ма, акъ даръ Авель, смпренио тя прошу» ²).

Голос з деба наказус йому ві цати в офіру сина його — Ісазака. Авраам висловлює на не згоду і кличе рабів помогти йому вецій сираві: потім виявля Ісаку своє бажання принести офіру; тон згожується, і Авраам просить його за ним «пествовати охоче». Ісак заявля, що для офіри вій

не взяхомъ отъ стядь з собою овчати.

Авраам одкрива, що Богъ хоче пого, Ісака, мати собі офірою, і син не заперечує батькові. Рука цього ладна вже піднестись на Ісака, але тут чусться голос з неба, що показує заміпити сина пишою офірою, а за виявлену Авраамом віру обіця йому:

Намятинки, - стор. 47.

ibid crop. 48. .

Буденъ отцемъ до въка во многи запки, Ихъ же число узрини, яко звъздъ небесныхъ И якъ пъску морскаго,—пъруй зъ словъ

Авраам, показуюти Ісаку пікому не говорити про подіяне, відходить.

Ява 5 «Продание Іосифово братиен во землю чужду»; шість братів Йосифа, стурбовані його спом—пророкуванням про приндению підвладність всіх братів пому, меншому, задумують пого або зиницити, або віддалити від себе.

На цен час падходить Йосиф, приносючи (м «сивдь» і привітання: брати оголошують йому свій впрок і обмірковують кращий захід од нього спекатись: врешті присуджують його продати перехожим Ізмаільтянам. Ці купують пого за «двадесят сребрениковт». По плому, щоб одвести батькові очи, вони падумуються принести йому «ризу омоченную во крови» піби розпарнаного звірами Йосифа.

Ява 6, «Таковъ, принявше ризу проданнаго Госифа, ложив от братий окривавленную, лишения Госифова прегорко ридаеть» і присдиатись до того ж илачу кличе матір Рахиль.

В яві 7-и: «Милость Божая Любве ради испедивая является, пося вся оружия страстей, их же восприяти предрог ради хощеть, даби спаслося от ильненія Естество, того ради со тщанием градет во Голгоов, да тамо на вресть житие своичает».

В яві 8-й. «Побожност ищеть Милости Божія, в нескоро обрѣтие, глас с небеси к ней вѣщает, да грядет ко Голгофѣ; тамо и обращъ на крестѣ между скорбна ангелским ликом животъ скончавшую, юже обрѣтие и сама подъ крестомъ ради болѣзий умираетъ».

Бачучи це, 7 янголів пудьсують і собі, але від одчаю рятує їх сподівання, що Милость Божія воскресне і зрятує весь світ.

⁵⁾ Намягинки, стор. 51.

В яві 9-й «Іосифъ съ - Никодийомъ распятаго и умершаго на креств снимают и у вертоградъ полагають в повомъ своем гробъ, с погребателнимъ Ангелски пъпием болъшенним, и отходят. Послъжди приходит сонмище еврейское, запечатлъвает гробъ и утверждает кръпкою кустодиею, да не возмутъ П ученици пощию».

По цьому слідкує «Еньлог», що переказує уже внявлені події і обіця росповідку пових:

Сего еднакъ воскренина не за часи многа Изявимо сходяща, яко отъ чертога, Иже связавини Ади сокрупии отцами. Инзведе вечности ихъ венчати вениами 1)

Епілогом запершується частина 1-ша і починається друга, де «Образи торжественна от гроба востання Господа, набавлення Естества человіческаго со прочими праотци з адской теминци поразореній адова царства содержить». Це «Антепролог», де «Смерть царствующая со князем тми ведичаются, имъ же побіда Христова область разрушаєть».

В ані 1-й «Апостоли собравшеся цілование посліднее тюрят Милости Божней в гробії положенной, сітующе: которих войни, смертию им претаци, вой пагоняют. По сем авляется ревность материяя, возбуждающа от гроба Милость Божню: юже потівшают Ангелския скорбныя на небеси хори, яко восланеть внезану. Апостоли тюрять цілованіе» 2),

В останивому приймають участь—Петр. Лука, Клеона, Інков. Іоан.

В яві 2-и. «О пении Ангелском со многим ужасом Милость Божая востает от гроба, такожде и многая тілеся мертвих: сущей цотрасенной землів, воскрешаючим смятении вонии, аки мертви падши на землю, чрезь много времени лежат». Встаючи від свого сна. «Милость Божая» заякля, що

¹) Намитинки, стор. 66.

²) Íbid. -- стор. 68.

Писировержеся княз мира покоя. Притуних жало смертносна яда, Связинну живу послах смерть до ада» ¹).

Воскресению Милости радіс Ревность материя,

Ибо тая си мись милость авдяеть;
 В нею же жити душа моя чаеть;
 Отселсь скорбно время покидаю;
 Воскресеніе да в мирь выщае! 2);

Милость Божая теж просить или и росповісти про її «постаніе всюду» і про те, що вона буде спою «крілюєть паявляти» і особліню завдаєть «Аду—заключенну». Чуючи це, Ад турбується і велить своїм слугам замкихти лапцютами.

В яві 3-и, «Сонмище еврейское, пришедциі ко гробу, обрътает камень отвален и стражневъ аки мертвих лежащих: на них единодушно устремляются; по малом времени воставнии аки от сва, воини въщают, что яко сна воста со многим ужасом. Евреи прочее, да не промчеться слово се в народъ, даютъ имъ маду, да вопровыющимъ отвъщают, яко нам спящим украдоша Его ученицы».

В на 4-и, «Петро горко ризаст, ако грикрати отвержеся Христа, аки не зная Его бити».

В 5-и «Генкунть Марии Магдалини ищет прильжно Госнода во вертоградь, ен же является Милость Божая во образь вертоградара, которая послыжде исто от нея познается: такожде повельвает Милость Божая, да возвъстит Петрови ридающему, ако первой приятенъ благодати ради горких слезъ». Про «возстапия» Милости оголошують Магдалині два япчоли; ця пита про Милость Божу у вертоградаря, який і одкриває, що він і с---Милость.

[№] Памятинки, стор. 71.

ibid., crop. 72.

В яві 6-й. «Милость Божая спобождает Естество человьческое з ада со прочними праютия и возводит его отъ земли на небо, дая ему первый благодати въпец со радостиям Ангелским изънием. Послъжде Адирится, ако разоренно его парство и узинки наведении: по нашедшая съ небесъ Побъда Христова князя тин кръпко связуетъ, седмоглавнаго змия обезглавлает, рукописание приемлет и раздирает, самаго же предает геениъ отненной, гдъ налишеся рилает, ликъ же Ангелский на небеси торжествуетъ».

Ось подробиці зії яви. Милость Божая присуджує швидче аратувати стражденную натуру і вивести з Ада старців

По цьому вона виводить Сстество з Ада. Це дякус **г**й, а Милость наказус Сстеству йти до небесного трону **і вінча т** вінцем. Ад висила на побіду Христову зміа, якого вона замертвляє; забира в Ада рукописаніс, роздира. Ада-ж кида в вогонь. Той рида в вогоні і нахвалається:

Лечь нови вы иламени семь азы буду горыти, Дотоле не простану Винияго хулити: Понеже преступника от мя зволял взяти. Як неправедна Его буту парицати 9.

На цьому кінчеться частива 2 і починається третя.

В яві 1 й «Три добродьтели: Въра, Падежда и Любовь градуть ко гробу, несуще со собою аромати благовониня, и призниедне къ гробу видат камень отвалень и ангела съдвици и гласолюща къ нимъ, ако исъст адъ, по воста: послъжди якляется сама Милость Божия: которие въщають Аностоломъ, яко вижъломъ Господа воставща».

Спочатку Въра хоче одвальти камінь од труни і номастити Милость Божу миром... Теж наміряються зробити Надежда и Любовь. Потім авлястіся до них сама Милость Божа і справля їх, щоб знов з іними побачитись у Галілеї.

¹) Памятники. -- стор 84

Ява 2. «Петр со Іоаном текут ко гробу, но пришедши въсть такожде приемлют от ангела, яко «воста, се варяеть ви во Галилев». Зважившись іти за Милостю Божою. Петр заявля:

> Иду по Тебъ, есмъ бо без дъль пагин: Облечении мя во перву одежду. На тя з юпости возложих падежду ()

Іоан, що, як він каже, «всегда съ Ісусом біхть до крестной смерти», теж готовин іти шукати Милость Божу «окресть землів всея». По різних запевненнях, що вони не одступляться від Христа. Петро й Іоан ідуть обидва шукати Милость Божу.

В яві 3-и. «Лука со Клеоною пествують по Емаусъ, имже во образь страннаго являеться Милость Божая, творящая далечание ити, по умолима, да возляжет с ними, ако пут далек есть, и примет иниу, по отшествии послыж и познаваеться во преломлении хльба».

Насамперед, в обонільній розмові, Лука з Клеоною згадують про муки Христа, і про чутку, що він воскрес. Обидва вопи висловлюють педовірья, бо, вперше, піхто з пророків не воскретав, а вдруге—«болівани ради превеликой»:

весь бо бѣ ажъ до костии з тѣла обнажениий. Посемъ пробит конием на прест воздвижений. Тамо умершии, з креста в гробѣ положиса. Тяжчайним каменем зверху привалиса 2).

Стріва їх Милость Вожа і шета про зміст розмови: Клеона росповіда про свої сумніви: Милость Вожа їх розвізує:

Како Тому не встать, что животь даруеть, Многихь от одра смерти чрез слово врачуеть? Слъни, хрома, немощии з гръхом исиклении.— То что жъ не мъль востати в гробъ положениий?

¹) Памятники,—89,

²⁾ ibid.- c1op. 93.

Клеона з Лукою ймуть врешті віру і запрошують Милость Божу з пими потранезувати. Потім вона зпика, і з цього, міжвишим, вони роблють вивод, що

истинно Онъ Месия, от гроба воставій ^в),

. В яві 4-й «Побіда Христова торжествует на небеси з Ангелскими лики между четирмя животними, яко свобожденно Естество и связань княз мира, страждущій в иламени огненномъъ.

В яві 5-й «Милость Божая уврачуєть немощнаго, поведьваєть сму взяти одръ, которому соборнице еврейское по благодарствій многи накости творять, изганяють его вой».

В яві 6-й «зритель божественных» тайнъ видитъ на престоль Агина по закланіи, грыхъ ради человіческихъ, чест от силь пебесныхъ приемлюща, пред ниуъ же двадесят четири старци, надше на лица своя, «свять, свять, свять» восклицают. Посліжде Милост Божая ликуеть на пебеси, ен же хори ангелсків благодарствуют, яко спасе Еслество от работи вражія и первой причте благодати, славь».

В яві 7-й «Милость Божая со ангелскіми хори, ликусть». Вона заявля, що тй і з приводу неї всім треба «ликовати»:

«Ви мив торжествованія гласи восклицайте,

Торжественну над враги мене прославляйте: Богъ ми в даде тми князя погами попрати, На змію, на скорнію дерзко наступати» 2).

И вимваля хор Ангелский. І кожен в 7 янголів окремо віддає відновідну хвалу. Потім слідкує Енпліог, де автор «благодарствуєт благоразумному слишателю за прил'яжное слишаніе, при сем прощенія просит за вся від дійствім прегрівновія».

Ибо и солице вще в естества свытавет,
Видим часто, от пощиих что мраков темпьет, —

⁴⁾ Памятники. стор. 95

²⁾ ibid.-- crop. 104.

Колми наче человфий умъ несовершений Живет невидънія тмою помрачений» 1).

Так закінчується ця драма, яку ми по багатьох причинах мусимо назвати вельми ціканою. Як це видко, вона не с твором перших часів нашої драматичної літератури, бо наполовниу посить вдячу мораліте. Але при цьому вона представля дуже рідкий зразок духовної драми, що зветься іменем коллективної містерії. В три її частини входять, як ми бачимо, не тільки сюжети Воскресної драми, але й різні другі: про гріхопадіння, про Іоспфа і т. и

Пе ознаймуючи собою верших часів нашої драми, «Торжество Естества Человъческаго» с тим часом твором тінічним для 17-го віку і початку 18-го. В ньому маються прологи і згадки мітологічних божеств. які, напр., Феб (стр. 70, 85). Пьсса цікава теж нецілковитою своєю догматичностю і одступацион од положень св. Письма. Зазначимо для приміру факт, що спокуинеться і в гріх впада не Сва, а за нею Адам, але все людське «Сстество». Це, звичайно, вимагалось метою автора, явий хтів простежити взагалі історію людського Сстества. Зазначимо також, що це Сстество понада в Ад, і що для виволу його відтіля потрібувались муки і схід в Пекло-Милости Божої Христа. Але відступаючи від біблейської букви по істоті, чысса в пастрої і мові цілком стоїть на точці цітературних традіцій кінця 17-го віку. Її писано ц.-славянською мовою, з українським колоритом, доказом чого сдугують перш за все окремі українські форми і слова: «смачень, (ст. 38), примус (ст. 38), разевлих (43), пожерла (ст. 44), киринця (41), мусвать (45), укрипляющая (47), рач (48). отмова (49), охоче (49), потреба (50), оффра (51), иилие (51), рушонъ (51), гонов (52), нагла (57), згуба (57), прикути (63), карк (67), за що (67), мари (68), тобь (68), господаремъ (69), шату (71), втерти (70), зволъ (70), материя (72), онока (76), мосін (81), вдячня (85), гойне (95), криности (106)

¹⁾ Памятники. 107.

і др. Теж доподять і рими, з яких видко, що «Б» в словах читалось як І; напр.: «хранити—герпьти» (ст. 36): «въки—лики» (ст. 37): «спъда—била» (37): «превелика—человька» (41): «разгорься — разорися» (42): «разорити —совъти (12): «въсте—сотвористе» (53); «жениха—утъха» (ст. 60) і т. д. Видержуючи прінцін поважностя в зображению вифких сюжетів, данна пісса трімалась скутків того прінціна і в зображению сюжетів «подлих»: де фігурірував парод. там і мова привалась підновідна, цеб то не перковно-славянська, а близька до народньої украінської. Цей факт також вказує на віддаленність пьеси від перлих кроків розвою драми: в раліних паннх творах, як і в західних, народиє життя малюсться мало.

Що до художнього боку ньеси, то тут гідності її незліченні, і головно це примусило нас визнати її цікавою. Трудно від неї, твору шкільного і обмежованого заздалегідь данним сюжетом. чекати відновідности вимогам шекспіровської драми. Дія в пій, авісно, вельми проста, а переважно пема пінкої; про те в різних випадках виявляеться драчатичність, яко внутріння боротьба подини, і разом з тим видко знання души людськобі, що найважніше, уміння її намалювати. Це ми мусимо сказати особливо про подно спокушения Сстества і про повільне увірования Луки й Клеони у воскресения Милости Божої-Христа. Але коли багато можно закинути пьесі, ако твору драматичному, то в пиних смислах и треба поставити дуже високо. Я не знаю такого твору до початку 18-го віку і навіть до ньсен «Милюсть Вожа», яка, в смислі уміння передати тіни і відчути красу вираза, рівпялась би «Торжеству Сстества». Доказом цього сила окремих уступів, або їх частин. Для ільнострації розуміння автором краси природи і уміння її передати, наведу кілька прикладів. От як описус себе «Сстество»: (ст. 35).

> Бездна морска, пустиня з райски вертогради Под моня господствием, вкусии виногради, Плодъ древесъ, иже в садъхъ блазъхъ пасаждений, Сладкий гортани моему, по сиъдъ принессиий:

Царскимъ въщемъ вънча ми в Едемъ прекрасно, Свътдою одеждою одът мя красно

Райска устремленна мя увеселяют. Ихъ же благовонние цивта оронают і т. д.

. :

Другі приклади можуть вказати, як на розуміння краси природи, так і на силу почуття і відновідного вислову. От як ним малюється Отчанніс: його мова про Сстество: останис —-

> ридаеть во безднамь разсваимь, Откуду не изийдеть на премногие льта. Поки стапет до въку видимаго свъта. Первие солице, луна не будуть свътити.

Такожде авъздъ дънота не будет ся аръти. Нервие води морски будутъ изсушении.

Гори в низки удоли станутъ претворении. Истъли Естество мос. адови вручению,

Вудет от узъ вражнихъ когла свобожденно.

Чему мя бездна морская живо не пожерла, Или гора твердая о камен не стерла,

Исжели нып'в живну в ад'в страждати, Вм'ясто райскихъ веселий во в'яки ридати?

Надъте на мя, гори каменъ, надъте,

В прах мя той, а негоже есть созданний сотрѣте! Пебеса, молниями злолте мя убити:

Прочее тоя казии не могу теривти! (стор. 43-4)

Дуже образний також висляд смерти, намальований майстерною рудею;

> Сили моей. — каже смерть, — тренонцуть в миръ цари славии

Мною заключени в гробъ прахомъ пищим равни;

і др. Теж доводять і рими, а яких видко, що «Б» в словах читалось як І; напр.: «хранити—герпѣти» (ст. 36): «вѣки—лики» (ст. 37): «спѣла—била» (37): «превелика—человѣка» (41): «разгорѣся—разориса» (42): «разориси—совѣти (42): «вѣсте—сотвористе» (53); «жениха—утѣха» (стд 60) і т. д. Видержуючи прінцін поважности в зображению висрких сюжетів, данна пісса трімалась скутків того прінціна і в зображению сюжетів «подлих»: де фігурірував парод. там і мова привалась відповідна, цеб то не перковно-славянська, а близька до народньої украінської. Цей факт також вказує на відаленність пьеси від перлих кроків розвою драми: в раціних паних гюорах, як і в західних, народне життя малюсться мало.

Що до художнього боку высси, то тут гідності її незділенні, і головно це примусило нас визнати її цікавою. Трудно від цеї, твору шкільного і обмежованого заздалегідь данним сюжетом. чекати відновідности вимогам шекспіровської драми. Дія в пій, звісно, вельми проста, а переважно пема піякої; про те в різних винадках виявляеться драматичність, яко внутріння боротьба лодини, і разом з тим видко знания души людськові, що найважніше, уміння її намалювати. Це ми мусимо сказати особливо про подно спокушения Сстества і про повільне увірования Луки и Клеони у воскресения Милости Божої—Христа. Але коли багато можно закинути ньесі, яко твору драматичному, то в инних смислах И треба поставити дуже високо. И не знаю такого твору до початку 18-го віку і навіть до ньеси «Милюсть Вожа», яка, в смислі уміння передати тіни і відчути красу вираза, рівпялась би «Торжеству Сстества». Доказом цього сила окремих уступів, або їх частин. Для іллюстрації розуміння автором краси природи і уміння її передати, наведу кілька прикладів. От як описуе себе «Сстество»: (ст. 35).

> Вездна морска, пустиня з ряйски вертогради Под моим господствием, вкусни виногради, Плодъ древесъ, иже в садъхъ блазъхъ пасажденний, Сладкий гортани моему, по сиъдъ принессиий:

Царскимъ въщемъ вънча мя в Едемъ прекрасно. Свътдою одеждою одът мя красно

Райска устремленна мя увессилют. Ихъ же благовонине цвъта орошают і т. д.

:

Другі приклади можуть вказати, як на розуміння краси природи, так і на силу почуття і відповідного вислову. От як ним малються Отчанніс: його мова про Естество: останис —

> ридаеть во безднахъ разсвянхъ, Откуду не наийдеть на премногие лъта, Поки станет до въку видимаго свъта. Нервие солице, луна не будуть свътити.

Такожде звъздъ льнота не будет ся зръти. Первие води морски будутъ изсушении.

Гори в низки удоли стануть претворении. Петъли Естество мос. адови врученио, Будет от узъ вражнихъ когла свобожленио.

Чему мя бездна морская живо не пожерла. Или гора твердая о камен не стерла,

Нежели имић жившу в адѣ страждати, Вмѣсто райскихъ веселий во вѣки ридати:

Надъте на мя. гори каменъ, падъте,

В прах мя той, з негоже есть созданний сотрѣте! Небеса, молинями ззолте мя убити:

Прочее тоя казии не могу терикти! (стор. 43-4)

Дуже образний також вигляд смерти, намальований майстерною ружею;

Сили моей. — каже смерть, — трепонуть в мир'в цари славии

Мною заключени в гробъ прахомъ пищим равни;

Предрагия зриваю под глави корони.

Скинстра отбираю, спровергаю троин: Силу, аки Самсоновъ, вождовъ прекръпчайних,

Пли якъ Голиаотов, зрастом величайних.
Единим смертопосним вътром скореняю,

Самих во сурадном гробъ въчне заключаю

И до диес ся вельможе мене устрашают. От коси бо моея як дим изчезают...

Трепенците, людие, се сл**и**ннасте слово: Жало коси мося на вашъ каркъ готово...

Дуже сильно намальовано і образ розгніваного Бога (ст. 41):

Гласъ Его разпрений, яко гласт от грома.
Молния суть слова уснама рекома.
От очей странинуъ вламен обохъ истощает.
Рупф омити в кровъ злобной твари част.

Варті уваги також образні порівняння, напр.

Удобне ест слонцу темним мраком бити. Пежели человеку Богу ся сравнити (ст. 37).

Або в другому місці (стор. 42):

Не такъ яростно море корабль пожираеть. Якъ гизвъ велкий серия миз утробу сиздаеть

Або ще иние (ст. 53);

Аще юнъ есмь, но готовъ з рукъ ваних умрѣти: Въмъ, что коса младие посъкает циъти

Всіх цих привладів досить на те, щоб упевнитись у дійсній художності твору: а все впеловлене вище дає, думається мені, підставу думати, що в вигляді «Торжества единства» ми, справді, маємо твір знаменитий: і спла впразів, і мальовничість картин.

і ознаки її давности, і присутність народнього елементу, --достатня для цього гвердження основа. Мимо того, данна ньоса не с тінічною для 18-го віку: вона с пережитком століття 17-го і характеризує, власне, останній..., Літучись же в віді 18-му вола слугує явиня доказом того що на податку цього віку трімається раніший релігійно-церковний напрям: що свіцький елемент у ньосах присутний в дуже малій мірі і—що теж цікаво—в техничній обробці та назві цей твір слідкує старін традіцій літературній. Теж саме треба сказати і про всі надрюковані т. Резановим драми, що їх можно віднести до початку 18-го віку. Нова теорія Ософана Проконовича для цих творів здається ще чужою.

Та ньеса, до якої ми зараз переходим, в цьому смислі с вже тінічна. Вона цілком держиться старого напряму, — але не трактує про Христа і мас классічну бутоку,— відповідно вимогам Проконовича.

Вся ж разом вона показує ясно, що тругий період нашодрами, до якої і на ньеса належна, мас характер переходици. повільного визволення від переказу подій Христового життя і переймання характером свіцьким.

«Трагедокомедія по мас такий заголово к: «Іосифъ Патріарха своимъ предаціємъ, узами, теминцею и поэтеніємъ Цр'кого престола Х'а Сп'а Бж'ів предаціаго, страждущаго и возпесніагося съславою преобразующій, въ преслащой вкадемін кієвской на поэтръ российскому Хр'толюбивому роду, отъ бл'городныхъ российскихъ сп'овъ дъиствіемъ еже отъ поетовъ паризаеть са трагедокомедія року 1708, мая 25 во вторникъ по соществій Ст'ого Д'а показанный» 1) Зміст твору такий. В дії першій зві першій «по Египтъ другь Госифовъ веселится, яко Іосифъ, аще бысть и на смерть уготованній и въ работу отъ братіи продаций, по пе

¹⁾ Труды кіев. дух. акад. 1866, ноябрь, стор. 372. і Тихоправовъ -- рус. Драм. произв. т. П. стор. 356.

погублень есть, и возвъщаеть, яко въ дому велможи Пентефрія добрь». З цього приводу друг Іосифов покликае:

Радуйте вси, иже правдою ножисте. И иже свёть наче тмы абло возлюбиете, Яко Бегь неповинна отрока отъ смерти Илбавиль, ниже подал братів пожерти» 1)

В аві другій «зависть братоубійственная, наустивная братію погубити Іосифа, слишавни оть друга Іосифа, яко живъ есть Іосифъ, лютьеть, проклинаеть Іосифъ и братію и Пентофрію, и день той, воньже не убіенъ есть Іосифъ, и хочеть всякимъ образомъ погубити Іосифа» 2). Для цього зависть покликае до ада, щоб він згубив Іосифа. В аві 3-й зеила адова зъ бъеми приходить оть ада ко зависти на помощъ и различнія смерти на Іосифа уготовляєть, зъ конець же, по желацію зависти, дунну зъ тѣломъ Іосифову хощеть безчестно умертвити. 3)

В яві 4-й защищеніе божое разганяеть все сборище адское и предлаголеть о Іосифів, яко аще и претериить искупеніе многое, узи, біди, темпицу, но на царскомъ престоль будеть посажденній.» ⁴) Дія закінчується хором, що «показуєть пепостоянство міра сего: како человівковь возпосить и инавергаеть, изгонить, завидить и убиваеть; восибаветь же Іосифовы біды, гоненія и скорби, яже нь дому оть братін, вы роботів же оть зависти претериваеть. ⁵).

Дія 2. ява 1. «Велможа, жена Пентефріева, наваж денна оть біса плоти, сквершимъ желаніемъ біспустся» ⁶). Вона заявля:

«Страсть жиніть ми утробу, горветь ми тілю,

٠,١

¹⁾ Тихоправовъ Русскія драм, произв. - стор. 357.

²⁾ ibid.—crop. 358.

³⁾ ibid. – стор, 360.

¹⁾ ibid, --- crop. 362.

⁵) ibid.—стор. 364.

б) jbid.—стор, 365, появив-дек. 1907.

Виутры ми сердце надзеты, яко же огны зкло Возгорынисть ()

В яві 2-и кириходить совысть в хощеть велможу отвести отъ сквернаго начинація, по шито же уси-васть: велможа бо, не послушавии совъта, совъсть свою зъ безчестіемь связуеть и въ теминцу на смерть вовергаеть». В и поступованию вельможу підтрімує свідомість, що піхто з родичів, і навіть чоловік, не зроблють fit а жалю пічого пеприемного. В яві 3-и «прелесть похваляеть лко не послуша совъсти своен, и объщается велможи помогти и предстити Госифа, того бо ради предъдружниею своею хвалится своею хитростною силою, и грядеть уловити святаго.» 21 В яві 4-и «ділатели, идущій на село, ожилають Іосифа, строителя своего, пріем поть же оть его приставинка в отходять по повельппо на дъто свое. По Тосифъ, хотяще отъпти въ иную страну, молитея Богу.» 3) В яві 5-й «Предесть, еще молящагося обрътии, начинаеть его прелидсти глаголи лестиими, вохвалиющи его строеніе, труды, добрій промисль и красоту тілесную, и тщиего преклопити ко желанию велможи: по Госифъ изгонить, самь же со слезами молится да не побъядень будеть оть предести». 4) В яві 6-й «предесть возв'ящаеть велможћ жо Госифъ не послуша совкта предести и яко, предесть вонъ изгнавъ, самъ же пребисть твердій, непреклонијй и глаголетъ, яко удобиве неподобин вещи въ мірь сотворити, неже предстити Іосифа: поо Іосифъ, изгнавни вопъ предесть, наде на колънъ молитву творить Богу, да сохранить его Богь отъ граха, близь cvmaro». 5)

Дія друга закінчується хором, де малін младенци восиввлять Іосифово мужество, нбо многажди прелидемій бисть пепрелиденній: и являють Іосифа бити образомъ Христа, сина

¹) Тихоправовъ- -Русскія драм. произв.- -стор. 366.

[.]²) ibid.— стор. 371.

³⁾ ibid.—crop. 373.

⁴⁾ ibid.—стор. 376.

⁵⁾ ibid.-- стор. 381.

Божія, егоже во пустини искуситель предщаще: придагають же, яко Іосифъ, моляційся, прознаменова Христа, во вертоградь молитву твораще». В дії 3-й, яві 1-й, «тайновидець откриьзеть таниу, юже безстудная велможа сотворити дерзиула: си есть, како многообразинми, види и многажди прединающе, Тосифа косвоей води не предстила и како въ конецъ безстудно ланаде на Іосифа и како Госифъ ен безстудству сопротивися, одежу остави съ и набътъ отъ вуки са, и како велможа, удержавии туюжде Іосифовуодежду, хощеть Госифа передъ Пентефріемы пеновинив оклеветати» 1). В яві 2-й «ведможа гиввается, что босифь не соизволиль тог желанію и пришеднему Пентефріевь отъ пути пенраведно оклеветуетъ Госифа: на увъреніе же своея дожнія клевети показуеть мужев'в ризу Тосифову» 2). В яві 3-й «Пентефрій перазсудно ять въру дожинув словесамъ жени своея, повельнаеть взискати Госифа, самь же гизвомь ярится на мужа неновинна». В яві 1-й «Іосифъ, неновиник оклевстанній, стадъ предъ Пентефріємъ и повельніемъ Пентефрія связанній, окованній, быений и вы теминку есть вовержений: Пентефрій же наки гивномъ прител на Госифа и сердцемъ болвануетъ»),

Дія закінчується хором, де «добродітели ридають Іосифа, неповиний въ темнину воверженнаго, и глаголють, яко Іосифъ, связанній, быенній и окованній, образь бысть Христа страждущаго, въ темницу же воверженній прообрази Христа, сопедшаго въ преисподияя страни земля» ⁴).

В дії 1-й, яві 1-й «царь фараонь, видівь во сив страиное видівніе, и зіло о томъ смутится: повідаєть же тое жъ видівніе княземъ своимъ и боляромъ и возвінцаєть, яко повелінь отрокомъ своимъ влискати отъ града зивідочетновъ, да столкують предъвсіми сопъ его» 5).

¹⁾ ibid.—385.

²) ibid. -- 387.

³⁾ ibid.--390.

⁴⁾ ibid. -- 393.

⁵) ibid.---395.

В вві 2-й «приходять авіздочетць и предъ всіхи толкують сонъ царскій; но не могуть достовірно зтолковати, сего ради и отсилаются въ доми своя» 1). В яві 3-й «фараонъ повелівнеть княземъ отъ всего Египту собрати зиіздочетцовъ в толковати сонь свой во всіхъ егинетскихъ странахъ; аще же кто столкуєть, объщеваетъ ему многія почести сотворити» 2).

В яві 1-й «вражди, боящеся, да не како Госифъ столкустъ сопъ нарскій, умислила новую лесть на конечное погубленіе Іосифово: оглаголустъ Нентефріевъ Іосифъ, ако Госифъ похваляется (аще изидетъ) погубити Пентефрія и весь домъ его, совътусть же Пентефріеви всеконечиъ Госифа погубити» 3).

В яві 5-й «Нептефрій, послушавь совьта враждебнаго, устремляется на убысніе Іосифа и уже повелівть его навести зъ теманци на мучене, вчезаану отъ царскихъ слугъ на приключмесся пуждное дьто царское воззваний оставляеть еще Іосифа жива и отходить ко цару: по, возвратившеся, хощеть Іосифа умертвитв» 1). Дія 4-я закінчується хором; «младенци аравицстій скачуще въ своемъ ликованій являють, яко скорби и печали не токмо убогихъ и богатихъ, но царей превисокихъ во дни и въ нощи, во сив и на явь многовидно смущають и мучать» 5). В дії 5-й, яві 1-й, «царь вопрашаеть сепаторовь, аще форьтопіа человька, да столкуеть сонь его; но во всьхъ странахъ егинетскихъ не обрътеся, того ради болить смутися и объщеваетъ сугубо того превознести, кто сонъ этолкуетъ» в). В яві 2-й «випочернія повідаєть наруж[®] яко, егда бысть вь темниці на смерть всяждений, видь страний сонь, его же тамо этолковаль ему Госифъ, и яко же столковаль, тако во скорв собысться. Паръ же повельнаеть скоро нь себь ванскати Тосифа; по Пев-

^{!)} ibid.—399.

²⁾ ibid.—403.

³⁾ ibid, -405.

⁴⁾ ibid, - 410.

⁵⁾ ibid.- 112.

⁴⁾ ibid. (13.

тефрій хощеть препяти діло, всуе же тицится» 1). В яві 3-й «Госифъ, отъ узъ изведенній, предъ всіми сенаторами толкуєть сопъ царевів и ради препанцивійнаго толкованія раздрішаєть скорбь парскую» 2).

В прі 4-и «Царъ Іосифа за толикую его премудюєть повелівняеть обления вы царскія своя утвари и, возложивни ему гривну здату на въю, поставляеть его вторимъ царемъ всему Египту и вдаеть подъ его власть совершениу все свое парство. Пентефрін же, видывь сія, страха ради оттуду тайно вонь исхолить» 3). В яві 5-й «Пентефрій, видыние, яко Іосифъ, его же онъ крънко оковаль бяще жельзомъ и хотъль уже убити, сотворенъ есть царемъ вторимъ, бонтся и зъло смутится, повъдаетъ же велможи, ако Госифъ нечанино госполь есть всему Египту: по ведможа откриваеть ему злобимо хитрость свою, како ея ради пеновинить страдаль Іосифъ, и объщевають отъ Іосифа прощенія себь испросити» 1). В яві 6-й «Іосифа провождають на престоль царскій вев добродьтели й вев хори со мусикій и ивсими и со всьмы парскимы спиклитомы. Посажденному же на врестолькинзи сорадуются и, яко госноду своему, покланяются. Приходить же и Пентефрій за ведьможею, свой грахъ предъ всами исповідають и прощенія, всесмиренно кланяющеся сму, яко цару и владиць. — получит себь желають» 3). 1 нарешті «хоръ вкупъ и епілогь» возпінцаеть, яко Іосифь, оть узь изъ темници наведенній и престоломъ парскимь почтенній, прообразова Христа. возставина отъ мертвихъ и за пріятіе смерти славою и честію въичанна превишне всъхъ исбесъ на божественномъ носажденна престоль» 6),

^{&#}x27; ') ibid. — 115.

²) ibid.—418.

³⁾ ibid. -- 421.

¹⁾ ibid. — 422.

⁵⁾ ibid.—125.

⁶⁾ ibid.--427.

Такий зміст поіменованої тригедокомедії, переказаний пами словами з тексту останньеї.

УХто с автором въсси? На не можно відновісти лише здогадом: Буконис и подвійно поміщено в кінці піїтики Лаврентія. Горга: «умищения трагедокомедіт— каже д. Петров - при примірпіїтики Лаврентія Горки, що був учителем ціїтики 1707-08 рр., і примушують нас принисати її ньому вченому» 1). Цен здогад можно вважати влучину і його цілком визнати. Далі д. Истров каже 2), що «Госиф Патріару» уміщено пооік з старинцымь «дъйствіемь на страсти Христовы», про яке вже мижазали, і почина оповідання про Тосифа з тих обставин, на аких спинилось «дыствіе», що представляло Іосифа проебразом Христа, Може, Лаврентов Горка, при складании своей трагедокомедії, мав на уваза «ділютвіе на стражи (?) Христові». На ценатяка и напис, зроблений, невио, рукою профессора на горі сторінки перед першою дією трагедокомеції: «Супонсись масшь пред вский явленізми. Збери в едно и будеть цілы, До синонсису титуль ари на по... (слова обрізано) Тосифь Патріархъ».

Но своїй літературній формі, не вважавочи на назвульска представля мішанних міравля з мораліте: мовою написано її славно-українською, на що в фонетиці вказус читання и як наше і, а и як россійське и. Приклади і докази головно в численних римах: «безділие і всесильне» (стор. 362 Тихоправов), «теминци» і «велиці», «жити» і «сіти» (ст. 365), «мірі» і «четирі» (372), «діла» і «прелстила» (ст. 383), «клевріяти» і «благодарити» (ст. 389), «покріють» і «зразуміють» (ст. 100) і т. д.

По художній розробні ньога дуже мало, в усіх смислах, заслугує на ймення трагікомедії. Перш за все, комічного в ньогі не видко, тому другу половину назви можно одкинути в правом. Пе зовсім заслугує ньога і назви трагедії, бо кінець п теж не трагічний,—це що до змісту. Що-ж до техніки ньоги,

¹⁾ Труды Кіев. дух. акад. 1866. пояб.—сгор. 372. Увага.

²⁾ ibid.—373.

то і тут вона мало видержує вимоги теорії драми. Нодібно «Владимиру» Проконовича, пьеса не є малюнком виутріниної боротьби, цієї основної умови драми.—тому данний твір можно ввидче назвати драматичними картинами, або просто діалогом. Виутріннії її сідности теж невеликі. Д. Петров зве її «сухою і строгою» і) і естетична її пінність ційсно мала. Але є окремі красоваті місна, пир. онис Іоспфової дунії (стор. 384), порівизини в устах явъздочетца (стор. 100) і др.—таких одначе уступів небагато. Цікавінній цей твір в другому ємислі, по різним техничним звичами і яко відбиток тогочасних соціальних відносни і поглалів автора. В ємислі першого «пьеса ца--каже д. Петров —сдина відносно уват дла актьорів. Ми з неї наводили вище рисунок тайца 24 мурниїв. Крім цього рисунка, на берегах її дуже часто стріваються увати на зразок подібних: «бівси падають и по яль утікають» і т. д. 2).

Але далеко нажливний ті місцэ, де автор дотикається тодінньої дійсности. Д. Петров каже, що автор «в окреслению деяких подробиць життя Іосифа піби патака на сучасну дійсність.»

На жаль, він не вказус, де власне є такий натяк, та навіть додає «піби». На нашу думку, подібні уступи в трагікомедії Горки зовсім очевидні. Така, насамперед, зва 1, в дії другій, де є натяк на тогочасні трудові відносини в сцені з «дклателямі». Такі й місця, де малюються классові погляди автора. От, нир. Іллюстрація до тогочасних соціальних умовии, коли нашими державцями реально заводилось крепацтво, руськими монархами зміциене потім юридично

«Тяжко тимъ угасити, иже суть во власти И иже не труждшеся почивають, страсти Пеукрощають, ядять доволь и инить, Къ тому аще зъ богатствомъ многую имьють Власть, силу и державу. Такій то вишше

¹⁾ Труды кіев. дух. акад.—1866, нопорь,--стор. 372.

²) ibid.—373.

Мъри горъютъ, хотять аще преизлиние Показати власть свою і т. д...

Ивсть сего безчинія по дворкую убогную, Идеже півсть свободи, ни сластей премногиую» 1).

З цих слів Совісти ясно видко як сваволю тогочасних українських державців, так і ідеалізацію автором несвободи, послушанія, що стає гаслом економічного поневолення нашого народа свяєю-ж старинною.

Важливий теж і другий уступ, виголошений у дії 4-й (яві 4). Враждою 2):

Не выси ли, кія

Суть мерзкихъ рабовъ правиг "Прежде люта змія. На любовь преклопини, нежели раба злаго.

Льви, тигри, парди, по и чада самаго Смертнаго крокодила весма подобиће,

Да благодъянія помнять, нежели сіс Студное исчадіс. Раба раздраження

Оть прости, гивва и мести притворения Любовь не утолить, ни дари что усивють.

Ни милость преклониты і т. д.

Рабъ всегда намагозлюбивін,
П инктоже въ мірь естъ тако щасливін.
Дабы могь рабску ярость когда претворити
На милость раба бълмерсть на 270 обрати

На милость: рабъ бо вм'юсть на зло обратити Всяку благость и правду, любовь отвергаеть.

Дари пріемлеть и то скоро презпраеть і т. д.».

Такий величений уступ присвичуе автор змалюванию исіхіки раба, відзначеної самими чорними рисами.

¹⁾ Тихонравовъ.—Р. драм. пр. т. 11. стор. 367-8.

²) ibid.—408.

Ик відпоситься до рабів наш автор? Чи поділя він наведену Впаждою и характеристику? Навряд: цьому перечить допіру вказана ідеалізація убогого стана: автор може хвалити цей стан за його «послушенство» і не закривати очей на всі лихі наслідки його «рабського» стану. . З другого-ж боку, вкладаючи означені слова в уста власне бреуливої Вражди, автор тим свмим підкреслю: всю побільшеність надданих рабам чорних рис і висловлю: свое спочуття українському поспільству. Таким чином Горку ми можемо вважати одину з письменників, що, поруч із вихваленнам різних загальних циот, як чеспість, правда та фише стояли на охороні інтересів нашого трудицого класа на початку 18-го віку. Що до місця пьеси в еволюції нашої двами. то воно, но вищесказанному, дуже ясие. Д. Петров каже, що да льсса. ¹) «взята сама по собі, не може слугувати свідоцтвом повільного розвою київської драми в національному напрамі». Національного зміста в пьесі, звичанно, нема пілкого, крім одзначених патяків, але в історії драми вона своє місце займас.

«Іосифъ Патріарха» показує навіч, що навіть на початку 18-го віка наша драма (гостро одійныя од драми 17-го віку: привсій божественності сюжета, в «Іосифі» видко штучність компонування, натак на сучасні події і новиу долекість од яких "йсбудь відносий до церковної одирави.

І коли порівнати її з «Владимиром» Проконовича, то в смислі «свіцкости» сюжета ми можемо поставити їх обидві в одну групну пьес тільки з натяком на сучасці події, а не їх змалюванням. Тим наче, що й «Владимир», хоч і взятий з рід-пої історії, теж власне відноситься до слатих, і що пыссу Проконовича можно було-б врешті розглядать як і з сюжетом перковно-релігійним.

По цій пыссі ми не знаходимо нових аж до 1727—8 рр., це не значить, що їх не істнувало влагалі: вони, очевидлики, попропадали, а частинно лежать десь перознуканими.

¹⁾ Труды К. Д. Ак. 1866, 11, стор. 372., Очерки-стор. 51.

Ту одкритта не може одначе внести пічого пового в намальований нами хід драми, ако постійне наближення до свіцькості. Найблизча драма «Милость Божія», що ми стріваемо її по вказаній хронологичній прогалині, дополить не очевидачки. Які-ж історичні обставили спричинилися до створіння подібної цілком свінької ньеси? Цих обставий дуже багато і належать вони до одий з трагичніних діб нашої історії, а власне до періода по тегману Мазені. Нещаєлина спроба цього сетьмана одірватися од Москви, яка не забезпечала пародних прав України, потягла за собою для останньої доку пизку злагоднів.

Украіна стала в Петра Великого на призрі, і він став ужипати всіх заходів, щоб и автономію обернути в півень. Ознаками тіст автономії було власне українське вінсько і власне урадування в гетьманом на чолі.

Петро в них пунктах почав знесилювали. Укранну: він роздавав украінські землі московцам; посилав колаків на канальські найтажні роботи: призначав усюди московських урадовців; для головної управи красм, при живому гетьмані. Скоропадському, 1722 року призначив так звану «Вельяминовську коміссію». По таких мірах від украінської автономії липпплосм звісно, дуже мало, а коли вмер. 1722 року гетьман, то Петро одмовив обирати пового. Московські урадники спобили парод, поради проти них не було піякої,—тому не дивно, що царювання Петра. 1 видава юсь різним патріотам України одним із самих пещасливих.

Таким коллектівним натріотом, безперечно, була й кийвська академія. Як мусили відпоситись присяжні її драматурги до всього, що робилось перед очима?. Звісно, цілком петативно... Але чи переливали вони свою образу в форму драматичну? Данних для одвіту пемає, але не треба і їх, щоб одмовити в смислі петативному: соціальних драм в академії бути й не могло. Драматурги академії, вчителі піїтики, були людьми оффіціальниму: за драмусатиру виш могли одержати велику кривду і про ляхі вчинки людей сильних мусили говорити аллегорично. Це ми наприклад, бачили в попередній пьосі «Іосифъ Патріота», це ми побачимо далі, в пьесах пізніщих. В «'осифъ па різні внутрішне-украіл-

съкі соціальні пепорядки вказувалось тільки натяком: тим наче не могли драматурги, папіть і патяком, писати про пенорядки, викликані впішисю силою,—цеб то самодержавством Петра. Дуже добро відомо, як поволився московський уряд навіть ў 17 віці із всіми, хто спокушався на критіку московських здовживать. Тому не можно було й сподіватись, щоб та критіка, та ще в духовній академії, спрамована була проти всіх грізних мір Петра, які инщили автономію України.

1 українські драматурги-патріоти мовчали.

Така критика могда звавитись дише тоді, коли пічого не нагрожувало-б иі з якого беку, коли-б самин уряд побічно спочував критиці. Такий винадок в політичному житті Россії врешті транився. По смерті жінки Петра І. Китерини, при якін точираніша політика, до престола всіхнив Петро II, і Україні новелося далеко краще. Хоча всіх раніших прав і не було повернено, але за те скасовано «малороссінскую коллегію» і павіть дозволено обрати гетьмана: ним став Данило Апостол. Поводжения Петра II-го «підогрівало надії малоруських натріоти» Ук «в нарювання молодого Петра другого повеседіннала східня Украіна гетманством заслуженого старци свого. Данила Аностола» 21. Такий пастрій, що безперечно одбивсь і на київській академіг. мусив довести нашу церковну інтельфенцію як до критики сучасного, так і до спогадів про минуле. Мимоволі паверталась думка до того, уто найбільші дбав про долю Украіни, уто видавався в тім минулім яко найвидатніша особа? Такою особою був. звичайно. Богдан Хмельницький. Слава його далеко сягала за межи 17-го віка і, само собою, мусила бути намятною і під час створіння згаданної драми.

«1728 року докінчувалось поповлення великої Печерської церкви (по лаврській пожежі 1718 року), і в ній, на нівнічному боці, написано було тоді натрет Богдана Хмельницького у вею

¹⁾ Петровъ. Очерки – стор. 52.

²⁾ Собр. сочин. М. А. Максимовича, т. 1, стор. 484.

постать; і більш ста років дивинся на нього народ, що приходив у Печерську лавру з усіх кінців Руського парства... Благолінний лаврський патрет Хмелинцького для багатьох був живим пагадом, як волись звитажного Богдана, що йшов у Кийв з Замоста, стрінуто було на виївському полі численним людом, і митрополитом кийвським, і патріархом ісрусалимським, і величано було, в привітину промовах академії. Богоданним визвольнем народа свого від лядсько-стинецького ярма, подібно стародавньому Мойсею» 1). При таких данних не дивно, що мусив авитись автор, якин вихвалян би «Петра II го, і пововибраного гетьмана Данила Апостола, і з побожностю згадав-би Б. Хмельницького, як і теальну особу в козэцькій історії» (). І дійсно, наслідком такого настрою зізнидась драма «Милость Божія, Україніу оть неудобъ посимых в обидь дадскихь чрезь Богдана Зиновія Хмельинцкаго, преславнаго вонскъ запорожихъ гетмана, свободивная, и дарованными ему надъ лихами побъдами возведичививал, на незабвениую толикихъ его щедроть начать репрезентованыма въ иволахъ кіевскихъ 1728 льта» з).

В літ і яві першін «Богдань Хмельницкій долю козанкую оплакуеть, и повые совіты вы умы пріемлеть» ⁴).

Гіркість тісі долі утворено «ляхами», які

честь и славу въ нявочто нашу обращають, козащеое потребцть има желають, «

 Хмельнинькій вважає це певдичностю і поганою запільтою колкам

> За пенсинслимые пріятые раны, За смерти различные на различной брани.

¹⁾ Собр. сочин. М. А. Максимовича т. 1. стор. 484.

²т Петровъ. Очерки - стор. 52.

Истор, ивсии малор, народа, — Антоновича и Драгоманова т. 11, стор, 141 і Собр. сочии. М. А. Максимовича т. 1. стор. 186.

⁴⁾ ibid.

За толикіе и столь славные побъды Терпъли толикіе, толь тяжкіе бъды...

Про-те Гетьманъ не нада духом:

не совсьмъ пронада Многонменитая оная похвала Паша... Не отобрали еще ляхи намъ остатка: Живъ Богъ и не умерла козацкая матка!

В «хорі» Муза і Анолло «грядущую ляхомъ ногибель предвозвіндають. Обертаючись до «Поляка», вони вішують, що за таку певдячність.

> Вдарять на тя бури: Шкуры тебѣ дерти, Главы будуть терги, Шіп вытягати, Въ ярмо закладати. По яѣсахъ гопити. По рѣкахъ топити і т. д.

В діг другій «Хмельницкій козакамь запорожскимь обиды и одюбленія пеудобноносная, отъ дяховь дѣемыя, предлагаеть, и свой имь совъть объявляеть, которому Конювій именемъ всьхь козаковь отвътствуеть, и якь въ прочінхъ потребахъ, такъ найначе въ томъ, послушнихъ себе быть, и головь своихъ не прадъть, объщаеть». І той і другий висловлюються дуже впразно. В. Хмельницький зразу пронопує запорозцям «сіе предънзбрати или жити тако

При козацкихъ вольностахъ безъ налога, яко Издавна жили, или въчными рабами Въ ляховь быть, которіи якъ хотять надъ нами И надъ тътме нашими руки истирають.

Що-ж до самого Хмельницького, то ному

лучие видится и главу. Свою положить, изжбы козацкую славу. И Украину зъ крайнимъ студомъ потерати. Пли неблагодарнымъ врагомъ голдовати.

Но іному йде доказ невзриности поляків і лічба звитяг, утворених для останяну козаками. За все те. -каже Богдан. --

тажко угивлили
Въдимо Украину тыми очковыми.
Ноеминанами тыми, тако жъ роговыми.
Новымынальны къ тому уже и ставицианы.
А про иныхъ поборахъ и сухомельщизны.
Власное наше добро въ очахъ передъ нами
Арендуютъ, и въ своемъ невольни мы сами.

И уже по времени а-ии дътей родныхъ.
Ни женъ власныхъ нашихъ, намъ не будеть свободныхъ.

Виложиний всі ці біди. Богдан заявля:

Имъю же надъю на шаблю по Боль.
Что нахилить подъ пвиш враговъ нашихъ поль.
Только вы всь въ единъ гужъ со мною тягните.
А отчизны и въры своей не дадите
Православной до конца отъ пихъ пропадати
И козацкой на въки славъ печезати.

Богданові видатними словами одновіда Кошовии:

Поки силы пашея, ноки духа стане, Будемъ себе боронить, вельможный Гетьмане: Туркамъ, татарамъ въ оти отважие ставали За илюгавцевъ тыхъ, когда на нихъ наступали. За себе противъ Ляховъ не вооружимся, Въ своихъ бъдахъ помогти себъ убоимся? Въдаемъ, яко всъмъ намъ Украина мати, Кто жъ не похощеть руку помощи подати

Погибающей матць, быль бы той твердьйний Падъ камень, падъ льва быль бы таковый лютьйний! Мы всь, якъ прежде были безъ всякой отмовы. Такъ и найначе теперъ служити готовы, Будемъ себе и матку нашу боронити. Аще намъ и умерги, будемъ ляховъ бити!

В вий другій «козаки, Дивиромъ принцедині, приходять до Хмельницкаго, и что ляхамъ сділали, ему повідають: вістицкацзявищесть педалекій лядскій приходь: Хмельницкій кажеты козакамъ на кони свідать.

. Що ж воий «лахам» зробили?

нещадно побили Иншыхъ, а иншихъ живнемъ въ Диъпръ потополи. Лучие збравни, що будетъ, то будетъ, териъти, Иежели ляхамъ, хотъ присягии, служити.

 Р (3-й, яві 1-й, «Украина о помощь и пособіс Божіс Хмельницькому во брани той просить»;

На початку Україна каже, що

утьхи ощутихъ пьято того ради. Что чада мон уже якъ отъ сна востали ...и вси обще почали гадати. Якъ бы матери своей пропасти не дати і т. д.

Її одначе смутить, що

не извъстна фортуна есть брани . . .

Ця пеневність примушує Україну просити в Бога помочи Богланові.

В яві 2-й «Вість приходить, повідая преславные козаковь падь ляхами побіды, и студное ихь за Вислу прогнаніе, и торжественное вскор'є Хмельницкаго на Украпну возвращеніе». Вість каже Україні

Digitized by Google

Не плачь, о Украино, престани тужити, Печаль твою на радость время преложити: Призрѣ на тя съ небесе Вышияго зѣпица, Поборствуеть по тебѣ Божія десица!

Враговъ твоихъ студо въ лъсъ, якъ зайцовъ, загнали, И единыхъ побили, другихъ повизали...

Вьеть малюе далі картину втеків поляків:

тамо рисы, Соболи, горпостан, кункы, волки, рисы, Събирки, ванны, конвы, набрики, наметы. Мъдинцы сребраные, фарины, наштеты, Цукры, креденсы, столы, скрини зоставлялы. Окованныхъ возовъ сто тысящъ нокидали.

Высть каже про близький прихід Богдана і додас, що Слава о немъ повсюду дивная проходить. Има его до морей посліднихь доходить, А лихамъ такъ странию, что гді либо попівоть Вітры, всії, же Хмельницкий пдеть, разуміють.

Украіна висловлює радість з причини приходу Богдана. Хор вихвалає - Бога скорбящихъ» і каже, що

> Упованіе опыхъ не сумивино; Богь бо сеть щедрый, въ Пемь же уповають, Яко на нь свою печать возвермають.

В дії 1-й, аві 1-й «Хмельницкій со торжествомъ на Украниу возвратився въ Кіедъ, при вратахъ торжественныхъ благодаритъ Бога за толикіе побіды: діти Укранискій, во училищахъ кіевскихъ учащися, его привътствуютъ, потомъ и козаки чрезъ инсара толикой ему славы въпшуютъ».

Які подробиці всіх дівлогів?

Хмельницький, обертаючись до Бога, хвалить пого ласкавість: бо він милує грішних, що каються: от і тепер Бог

призръ съ небесе на наим обиды, Толикіе намъ ныпъ дарова побъды.

Вказуючи на ті побіли, він заключа

Твое сіе діло есть, а не человіка,. Буди благословень Ты оты ныністі до віка!

Обертаючись до Богдана, українські діти вихваляють його в 4 куплетах і кожен з них по черзі замикають такшии реченнями:

> Доколь убо Церковь имать пребывати, Дотоль и твоя будеть похваля сіяти.

Всякъ убо, пже плать Отчество любити, Не можетъ тя инкогда въ любит не имъти

Иже убо за отчу подвизался славу, Везсмертнымъ слава въщемъ увънчаетъ главу

Добродьтель убо мы твою величаемъ, Тебь Песторовыхъ льть оть Бога желаемъ!

Писарь теж каже до Богдана:

О дивный въ Гегманъхъ, ты, нашъ Ведьножный ване! Радустен о тебъ Россія Малая, Веселитен жъ куппо и Перковь святая

Торжественны гласы происходять всюду, Тамо пфени слышатся, кимвали оттуду, Грады, веси. дубравы, горы, холмы, ръки, Красно являють лице свое съ человъки! Словомъ единымъ сказать: якъ Вкраина стала, Толикая въ ней радость еще не бывала

На це Богдан одновіда:

Радости сея не я и не добродатель ноявать-декатать, 1907.

Кая моя вина, по Творенъ и Сольтель Изапъ.

По пьому він лиша їм свій знаменитий заповіт:

... въ мірѣ между собою живете, Друголюбіе над вся наче возлюбите И мялыя бо вецці умпожаеть ягола. Великія вопреки вмаляе пелгода А желько доброе важте и надъздато.

Что Богъ дасть, тъмъ довольни суще, ни коея Не обидите ни чимъ братіи своез Кто лісокъ добрый, или хуторець порядный, Кто ставъ, кто луку, кто сядъ имъетъ изрядный, Больть или завяділь тому не хотите, Якъ бы его привлащить къ себі не ищите. Ибо когда козаки уже обинщають, То не долго остатки ваши потрывають.

На послідовъ плаголю: сами не куптунте. Лука, стрілки, мушкета и шабли пильнуйте! Куплями бо обвязань житейскими воннь, Имени сего весьма таковъ не достопиъ. И дітей своихъ, скоро отправлять науки. До сей же обучайте колацкоп щтуки.

В дії 5-и, яві 1-й. «Укранна радуется Богу, помощинку своему, и благодареніе возсылаеть»,

Украіна пропонує всім россіянам і христіянам радіти, що, дякуючи Богові, «ляхів» прогнано, що

зима отступила.

А благопріятная весна наступила

Се місяць новъ явися; се день торжественный Всемірный нарочитый, світлый, праздисственный!

В цього приводу Украіна присуджує:

Что иное за милость воздамъ толь велику? Буду развъ имени Его воситвати. Буду Господне имя во въки прославляти!

В яві 2-й «Смотрыне Божіе предсказуеть Украник незыбленое ся блаженство пода крынков пенобыцимыхъ Монарховъ Всероссійскихъ рукою, добрымъ и Рейментарскимъ правленісмъ». Воно каже:

> Монархи рессійскій, поборники суше. Нже благочестія, зловърныхъ бодуще: Тебъ въ твоей потщатся пособлити нуждь: Не лишать тя помощи своей, аки чужды. Нодъ тымъ непроломимымъ щитомъ пребывая. Аки на твердой скаль себе утверждая. Посмъенься всьмъ вътромъ...

Украіна висловноста цього приводу ралість. Смотрівніе далі поясня, що

> Петръ тебъ будеть камень, отъ Бога поданный И за величество дъль Великій назващый...

Зачувини імя Петра І-го. Украіна вняла в смуток:

Увы миъ окалиной, убо ма порушить!

Але Смотрвніє заснокою: її:

Стой, не бойся, за камень первый сокрушенный, Камень другій, не меньшій, будеть положенный.— Петрь, глаголю, имени Вторый таковаго.

... не дасть ти упасти,

Не дасть и славь твоей всячески пропасти.

Подастъ ти Даніила, вождя изрядивища, Не токмо благородствомъ надълинамъ красивища. По и дълы храбрыми славнаго, который Супостатомъ Хмельницкій твоимъ будеть вторый.

По Богъ та въ вопискомъ искуствъ и штупъ. Прославивый, прославить Той же и паупъ.

Тако ти, миръ ли будень, или брань имъти, Надъ врагомъ твоимъ главу будень возносити».

Украіна висловлює бажання:

О, Боже! возсіяй ми день онъ скоро златый. Толикое блаженство мое оплядати!

Хор тоді «пость похвалы Хмельницкому» і закінчує:

Въ похвалахъ твоимъ языкъ нашъ бездъленъ, Ублажить бо тя достоино не силенъ: Будень развъ ты возвеличенъ въ небъ, Яко есть требъ!

В епілозі, що замикає драму, поясияються мотіви створіння пьеси, яко подяки Богові за «Милость Божію, къ намъ прежде осмидесять лъть явленично» ¹). Такий зміст означеної пьеси.

Хто-ж був п автором? Про це йшли змагания. Максимовичу що вперше видав цю драму, писав: «вона звісна мені по двом рукописним збірникам творів Феофана Проконовича, написана в обох слідком за драмою «Владимир». І не можно не визнати, що обидві драми одного автора, що в них один і той-же художний захід, з тією тільки одзпакою, що у «Володимирі» примітно ще молодого академичного вчителя поезії, а в «Милости Божіей»

 ¹⁾ Истор. пѣсни. - стор 161.

видко вже велико-досвідченого вітію, що вдався до свого ранішого віршового пера, яким і потім, як вітання молодому посту Кантемиру, написав він перші руські октави...

Знаменитий співотворець і проповідник та історик Петра Великого був головинм духовинм діячем і при Петрі Другому, і стільки разів привітав його златим словом своїм, особливо в рочистий рік його коронування. Тоді в Москві мався і повообранний Гетьман Малороссійський, так ласкаво і почесно принятий молодам Царем: архиениской Феофан показував усяку новагу велебному і гідному привидці козацькому: і, певно, тоді в Москві, агадавини свої раніші роки і свою родину, він написав для улюбленої академії своєї пову драму, виставу якої приготовано було, певно, до пріїзду гетманського» 1).

Д-ій О. Бодянскій, видаючи означену ньосу, згадує теж про висловлену Максимовичем думку, післа якої ньосу написано Про-коновичем, але свого посляду на це не показує. Видаючи ньосу, «я мав на увазі,—каже він,—подати эмогу напим прихильни-кам рідної старовини розвязати питания, чи справді ця ньоса палежить перу знаменитого ісрарха, чи вона є твором другого поки загадочного для нас письменника першої чверті минулого століття» 2).

Д. Петров, вдаючися до розвязания спору, одміченого Бодянським, не може згодитися з Максимовичем і каже з «приводу одного старого вірша: «на сей час представлена пами вправа, що має одну спільну думку з «Милостью Божією» одкрива такі обставини з тодішнього життя України, які гідні були натхиути всякого пирого сина Россії і поставити навіть вище Ф. Проконовича. Та й сама мова «Милости Божої», одзначається від мови «Владимира» бідыним вриванням польсько-українських слів, Взаталі, дивна думка Максимовича, піби Феофан Прокопович, що мешкав тоді у столиці, обтяжений прямими своїми заняттями.

Русская бесѣда—1857. № 1 стор. 78—9.

^{2) «}Чтенія въ Ими. Общ. Пет. и др. росс.» 1858, ън. 1, ст. 78.

звяжився инсати драму для київських училиці, Кому ж належить вона? 1727 р. був учитель піїтики Інпокентій Неронович. Незвісно, хто був учителем піїтики 1728 р., але від 1729 року дійшла до нас піїтика, преподана Феоф. Трофимовичем; одноіменність і схожість по фамилії з Феофаном Проконовичем, а також і висока гідність драми примусили принисувати, її останньому і помістити в збірник» ¹).

Крім того, на початку пітики Феофана Трофимовича завважено», «сей почти кинги копца не масшь».--і ще більш доводить д. Петрову, що автором цієї ньеси, яка могла бути в кінці означеної пітики, являється як раз Трофимович.

З приводу цієї думки і в оборону своєї, висловився знов Максимович, Петров, -- каже Максимович²), -- «уважас, що що драму скомпановано--«може» --- Феофаном Трофимовичем, який був у академіт учителем піїтики 1729 року. Але я лишаюсь при своїй рапіній гадці, що її написав 1728 року Феофан Прокопович. Я знайшов й тому літ 20-ть у двох рукописних збірниках Феофанових творів, і в обох слідкує вона за драмою «Владимир Великий». А що знайшовся тепер ще один й список в ріторіці, преподаній в академії 1728 р. Стефаном Калиновським, то це, мені здасться, тільки зміция палежність її зразковому письменвику. Через те ж вона могла бути приложена і до піттики, преподаної у 1729 році Феофаном Трофимовичем, і ходити по руках у окремих синсках. Але наврад щоб збирателі творів славетнього, единого Феофана привисали пому твір сливе незвісного вчителя пійтики, через схожість імен. Для д. Петрова здасться навіть дивним, щоб знаменитий ісрарх, «який жив тоді в столиці і обтяжений, був безпосерединий своїми запяттями, зважжився писати драму для київських училищ. Але ж цей верховний Феофан був учисм, учителем, і ректором Київської академії. Викликаний з неї для синскопства, він і на палекій півночі чув.

⁷⁾ Kieß enapx, icha. 1865, N 18, crop. 710 - 11.

ibid. No 22, hepop. 840 - 2.

свою близину до неї, називав себе її представинком, від репутації якого залежить і її репутація (кажу словами звісного листа його до академістів). А 1728 року Феофан більш як півроку був у товаристві гетмана Данила Аностола, прилуцького полковника Галагана, Лизогуба і багатьоў других украінців, що мались тоді у Москві, з приводу коронації Петра Другого. В тусвітлу блискаву для пього добу налкий душею Феофан, натхиувшись головним геросм своєї батьківщини Богданом. — написав драму «Милость Божіа».

Ця невеличка Драма вийшла з-иід його пера далеко художинного чим перша, написана 1705 р. Гяк в тій першій драмі учителя пійтики—поставлено хваліний фінал про мітрополита і гетмана того часу, віщуванням св. Андрея Первозванного, так під кінець цієї драми пійти-ісрарха «Смотрівніе Божіє» пророкує Україні блаженство,—і тут воздається хвала мололому пареві, повообраному гетману Даніялу і академії київській».

Розглядаючи в цітованій уже статті питання про авторство «Милості Божої», Тихоправов каже: 1)»

«Милость Божія», на нашу думку, не належить Феофану Проконовичу, і принисувалась пому небіжчиком Максимовичем без достатинх підстав (пор. Чтенія въ обществів исторій и древностей россійскихъ. 1858, ки. І, «смісь», стор. 77—8). Ми не знаємо жадного винадку, щоб шкільцу драму в Москві чи Київі написано було особою, що не належала до академії. Безперечно, навнаки, що всі «презентовані в київских школах пьсем виходили з-під пера чи вчителя посвії, чи вчителя риторики. Одже, треба дізнатись. это викладай у Київі 1728 року поезію і риторику, щоб розвівати нитання, хто був автором ньеси «Милость Божія».

Це и було зроблено, як звісно, д. Петровим, який в останпій своїй праці про українську драму висловлюється рішучо: «високі гідности цієї драми і уміщення її в збірниках разом з творами Ф. Проконовича примусили пебіжчика М. А. Максимо-

¹⁾ Журиаль Мий. Нар. Просв. 1879, N 5 стр. 95.

вича принисати її цьому звісному архинастирю того часу. Але ми бачимо в ній тільки наслідування Ф. Проконовичу Ф. Трофимовичем, що був 1728 року вчителем піїтики у київській ака цемії. Він мав і засоби і достатинії привід на те, щоб; написати трагедокомедію, варту пера соіменного йому Ософана Проконовича» 1).

Нитания про авторство «Милости Божої» порушено було в останні часи И. Житецкия. Він згадав про дві різні думки Нетрова та Максимовича і заявив, що як та, так і друга не мають достатинх підвалин, особливо гадка Максимовича. Переказавши довід останиього, —пробуття в Москві Проконовича вкупі з приїзжими українцями, наслідком чого був його піднесений настрій і створіння драми, —д. Житецький каже: «Все не бездоказно: а головно, — власне въ ту добу Феофану Проконовичу не до писания було драм. Не без драми було і в його особистому житті. Хоча по засланию Мешшикова йому стало лехше, але все-ж і при Петрі II він мусив би напружувати всі сили свого вибачливого розуму, щоб не загинути в боротьбі з численними ворогами, на чолі яких стояв еперичний архисрей в великороссіян Георгій Ростовскій (Дашков) 2).

Наводючи потім уступ, що свідчить про патріотнам автора, П. Житенкій говорить: «в цьому бачимо ми повай доказ що драму було паписано не Феофаном Проконовичем, що, як відомо, не був голінний до малоруського патріотнаму» 3).

З такими запереченнями д. Житецького ми одначе не можемо аводитись. Що Проконовичу треба було боротись із ворогами,—це факт, але чому-6 це пошкодило писанню драми? Навнаки, утворення такої драми, де вихваляється новий імператор, було-6 навіть плюсом в цій його боротьбі з ворогами! Далі: що Проконович не рвався до українського патріотнаму—це факт: але патріотнам в деякій мірі, яко визнання заслуг видатних українських ціячів, як Мазена та Б. Хмельницкий

Очерки шть ист. укр. лит. XVIII в.— стор. 51—2.

²⁾ Onen ta-crop. 19.

³⁾ ibid — crop. 20.

і др.—в нього були: тому, з цього боку Проконович означену ньесу написати міг. Але суть другі вказівки, що не допускають такого твердження. За своє пробування на півночі Проконовця досить обрусів: його пізніві літературні твори далекі від украінської мовної форми; тому трудно припустити, щоб багата національним колорітом ньеса, повна свіжих фарб народньої поезії, могла належати йому. Проти його авторства говорить теж і весь дух ньеси, ворожий Петру Першому: само собою ясно, феофац Проконович, вірший його помішник, що звікував весь вік з Петром І-м, не міг вкладати в уста Україні того педружнього відношення до цього імператора, що ми бачимо в півсі. Одже, коли не Проконович, то хто-ж ссть її автором?

Слідком за Петровим і згодно з вказівкою Тихоправова, ми вважаємо, що творцем її був дійсно Трофимович, академичний учитель піїтики. Імья його-Ософан дас змогу думати, що небезпідставно принисували ньесу другому Феофану — Проконовичу, який ньес для вистави, крім згаданої вище, не писав... Теоретично говорючи, міг її, звісно, скомнопувати і Приконович, але, через вказані причини, такої ньеси, і до того ще для академії, він написати не міг. Це раштове писания для академії, при неукраїнській пізніній творчості Проконовича, було-б фактом і логічно, і исіхологічно, і історично незролумілим.

Одже, написав цей твір Трофимович, або, зовсім можливо, і якийсь инший вчитель академії.—але, в усякому разі, людина в краєм звязана. Це для нас важливо одзначити через те, що «Милость Божа» є власне проявом настрою цілої нації, так пригнобленої Першим Петром і на час підпесеної Другим... З огляду на це було б дивно, щоб в серці самої України не знайшлось людини, яка відчула-б злигодні рідного краю, порівнияла-б їх з колинніми часами і не прославила б його визволення в особі тих, хто був тоді в неї на чолі... От через що треба принустити, що гірке слово України вийшло не тільки від україния, але ще й від такого, який був не на далекій півночі, не разом з тим, хто рідний край гнобив, але в самому матернім лоції.

Digitized by Google

По цих увагах перейдемо до близнюї характеристики пьеси, эко літературного твора,

Які-ж и вијший і вистрішні відзиаки?

Пасамперед, як ми казали, паписано и славано-українською моною: прикмета и—вимовляння в як і, чому є ряд доказів у римах і): виды й бізды (стор. 150); иміти і побіздити (156); славити і піти (157); пяміти и едина (стор. 160); творити и худіти (162); безділенть і силенть (164) і т. д.

Но літературній формі вона уявля з себе мішанниу історичної хроніки з мораліте, Історичнеть II—без сумніву: це ви ко як із самого тексту, так і з побічних міркувань. Джерелом II д. Петров уважа одну «з кращих малоруських пітонисів, літонись Самуіла Велички, що завала багатий матерьал для представлення доби Богдана Хмельницького» 2). Д-ій П. Житецький вказуе на літонись, що вийнда ще раніше. —Грабянки 3).

З боку формально-естетичного важливо одзначити пілком народню образність, що переймає увесь твір: через те можно сказати, що він є піби одбитком або переказом пародних дум та имень. В цьому смислі цікаво прогланути список пьсен, падрукований в "Історічних піснях Арт. і Драгоманова"; там в увагах вядавдів указано ряд пісень, яким відновідає той чи шиший уступ пьоси. Такі уступи про заднання Поляків за Вислу, про змущання їх пад козаками, про славу козацьку і т. пише.

Внутрінній бік ньеси ще важливінній. Не вважаючи на те, що сюжет її відпоситься до часів 17-го віку, різні місця її віють сучасностю, звичайно, автора, і передовсім мають риси життя соціально-економічного. Ми вже пітували уступ, де пронимується колакам не вдаватись до кунчування, —факт, що вказує як на слабкий зріст торговлі на Україні, так і про колакофільску псіхіку того часу.

Digitized by Google

¹⁾ Истор. п. малор. народа.

Очерки. -стор. 52.

Энен (а. стор. 20.)

В другому місці вказусться на одбирання в бідніших людей мастків, —факт, як звісно, хорактерини для всього 15-го віку.

Ноклик автора до зъеднания гучить ідеалістичностю, тінічною для того козакофильського часу

Коли таким чином зібрати всі побутові і політичні риси, то в вигляді данної ньеси ми одержимо дійсну картину реального життя. В пій,— каже д. Петров,— досить вірно обмальовано відпосини Малороссії до Польщи та Россії, а почасті вказано внутріннії, риси самої Малороссії і особливо козацьтва» 1).

Вірність зналювання реальних картин умовлює й художнювартість цієї ньеси. Через те, на думку д. Н. Житецького, не есть один з видатних драматичних творів XVIII віку як но реалізму в зображенні бідувань, пережитих українським народом під владою панів польских, так і по співзгуку топа з топом пародних українських дум, в яких можно вказати на цілі картини, стиснуті в коротких, епергічних виралах драми» 2).

В такою характеристикою ньеси можно тывки погодитись.

Розглежена драма сюжетом своїм наближується до свіцьких, бо мас зміст історичний. Але тим часом й все ж таки перейняю рисами пілком релігійнями. — і на мішанина—характерна риса другого періоду нашої драматичної творчости. Що це так, доводиться особливо виданою через рік пьесою під заголовком «Трагедо-комедія, изданняя въ Академ'ян кіевской честинмъ іеромонахомъ Сильнестромъ Лискоронскимъ, учителемъ школи поетики 1729 года» 3). В ній навіть, яко відчук стародавности, масться пролог, де автор обіня розсказати про «паденіе рода Адамяя» і про вивід його через божу благодать «до рая от адской пропасти». Потім в дії 1-и, яві 1-и, «Архистратись Михаилъ брань пябеть напосить с Луципером»: останний росповіда, що вій масна пебі велику силу і що

¹⁾ Tpy 151 K. J. ak., 1866 N 11, crop. 379.

²⁾ Эпенда стор. 22.

Трудія Біев, дух. акад. 1877, сент.

ежелибь кто возмогль илисть мою отвяти

П великой крыности сопротивустати.
Удобь есть стихія тварь превратити
Пежелиби восхотьль равень миь кто быти 1).

Михаіл застерега проти похвальби і нагрожує, що ного може вразити «деплица Винняго», Люципер не гамується нахвалятись своєю силов і не вважає пікого рівним собі, кажучи; «ктоже есть якоже азъ въ моей благодати»? Михаіл одновіда, що вище його Бог, і кличе пебесні сили ловести Люциперу, зухвальство його «горлости проклятої». В яві 2-и «Люциперъсказуеть великі свої скарги про те, що його вже скинуто «въгеенну»; за це вій обіцяє:

Кто дерзиетъ оградою раз обладати, Славу его вскоръ потщуся попрати.

З такою метою він кличе своїх підланців.

Сходяться демони: Люцінер росповіда їм за припіденциє піднесення «людскої натурн» і ні обіцяють її «сокрушити і стерти». В яві 3-й «Премудрость или Богь» оберта персть у живить», це-б то наддає їй життя.

З неї виходить людська істота, і в промові премудрость дарус їй владу над расм і насолоду в ньому, тільки наказує не займати «древа смертна». В яві 4-й, «Зависть сказуєть, хода коло рая», що на людину вона ношле всякі нанасті. В яві 5-й, естество пятає в «Прелесті», чого вона ходить по саду. Та одновіда, що любується його окрасами, але висловлює дивування, через що «естество», царица над усим расм, не зважується «сибсти» від одного дерева? Одержавині звісний біблейський одвіт, «Прелесть» подбіна Сстество вкусити від того древа, наслідком чого піби буде нове піднесення «естества». Знажене «Сстество» зважується на перестун, малюючи собі надзвичанні

¹⁾ ibid., 51s.

перспектіви своєт влади. З цього приводу «приходащу демону хори поють піснь торжественную». В яві 6-й «Гиівть или справедливость Божія», нагадуючи всі дари, подані ним Сетеству, сердиться на пього і нагрожує йому адовими муками. При цих словах бьють великі громи. Але тут являється Милосердіє Божіє і просить гиів не відлявати естества некельній муці. Гиів не эгожується. Милосердіє просить тільки вигнати з рако винуватия: Тоді приходють «Казии», виганяють його з рако і додають.

Сице неблагодарнимъ Вожескои благодати Должно всегда во въчной нагубъ страдати.

В дії 2-й чусться плачь Сетества по згублених радощах і висловлюється падія на поміч Божу.

Але гиів Божий одмовля тії у всякій милості і нагрожує ій усякими муками:

> Адъ отверзися, преступницу сію Прінми во въки, лапцуги на вію Тверди взложивше, мучиму зръте П отнемь зжъте.

В яві 2-й «Глась» наказує Моісесві іти до фараона и объявити йому волю божу про необхідність ослобонити замучений ізраільский парод. Той іде і в яві 3-й наказує фараонові визволити ізраіль, бо інакше йому нагрожує кара Божа; фараон лютує, не згожується, посила дивитися своїх дозорців за ізраілем, якого обіна «сокрушити» (ст. 596). В яві 5-й євреї середоться на Моісея, що він нацькував на них фараона: Моісей кличе їх за собою на-втеки, і ті біжать. Про це докладиють войш фараону і він посила їх на вздогін, щоб покарати євреїв. Але тут Моісей ублаговує Бога, щоб він звелів морю розступитися. В яві 5-й «Іона свободився оть кита молится», що слугує прообразом зрятування євреїв. Тут же являється «вельможа», що вихваляється «любовью и афектом» своїх ближних: трое з останніх бажають йому «многит літа». В яві 6-й апостол Павел наказує увірувати в «істинного Бога», в Інсуса, распята на

поносномъ древъ отъ Понтейска Пилата» (стор. 600). Сврет Заперечують цьому, вказуючи, що «в пих с закон і книжки з Фарисен,

Иже насъ поучають всегда о Монсен. Потім нагрожують Павла віддати тисячнику.

да повелить бити

Налицами за сія, да не буденть вчати. По цих словах вони й справті скаржаться на Навла. Что хощеть развратити Мойсей и люди Своею проповідно ко ппому Богу.

Тисленик забороня Павлові проповідь пової віри. Павел на те каже:

> Аще ми и умръти, не поиду отъсюду, Дондеже проповъди, совернитель буду

Тисичник готовий уже його покарати, але лізнаванись, що він римський горожании, одпуска Павла.

В яві 7-й один з сврейв доказус на Петра, мо бачив його «въ той же слідъ Христовь ходима». Петро одрікається від Христа і «зді пістель возглашаєть и Петрь гріхъ познавъплачеть и страдать желая отходить». В яві 8-й Отчаяніе сумус, , що через гріхи свої не може мати паліг на парство Боже.

· «Падежда» підбадьорює пого:

Не уже Інсусь онь на та обращаеть. Толко въ показніц видьти та часть.

Але «Отчанніе» зневіряється у своєму калтто.

Всуе мил Бога милость и воспоминати, Всуе и падежду болить въ Богь поласати

Надія эпов фідтрімує його. Але «Отчаяніе» в зневіры готово не чекати піякої милости і присуджує: Чимъ ублагаю Бога дълами монян. Пойду, болигь нестужей ми словеси сими.

В яві 9-й «въ скаль ридаеть Петръ»; через свое одречення від Уриста, не хоче показуватися на світ і врешті просить Вога:

Даждь мий отъ гръхъ спаснуся крестъ свой воспріяти. За тя, владико, житіе скопчати. Прійми показине и горкіе слезы.

Заблуднаго исправи на спасении стези.

В ції 3-й «пилнотся страсти Христовы, смерть, погребеніе, поскресеніе и освобожденіе челокіческое» В яві 1-й «молящагося Госнода емлють и ведуть въ преторь ко Пилату». В яві 2-и «отв ранъ на кресть распятаго изливается кровь віз лани отъ ангель держимы. В яві 3-й «Плачь богоматери подъ крестомъ»; вона рида, що згубила свого сина і свій плач вилива в довгих жалях. В яві 4-й «грівнинкь молится о отнущеніи гріхомъ», в яві 5-й «Іоснфъ съ Пикодимомъ поють», де тукати Христа і де есть до пього шлях. Тут же «приходят ангели і поють евої жалі про муки Христа: врешті прогодопнують

Цклованіе послѣдне Отдаемъ ти неизслѣдне. Рани святін добизаемъ. Глави склопяем.

В яві 6-и. «Ангель Господень отваливаеть камень и стражей устращаеть». В яві 7-й. «Избавленіе глаголеть», що пароди, замкнені в «адскій отхлані», можуть бути шині спокійні, бо^лтепер їм через нього уготовано шлях з некла і вони здолавить стати вільними. На ознаку цісї волі і людського тержества

Пабавленіе обіця Сстеству «перву райску діадему» і каже:

Съди увънчанна днесъ на вищнемъ престолъ. На вся райска имуща державу во полъ 1;

4) ibid. crop. 613.

Digitized by Google

Тут же «слава паластся въ наметъ одбянна въ слонце ангеломъ поющимъ пъснъ слю», а власне, зичения людському сстеству, щоб воно жило

> Посредв самаго прекраснаго рая Свътолучісмъ со блажениям сіля.

«Егда избавленіе натуру выпчаеть и посаждаеть на престоль, аптелы поють»... запросини до раю, де вона

во благодати Первою будеть обитати, Во дин невечерия свъта, Во безконечије дъта»,

В яві 8-й. «Орель монаршій перунами побиваеть льва, апгеламь поющимь канть» во славу царя і зичения

> Да будеть же во въки окрестијя слава Православному царю на многје лъта...

Тут же «Орфей играеть на гуслі хоромь сія поющимь»: а власне, бажання побіди «крінкому россійському Марсу» і торжества «россійським тронам»... В енілозі автор просить у слишателя вибачення, коли вийшло щось не так, як йому гадалось. На цьому ньеса й кінчаеться.

«Вся, яже соверии,—каже автор.—хоть не во чась многь, Дъйствия художная склоняемъ подъ поль»...

Яку мету мала і при яких умовах одбувалась ця пьеса: Що до першої, то ня пьеса стоїть близко до попередньої: вопа,— як вірно завважа д. Петров,— «теж мала на увазі прославити Петра II і Верховини Совіт. Тут у 8-й яві третьої дії, фігуруе, з патяком на тодінні відносини Россії до Персії, «оред монаршій», який перупами побива лева» 1 В пьесі згадуються теж і «вельможа». «Хто був цей вельможа, чи архіспиской київський Вар-

Очерки — стор. 61.

лам Ванатович, чи другий хто, про це не можемо сказати инчого певного. Можно покладати тільки, що паступні ж цією сценою чотирі яви, в яких виводяться апостоли Петро й Павло, вставлено в трагедокомедію на честь дих апостолів і вказують на свято Іх 29 червия, як на час виконання трагедокомеді. Це був день патрона імператора Петра П. Значить, пьссу написано було на день натрона Петра П і виконувано в присутности якогось «вельможі» 1). По літературній формі пьсса представля мішанниу містерії з мораліте і по вніцийм і впутрішнім гідностям представля велику цікавість.

З приводу них д. Нетров заявля: «останий змість ньеси доволі блідний і безбарний. По замислу своєму, вона живо нагадує собою священні містерії першого періода київської драми XVII віку і початку XVIII і особливо «Мудрость предвичную 1703 р., з якою місцями сливе дословно схожа. Що до «замислу» і близькості його до пьеси «Мудрість», то д. Петров ціліком правий... Що ж до гідности її, то від неправий цілком.

З боку впінности пьсса представля ряд вельми красовитих місць, що впказують у авторі дійсне «художество», про яке він згадує сам. Такі уступи, ппркл., в пропові Люципера такі уступи в промові «Премудрость, що, між ппини, каже:

Сладчайшій сота отъдиесь Пиль излість струн, Златоплівшіє віки вамо здів даруя; За пролитіємь сего во вси ваша часи Прорастить земля отъдиесь вамъ златіє класи і т. д. ²).

Такі уступи—з промов Єстества, гива Божого і багато других місць, що відзначаються силою почуття, впразностю та красотою образів і відносним, звичайно, умінням малювання сюжету. Але крім цих гідностів, є в пьесі і чисто внішні, що доторкаються самого змісту. Вона, що вдає з себе ніби коллектівну мі-

¹⁾ ibid , 61.

²) ibid., 584. нояврь-декабрь, 1907.

стерію, показує довгу пизку картин, де, самим ходом річей, ми наближаемся до реального життя... Гот, в картинах власие останнього, ми стрівасмося, з таким едементом, що, важдивий сам но собі, і особливо з погляду вложеної в нього громадської ідеї, заслугуе на велику увагу. Так не можемо не звернути уваги на ту частину пьеси, де йде мова про визворения. Мойсеем народа від фараона... Ми не хочемо накидати авторові якихсь особливих замірів, але мимоволі напрохусться порівняння стипецького пліну з становищем наиюто народу за Петра I і його визволения, чи, принаймиі, натяк на не, при Потрі П. — що власне й підкреслюсться в пьесі попередній. Пезалежно від провідної ідеї, що поверта нас до тодішньої сучасності, важливо одзначити також реалізм цього місця пъеси, який віщує прийденні реалистичні твори української дітератури. В цьому ж смислі варта уваги і сцена з свреами в другому місці пьеси, де вони дорікають аностолам Павлу й Петрові.

Такі й инші риси данної ньеси ставлять її досить високо в инзці подібних же шкільних ньес, наперекір думці д. Петрова, доказами не вгруптованій.

Провадючи дальний апаліз твору, мусимо визнати його по фарбованим фарбою українською: це видко як з окремих слів. так і з рим віршу. Пагаласмо такі слова, як «здавна», «мова» (ст. 603), «властними очима» (602), «не уважахъ» (603) і багато слів подібнях. Нагадаємо й такі рими, як— «сили—стрѣли» (597), «усмотрѣти—бити» (586) і багато других. Всі такі зразки вказують, що церк,-славянську мову пьеси дійсно перейнято українізмом і що стара мовна традіція видержується в ній ревно.

На пій пьссі ми й закінчуємо розслід другого періоду пашої шкільної драми... В й істор і ми дійлили до того пункту, коли перейнята подекуди сильним реалізмом, вона входить в тісне зіткнення з державним життям россійським. Цей звязокъ усилюється і з внішнього переходить у внутринній тоді, коли форми українського життя починають зипватися з формами россійськими: коли руссіфікація ураїнства відбувається в стіпах самої академії. При таких умовах в історії нашої драми спостерегасться подвійний процесс. З одного боку оживляється аміст шкільно-духовної драми, але яко пристаріда по формі та релігійній вдачі наша поважна драма на кінці 18-го віку гине. З другого боку в комічній творчості інтермедій, цій прилозі до трагедокомедій, все більше вироста реалізм. яко основа української комедії 19 віку з цілком повими рисами, позиченими в технічному і -иншому смислі у Єврони.

Хропологічно всі згадані умови розвою нашої драми виявтяються вже в царювання Ании Івановні; розгляд тих умовин в звязку з розглядом вертену, що виріс на лоні шкільної творчости, буде предметом нашої уваси у другому томі цієї праці.

I. Стошенно.

ВІБЛІОГРАФІЯ.

Українсько-руський Архив. Матеріяли й замітки до Історії національного відродження галицької Руси в 1830 та 1840 р.р. N Люнні 1907. cm, X17I+307.

Наукове Товариство імени Шевченка у Львові роспочало з кінцем 1906 року нову серію наукових лублікацій, під назвою «Українсько-руській Архив», де мають міститися орігінальні розвідки и магеріяли з української історії, - оброблені, або тільки зведені в сістем для зручніщого користування вими. Досі вийшло два томи «Укр.-рус. Арх».: перший — опис рукописів Пародного Дому у Львові (впорядкований Іл. Свенціцьким) і другий — громадські шпіхліри (гамазей) в Галичині 1781—1810 рр., — оброблений Ів. Франком. Оце масмо перед собою вже й третій том, що містить в собі матеріяли й замітки до історії національного відродження галицької Руси в 1830 та 1840-х роках. Матеріяли ці зібрав і зредактував д. М. Тершаковець, додавши свою вступну статтю «Короткий огляд національних га політично-суспільних течій в Галицькій та Угорській Русю».

Історія галицько-українського суспільства й його національного відродження, що ознаменувалось початками національного письменства ма мові, зближеній до народньої, досі ще мало розроблена. Матерійл до історії цих часів роскиданий по ріжних старих виданнях, тепер сливе педоступних, а спроб сістематичної історії галицького відродження і звязаного з йім москвофільства маємо досі дуже неба-

гато: дві праці д-ра Іл. Сисяцінького 1), що винным торік, статті пр. 1в. Філевича, друковані у Варшав, Унив. П.в. сведавно вийшли одбиткою), нерейняті невиою тепцевидісю, one cause i see. A-si Тершаковцю прийшла щаслива думка використати, віденський архив. міністерства виутрішніх справ, де серед матеріялів, що нерейшли туди з інституції, яка в передконституційні часи Австрії держада в своїй офіці думку і письменство народів австрійської держави; це -Hof Stelle: в її архиві міститься ціла історія Zenzur und Polizei умового руху галицького суспільства до 18 року, історія «живих ї иснарожденних» творів, когрі зьяклялися тоді на убогій ниві талицького : висьменства Цензурна історія галицько-українських видань, урятова переписка з приводу ріжних проявів громадського і навіть революційного (полонофільського) руху серед русинів, листи, меморіяли, посвідчення арештованих, - все це, роздобуте в сховищах віденського архиву й опубліковане д. Тершаковнем, становить дуже дінини матеріял для історіва галицького суспільства й його літератури. Передмова, ж. д. Тершаковци вводить читачи у користувания цим матерічлом і помогає йому уявити собі обставини, серед яких розвивалось молоде галицьке письменство. Разом із тим вона кидає пове свігло на деякі моменти того письменства й його діячів.

Д. Тершаковець одинае ту думку, піон австрійськей уряд занадто прихильно відносився до русинів - «тирольців Сходу» і сиріяв їх суспільному розвитку: австрійський уряд був прихильний до стремління тал русинів, «доки вони не виходили по-за межи цасивности, значить, були пічим. Як же вони стали заявляти себе активно, як прим, з руської сторони прийшла охога вискажати своє відношення до своїх сусідів хом би в монуминий, тоді пригадувано, що Тирольцям Сходу не лицюють такі ворохосиі діла». І осб. цензура забороняє 1835 р. "Зорю" за тр. що там уміщено було статию та вірші пра Б Хмельницького. А ле раніще 10 мая 1822 року заборонено спрозважувати з Росії та Україна російські та українськи книжки світського й церкопного змісту. Тим сумим австрійський уряд приненолюцав декого з русинів, йк от ден. Зубращького або Посифа Бливма, звер-

Digitized by Google

^{4) «}Матеріалы по исторін возр'яжденія Карпатской Руси», . І. 1906 і «Обзоръ спошеній Карпатской Руси съ Россіей въ ј пол. XIX в»., Спо., 1906.

татись із своїми працями до Росії. Дуже веприхильну роль відограли в справі утисків мад молодою галицькою літературою митрополіт Михайло Левіцький, вузький егоїст і сервілістичний слуга уриду. неваор В. Конітар: заборова 1822 р. була його ділом. Оживленню громадського руху серед галицьких українців спріяла польська революційна агітація, яка знаходила серед українців, а особливо молоді, чимало адентів. Галицьке духовенство, що становило в першій пол. XIX звіку одинокі круги української інтелігенції, виховувалось в вольському дусі, в польських традиціях, і свою національну відрубність од поляків бачило хиба в ріжинці обряду. Не диво, що серед українців ідеї реставрації історичної Польши знаходили ширих прихильників, і між галицькими попами та семинаристами грандились більші польські патріоги, ніж самі поляки. Д-ій Тершаковець подав цілий ряд документів про прояви польського революційного руху серед русинів і про те, як реагував на ці прояви австрійський уряд, наприклад, історія із знайденою в греко-католицькій семінарії броннорою про відбудовання Польши, справа Дунгра Мохнацького, питомця греко-католицької семінарії у Львові, арештованого за участь в польських конспіраціях, справа нопів Мінчакевича й Кульчицького, що сиділи за теж саме в Шпільбергу і т. д.

Подав д. Терикаковець також кілька документів до історії розвитку москвофільства на Угорській Руси; туга обставини стощи внакие, ніж у Галичині; з боку культурних вимог, які зводилися до за потреби церковної книги та шкільного букваря, зближалися угор, русици зовсім до інтересів одновірних угорських славян, передовсім сербів, та входиле в бруг тих надій політичного та культурного характеру. якими жили тоді, та ще й тепер"живуть, серой в літературний та політичний русофілізм. Ці сімпатії до Росії обыванялися таким самим способом, як і у сербів. Мандрували серби до Росії, мандрували й угор. русини" (ст. XVI). Документи, які подас 1. Терінаковець (ановімві дисти про русофільство на Угоридиві, донос про тапие москвофільське товариство серед угор, русниїв та пил, свідчать про москвофільський настрій ут. русинів од мужика до пона та спіскона, протх царефільство і падії на економічку поміч з боку російського царя. Цілий ряд угорських русниїв, як от: Валудянський Кукольник, Ладій. Овлой. Ю. Венелів, Павлович, Дудрович, Білевич та пиші переседились до Росії і займали тут визначні посади в науковому й бюро-

Digitized by Google

кратичному світі. Це також виливало на скріплення москвофільства на Угорській Руси.

Переважна більність матеріялів, видрюкованих в III томі «Укр.-Рус. Архива»,— на вімецькій мові, решта— на польській. Взагалі цей том становить дуже цінну вкладку до скаровиці джерел по історії галицького суспільства в першій половині XIX стол. На його підставі можно написати ряд дуже інтересних суспільно-побутових нарисів.

Д. Д-ко.

Календарь "Просвіти" на річ 1908. Рін другий.

Виданни говариства "Просвіта" у Киїні. 1907 стр. 152. Календарь Київської "Просвіти", виданий на 1908 рік, куди кращий, а-віж той, який не товариство видало минулого року. Він більший і объемом своїм, тай зміст його більш ріжномаўтий та повяцини, віж у календаря попереднього. Видко, що видавинча коміссія Бийкської Просвіти чимало поклала зусиль та праці на те, щоб подарувати українській публиці коштовие і дуже користие справечие видания. Робота комисії не затине марно і, ми невиі, буде оцінена кожним свідомим українцем. Календарь містить в собі чимало деправочних відомостів", потрібних кожному в ріжних практичних справах. Туже во речи приміром, уміщено, "календаря для сільських хазяўнів" (стор. 8 31), відомости про почту, залізниці, пароходи, про кошти гербових наперів на оплату актів та правительственних документів, закони про говариства, сиілки, та збори то що. Не дивлячись, одначе, на свої политивні риси, валендарь мас і де-які дефекти. Візьмемо хоча-б "справочиу» частину. В отділі, де уміщено відомости про "нароходи", видавнича коміссія через щось обмежилась тільки гим, що подала веобхідні відомости про нароходство на Дніпрі та ценким ного "притокам". Через що обмежувати себе? Аджеж календарь "Київської Просвіти» нав не виключно київський характер, а всеукраїнський. В гакому разі слід би було подати дотичні відомости про всю Україну, а ве тільки про лінії Київ-Катеринослав. Київ-Чернигів. Київ-Могилів і т. д. Ладі, подаючи ріжні статистичні відомости про Україну комісія обмежилась тільки Україною російською, про Австро-угоргьку не обмовилась. Коротенькі відомости про українців в Австрії були б до речи.

Не зачкодило о́ «Календарю», коли о́ в ньому о́уло уміщено відомости про українців в нивших частинах бвігу, напр., в Америці, в Азії (Споїру) то що.

Та й про російську Украіну слід би було подати більш ріжномаїті відомости, а-ніж ті, які уміщено в календарі. Читач, або кожен, хто буде користуватись "календарем", не знайде, прим. в якому відомостів про заробітки, про промисли, що істнують на Україні, про умовини праці по ріжним підприємствам, як фабричним, так і сільськогосподарським.

Числа про «Землю на Україні» подго з праць «Центрального Статистического Комітета", але ці відомости в бататьох винадках вимогають провірення-чого ми не бачимо в робеті Комісії. До тих відомостів, на які вказує комісія, кожному, хто хотів он докладніш познаномитись з интаниям про "Землю та людинсть на Руси-Украіни". треба додати, крім праці Л. Надалки, певеличку, але цінну справочну статтю д. М. Пориа, "13 статистики України", уміщену в "Україні." Невідомо також, яким критерієм користувалась видавнича коміссія, уміщаючи відомости про музеї (стр. 126-127). Через щось згадано тільки такі музей; а) музей украниских в февиостей им. В. В. Тариавскаго в Червигові, в) Музей ім. Поля в Катеринославі; с) "Кієвскій Художественно-промышленный музей Имератора Инколая Александровича і фермулей при каївскій духовий академії, Про мулеї в Харькові при Кубанському статистичному Комітеті, в Полтаві (при земській губериській Управіз, Одесі то що пемає ніякої згадки. Дакеж і в цих, незгаданих календарем. Просвіти музеях міститься чималоцівавих українських рарітетів, аджеж і вони мають невини український характер. Переглядаючи далі інформації про ріжні українські Інстітудії та видавництва, ми моглио констатувати де в чому прогалини, пропуски, а де в чому занадто вже "сухі" відомости. Так приміром, в ресстрі "українських видавинцтв згадано тільки четверо: Українсько-руська видавнича спілка у Львові, "Вік". Бібліотека "Молодість" д. Грінченка, "Українській учитель". Про "Дэвін", "Рапок" видавнича коміссія й "нари з уст" не пустила, не дивлячись на те. що, приміром, "Ранок" видав досить поважне число користиих книжов. Так само в виділі "Наші інституції" не згадано про українські академичні товариства в Галичині, на Буковині, про українські студенські (легалізовані) організації при київському, харьківському,

истербурському упіверситетах, на жіцочих вищих курсах і т. д. В отділі «Преса» немає згадки про українській журнал в німецкій мові: «Икгаїнізсю Rundschau», про орган українських соціал-демократів в Галичині «Земля і Воля» і инш. Дуже до речи було, коляб згадки про українські галети та журнали супроводились загальною, корютенькою характеристикою їхнього напрямку чи програми, щоб читач «календаря» був поінформований більш докладно про те, яке ідейне облича у певного органа, що боронить він, за що обстоює в своїй програмі. Нічогісенько пе завадило «Балендарю», а, навнаки, додалоб пому інгереса, колиб видавнича комісів умістила в ньому відомости про українську парламентську репрезентацю в Віденському парламенті, про українські політичні партії, як в Україні Австрійській, так і в Україні Російській, про програмові ріжниці між цими партіїля то що.

Ми згадали гільки пропуски, що кидаються на очі при першому облизномлению з календарем. Справді—їх більше. Бажаво б було, щоб на той рік інформацінна частина «календаря» спеціальнощо то українського життя була поставлена повийше і ріжномаїтім.

С. Петлюра.

Помоторыя данныя по вопросу о заработках населенія Полольской заберній на землях частновладь, кнеских и въ сельско-холяйственнопромышленных предпрінийнях, собранный Подольскимъ Обществомъ Сельскаго Холяйства и Сельско-холяйстьствой Промышленности. Кіса», 1907 г.

Боротьов в Іумі і пово Думою між прихильниками ексиропріоції великих земельних власників для задоволення земельного голоду селинства і противниками її спонукала Подільське Товариство Сільського Хазяйства зробити статистичний дослід надзаробітками подільського селянства на землях пріватних власників, щоб, гаким чином, підвести науковий фундамент під розмови про неликі буцім вграти селянства нід експропрівції великих земельних власників.

Вже один той факт, що за такий дослід взялася, організація подільських аграріїв, примушує нас віднестись обережно не тільки до тих висновків, що зроблено на основі зібравого матеріалу, але і до самого матеріалу.

Для свого статистичного досліду Подільське Товариство вжило авкетного методу.

Воно розіслало "вопросные листки" земельним власникам, аревдаторам, власникам всіх сільсько-хазяйственно-промислових заводів і, крім цього, ще й всім волостям губернії. Відповіді аграріїв і заводчиків повинні були показати розміри заробітків селянства на землях пріватних власників і на гіспозвязаних за ними сільсько-хазяйственних заводах, а відповіді волостів, встановивши розміри заробітків селянства на власній землі, повинні були дати матеріал для висновків про великі вигоди для селянства од істнувания великоземельної власности і, навиаки, про великі вграти од її зипицения.

Перце, на що ми повинні авернути увату в цій анкеті, це ге, що матеріалу порівнюючи досить мало для гого, щоб мати середні, типові данні в справі заробітків селиства в сільсько-хазяйственних підприсмствах Полілля. Товариством було розіслано 1000 вопросних листків пріватним власникам і арендаторам; відповіди же од них було одержано тільки 120. а використувано 100 або 3°,0, і відповіді щі обхоплювали гільки 95,706 дес, або 8.1°/6 всісі плоши пахадної власницької землі (1.178.500, 17 цес.) Заводам, по числу їх в губернії, було розіслано вопросних листків: сахарним 52, а відповідів одержалося тільки 20, або меньше 10°/6; винокуренним 80, а відповідів одержалося 16, або 20°,6; пивоваренним 17, відповідів же фіставо тільки 3, або меньше 20°/6. Теж саме і що то волости: ім було розіслано, по числу волостів в губернії, 153 листка, з відповідів врийшло 61, або 10°/7. Таким чином, матеріалу дуже мьло для нау-з вової певности статистичних висновій із анкети.

Опріч цього не можно не звернути увати на те, що керувация анкетою і розробления статистичного матеріалу доручено буле не спеціалистам статистикам, а агропомам. Подільського Товариства. Це не могло не одбиться на постановці самої анкети, на крітичній одінці здобугого матеріалу, со ірко, і на обережності в гих чи пиших висновках.

Переходимо до висновків. На основі відомостів про 100 хазанстві вирахована середня величина заробітків селянства на 1 дес. пріватновласницької землі в 27 карб. 90 коп. по губернії, при чому найвиничасередня припадала на Брацлавський повіт 35 крб. 15 коп. і Дегічевський—32 карб. 29 коп.: найнизча на Пово-ушицький—19 крб. 27 коп.

і на Балтський—17 крб. 50 кон. На основі цієї губериської середивої вираховаві і заробітки подільського селявства на пріватинх землих всього Поділяя в 32.880.163 карб.

Такий середий розмір заробітків всього подільського селянства на 1 дес. наиської землі являється, безперечно, дуже і дуже прибільшевни. Залишаючи на боці те. що вираховані за пятилітній період (1901--6 рр.) середні розходяться--і розходяться завадто-- з данинии ивших джерел (описаніями окремих великих хазяйств Поділля), ве можемо не звернути уваги на один факт, який зразу-ж в корні підконує вартість рахування видання Подільського Товариства. Коли ми уважно розглянемо, які ті хазянства, що прислади відповіді на запитавня, то ми побачимо, що всі вони, здебільшого,- хазийства, тісно звязані з тими чи вишший сільсько-хазяйственно-промисловими підприємствами. Так, напр., із 100 хазяйств, відновіді яких розроблені в «Ивкоторыхъ данныхъ», 79 займаються в гих чи иниих розмірах культурою буряка для дукроварень, а землі під ними 84.177 дес із 95.706 дес., які дали матеріал для висновків. Патуральна річ, данні про заробітки селян в цих хазянствах, коли б навіть принустити. Що воин не прибільшені підприсмиями, не можуть вважагися типовими для всіх хазяйств. В цих каніталістичних інтенсівних хазийствах, осмеречно, великі трати на купівлю робочої сили. Концентрація їх коло заводів і залізно-дорожних лінін утворює місця більшого, ніж в губернії, попита на робітників, егдо умову виничої заробітної цлаги, ніж в инших місцих. Поділля. Тим часом, як не як, хоч такі інтенсівні хазяніства і доволі розвинені на Поділлі, а вони складають все ж гаки меньність, і при тому не можно сказати щоб значну; більвність хазвійств не мас габих трат на робочу силу, цеб то- вови більше характерізують заробітки селянства, а-ніж ті, про які маемо відомості в «Ифкоторых данных». Але, опріч цього, треба зауважити, що навіть, коли ми спинимося тільки на цих інтенсівних капіталістичних хазяйствах, середні данні про заробутки селян в них більше, ніж непевні. Серед всіх відомостів, надісланих від земельних власинків і арендаторів Подільському Товариствові, є нечисленні, але більні имовірні середві данні, до таких відносяться якихсь 1—5 мастків, в яких заробітки селян на 1 лес. землі пріватних власників були 12-- 13 карб. Що ж торкасться решти, то треба зауважити, що графа «Уплочено рабочим рублей», дякуючи свойй неясності, не каже

Digitized by Google

нічого про, те, чи тут містяться всі і всякі трати мастку на робочу силу, чи ж тільки трати на робітників, безпосередне запятих в сільському хазяйстві. Можно думати, що в цій графі уміщено трати на ріжні будівлі, меліорації, т. є, грати, які мають значіння для досить довгого часу, а, значить, і новинні бути розкладені не на 5 років, в на далеко більший період. Дегалізація цієї графи в зикеті дала б нам спроможиїсть знайти дійсний середній розмір сільсько-хазяйственних заробітків селян Поділля на землях пріватилх власників.

Що ж төркасться заводів, то тут досить важко перевіриги і відомості ѝ висновки «Иблоторых данных». Із таблиці № 13 ми дознаємось, що 20 цукроварень, при продукції в них в 5.310.150 пуд, цукру, платили в середньому робітникам 1.277.165 карб, або по 24 кон, а 1 пуда. Коли ж взяги на увагу, що всі пукроварнії губернії вироблиоть що року 12.857.408 ауд., годі ми будемо мати заробіток селян на цукроварних 3.085.778 крб. Так, маючи відомості про меньні половину цукроварень, агрономи Подільського Товариства вирахували заробіток селян на всіх цукроварних.

Ще більш-неневні рахування що до винокуренних, вивоваренних і инших заводів, 15 винокуренних заводів гратять в середньому на робітників 57,385 карб, або 3825,6 карб, кожен заводі а 80—306,048 крб. Зробивни теж саме і що до нивоваренних ми будемо мати, що заробітку од них селяне Подаля мали 217,991 крб. Присднующе соди ще заробітж при «очистительному складі скмин», ми побачимо, що од исіх піх заводів селяне мають и середньому заробіток в 335,290 карб.

Маючи ж на увазі, що всі сільсько-хазинственні жабуні, як от пукроварні, винокуренні і инції, цістають сприй матеріат мало не весь з пріватних мастки, ми приндемо до гого висновку, що разом від пріватних власників селине потільські мають заробітку на 36,489,980 крб., або 29 крб. 92 коп. на 1 дес. прів. землі.

Такі будуть вгратії селянство Поділля, коли перевести в життя експропрацію пріватних земельних власникав на користь малоземельних селян.

для того, щоб опреділити, що ж матимуть селяне від скепроаріїрованої власности, Подільське Товариство Сільського Хазийства і збрало відомості про урожаї на селянських землих і ціни на продукти. Відомості ці дали спроможність встановити середній заробіток з 1 дес. селянської землі на Поділлі.

Перш за все мусимо зазвачити, що і тут ми масмо матеріал певений, бо відомості ці збіралися через предводителів дворянства од волостинх правлении, а «вартість» волостної статистики є річ загальвовідома. Групіровка здобугого од волостів матеріалу приводить дослідувачів до того висновку, що урожан на номіщицьків землі більний. віж на селянській, в півтори рази (Олимина: на поміщицькій—108,2 пуда, на селянській—71 ил ярина; на пом.—102,3 вуда, на селян—65 и). Що ж торкасться до заробівку на 1 дес. селянської землі, то тут ми бачимо, що в той час, коли од самої тільки продажи робочої сили своєї селянии заробляє, на 1 дес. прів, зем. 29 крб. 92 кон., від 1 дес. селянської землі волювого доходу селянии дістає тільки 27 крб. 30 кон., с. т. на саму заробітну плату селянинові принадяє далеко меньше на своїй землі, ніж на панській.

В цій справі насамперед требо пригадати те, що ми вже говорили више. Не можно рівняти валового доходу подільського селянива з найвищими середніми заробітками в найбільш інтевсівних капіталістичних халяйствах Поділля. Порівняння ж з дійсинми середніхи заробітками селянства на пріватних мемлях губернії значно б зменьшило дістанцію між заробітками селян на нласних землях поміщиків, хоч, безперечно, і не знепшло б її зовсім.

З другого боку навіть, коли б сирава і стояла так, як її поставлено в «накоторых данных», не можно о було зробити того висновку, що ексиропріація була дуже шкодлива для розвитку всього сільського хазяйства краю. Цілий ряд політико-юрідичних, фінансовоекономічних умов, при дуже великому малоземеллі, довів продукційність праці селянина у власному хазміїстві до того мінімума, за яким йде вже деградація і вимірання сільської людности. Знищення юрідичних пут на особі селянина, зміна фікансової сістеми і напряму економічної індустріально-протекцюністської політики, як веобхідна умова цього, стале функціонування народнього представництва, жільиення земельного фонду селянства-все це повично дуже і дуже побільшити продукційність праці селинина, Опріч того, коляб навіть. безпосередно після скспронріації великих земельних власників, загальна продукційність сільського хазайства і підупала, то більш півндкий теми соціально-економічного розвитку, який новинев був би наступити після експропріації, надолужив оп що часову втрату.

Та і, крім того, експропріація не в усіх своїх формах неміннуче веде до знишення сільсько - хазийственної індустрії цукроварень, винокуренних і виш заводів. А історія цукроварства в Германії показує, що і селянські хазийства здатні до культури бурика, який у нас постачають заводам сливе виключно наші датіфундіарні мастки. Таким чивом, при загальній своїй цікавості, видання Подільського Товариства, мас дуже невелику наукову вартість.

М. Порш.

по журналах.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, кинга V_{\star} том. LXXIX.

Ів. Криппкения. Льйвська Русь в першій полоший XVI в. Ст. 5—51. Українське населення Льюва у відносник до инших націй: свреїв, вірмен, поляків пімців. Поспольство і натрініят. Обмеження Руси й її боротьба за права, Поголоска про руський заговір 1538 р. Релігійне життя Церкви й духовенстви. Братства. Унадок залицького спісконства Памісинцтво. Зіцько Гдиницький. Макарій Тучанський. Відновленне спісконства. Владича діяльність Тучанського. Осляд життя львівської Руси. В дозатку: 1) каталог деній мійського братства (в. 1498—1548 роках). 2) Каталог дыйвських перков і парохів до середний XVI в., світські перкви і манастирі.

Ів. Осісико. Осітно українського иликолновенної. Ст. 52—93. Автор поклав в основу своєї статті працю проф. С. Буліча «Очерки исторіи яликолнанія въ Россіи» (1901 р.). т. І й; він полбірав і лвів до куни матеріали по історії українського яликолнавства, що були розкидані в киплі Буліча, і доповини його з пиних джерел, особливо за XIX століття. Мета д. Осісика — «по змолі проложити пілях тим, що працюватимуть пад історією розвитку рідної мови», а для того лібрати яко мога більше біблібеграфічнного матеріала, котрий торкається українського яликолнавства. В тій частині своєї праці, що міститься в 5 ки, «Занисок».

д. Огіснко умістив такі розділи: руконисна граматична література XIII—XVI віків. Знайомість з чужоземними мовами: давні «глос-сарії-азбуковники»; перші українські словники; перші українські граматики XVI—XVII віків; перші букварі; українські вчені в Москві: наслідки приєднання України до Москви: характеристика тогочасньої української мови; викладання мов по українських школах: розвідки про український язик (друга половина XVIII і початок XIX ст.).

Мих. Грушевський, Матеріала до історії Коліївщини. IV Оповідання очевидця про смерть Гонти, Ст. 91—97. Тим очевидием був игляхтич Адам Конюшковсткий, що, утикаючи перед гайдамацыкими загонами, зустрівся з російським отрядом, що вів захоплениях гайдамацьких ватажків, і між шими Гонгу, і був наочиви свідкем варварських катувань і страти бранців. Оповідання Конюнковського наводить Д. Зелінський у своїх увагах до василинських записок, свого часу заборонених цензурою, Конюнковський описус странениі муки Гонти і той невимовний жах, який охонив його, коли він балив катувания своїх товаришів; подробиці момента замордування Гонти суперечать старим звісткам, канопизованним у біографії Гонти, написаній пр. В. Антоновичем, про надзвичайний стойцизм Гонти, проявлений инм під час страти. З цього ж оповідання виходить, що Гонта був замучений за один день, а не протягом кількох днів, як уважали досі.

Ів. Франко. До біографії Івана Валилевича. Ст. 97—141. Д-ій Франко здобув у антікварія кілька документів, між шишим уривок з автобіографії, що кидають нове світло на де-які моменти з життя одного з членів галицької «тройці»—Івана Вагилевича. Ще в 1883 р. Яків Головацький умістив біографічні відомости про Вагилевича на сторінках «Кіевской Старпиы», де оновів і про його любовні пригоди, котрі ноказують нам Вагилевича жертвою досить ноганих жартів із ним польського магната Борковського. «Уривок з автобіографії» (писаний польською мовою, як і всі циші документи — листи, виниски, і т. пи.) подає багато новах причинків, що освітлюють любовну історію Вагилевича

де в чому інакше, ніж як про це говориться у Головацького, а самого Вагилевича показують як еротичного маніяка, і в услкім разі люднну не зовсім пормальну.

Мих. Зубринький. Імена, назви і призвища у селян с. Миания, старосамбірського повіту. Ст. 142—154.

Мівсе Іванев ст. 155—164: В. Гнатюк — До колядки просв. Софію в Київі: Ів. Свенціцький — Бібліографічний куріок Ол. Грушевський — Маловідома стаття Костомарова з 1848 р. («Мысли объ исторіи Малороссіи» в часописі «Библіотека для чтенія», 1846. IX).

Подкова хроніка: Етпографія в західно-євронейських часописях за 1905 рік. Подве: д-р З. Кузеля. Ст. 165—210. Перегляд змісту більш як 150 наукових часописей на ріжних «вронейських мовах.

У відділі *Бібліографії* Ст. 21 1—239 рецензії на 25 наукових видань і статей в мовах українській, російській, польській, пімецькій і чеській.

·Вылов», ки. 10 за октябрь.

Письма Гермена къ Марко-Вовчку, Ст. 63-76. Знайомство Марка-Вовчка з Герпейом почалось в 1859 році, тоді ж в літку почалось листування, що тяглось до весин 1860 року. Після того пезабаром Герцен перегхав на сталий побут до Парижа, де ще раніще оселилась М. А. Марковичка, і листування само собою синиплось. В 1867 році М. А. переїхала до Петербурга, але гадила іноді за кордон і бачилась з Герценом, привозила йому статті або доручення. Вона й раніш привозила статті ды «Колокола», а також передавала туди дописі й фактичний матеріал з листів до неї ріжних осіб з Росії. Видрюковані в «Быломъ» 13 листів Герцена до М. А. свідчать про дуже велику повасу, щирість і признання авторітету в літературних справах, які почував воликий російський вигнанець до украінської письмениции. Листи писані в самому теплому, дружньому тоні. Зазначимо, що в примітці до передмови, яка попережає листи (очевидно пояр.-пекар. 1907.

од редакції), не вірно показані делкі дати з життя М. А—ни: побралась вона з Онанасом Марковичем у 1848 році, а не 1851, як тут сказано: помер Онанас в 1867 а не в 1868 році.

В. Батуринський передроковуе два листи Костомарова. Ст. 89—93. Д-ій Батуринський передроковуе два листи Костомарова: один од 19 янв. 1864 до київських семінаристів (з львівської «Правди». 1892, V) і другий лист до Драгоманова од 8 янв. 187. року (з брошюри, виданої у Львові в 1902 році, як № 9 «Літературно-Паукової Бібліотеки»). З огляду на те, що «Правда» стала тепер великою рідкістю, передроковуемо перший лист, писаний з приводу того, що семінаристи прислали до Костомарова гроши на видания пародніх кинжок і при них листа, де засвідчували свою глибоку повагу до історика:

Генв. 19—1864.

Шановна Громадо, Панове семинаристи! 1)

Великі радоці мені сталися, коли я одібрав листь Вангь, и нема въ мене кибети, шчобъ віддячити за ту ласку и увагу. тичо мені есте ноказали. Дай Боже Вамъ счастя—здоровья и инчобъ ви росли духомъ и сердцемъ. А якъ постановлять Васъ настирями, пехай кожини запечатае собі у сердці ту любовь до свого краю и до свого пароду, шчо теперь маете: и будете ви світло людямъ вашимъ. и станете крінкою сторожею пародовій мові и народовій освіті.

И колибъ то скрізь по семинаріяхъ бувь такий духъ, якъ у васъ, не аломила бъ народности нашон піяка в світі ворожа сила во віки вічні. Намятайте, напове, про слівця: дай боже, щобъ любовь наша до рідної мови не була похожа на те насіння, що було зійшло, та росту ему не було. Шлобъ люде васъ не звели, щобъ а ні ради жінокъ и дітей, а ні ради омани світової, кванлючись на лакомство велике, а ні ради страха архісрейська, не покинули ви мови рідней. Бо хто любить народъ, той річъ его любить, а хто каже, що любить народъ, а річъ его ненавидить, той бреше, як брешуть Гогоцький та Кулжинскій з)

²⁾ Див. про його в X ки. «Украіни», стаття В. Данилова.

¹⁾ Удержусмо правопис такий, як надрюковано в «Былос».

и ті, нечо на ихъ похожи, шего ихъ мена покриються соромомъ и поругаються въ намятьці у потомківь. Да не смущається сердне . Ваще: пдіте смілими и твердими погами до мети своен.

Щиро прихильний

Н. Костомаровъ.

"Літературно-Науковий Вістник". Кипжка X за жовтень.

Мих. Грушевський. Студії з економічної історії України (кінець). Ст. 24—38. Останній відділ праці д. Грушевського присвячується панщині, яка розвилась з особлівою сидою на привобережній Україні на переломі XVI та XVII століть, паслідком обезземелення селян на користь цзянських мастків, розвитку фільваркового господарства на вявіз, що привело до збільшення суми робочих днів і новного закріпощення. Панщина внявлялась не в однаково тажких формах у ріжних частинах правобережної України, але чим далі, зріст її одбуванся все інтенсівніще: Проф. Грушевський змальовує ті форми пачицизивних обовазків і подаскілька прикладів, як реасували селяне на своє закріпощення і робили іноді справжні невеличкі революції на групті економічних відносни. Ці дрібні бунти були піступами великої революції, яка незабаром обхопила всю теріторію українських земель за часів т. зв. Хмельницини.

Ів. Кревецький. Пятнадиять літ йстицвання "Записок Падковою Товариства імені Шевченка". Ст. 64—80. Автор підводить сумму наукових праць, які містились в "Записках" за 15 літ їх істиування, і зазначує велику вартість цих вкладів до скарбищі украінознавства. Понутно торкається він історії самого Паукового Товариства ім. Шевченка, особливо в його першях роках. "Записки" поветали з ініціятиви кружка російських українців, які перші часи й підперали їх своїми працями: у перших 4 томах "Записок" уміщено 12 праць рос. українців і 7—галицьких. Але далі журнал мусів опертись переважно на місцевих галицьких наукових силах. для зорганізовання котрих

найбільше потрудився проф. М. Грушевський, що в 1895 року зробивсь редактором "Записок", У 71 томах "Записок", що впінили до цього часу, падроковано 200 статей і розвідок, велика сила дрібних заміток і повідомлень і біля 1800 рецензій та справоздань. Д-ій Кревоцький зазначує великі заслуги "Записок" для української історіографії, а також для розвитку паукових інтересів і запять серед галицьких українців.

Антін Круписльницький і Ів. С-ко. Повини натої літератури. Ст. 109—121. Два критики подають опінку нової драми В. Вининченка «Дізгармонія». Д-ій Крушельницький розбірасляміст драми, характерпаус її персонажі, не вдаючись в загальну оцінку твору. Д-ій С-ко бачить в драмі субъектино-тенденційне відношення до певних ідеалістичних течій серед українського громадянства, що, на думку критики, значно позбавлює твір Вининченка художньої правди.

Мих, Грушевський. На украінські уклаім «Конець рушенстоа». ст. 135—148. Стаття присвячена москвофільству в Галичині і спеціяльно—повіщим виступам москвофільських послів у віденському, нарламенті в звязку з проголошенням москвофілами «пової ери», яка мас означити рішучий новорот од давнього рутенства в бік гнапруснаму. Москвофіли заявили одверго, що вони—Росіяне і дбають про прищеплення російської культури до галинького групту. Д-ій Трушевський витас що "пову еру", бо вона ще більше одірве москвофільство од народного групту в Галичині і покаже всю екзотичність і фантастичність російської культури на галицькій Украіні. Разом з тим він закликає до рішучої боротьби з москвофільством, як одинм з найбільних тормазів для розвитку національної й політичної свідомости галицьких украінців.

Ф., Матушевський, З українського жентия. Ст. 148—156. Автор внасняє причини малої інтенсивности українського руха за останні часи, які лежать, на його думку, в загальних умовинах громадського життя цілої Росії, і подає осляд проявив культурно-просвітних змагань російських україннів за останні місяці: «Просвіти», укр. кафедри, укр. Паукове Товариство в Київі, публичні лекції з українознавства і т. пп.

М. Ломпеский, З пострійської України, Ст. 156—167. Д-ій Лозинський зазначає змагання укр. соціяль-демократів у Галичний до більної самостійности супроти польської сіціяль-демократії, показує шовіністичне й асіміляторське становище, яке завила остання відносно українського та сврейського пролетаріята. В кінці подає оцінку значіння віденьського процесу укр. студентів в справі вияснення польсько-українських відносин у Галичний.

Русская Школа. № 10 октябрь.

С. Русова, Первые мага къ національниці пароднаю просвыщенія на Українть. Ст. 44—45. Про видавниче товариство «Український учитель» і його діяльність.

Историческій Вастинав. ки. Х и XI, октябрь і ноябрь.

В ки. Х у відділі «Сипьсь» замітка про археологичні знахідки В. Хвойка в Київі, В одділі искрологів коротенька біографія і літературна характеристика Кариелка-Карого (ст. 364—206).

"Русскій Филологическій В'ястинка". Томь LVIII. № 3.

- 1. *М. Дукьиненко*. О языка Песторова житія преподобнаго Осодосія Печерскаго по древиваннему изъ дошединую синсковь. ст. 1—80.
- В. Ветпуховъ, Заговоры, заклинанія, обереги и т. и. ст. 80—154. Автор широко користується й українським матеріялом із збірника Милорадовича, Чубписького, Сфименка та ин.

Триды Московской Діалектологической комиссіи. Сводь матеріаловь, собранныхъ комиссіей, ст. 190—211. Між нишим подано матеріяли «малорусскихъ говоровъ» Курської губ. в повітах білгородському, повооскольському, путивльському, старооскольському і суджанському.

У відділі «Критики и библіографія» рецензії С. Карського на книги; 1) Стнографічний збірник, т. XIX. Вол. Гватюк. Коломийки, т. III. У Львові, 1907; 2) Галицкая Русь прежде и импь. Историческій очеркъ и взглядь на современное состояніе очевидца. Сиб., 1907; 3) В. Щурат. Дві статы про Групвальденську пісню. Відновідь проф. Брікперові. Жовква. 1906; 4) В. Щурат. Пісня про поход Ігоря Сьвятославовича. Львів. 1907.

Извъстія отділенія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. 1907 г. Тома XII-го внижка 2-я.

И. И. Жуковичь. Брестскій соборь 1591 года (по повооткрытой грамоть, содержащей діянія его) ст. 45—71. Грамота ия належить до наперів, що залишилися після сп. Павла Доброхотова і буди передані до рукописного відділу Академії Паук. Грамота містить в собі опис дій собору і скріплена власпоручними піднисами й печатками митрополіта Михайла і пяти спіскопів (Мелентія Хребтовича володимирського, Кирила Терленького—луцького, Гелеона Балабана—львівського, Леонтія Палчицького—туровського і Деонисія Збірунського—ходиського і белзького).

Журналъ Министерства Народнаго Просвъщенія, октябрь.

И. Теоитовичь. Рада великихъ князей литовскихъ (окончаніе). ст. 273 – 332.

Naród a Panstwo, tygodnik, 1907, N 24.

W7. Studnicki. Kwestya rusińska w Rosji. Автор стотть на державно-централізаторському становищу і ділить народности Росії на «дозрілі й недозрілі» для самостійного національного життя й автономії; одні народи належать, на його думку, до впробивших собі історичну індівідуальність, другі ж уявляють з себе тільки етнографічний матеріял. До останніх залічує д. Студницький і українців. Курьйозно, що національний український

рух в Галичині д. Студинцький признас результатом «польської інтриги»! Украінство, каже він, утворив вилив польської исіхічпог атмосфери, яка будить почуття антагонізму до Росії, яко державної організації великорусів: коли австрійський уряд в 1846-67 роках робив концеси галиньким украінцям, з історичної реторти виходили москвофіли, що не признають української пародности. Коли ж національні концесії давано українцям в політичній атмосфері, до нанував елемент польський, перейнятий антагонізмом до Росії, з дісвої реторти виходили українці, які почувають свою відрубність, свій антагонізм до великоросів... На скільки д. Студинцький обзнайомлений з розвитком українського руху, показуе те, що він запеаняє, піби окрім гуртка Шевченка-Костомарова. Чубинського й дослідниці звичаєвого права Сфіменкової (?) пікто в Росії не був переслідуваний за українство; він же запевняє, що в Чернівцях нема ні одної укр. кафедри в університеті, а на Буковині взагалі цема ні одног укр. середньої школи. Стаття д. Студницького в цілому виявляє велику плутанину думок і фактичних відомостей.

Записки отдъленія русской у славянской археологія Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества Т. У. Вып. И. 1907. У цьому винуску находимо наукову росправу И. Привалова під заголовком Лири (ліри, рыле и реле). З різних джерел автор зібрав усе, що відомо про музичні струменти, з яких пародплася й украінська ліра. Що з ІУ століття находяться малюнки так званого organistrum'я, на якому грало двое: одня жінка, як намальовано, кругить ручку, а друга-перебірас клавіни. Привалов думае, що до VIII століття не було смичкових струментів і що перші такі струменти походять з Візантій. У исалтиру VIII—IX в , з якого перомельований був рисунок у XIII столітті в исалтирь славянський, теж с ліра у руках Давида з наднисом: Айдъ прев съставаниеть настрь. Тут вже й кругити й перебірати пальцями можно одному. Багато чертежів дас Привалов на різні струмонти: фінську каншеле (у одну струну з прямим смичком), пімецькі philomele (у 2-3 струпп), streichzither (у 4

струпп), bawrenlyren (у 3 струпп з клавищами, з колосом без клавишів, з колосом і клавишами); переказус далі (теж з чертежами), які були у романських пародів lira rustica, lira tedesca, vielle en luthe ma vielle en guitare, а потім переходить і до великоруських і українських лір. На Вкраїні ліри були вже в XVI і XVII столітті, у великороссів—тільки в XVIII, а в XIX вжене було. Він паходить, що українські ліри, які були описаці за останні часи, пайбільш підходять до французської vielle, де були три струпи з постоянним згуком (trompette, monche і grand bourdon), а одна—chanterelles, на якій клавишами впводили молодію. Уся розирава Привалова панисана объективно і заслугує того, щоб музиканти зацікавилися пею,

Нові книжки.

Панас Мириии. Киновска третя тоорія Драматичні твори: видавництво «Віку у Київі року 1907. «Порему трив». «Лимерівна». «Згуба». 321 стр. ц. 1 кар.

Календарь "Просвіти" на рів 1908. Ц. 25. коп стр. 152+24.

П. Оправхата. «Сбльські миссовки та револютінне селинешню». Київ 1907, стр. 19 ц. 5 кон.

А. Спаренно. *Про пародоправенно*. Петероургъ, Стр. 48. ц. 5 кон. Видания золаготворительнаго общества изданія общенолезных в ценневыхъ вишть» N. 52.

Евг. Мандичевський. «B прмі» Збірник повель. Группа: Певільники. В ярмі, Святий вечір, Бранка. Ціна 50 сот. Тернопіль.

Сидір Твердохліб, «B світаті плеса» Посвії вид товарищества «Молода муза» ч. 8 Львів 1907 ціна 1 кор. стр. 71.

Статут Укр. тов «Просвіта» у Житомирі, 1907.

Сергій Єфремов. *Марко Вовнок*, ("Гітерат, Характеристика). Київ, 1907, стр. 68 ціна 10 кон:

Сергій Єфремов. Шенченко й українське письмененно. Київ. 1907. Календар "Щасти" на рік 1908. Видинні Миколи Грабчука. Черніцві. 1907. стр. 824-30. ціна 40 сот.

Генрін Ібсен. *Примири*, Семпова драма на три дії; переклала М. Загірня. Видав Б. Грінченко. Київ. 1907. 80 стр. Ціна 30 кон.

Етнографічний збірник, виданс стнографічної комісяї Наукового Тов. ім Шевченка том XXIII. Галинько-руські народні приповінки; збірав, упорядкував і пояснив 1-р. Іван Фравко. Т. П. вып. 1. (Діти-Квіти) Львів. стр. 300, 1907.

Вільний Світ Неперіодичне видавництво української вільнодумної федерації в Канаді рік І. ч. 1 стор. 67 (Житепись М. Драгоманова з погретом. 4—18—М. Лозинській.—Паціоналізм і пародні святощі. М. Драгоманов. (19—67).

Опуневський Солтис. Буквар для науки неграмогиих. Териопіль, 1907. стр. 18 ціна 20 сот. ? Виданис Філії руського товариства педагогічного.

Василь Пачевський. *Ни стоці пр.* послії «Молода Мула» IV. стр. 126, 16° ціна 2 кор. [€]

Видания Увраінсько-Руської Виданинчої Свілки у Лізові:

"Тисичес й одна и и Арайські калки. Часть III. Переклав. С. Дольницевий стор. 320. ціна 1 кор. 80 сот.

Д-р Август Форель. "*Про-олькоголь*" За дозволом автора переклав **1-р** Михаило Литвинович, Стор. 48, ціна 30 сот.

. Видания Музичної пакладії;

- 12. За тобою (пародня пісня). Композіція 3. Яросдавенка: ціна 70 сот.
- 4. 14. Ми Гайдамаки мельодия незнаного автора. «Ви хотіли б спинить Композиция Т. Ярославенка до слів Петра Карманського.

Видания Просвіта у Львові для серпень і за пересень: Економіст ч. 10.

Съпіваннии. Шьола пародіні часть І. П. ІІІ. і IV. Зібрали і уложили *Висоль Испройожий і Волюцьмир Сойко*, Жонка, ціна 2 корт 50 сот.

Володимир Розов. Трильогія проф. А. Кримського. (Відбитка з з з'яки. Плук. ток. (м. Шенченка). Стр. 26, 8° Лівів 1908, ціна 50 сот.

Олександер Грушевський. По катострофі 1708 р. Розкистирования: росписыних почин на Україні, (Відонткі з Зап. Паук. гов. ім Шевес. стр. 22, 85, Льюв 1907 ціна 40 сот.

Михаило Зубрицький. Село Микайець Старо-Самоїрського повіту Матеріали пля петорії галицького села. (Відонтка з Зап. Паук. гов. ім. Шевченса . Льнів. 1907 стр. 184, 8% ціна З кор.

Філярет Колесса. Ритміка українських народніх дісень. (Відонтва: Зли. Паук. тов. їм Шевч.) Львів 1907. стр. 254. ціна 4 кор.

Хроніка Паукового говарцетва імени Шенченка у Льнові. Вин Ш. за р. 1907. ч. 31. стр. 40 Д-р. Іляріон Свенціцини. «Архангелови візцання Мариї» і благовізщенська містерія. Проба історії літературної теми (Відбитка з Зап. Паук. тов. ім. Шевч.) Львів, 1907. стр. 76 8°. ціна 50 кор.

Генрия Ібсен. Ворог Пародові Комедія на 5 дій. Переклада М. Вагірня, Видак Б. Грінченко, У Київі 1907 стр. 116 ціна 30 кой.

- Чиналенно. Розмова про селське хазяйство. Видания трете Сиб. 1907. ціна 10 коп.
- т. Єж. B Досаіна. Цовість у 3-х частинах. Перекла (з чольської мови М. і 3. Левицьких ціна 50 кол. Київ 1907.

• Промінь • Першин український калентарь на 1908 рік. Зложив О. Перехрестов. Кийв 1907. ціна 10 кон.

- П. Капельгородський Відгуки життя . Збірник піршів стор. 98; у Київі 1907 п. 35 кон.
- т. П. Колесниченно «Ираво и честь», пъсса на 5 дін и 6 одминь, ть спинами и тапцими. Епскі 1907 ц. 50 код.

"Запорожець" налендарь на 1908 рік. ц. 70 сот. Коломия 1897 🛍

- А. Зачиняевъ. Къ вопросу о коломынкахъ стр. 126. Спб. 1907 г.
- А. А. Суходольській. *Воли помрави*. Ірама у 5 діяхь зъ співами, хорами і ганцяма. (Позичено) ц. 30 коп.
- А. А. Суходольській. Помеша, поо засоблене поля. Драма у 4-хъціяхъ зъ спінеми, хорами і танцими. В. 30 кон.
- А. Ф. Шатковській, *Крава Марша»*, драма у 5 дійствіяхъ, съпівнісмъ, хорами и танціями. Сюжеть заиметвованъ, ц. 35 кол.

Олександр Півону «Козача Тала». Полма із прошту компін кує банського війська. Ст. Уманська, кубан, обл. Стр. 42, 1907. п. 35 кон.

Павло Смутов. Піт стеличи Думи. Париси. Спо. стр. 17. 1907.

Н. И. Струцъ. Кіевстэн туосриін и г. Кісвъ, Краткій статисти ко-экономическій очеркъ. Кісвъ. 1907. п. 30 кон.

Измоторыя данныя о заразовнах'я населенія под лаской губерній на землихъ частно владівляческих в и сельско хозпістічных в промыименныхъ предпріятихъ, собранный, подольским в обществом в сельскаго хозпіства и сельсько-хозпіственної промышленности. Кірнъ 1907. ц. 50 кон.

П. Стебніцький, З. архива Д. Л. Мордовии. Отойтка з дауриала «Україна» стр. 26 Київ. 1907.

Андрій Яковлев. Памістинки, державці і старости господарського жимку черкаського в кінці XV і в XVI в.в. Одонтки з журнала «Україна», стр. 14 і пів 1907.

Сповідь віроучителя сектанта: Асторія мосї жизні) з передиовою. Г. Вашкевича Одбитка з журнала «Україна» Київ. 1907.

ван Кровоцький. Фальшование метрик для польських поистанців з 1850—31 р.р. Причинок для характеристики галицького духовенства першот половини XIX—ст. (Відбитка з «Паук. Тов. ім. Шевч.» Лідів, 1907. стр. 8, 8°. ц. 15 сот.

Д-р Мирон Кордуба, Венецьке посольство. (1650 р.) (Відбитка а «Зап. Наук. Тов. ія. Шевч.) Львін, 1907. стр. 40, 8° ц. 80 сот.

Відозва членів дружини Івнінського руського народнього театру до українського суспільства. Льнін, 1907 стр. 32.

Микола Вурцеба. *Перші цьююн.* Вязанка рісень Преч. Діві Марії. Жонква, 1907. стр. 10, 12°.

М. Диотан. Чоловів і жаття Львін, накладом автора 1907, стор. 102.

Ярослав Гординський. Причинки до студий из т Еветдою ф Колляревського I часть, В Коломит 1907, 4гр. То.

Ruthenischen Sprachbuch für Mittelschulen. I Teil, von Emilian Popowicz, Zweite, verhesserte Aufjage., Wien. 1907. erp. 128, 86, nua 1,10 a.op.

Андрій Ченвновський. По першил оппори с на петставі загального рівного права толосовайни. Отлит сил і зактики українсько-руських партій. Львів 1905, стр. т.т. и. 30 сот.

А. Женивре. Уличник. Поисть тти мотолежи знаторозжена франнужењего Акатемисо. (Визане Руского топаристы незатогичного и, 1280 У. Львоні, 1907—стр. 164, мал. 8° пил. 1,10 кор.

Іван Борусский, Мефістофель в Гетовеч Фавсос і Люнифер в Байроповеч Байні. Просе іх еволюці і характерискики. Териопіль 1907. стр. 1—15.

Меморіял послам в справи матеріального зоссавстення Плукового товариства імени Шевгенка у Льнові. Denkschrift an die Reichsratsabgeordneten in Sachen Sicherung der Seweenke-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, У Льнові 1907.

- **J. Г. Шевченко.** Кобларь (съ портрегомъ). Ибил 1 рубль 50 коп. безъ цересылки. С.-Истербургъ. 1907.
- Д. Барвінський. (Ізраїльтенко). Париси й оновідання, том 1. Подтэма, 1907. ціна 1 р.
- И. Гавриленко. «На корпеть хліборобові». Херсон, 1907. стр. 34 з малюнками ц. 7 коп.

Проф. М. Грушевський. Історія України-Руси. т. IV. Виданидруге, рознирене. Київ, 1907 ц. 3 р. 50 коп.

Chronik der Ukrainischen Seweenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Jahrgang 1906 und 1907. Bericht für die Monate: Mai-December d. j. 1906 und für die Monate: Januar-April d. j. 1907. Hefte III. IV (1906.) und: I. II (1907) NN 27 30.

Управисько-Руський архив. Видас історично фільософічна секція: Наукового тов. ім. Шевченка т. III. Матеріали й замітки до історії національного відродження галицької Руси в 1830 та 1840 р.в. У. Львові 1907.

[ван Франко. Вов Constrictor, Повість із галицького села, Львів, стр. 150. Пове видання, перероблене.

Минола Глен. Оксана, драма у 3-х діях. Вид. часонису «Рідинй Край» Київ, 1907. стр. 48. ц. 15 кес.

Генрія Ібсен. *Примари*., Драма на 3 дії. Переклала М. Загірия, Видав Б. Гріпченко. У Титві, 1907. ц. 30 коп.

Б. Грінченно. *Про грім на блисканку*. Виданни гон. «Просвіта» у Киїні, ц. 5 коп. 1907, Киїн.

Оля Омеляниа Березинська. *Моловість*, Поелії. Том 1. 3 портрегом авторки. Водовинціво М. Венгжина, ч. 1. Перемишль. 1907, стр. §1, 32°.

історія Упраіни-Руси, панневи Микола Аркас, до друку випровив В. Доманицький. Стр. 384, а малюнками і портретами (280) ц. 1 р. 50 к. на аппчайному напері; на гарному панері з артистично-вимальованою кольоровою обкладкою з руб. Спб. 1907.

Виправна помилия. Просимо инановика читачів «України» виправинни помилку, ика через педогляд попола в № 10, в отд. библюгрыфії, в реценаю Д. Д: на стор. 133-й, в рядках 9 та 11 зиму, замість Леонгловський, надроковано Мильися.

Kyabyspho-epoceitea airabeich ykpainchkore iponaganctea 32 octanni ara poke ').

Купатурно-просватна назышеть на користь народних мас станка вызаса не українською інтеліченністо за вихілний пункт в троматескої роботи. Живучи в пених умовинах росінського чольтичного життя, ще то останніх часів зовеїм не спріжно резинами політичної самональности, інтеличний українська остила в тупатурно-просвітній роботі одиноке поле, де можно буто приложити свої сили, свою еперию для праці надлігиесенням гобробуту паротніх мас. Але ураз пенрихильно погладав ча всякі спроби з ооку інтелічення принти на поміч народоні в пото темпоті, на всякі прозви громатескої ініпіативи в ділі кародньої остати. В результаті зматання українських пародолюбств просвилит свін парот, тати йому в руки початки науки,

ROBERT DI GIVE 1997.

¹⁾ До оссату нашог стати не входить отляд політичного житя на Вараіні, «сформування и життя й партів, еволюція політичної думки и преси: наше завдання «подати нарис тісї культурно-ваціо-вальног роботи, яка стала можливою з часів «свобед для українського суспавства. Хоча сфера «політики» в культура, дякуючи умовяним сучасного життя в Росії, часто дуже тісно між собою звизуються, ате нее ж таки лиссення спеціяльних заборой, що до українства, дало моту виділити в практичнім житті питання культурно-просвітного характера.

Культурно-просвітна діяльність українського гронадянства за останні два роки 1).

Культурно-просвітна діяльність на користь народину мас здавна вважалась українською інтелігенцією за вихідний пункт й громадської роботи. Живучи в тісних умовинах російського політичного життя, яке до останніх часів зовсім не спріяло розвиткові політичної самодіяльности, інтелігенція українська бачила в культурно-просвітній роботі одиноке поле, де можно було приложити свої сили, свою епергію для праці над віднесенням добробуту народніх мас. Але уряд пеприхильно поглядав на всякі спроби з боку інтелігенції прийти на поміч народові в його темпоті, на всякі прояви громадської ініціятиви в ділі народньої освіти. В результаті змагання українських пародолюбців просвітити свій народ, дати йому в руки початки науки.

¹⁾ До обсяту нашої статті не входить огляд політичного життя на Вараіні, —сформувания й життя її партій, еволюція політичної думки й преси: наше завдання—подати нарис тієї культурно-національної роботи, яка стала можливою із часів «свобод» для українського суспільства. Хоча сфера «політики» й культура, дякуючи умовинам сучасного життя в Росії, часто дуже тісно між собою звязуються, але все ж таки знесення спеціяльних заборов, що до українства, дало змогу виділити в практичнім житті питання культурно-просвітного характера.

стрічались на перших же кроках своєї роботи з перешкодами, од уряду.

Тільки з кінцем 1904 року, коли по всій Росії повіяло подувом волі, коли після довтих років насильного мовчання громалянство загезорило ясною мовою, покинувин езоповську балачку,—тільки тоді й українська їнтелігенція, беручи участь в загальному рухові, почала виставляти й свої домагання, де рядом з чисто політичними, намічались і культурно-національні постулати: про потребу українізації школи, про скасування гніту пад українським словом; на цей останній пункт звернуто було особливу увагу: писали про це в газетах, засілали колективні листи до редакцій, засилали телеграми й депутації до комітету міністрів. І разом з тим, як хитались твердині старого режіму, падали й заборони пад українським словом.

Уряд хоча й осудив прінцініально закон 1876 року, признавин сам його шкідливість для культурного розвитку украінських нардоніх мас, але фактично емансінація українського слова • йшла досить туго, і їй ставлено всякі перешкоди. Та проте в кінці 1905 року повстала українська преса, і, не вважаючи па те, що їй довелось ставити свої перші кроки під гиітом усяких надзвичайних охорон та восиних станів, все тави придж бания своей власної преси було величезним здобутком для украінського громаданства, здобутком, який може як слід оцінити тільки той, хто «з рідним словом тулийся мов злодій». Преса дала змогу одкрити систематичну кампанію за осягиення таких меобхідних в культурно-просвітній сфері потреб як, народня мова в тколі і засиування українських кафедр. Зрівняння дрюку украінських книжок в правах з російськими прийніло трохи пізніше, піж дозвіл видавати газети й журнали, але з весин 1906 року стало вільно і «книги всякі дрюкувати»—постулат, висловлений украінцями ще в гадяцьких «пактах» 1659 року, здійснення котрого довелось ждати аж цілих 21, століття!

Закон про товариства і спілки дав змогу й украінцям легально закладати просвітні організації. Здавалось, настав той давно сподіваний час, коли розвязались нарешті руки в украін-

ських пародолюбців, час, про який стільки мріялось їм, коли вони висловляли свої жалі й муки перед російським громадянством і павіть цілою Свропою і ломентували про варварський гніт. Одначе й тут, як і з пресою, не все так склалось, як жадалось. Перш за все «свобода» громадської організації була дуже «прпзрачна» і, як ми це побачимо зараз на прикладі «Просвіт». уряд звів усі заходи громадянства до дуже скромних розмірів, а часом порозбивав їх при самому парожденні. Та й самі часи, коли ще не влеглись хвилі революційного руху, коли активніша частына громадянства звертала всю увагу на участь в політичнім житті краіни, одкладаючи справи чисто культурні на другий день. не дуже спріяли культурно-просвітним заходам. Але всеж таки, навіть взявин на увагу всі ці перешкоди, признати мусиме, що українське громадянство тільки в дуже скромній мірі виконалопрограму своей культурно-просвітної діяльности, на скільки воназазначилась в голосах української преси і намітилась ще в передреволюційні часи. Щоб упевшитись в цьому, досить погляиути на історію «Просвіт», організація котрих становить самузамітніщу частину культурно-національної роботи нашого громадянства.

Ідея і сама назва «Просвіти» позичені з Галичини. Там уже в 1868 році було засноване товариство «Просвіта», яке поставило собі метою пирити просвіту в народніх масах і дбати про поліншення їх добробуту. Перша частина цієї програми власне і виконувалась товариством на протязі трохи не чотирьох десятків літ: товариство видавало кинжки, засновувало читальні по селах, філії, громадські магазини-краминці, позичкові каси, а останніми часами почало видавати часонись і заложило громадсько-промислову секцію. Пого робота значно запомогла культурному розвиткові галицького селянства. Галицька «Просвіта» послужила взірцем і для російської України. Тільки в той час, як у Галичині просвітня справа товариства більш-меньш централізованя і коордінована по всіх його філіях, у нас номічаємо повний, єсли можно так висловитись, розтіч. «Просвіти» виникаєль цілком незалежно одна від другої, без усякого взаємного

порозуміння, і так, що не мають між собою найменьших звязків. Правда, уряд дозволяе одкривати «Просвіти» тільки в межах певної губерції, і объеднати їх офіціяльно поки що не можно. Алеж піщо не забороняє порозуміватись що до програми й напрямку своет роботи, щоб з часом, коли можно буде объеднати «Просвіти» в один федеративний союз, вони уявляли з себе більш-меньш однородні організації. Не кажемо вже за те, що коордінування своєї роботи, взаємне порозуміння приносило б велику користь і зараз, роблячи спільним досвід кожної окремої організації і улекшуючи, наприклад, таку важну справу, як видавництво. На ділі нічого подібного ми не бачимо: кожна «Просвіта» робить на власну руку, до всього доходить «своїм розумом» і, головна річ, за виїмком київської «Просвіти», держить свої справи у великій тасминці, так що про діяльність деяких «Просвіт» можно довідатись хиба з розріжнених і випадкових газетийх звістов. Справозданця з своєї діяльности за перший рік подали тільки київська, одеська та подільська «Просвіти».

Історія паннях «Просвіт» за недовгий вік їх істнування есть наполовину історією «мертвих і непарожденних», яким завчасно закрито очи, або й не дано навіть нобачити світу. На скільки взагалі уряд (спеціяльно-місцева адміністрація) відпоситься неприхильно до «Просвіт», видно з того, що, наприклад, одмовлено в регістрації статутів «Просвіт» у Полтаві, Лубнях, Харкові, Черкассах, с. Колодистому (в Київщині).

Першою зорганізувалась «Просвіта» в Одесі. На установчих зборах, які одбулись в кінці 1905 року, виявились поміж членами-фундаторами дві течії, що то того напряму, який повицна мати "Просвіта": "одні казали, що як засоби т-ва спочатку малі і наукові сили т-ва поки що не визначені, то треба відкласти на далі урядження лекцій, курсів, шкл. та мишу таку діяльність, що потребує значних коштів на удержання власного помешкання і чимало наукових і літературних сил,—тому краще буде спочатку взятися за видання добрих популярних книжок наукового і громадського змісту і за росновсюджування таких книжок, а це можно зробити і з певеликими гріпин і силами,

увійшовин у спілку з якою книгарською фірмою. Другі-ж доводили, що на Україні есть уже де-кілька видавництв, котрі ведуть діло досить добре (на їх думку), і можно сподіватися, що після скасувания цензури, що незабаром мас бути, видавинча діяльність значно пошириться, Просвіта ж повинна гургувати і еднати людей і допомогати культурно-просвітному розвитку найголовийше живий словом, уряжувати лекції, вечори то-що, для чого повинна мати сво: власие поміщення, а що до засобів і сил, то воин знайдуться, аби тільки люде з самого початку бачили добре діло. Цей погляд взяв перевагу»... 1) Одеська «Просвіта» аробилась місцевим українським клубом, де збірались люде для "втіхи і забави": вона споружувала вечірки, концерти, спектаклі і цілий ряд рефератів. Як свідчить "Одчот" товариства, за 1906 рік було прочитано 61 реферат та за першу половину 1907 року 36 рефератів; 10 рефератів було присвятено окремим украінським инсьменникам, 21—украінській історії, 9—укр., фольклорові й стиографії. 2-укр. театровій музиці, 5 - націопальному питанию, останні — иншим питанням. Ма не масмо близчих відомостей про те, якого характеру були ті реферати, чи посили вони характер більше пауковий, чи популярний, що ж до того, як приймались ті реферати публикою, то масмо свідоцтво самого справоздания т-ва, що "на сих наукових вечорах слухачів було не так багато, як бажалося". Внорядковано було й шевченковський вечір та 6 спектаклів. Вечори одбувалися з танцими. При товаристві заведено читально й библіотеку, буфет, нанято гарие поменскания, одним словом надано йому чисто клубний характер. Безперечно, що для объедиания української коловії в Одесі на групті товариських взасмин, "Просвіта" де-що аровила: їй удалось притягти до себе чимало членів. Видавинча діяльність товариства виявилась в надрюкованні бронюри М. Комаря "Запорожські вольности".

Одчот укр. тов. «Просвіта» в Одесі за 1906 рік. Од. 1907, стор. 4.

Слідком за одеського почали засповуватись і другі «Просвіти»—подільська, київська, катеринославська. Остання, так само як і одеська, виявляе з себе дітературно-артистичне товариство, хоча їй посчастило пошприти свій вилив і по-за межи самого Катеринослава: в губернії засновано дві філії (с. Кринички і с. Амур), котрі згодом повернулись в самостійні товариства. За те київська і подільська «Просвіти» намачалися стати дінсно просвітинми товариствами, і наибільше виправдали свою назву. Обом весь час стояли і стоять на перешкоді заборони з боку уряду. котрі звели, наприклад, просвітиу діяльність кийвської «Просвіти» виключно до видавництва, бо ні одне з прохань про заснования філін або читалень по селах не було задовольнене, навіть заборонено відкрити читальню й біблютеку в самому Київі. Взагалі над київською «Просвітою» з самого початку висів дамовлів меч. який одного разу реально виявив себе в формі масових арештів членів товариства у Київі. Товариство видало досі 10 броннор у 43.000 приміричках. Видавнича діяльність товариства, спеціяльно вибір брошюр для видания, викликала деяке незадоволения серед невної частини українського громадянства. Особливо в різкій формі критиковано її на сторінках київського «Слова». Ще на перших установчих зборах членів товариства виникла цікава діскусія на тему,—якого напрямку мають видаватиль книжки «Цросвіти». Частина присутних стояла на тому, що видання «Просвіти» повинні посити характер політичний, агітаційний: безпартійним видавництво бути не може, -- сучасний момент перебудувания політичного життя вимагає насамперед підручників не для дітей, а для дорослих, —як здобути повий вільний політичний і соціально економічний лад. Одначе більшість висловилась за те, що видания товариства не повини посити характера якоїсь нартійности: вони мають бути цілком міжнаргійнимь, відновідно до загальної культурно-просвітної мети товариства, і через те видання навіть політичного або економічного змісту мусять бути характеру виключно теоретично-наукового, а не агітаційного. Рака вілим треба дбати й про видания шкільник підручинків для того, щоб забезпечити матеріялом для науки майбутию українську

школу 1). Цей погляд і ліг в основу видавничої діяльности товариства. З виданих досі 12 книжок, три належать до історії (коротенька історія козацьких часів на Україні; про війну за незалежинсть цівнічних американських штатів од Англії, і про Ірландію), одна про земельну справу в Повій Зеландії, одна по географії рідного краю (Кубанщина), три брошури утілітарного змісту, одне оповідання Франка і 2 календарі. Усціпному розвиткові видавинцтва товариства стас на перешкоді брак фондів. Окрім видавництва, київська «Просвіта» організувала ряд концертів і вистав з рефератами (про Гріпченка, Шевченка, Марка-Вовчка, Карпенка-Карого і Самійленка), кілька популярних відчитів про холеру: вона зібрала досить значиу бібліотеку (по-над 5.000 кинжок), яку, одначе, адміністрація не дозволяє одкрити для публичного вжитку. Завязати тіспійші відносини з селом «Просвіті» і досі не вдалось; одкривати філіг або читальні поселах уряд рішуче забороняє, а не маючи практичних стосунків з селом, товариство не може стати з ним і в близні духовні стосунки. Київська «Просвіта» має характер літературно-артистичної інституції: хоча їй вдалось придбати досить значие число членів (в Київі та в губернії до 100 чоловік), чле фактично близчу участь в житті товариства бере хиба десята частина тих людей; стати українським клубом, як одеська «Просвіта», київська не стала.

В той час як київська «Просвіта» найбільше виявила себе в сфері видавивитва, подільська дбала про понирення українських кинжок в пароді, про организацію читалень та продажу укравивнь. З цього боку їй вдалось за 1½ роки свого істиування зробити більше, ніж якій иншій «Просвіті». Товариство офіціяльно почало істиувати з весии 1906 року, але ще в кінці 1905 року його ініціятори («Організаційния виділ подідьського українського товариства «Просвіта») оголосили свою «нацюнальну програму українців подолян», в якій зазначили свої дезідерати в сфері

¹) Звідомлення тов. Просвіта у Китві. К. 1907, ст. 17—18.

просвітній, суспільно-політитичній та економічній, «Программа» в 1-му пункті просвітних дезідератів вимагала: «початкова освіта й нижча професіональна повинна даватись українським дітям українською мовою, до якої на вищих ступнях школи прилучасться й мова російська, яко загально-державна. В середніх та вищих школах також українською мовою повинні викладатися історія України-Руси, українська мова та її література, заким визвиться можливість викладу всіх наук по всіх школах Украіни украінською мовою». В політичних справ програма стояла за чотирьохчленну формулу виборів до Думи і за самостійність земського самоврядувания, за урівноправнення української мови в державних інституціях з російською, в економічних—за наділення селян землею, парізанною на викун з земель державних, удільних, манастирських, «а там, де цих земель немае — з земель приватних земледержавців, які мусять спродувати їх по потребі у державний банк»; за комоссацію (перехід на хуторі), за зміну функцій селянського банку, «котрий би мав право й на перший обовязок скуповувать землі державців та спродувать їх малоземельним і безземельним селянам на викун надільними частками, без жадиої приплати паперед, але з тісю умовою, щоб паділи ті йшли під хуторие господарство»: далі згадуються в загальних рисах закони про охорону праці, безпосередній подоходний податок і т. ин.» Ця програма являється цінним документом для характеристики класового стану й світогляду діячів подільської «Просвіти». Поміркованість программи подолян, невна річ, відбилась і на характері їх діяляности, що одначе не врятувало йодільську «Просвіту» від закриття, «Просвіта» організувала біблютеку-читальню і продаж книжок в Камянці,--за весь час істнувания товариства випродано було там 21000 кинжов. - розсилала по селах невеличкі бібліотеки укр. кинжок. Товариство мало філію в Могилеві, що тулилась біля редакції тижневика «Світова Зіріница», одкрило 8 бібліотек-читалень в могилевському повіті. В 17 селах одкрити бібліотеки не дозволила адміністрація. Песподівано влітку каминецьку «Просвіту» було закрито за те,

що в деяких И членів знайдено було підчас трусу кілька книжок, виданих явочним порядком.

Така сама доля спіткала трохи пізніще й катеринодарську «Просвіту». Це товариство встигло заспувати 15 філій по стапинях Кубанщини. В чому виявилась їх діяльність, ми не знасмо, бо взагалі про діяльність кубанської «Просвіти» в пресі ноявлялось дуже мало звісток. Тільки після того, як закрыто було «Просвіту», пройшло повідомления, що вона збіралась робити багато дечого корпсного: і лежції організовати, і школу заспувати, і шхручники видавати. Першим шешенто шогі для кубанської «Просвіти» було зачинення влітку 1907 року чотирьох філій «за вредную діятельность».

- Окрім цих чотирьох «Просвіт», діяльність котрих виявилась більш-меньш в чомусь реальному, як по заходах, так і по наслідках, засновано ще «Просвіти» в Житомирі, Чернигові. Миколаеві, Повочеркаську, Мелитонолі, Холмщині, Сідлеці й Баку. Більшість їх перебуває ще в стадії початкового організування, деякі вже робили спектаклі, вечірки: взагалі, сказати щось певного про їх діяльність трудно. Епергійнійше од других показують себе (на скільки можно бачити з газетних відомостей) «Просвіти» Миколаївська та Чернигівська.

Зводичи до куни всі ці відомости про життя нациях «Просвіт», ми бачимо, що вони мають наскрізь т. зв. інтелігентський характер. Вони відновідають хиба що потребі, правда цілком слушпій, наших свідомих національно інтелігентів єднатися в товариства, які 6 задовольняли їх інтерес до національної штуки (театру, співу, красного письменства), нотребу в своїй українській читальні та бібліотеці, одним словом, які 6 служили українським клубом. В більшій або меньшій мірі ці функції національних клубів і виконують трохи не всі наши «Просвіти», за виїмкою київської, котра на першому илані поставила видавництво. Як що приглянутись до тих вісток, що подаються по газетах про "Просвіти", нобачимо найчастіще звістки про те, що от така то й така "Просвіта" впорядкувала шевченковський вечір, концерт, або спектакль: далеко меньше є звісток про лекції або реферати. Пе

скрізь організовано й бібліотеки-читальні, в яких почувається велика потреба, особливо серед шкільної молоді. Д ін Просвітянии, наприклад, в свой статті про одеську Просвіту ставить в особливу заслугу їн розвиток через неї національної свідомости в одеських украінців: "Просвіта" підпада дух украінців, почуття ту національного і людського достоїнства, пілвисила інтерес до свого народа, до своеї культури й літератури і, що стало вже для всіх очевидним, витворила в Одесі українське суснільство, з яким уже рахуються, про яке балакають і яке мусять визнавати. чого раціше не було... Українська культура в Одесі перепила на парыне поле, перестала бути ділом печеличкого гуртка українських інтелігентів-патріотів, становиться народнов: справою і жке зараз пустила парости". 1) Що до останиту слів автора, ми позволимо собі допустити де-які сумпіви, бо фактичних данних проте, щоб справді одеська "Просвіта" стала "пародиьою справою", ми щось не добачасмо. На жаль "одчот" товариства зовсім не подає відомостей про соціяльний склад його 475 членів, що рахувались з кінцем 1906 року. За те геворючи за реферати, д. Просвітянин сам каже, що "по середах збіралась більш інтелігентна публика; робітників та майстрів і взагалі простого люду бувало до 10%, по суботах же їх бувало до 25%, «. 2) Щоб стати справді "пародною справою", одеській "Просвіті" треба зробити все те, що ставить у и програму д. Просвітянин: "завести фідії но окраїнах та пригородах, де живуть селяне, устроїть в авдіторіях відчити, рознукать для цього лекторів, зорганізувати ширшу продаж книжов, подбати про школи і т. д. Не треба забувати, що взагалі нашим "Просвітам" доводиться мимоволі конкуровати з російськими просвітними інституціями, які вже встигли добрезорганізуватись, придбали чималі засобі, пустили глибокі корені серед городської робітинчої людности: щоб ця конкуренція була усининою, треба яко мога більше демократизуватись і

¹) «Украіна», 1907, І. ст. 46---47.

²⁾ Там же. ст. 41. ·

звертати найбільшу увагу на те, щоб залучити до себе ті верстви городського населення. Досі ж. як одеська, так і більшість наших "Просвіт" обысднували сливе виключно інтелігенські кола.

Селию по тільки не належать, за спорадичними виїмками. до членів "Просвіт", як не ми бачимо в Галичині: але навіть алебльного не являються й объектом безпосереднього виливу "Просвіт". При тому звужению сфери своєї діяльности, яке терилять поки що всі "Просвіти", служити для потреб культури серед инпроках народних мас могло тільки видавництво та росповеюджения кинжок. В дійсности ж тільки на Поділлі вдалось заснувати 8 сільських читалень, дві філії в катеринославщині: коли лічити за сільські філіг і ті 15 кубанських філій/Лю станицях, то всього матимемо 35 ичнктів, де наши «Просвіти» вели свою роботу як раз на селі (з них залишилось зараз тільки 2 в катерипославщині). На всю велику територію України--25 просвітних пунктів- не така кранля в морі, як і ті 12 брошюр, що їх вилада київська «Просвіта», Але все ж таки ці 12 броцюр якийсь реальний здобуток, і нема жадного сумиву, що звернувин всю свою увагу на видавництво, китвська «Просвіта», стала на найбідын раціональний шлях. Коли б кожна «Просвіта» як що вона : не може приступити до самостійного видавництва, та хот би запомогала кийвській, а потім організовувала росповсюдження книжок по селах, то все ж таки ми мали о на рік кілька десятків броннор. А то зараз, коли троха не в кожий губерий с своя «Просвіта», головним українським видавництвом зостається все таки истербургське «Добродійне товариство», котре роспочало свою діяльність ще в беспросвітно-темні часи кінця 90-х років. I от в решті решт виходить, що толі як сотні й тисячі народніх брошюр московською мовою по всім тим нитанням, які зараз найбільше на часі — про громадській лад, про соціяльно-економічні справи і по всім галузям практичного знання, -- заливають книгарський ринок на Украіні, украінських брошюр зьявляється по преживому мізерних 2—3 десятки на рік.

Не краще стоїть діло і з організацією продажи українських книжок; зроблено де що тільки подільською «Просвітою», но

ипших же ніяких заходів у ній справі ми не добачасмо. школу й балакати пічого. Одеська «Просвіта» спочатку завела балачки про гімпазію, і наше громадянство мало втілу вичитати з газет, що ось незабаром одкристься украінська гімназія в Одесі; далі прочули ми вже про початкову школу, але з усього цього досі нічого не вийшло. Що до популярних відчитів, які при невній системі й впорядкованности могли б до якої міри служити суррогатом національної школи, то на лекції і рефрати одеської «Просвіти» не можно рахувати серьйозно: не кажучи вже за те, що висока илата за слухания (20 і 50 кон.) мусила закривати доступ на ці лекції бідніцим верствам громадянства, вже й самий вибір тем цих лекцій міг бути цікавим хиба для гуртка спеціялістів або членів якогось «кружка для самоосвіти» а не для випрокої нублики. Що могли дати робочому людові живого й пожиточного, такого, що зачінало б болючі питання сучасного життя, відчити, наприклад, на такі теми: «звідки взядися с. Біляевка та Яски одеського повіту», «голосіння на похоронах в украінців», або «громадські відпосини на Украіні go XIV Bigy»?

Таким способом украінські «Просвіти» за 11 2-2 роки. свого істиування, помимо признання неспріяючих умов, дуже в малій мірі виконали те своє завдания, що стоїть сливе в однакових словах, яко перший параграф статуту кожног з «Просвіт»: говаристве «мас на меті допомагати розвиткові української кулітури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою». Як далекі паслідки роботи наших «Просвіт» од того, що малювалось в мріях, коли стало вільно працювати на культурно-просвітній українській шиві! Тоді здавалося одразу, що просвітини рух захопить широкі круги української інтелегенції, привабить пові сили, витворить кадри культурних робітників, нерейде в народні маси, покрис всю Україну сіттю просвітних вілій та читалень; здавалось, що організована просвітна робота допоможе сконцентрувати в руках «Просвіт» грошові засоби, на які можно буде роспочати на пироку погу видавництво украінських кинжок, поставити на певний шлях шкільну справу, і

що в деяких и членів знайдено було підчас трусу кілька внижок, виданих явочним порядком.

Така сама доля спіткала трохи пізніще й катеринодарську «Просвіту». Це товариство встигло заспувати 15 філій но станицях Кубанщини. В чому внявилась їх діяльність, ми не знасмо, бо взагалі про діяльність кубанської «Просвіти» в пресі ноявлялось дуже мало звісток. Тільки після того, як закрыто було «Просвіту», пройшло повідомлення, що вона збіралась робити багато дечого корпсного: і лекції організовати, і школу заснувати, і шдручники видавати. Першим memento moгі для кубанської «Просвіти» було зачинення влітку 1907 року чотирьох філій «за вредную діятельность».

- Окрім цих чотирьох «Просвіт», діяльність котрих виявилась більш-меньш в чомусь реальному, як по заходах, так і по наслідках, засновано ще «Просвіти» в Житомирі, Черингові. Миколеві, Повочеркаську, Мелитонолі. Холмщині, Сідлеці й Баку. Більшість їх перебуває ще в стадії початкового організування, деякі вже робили спектаклі, вечірки: взагалі, сказати щось певного про їх діяльність трудно. Епергійнійше од других показують себе (на скільки можно бачити з газетних відомостей) «Просвіти» Миколаївська та Черингівська.

Зводени до купи всі ці відомости про життя нацих «Просвіт», ми бачимо, що вони мають наскрізь т. зв. інтелігентський характер. Вони відновідають хиба що потребі, правда цілком слувіній, наших свідомих національно інтелігентів еднатися в товариства, які б задовольняли їх інтерес до національної витуки (театру, співу, красного письменства), потребу в своїй українській читальні та бібліотеці, одним словом, які б служили українським клубом. В більшій або меньшій мірі ці функції національних клубів і виконують трохи не всі наши «Просвіти», за виїмкою київської, котра на першому плані поставила видавництво. Як що приглянутись до тих вісток, що подаються по газетах про "Просвіти", побачимо найчастіще звістки про те, що от така то й така "Просвіта" впорядкувала шенченковський вечір, концерт, або спектакль: далеко меньше с звісток про лекції або реферати. Не

скрізь організовано й бібліотеки-читальні, в яких почувається велика потреба, особливо серед шкільної молоді. Дли Просвітяини, наприклад, в свой статті про одеську Просвіту ставить в особливу заслугу їн розвиток через неї національної свідомости в одеських украінців: "Просвіта" підпяла дух украінців, почуття **У**х національного і людського достоїнства, пізвисила інтерес до свого народа, до своеї культури й літератури і, що стало вже для всіх очевидним, витворила в Одесі українське суспільство, з яким уже рахуються, про яке балакають і яке мусять визнавати, чого раніше не було... Українська культура в Одесі перепила на наредие поле, перестала бути ділом исчеличкого тургка українських інтелігентів-патріотів, становиться пароднов: справою і жже зараз пустила парости", 1) Що до останиту слів автора, ми позволимо собі допустити де-які сумпіви, бо фактичних данянх проте, щоб справді одеська "Просвіта" стала "народивою справою", ми щось не добачаемо. На жаль "одчот" товариства зовеім не подас відомостей про соціяльний склад його 475 членів, що грахувались з кінцем 1906 року. За те генорючи за реферати, д. Просвітянин сам каже, що "по середах збіралась більш інтелігентна публика; робітників та майстрів і взагалі простого люду бувало до $10^{9}/_{0}$, по суботах же їх бувало до $25^{9}/_{0}$ (*. 2) Щоб стати справді "пародною справою", одеській "Просвіті" треба зробити все те, що ставить у и програму д. Просвітянин: "завести фідії по окраїнах та пригородах, де живуть селяне, устроїть в авдіторіях відчити, розничкать для цього лекторів, зорганізувати ширшу продаж кинжов, подбати про школи і т. д." Не треба забувати, що взагалі нашим "Просвітам" доводиться мимоволі конкуровати з російськими просвітними інституціями, які вже встигли добре зорганізуватись, придбали чималі засобі, пустили глибокі корені серед городської робітинчої людности: щоб ця конкуренція була успіннюю, треба яко мога більше демократизуватись і

^{1) «}Упраіна», 1907, І, ст. 46—47.

²⁾ Tay жe. cr. 41.

звертати найбільшу увагу на те, щоб залучити до себе ті верстви городського населення. Досі ж, як одеська, так і більшість наших "Просвіт" обысднували сливе виключно інтелігенські кола.

Селине не тільки не палежать, за спорадичними виїмками. до членів "Просвіт", як це ми бачимо в Галичині: але навіть здебільного не являються й объектом безпосереднього виливу "Просвіт". При тому звужению сфери своєї діяльности, яке терилять поки що всі "Просвіти", служити для потреб культури серед широких народних мас могло тільки видавництво та восповсюджения кинжок. В дійсности ж тільки на Подідлі вдалось заснувати 8 сільських читалень, дві філії в катеринославщині: коли лічити за сільські філіг і ті 15 кубанських філіц Лю станицях, то всього матимемо 35 ичиктів, де наши «Просвіти» вели свою роботу як раз на селі (з них залишилось зараз тільки 2 в катерипославщині). На всю велику територію України -- 25 просвітних пунктів- не така кранля в морі, як і ті 12 брошюр, що їх видала київська «Просвіта». Але все ж таки ці 12 броцнор якийсь реальний здобуток, і нема жалдного сумпіву, що звернувин всю свою увагу на видавництво, київська «Просвіта», стала на найбільш раціональний шлях. Коли б кожна «Просвіта» як що вона не може приступити до самостійного видавництва, та хоч би запомогала кийвській, а потім організовувала росповсюдження кинжок по селах, то все ж таки ми мали б на рік кілька десятків броннор. А то зараз, коли троха не в кожий губерий с своя «Просвіта», головини українським видавництвом зостається все таки истербургське «Добродійне товариство», котре роспочало свою діяльність ще в беспросвітно-темні часи кінця 90-х років. I от в решті решт виходить, що толі як сотні й тисячі пародніх брошюр московською мовою по всім тим нитанням, які зараз наибільше на часі — про громадській лад, про соціяльно-економічні справи і по всім галузям практичного знання, -- заливають кингарський ринок на Украіні, украінських брошюр зьявляється по прежиьому мізерпих 2—3 десятки па рік.

Не краще стоїть діло і з організацією продажи українських книжок; зроблено де що тільки подільською «Просвітою», но

инших же ніяких заходів у пій справі ми не добачасмо. школу й балакати нічого. Одеська «Просвіта» спочатку завела балачки про гімназію, і наше громадянство мало втіху вичитати з газет, що ось исзабаром одкристься українська гімпазія в Одесі; далі прочули ми вже про початкову школу, але з усього цього досі нічого не вийшло. Що до популярних відчитів, які ири певий системі й впорядкованности могли б до якої міри служити суррогатом національної школи, то на лекції і рефрати одеської «Просвіти» не можно рахувати серьйозно: не кажучи вже за те, що висока плата за слухания (20 і 50 коп.) мусила закривати доступ на ці лекції бідніщим верствам громадянства, вже й самий вибір тем цих лекцій міг бути цікавим хиба для туртка спеціялістів або членів якогось «кружка для самоосвіти» а не для широкої публики. Що могли дати робочому людові живого й ножиточного, такого, що зачінало о болючі питанця сучасного життя, відчити, наприклад, на такі теми: «звідки ваядися с. Біляевка та Яски одеського повіту», «голосіння на похоронах в украінців», або «громадські відносини на Украіні до XIV віку»?

Таким способом украінські «Просвіти» за 11 .--2 роки свого істиування, помимо признання песиріяючь умов, дуже в малій мірі виконали те своє завдання, що стоїть сливе в однакових словах, яко перший параграф статуту кожної з «Просвіт»: товаристве «мас на меті допомагати розвиткові української кулітури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою». Як далекі паслідки роботи паших «Просвіт» од того, що малювалось в мріях, коли стало вільно працювати на культурно-просвітній українській шиві! Тоді здавалося одразу, що просвітаний рух захопить широкі круги української інтеличенції, привабить пові сили, витворить кадри культурних робітників, неренде в народні маси, нокрис всю Україну сіттю просвітних втобос виталень; здавалось, що організована просвітна робота дономоже сконцентрувати в руках «Просвіт» грошові засоби, на які можно буде роспочати на пироку погу видавництво украінських книжок, поставити на певний шлях шкільну справу, і

багато ще де чого мріялось тоді. Западто скромні розміри, в яких проякляється сучасне життя паших «Просвіт», показують, на скільки слабий ще український національний рух, як мало ще понирена національна свідомість, —не кажучи за маси, де вона тільки що починає прокидатись, але й серед нашої інтелігенції... Як багато ще треба доложити епергії, неослабного напруження всіх сил для того, щоб не надаючи під безперестанними ударами ворожої потуги, не зневіряючись серед повальної ростічі, денаціоналізації й репегатства, продержатись до тої доби, коли вільному розвиткові українського народа не стоятимуть на перешкоді ті всіляки заборони й утиски, що гальмують зараз і без того слабий український рух.

Слабість, незорганізованість, нечисленність наших інтелігентських сил виявилась ще в инших спробах організованих заходів біля культурио-просвітної справи-- на полі шкільництва. Вразком цього може служити історія з «Всеукраїнською спілкою вчителів і діячів народньої просвіти», що зорганізувалась в 1906 році, наралельно з «Всероссійскимъ союзомъ учителей». Спілка засимвалась для того, щоб «домагатися реорганізації народньої освіти на Вкраїні на основах волі, демократизації й націоналізації». Щоб досяги своєї мети, Спілка мала «розробляти головиі питання пародньої освіти на підставі згаданих принцинв. популярізувати результати тих дослідів і, взагалі, ниприти серед народу і вводити в життя ідеї та завдания, на яких засновано свілку». 1) Спілка сливе нічим не заявила себе в практичному житті. Делегати її побували на зываді представників національних учительських організацій, що відбувся в початку червия 1906 року у Фінляндії: скоро було зроблено кілька ареинтів серед учителів, членів спілки, і цього було досить, щоб розбити цілу організацію. З того члсу про Спілку нічого більше й не чути. Взагалі в справі популярізації ідеї зукраінізовання

¹) «Проект статуту Всеукр. спілки вчителів і діячів народньої освіти», К. 1906, ст. 4.

пародньої школи зроблено самі мінімальні заходи, які зовсім не стоять в пронорції до такої важливої справи, як заведення народиьої мови до шкіл. Окрім двох-трьох бронюр Б. Грінченка, кількох статей і заміток в «Громадській Думці» та «Раді», та ще статей С. Русової по російських виданнях, про це більше не писалось і це говорилось, не велось піякої асітації, не робилось жадних практичних заходів і). Навіть не використовано дозводу з боку міністерства на пояснения в школі незрозумілого в кинжках українською мовою, дозводу, який прийшов в кінці 1906 року і сливе не звернув на себе піякої уваги. Так само піде не використано було практично дозводу завести виклади української мови й літератури по середніх школах. Промайлули чутки про те, що українська мова, яко предмет гімпазіяльної пауки, заводиться у Камянці, Одесі, Умані. Київі. але досі їх немас, і про це, здається, і говорити перестали. Може скоріще дочекаємось викладів української мови, історії й літератури в Камянецькій духовній семінарії, на що педавно одержано дозвіл-у відповідь на постанову зьїзду духовенства, що відбувся торік в осени.

Далеко успінийцим і інтенсівніщим був рух за українськими кафедрами, який виник якось несподівано, але прийняв дуже широкі, як на паші обставним, розміри, і зробився справді всеукраїнською акцією, в котрій взяли участь найріжнородніці круги нашого громадянства. Історія ця досить відома, і ми нагадаємо п в самих загальних рисах. В 1872 році Свеен Желехівський, відомий автор «Малорусько-пімецького словаря», писав до Драгоманова: «великий жаль стискає моє серце, що навіть у Київі, у Харкові нема ні по університетах, ні по гімназіях осібної науки малоруського язика» 2). Мати виклади української мови

¹⁾ Одиноке, що зроблено для того, щоб росчистити инях для будучої укр. иколи—це видания ряду українських шкільних книжок: граматок, читанок, арихметик, що можуть придатися яко підручники для початкової науки.

²⁾ М. Драгоманов. Австро-руські спомини. Л. 1889, ст. 119.

в університеті — здавалось, мабуть, зовсім утонічним бажанням у 70-ті роки для українців російських. І хоча далі увага українолюбців звериулася в бік наукового ізучення рідного краю, і не узучения справді було поставлено на серьйозини групт, одначе піхто не заявляв про потребу заведення українознавства в круг предметів університетської науки. Натурально, що в ті часи, коли видания «Паукового Товариства імени Шевченка» були в числі «абсолютно заборонених» для ввозу до Росії, коди заборонено було дрюкувати граматику української мови, тоді говорити проукраїнські кафедри було принаймні чудю. Але tempora mutantur. Проголошения принцінів волі слова й наукового досліду будо досить, щоб серед українських постулятів, підпесених громадянством, заявлено було й домасания украінських кафедр. Заяву що подали до своеї професорської колекії одеські студенти в осени 1905 року; мало не одночасно про те саме було подано петиції до рад київського та харківського університетів од гуртів української інтелігенції з Чернигова, Харькова та Полтави, В кінці 1906 року питання про українські кафедри було підняте київським студентством. Збірка 16 жовтия 1906 року постановила домагатись заспования чотирьох украінських кафедр укиївському університеті: мови, історії. літератури й права (з досліджуваниям економічних відносин на Україні). Студенство гаряче ніддержувало постанову збірки. Домагання украінських кафедр вробилось бойовим гаслом в житті українського студенства в Китеј за 1906/7 академічний рік. До університетської ради було нодано за піднисом 1430 студентів докладно умотивовану заяву про потреби засичвания кафедр з украінознавства. Всім відома одновідь, яку одержало студенство на що заяву від офіціального голови університета, ректора: на справедливі домагация студенства ректор заявив, що київський університет содержується на держариі гропі і тому, мовляц в ньому виклади можуть відбуватися тільки державною мовою. Така відновідь не здивуваля знайомий хоч трохи з київською Hikoro, XTO був фесорською колстею та и настроем. І в той час, як київські студенти-українці вислухували від свого ректора сситенції про

«державний» характер університету, в Одесі з початком 1907 р. росночав виклади української історії українською ж мовою прив.донент Ол. Грушевський, а в Харкові історично-філологичний факультет постановив прохати міністерство, щоб заведено було кафедри української літератури й історії. Одеські й харьківські професори показали, що для них домагания українського студенства й громадянства зовсім не «пустой звукь». А що ці домагания укр. кафедр були виразом гарячого бажания з боку шпроких кругів українського громадянства,--- не показус падзвичайно цікава література «листів до редакції», які почали падсилать до «Ради», а почасти й до «Рідного Краю» з усіх кутків Украіня. Ці листи, з котрих деякі були покриті сотиями підписів. йили від напріжнородніцих категорій суспільства: тут були листи від учнів та учениць ріжних середнія та инзчих шкіл, від вчителів, служащих по ріжних урядових за приватних інституціях, театральних товариств, робітшиків, фриказчиків, солдатів, солян та ин. Усі листи висловляли гарячі сімпатії справі націоналізації школи на Вкраїні взагалі і заснування українських кафедр в університеті зокрема. Вильинся чаче всеукраінський плебісції, огляд силам свідомого українського громадянства, який показав ступін поширення української ідеї в масах нашої людности. І хоч як, порювнюючи до кількости української людиости, не велике те загальне число голосів, які озвались через ні зисти за потребою в засновании українських кафедр, але й вони, а особливо ті сотні селянських та робітничих голосів, дають яскраве в вельми швие сведонтво того, що украјиський рух уже почина: виходить в вузыких меж кружковщини. І ці голоси не пролулали \$арно повий академічний рік 1907-8 приніс цілий ряд курсів з українознавства не тільки по трьох університетах, що стоять на украінській території, але й у Петербурзі. В тому сачому кинському університеті, де ще так педавно педопущено читавня українських рефератів на археологичному зьїзді, заведено, як основні предмети, українську історію й літературу, при чому виклади іст. української литератури почалися вже з цієї осени: проф. Лобода читае історію пової «малорусской» литературы, а

проф. Перетц-практичні вправи по старій українській літературі. Той же проф. Лобода читає історію «украинской» литературы на вищих жіночих курсах і на т. зв. Вищих вечерніх жіпочих, курсах. В Харькові проф. Сумцов почав читати українською мовою курс української народньої словесности, проф. Халанський читатиме курс української мови за вестиме практичні запяття по історії української мови; проф. Багалів читатиме історію України з практичними запяттями. В Одесі проф. Ол. Грушевський знову мас читати історію України *українською* мовою. В Петербурзі на вищих жіночих курсах д-ка Ол. Сфіменко читае українську історію; на черзі стоїть заведення там кафедри української мови 1). Всі ці здобутки ще не есть задовольнення тих вимог, які поставило торік українське студентство, підтримане в цьому громадянством: але вони авляються першим і дуже важину з принціпіяльного боку кроком, і через те заснування цих кафедр та курсів- велика моральна побіда української ідеї, побіда, яка принесе в будучности великі практичні наслідки. На темпому фоні розбитих надій, серед певдач і розчаровань, які зазнало українство за перий ж два роки свого «вільного» житта-пові кафедри з українознавства служать світлим промінем, котрий освічує українцам шлях до дальшої культурної роботи; конечна мета якої — прилучення паших широких мас до сімы цівілізованих пародів.

До певної міри в звазку з справою українських кафедр, що мають задовольнити потребам українознавства, стоїть ще й оргапізація публичних українських викладів. Спорадично такі виклади
(д. Стешенко) влаштовувались торік у Кибі. З цього року за їх
організування взялося Українське Паукове Товариство в Кибі.
Статут цього товариства затвержено ще в кінці 1906 року. але
перші установчі збори його відбулись тільки вестою 1907 року.
а справжия робота в ньому почалась уже піст — у Обібраний
головою Українського Паукового Товариства, ароф. М. Грушев-

ноябрь-декабрь. 1907.

⁴⁾ Згадати слідує тіє за український відділ по классу драми в музично-драматичній школі М. Лисенка у Київі, де історія укр. драми і декламація викладаються по українськи з початку 1906 року.

ський, який володіє блискучим таланом організування паукової роботи, впробив илан його діяльности, принятий загальними зборами, а з осени илан цей почасти став переводитись в життя. Товариство почало влаштовувати наукові засідання, доступні й для пе-членів, з рефератами по українській історії й літературі. Досі одбулось уже чотири таких засідання, котрі викликали велике зацікавлення з боку киняського українського громадянства, особливо--академичної молоді. Тепер ще, окрім цих засідань. Товариство гадае спорудити ряд публичних викладів. Гарні початки нозволяють надіятись, що молоде товариство зуміє витворити на українськім групті наукове огинще, котре, може, відограє в нашім житті ролю, подібну до тісі, яку виконувало й виконує Паукове Товавиство імени Шевченка в Галачині. Безперечно, що объеднания украінських наукових сил, тепер ще розріжнених, примушених тулити свої праці з українознавства «по чужих хатах», мусить чимало прислужитись для розвитку національної української культури.

Преса, «Просвіти», кафедри, Наукове Товариство и публичні лекції--оце ті реальні здобутки українського суспільства, що винали на нашу долю серед загальних здобутків на полі громадського життя Росії з епохального 1905 року. Вони послужили тим знаряддям, котрим узброїлось українське громадянство для боротьби за здобуття собі національних прав, для освідомлення народинх мас і розбудження серед них національного почуття. А не на жаль, наше громаданство внявило в своїй праці западто мало едности, мало солідарности, координованости й планомірпости. Навіть при тих невеличких силах, які має українство. можно було 6 краще повести діло, як би не фатальна ростіч, вахил до фракційности й гуртківства, що ставить загально-признану рису в характері украінців, які не дурно мають славу індівідуалістів. І цю рису доводиться «учитынать», підводячи суму того. що зробило українське громадянство на полі колективної діяльности в культурно-просвітнім напрямку.

Д. Дорошенко.

До юбілея М. Х. Захьковецької.

30 ноября 1882 р. 30 ноября 1907 г.

Гдь некусство, гдь таланть, тамь изть ин старости, ин бользией, и сама смерть на половину.

Verous.

Оці слова незабутнього письменника російського мимоволі спадають на думку, коли згадуен М. К. Заньковецьку. Правда цих слів, влибока життьова правда, в чудовому сяеві вічньої краси, в світлі логічної аргументації, що таїться в них, в двотворий силі, яку почувает од них, виразно і яскраво виступас особливо тепер, коли знаменита артистка української сценисвоет діяльности, Чимсь святкує двадцяти - пятилітній вобілей таким, що не вимагас доказів, що зрозуміло, безперечно, як математична аксіома, здасться афорізм російського поета «сvмрачныхъ дней», коли прикладаеш цей афорізм до талану такого велетия артистичного, як Заньковецька. Там, де справжий талан,там справді немає старости, Талац—вічно юпий. Завие він внявлян свою силу, свои багатство, свою роскіш. Для нього нема втоми, що в логіков, фактів, наступає у «петалана», у «восредственноств». Як той мітичица Антей, він володіє невичерпаннями силами великої душі, а замісць «матері—зежлі», що наділяла героя мітичних часів своїми буйними свлами-чарами, талап эвертається до джерела свого «дарованія»: до тонкої исихичної оргацізації, до своєї інтуіції, до свого інтеллекту, до цілого комплексу своїх природних духовних сил, що піколи не вмирають в ньому і, як казав Віктор Гюго, роблять із старого (літами) художинка юну велику дитину. Талан не вмирас. Він оживає в своїх нащадках духовних, він живе в своїх творах все їдно, яку-б форму вони не приймали, в тій спадщині, яку він залинає після себе, яку зберігають після його физичної смерти духовні діти, яку вони цінять, як коштовну скарбинцю, з якої вони ныоть. освіжають свої сили, як з животворного джерела живої води. «Сама смерть на половину» справживому талану, бо глумливо насміхається він над самою смертю і смісться над нею: «Пекло, де твоя сила? Смерте, де твоя побіда?» Людям страніно од смерти, вони бояться и. За часів репесанса поети, малярі, архітекти, нисьменники ханались, наче потопаючий за тріску, за ідею «не стати забутим». Талан не буде шукати тріски, бо його творча діяльність, по словам В. Гюго, стас йому за міциий гранітини ньедестал, на якому будучність збудує йому безсмертний памятник. І радісно, як Данте, він усміхається тим поколінням, що приндуть після явого: з усмішкою людського щастя, як Андреса, з невністю трагічної мужности, як Піцию, він буде ждати нових людей, знаючи, що для їх духовного народження підготовляв групт, що його душа, його n оживе, що зерно, яке π_{0} визне понало на «битий шлях», не було розвіяно вітром, а виросло з грунту і налилось колосом нового життя, буйного, здорового. Для талану немас смерти, бо він не вірить в неї, бо його релігія—«релігія падії», релігія побіди життя пад смертю, життя певмиручого, життя світла, розуму і розвитку. Пиоді буває так, що талан, навіть геній, не приймає такої «жизпералісної» формули. внадае в нессимизм, рознач, безнадінність і гадас, що разом з ного смертю настае кінець і всьому тому, що так чи инакше було звязано з ним, але наука, особливо ийсля обгруптованого Гегелем закону еволюційного розвитку, руйнує безнадійність нессимістів і, на підставі досвіду історії, як аксіому виставляє апотеоз людського життя, майбутню і новиу ирбіду вільного розумього чоловіка, загального щасти людей, гармонічної культури,

анотеоз того парства, яке один із талановитих инсьменників росийських назнав «парствомъдуни, полной совершенной гармоніи», де будуть чоловіки такими чуйними, як жінки, а жінки такими могутніми як чоловіки (.Туначарський). Объективна історія не забуває тих із своїх діячів, хто наближав своєю діяльністю це бажане для людей парство вільного і гармонично-розвинсного чоловіка. Вона свято зберігає їх імья в Пантеоні беземертних. Вона шанує намять їх, не забуває тих заслуг, які вони зробили для загального розвитку і ще за часів їхнього життя виявляє свою подяку і пошану до них.

Українське громадянство користується слушною пагодою, щоб внявити свою ношану і глибоку подяку Марії Константиновні Заньковецькій.

Що таке Зацьковецька? Пу, гарна талановита артистка, чудово грас на сцені, але невже цього досить, щоб принлести сюди і історію, а саме імьа Заньковецької назвати історичним?

Таке запитания, мож. пве в устах вузького доктріпера, обмеженого сектанта, що далі свого поса пічого не бачить і не вміс обхонити своїм убогим розумом того величезного залання, яке мас для розвитку кожного народу національний театр вмагалі, а спеціально для українського народу. Для прихильника объективної соціології, хоч би і з українців, такого манитання не може істиувати, бо він западто гарно знас позитивну ролю національної штуки для розвитку рідного народа, щоб негативно або байдуже ставитись до тих заслуг, які виконав в нашій повітній історії український театр, або щоб не схилитись нередліменами тих, хто відограв, та щей тенер відограє, на пьому діяльну, почесну ролю.

Отже, коли українське громадянство шануе діяльність М. К. Заньковецької, то в цьому не можно не добачати певного розвитку цього громадянства, невного доказу його «эрілости». З другого боку, М. К. Заньковецька заслугуе на цю ношану. Може ще не прийшов той час, коли можно «учесть» всю сумму того активу, який вона вклала в загальну скарбинцю наших національних придбань, може ще не прийшов час для того, щоб

докладно, объективно, із усіх боків оцінити, як діяльність цієї найбільшої артистки нашого театра, так і осьвітити образ її просто, як людяни. Але фігура Заньковецької настілько визначна серед нашого громадянства взагалі, а не тілько артистичного, настільки імпозантна, що було б просто злочином не подати хоча-б коротенької і загальної характеристики її артистичного талану і не попробувати винсинти національного значіння діяльности її на українській сцені. Нотреба в такій характеристиці являється тим більш необхідною, що в українській літературі, присвячоній спеціально театральним питанням, ми знаходимо велику прогалину в цій справі: крім невеличкого стюда про М. К. Заньковецьку в «Корифеяхъ Українской сцені» (стр. 126—143) і коротеньких відомостів та рецензій на гру М. К., роскиданих по ріжних газетах та журналах, цікавий не знайле сливе пічого.

Ми особисто не надісмось, щоб наша ювілейна сільветка загатила що прогалину, але разом з тим гадаемо, що пона перуме зайвою для всіх, хто цікавиться долею українського театраў і «не байдуже» ставиться до таких незвичайних—величніх артистичних сил його, якою є М. К. Заньковецька.

М. К. Заньковецька белиеречно незинчайна ноявы серед дашого театру. Вже з перших же кроків своєї артистичної дідльности вона придбала собі імья талановитої артистки, яке що далі, все більш ставало популяринм. Її названо «гордістю» українського театра. Такий визначний і заслужений діяч української гцени, як М. К. Садовський, сам талановитий артист, називає її «велетием і таланом», а її гру «божественною і художньою» «(Мой театральний спогади» Літ. Наук. Вісти, 1907 р. ки. VIII—IX стр. 199). Розумний театральний критик А. С. Суворін, побачивни гру Заньковецької, з першого-ж разу висловився про пет, як про могутию артистичну величниу. «Это актриса съ талантомъ большимъ, самостоятельнымъ, оригинальнымъ: ватура, вся сотканная изъ самыхъ чувствительныхъ первовъ.

Полвижность ея лица и всей си фигуры подчиняются душевнымъ виженіямь съ необыкновонною правдою. Про эту артистку цельзя сказать, что она или особенно хороніа въ драматическихъпорывахъ, или въ болъе спокойныхъ проявленияхъ жизии: она везлъ-сама правда, поэтпческая правда во всей ся предссти». Это одна изъ тъхъ немносилъ () ацтрисъ, которыя съ перваго же слова на сценъ говорять вамъ о своемь выдающемся талантъ и его свъжести, исзанитнанной никакимъ подражащемъ колу бы то ин было» ("Холлы и Холлинки" А. С. Суворинь, стр. 8, 10-11). Що далі-отзиви Суворіна про талан Заньковенької починають ставати більш прихильними до артистки, «Ноть гді. петинный таланть, воть гдв настоящее актерское творчество, напоминающее Мартынова и Щенкина... Оттыки чувства, звучащія то півжностью, то горомь, то мольбою, то отчаннісмь, то ділскою напвиостью, передаются г-жею Заньковецькою, ся чудеснымь голосомь, съ такимь совершействомы, что, не знасшь, есть ди какіе педостатки въ ся перв. Я прямо говорю, фриюй такой актипсы и инкогда не видаль. И сравниль бы ее съ Саррой Бернаръ, по эта актриса никогда меня не трогала, тогда какъ у г-жи Заньковецкой очень много, чукства и первности въ игръ». (Ibid. стр. 16,—19). «Это актриса сама по себъ вполиъсамостоятельная, шикому не подражающая, актриса съ душою, съ пеобыкновенно развитою мимикою, чувствительными нервами и изящиой фигурой», (стр. 14) Подобной артистки изть у насъв за всю нашу намять не было. Это дярованіе необывновенно высокое, разнообразное и чарующее» (стр. 63).

Ми павмисне навели докладні цітати з театральних ренензій визначного російського критика про гру. характер і розміри талану нашої артистки, щоб визначити з одпого боку, як не помилилися ні українська публіка, ні д. Садовський, ні нарешті. д. Суворін, коли привітали в особі М. К. Заньковецької палавичайну артистичну силу, з другогож боку для того, щоб показати.

^{1) (}Курсив наш, як і далі. С. П.)

що й д. Суворін всеж не схарактеризував цілком характера талану артистки і не сказав останього слова про неї.

Запьковецька цілком самобутній талан. Вона прийшла на українську сцену без виколи, без виливів невного напрямку артистичного, без попереднього досвіду спеціально що до украінського репертуара. І не дивлячись на це, вона зразу-ж стала на свое місто, наче призначене ти самою долею. Її гра з першого ж разу визначасться надзвичаниим почуттям художньої правди, глибокою вдумливістю в исіходогію невного персонажа, детальною обробленийстю харчитерних рис останнього. Артиства з першого ж разу виявляе не тільки величезну інтуіцію, що до врозуміння цього персопалу; ні, вона вміло і сміло апалізує ріжиз моменти з його исихічних переживаннів, і аналіз цей віринй, що театральна критика не робить їй закидів, Азо то чи вивше місто з невної ролі, яку виконує артистка, не гізпевізає псіхології цього персопажу: навнаки, своїм аналізом артиска часто поправляе самого автора, робить більш яскравими, виразними і ефективми моменти, ледве заченлені, ледве змальовані останнім, зале ніколи цей артистичний апаліз не розриває є ться на одірвані, не звязані між собою куски. Артистка виявляе вели везний талан сінгетичної творчости. Аналіз і сінтез у пей гармонічно зьедимоться і разом дають той закінчений навіть в найдрібніння деталях своїх образ певного персонажа, який вражае глядача свосю прадпвістю до житта, до живого орігіналу, якого може, й не зустрінені *шаки*м, яким він здається в грі артистки (слова, рухи, міміка, інтонація чи модуляція голосу ї т. д.), вле який мусить десь бути, бо окремі риси цього персонажа ми завсігди зустрічасмо в тисячах живих людей. Цю прикмету справжнього сценичного талану-творити живі образи намальованих автором исихічних типів, одухотворяти їх, робити їх живими на сцеві-якось особливо помітно в творчости Запьковецької. І для того, щоб володіти нею в такій великій мірі, як володіє Заньковецька, для того, щоб наблизити «правду»; автора до правди самого життя-одного талану мало. 1 коли пам доводилось бачити гру артистки і сильно, з захопленням стежити

як вона сміло розніпряє, роздвигає ті межи, в які автор поставив певного свого персонажа, але які показалися артистці вузькими, тісними, ми мимоволі ставили прогноз, може й «дерзкій» з першого погляду, але на нашу думку, вірний: ми пригадували слова ИЙлегера, що за ідею рознирення обріїв в нітуці може братись тільки теній. Тільки він один мас в собі необхідні спля для того, щоб не переборщати в цій справі через край, щоб додержати чуття художньої міри і зунинитись в своій сненичній творчости невного испхичного типу на тій точці, де цього вихагае правда життя. Ті-ж самі думки про гепіальність Заньковецької, як артиски, виникали у нас і тоді, коли ми стежили і , за тими «операціями», коли артистка вмілою, досвідчоною рукою випускала окремі міста з своїх ролів, які, на 11 думку, здавались зайвими, педотичними, а може й шкідливими для суцільности вражіння від того персонажа, за исихічну інтериретацію котрого на сцені вона бралась. Такі операції пад творами драматургаписьменника піколи не нагадували експеріментів педосвідченого лікаря, що часто кінчаються трагічно для обысктів цих експеріментів, а скоріню операцію профессора-хірурга, який уміло і з користю для життя, вирізус, ну хочаб, «сліну кишку», непотрібиу для організму. Можно з приводу таких «операцій» з боку Заньковецької пригадати слова Лессінга, який правдиво зауважив, що «справжијм артистом можно назвати того, хто вміс малювати суть невного явина, викциувин з нього все, що мас характер винадковости, що мас другорядие значіцня».

З цього боку М. К. Заньковецька дуже нагадує відому світову і, по загальному признанню європейської театральної критики, геніальну артистку Елеонору Дузе, яка зважилась «підняти руку» навіть на такого могутнього неіхолога-драматурга і знавня сценічної техніки, як Ібсен. Ця аналогія має лише формальну, зовнішню схожість. Заньковецьку можно 6 було рівняти з другою геніальною артисткою Саррою Бернар по розмірам талацу, по сплі того вражіння, яке залишають обидві артистки своєю грою. На великій жаль нам особието не довелось в життю ба-

- чити великої свропейської значенитости і через те ми не можемо покористуватись порівнюючим методом, щоб додержати до кіния і обгрунтувати зроблену нами аналогію. Ріжинця між нашою артисткою і С. Бернар в загальних рисах полягае, головини чином, в тому, що остания -- артистка «холодного розміркованого розуму», тоді як Запьковецька-темпераменту, величезної, ної по своїй інтенсивности інтуіції. Артистки першої категорії можуть дивувати идастичністю, обробленністю своєї гри, обдуманністю, закінченністю техніки, аналізом исіхологи персопажу, але їм завше бракуватиме безпосередности в виконанню, простоти, чуття полумыя, яке не тільки світить, але и гріс, яке авляються исіхологічною предпосилкою для сінтетичної творчости артиста, а з образів, створених ним, робить живі тині, живі істоти, суцільні до того, що вони здаються ans einem. Guss. а не створениими довгою, унертою роботою холодного інтеллекта. 1 в Заньковецькій власие вражає ота невичернана керинця артистичної інтуіції, дякуючи якій вона схоплює характерні риси і основні прикмети исіхологічної природи невного персонажу і на підставі лише цих рис розвиває исіхічний образ останнього до найдрібніних деталів, до логічного кінця. Ця характерна для талану Запьковецької риса помогає їй цавіть з «мертвих» з літеритурного боку типів робити живих істот на сцені, забувати неталановитість автора і концентрувати всю свою увату на тому цікавому процессі артистичної творчости, який відбувається у артистки. Не дивио, що українські театральні рецензенти так мало прісвячували в своїх регензіях уваги тим пьесам, де виступала артистка, і зушивлиль здебільшого на грі остапньог. Така вже сила геніальної натури, що вона примушує реагувати на її вчинки, на її акцію, все Ідно, чи буде мати місто вона в сфері наукової творчости, чи в сфері більш приступній і зрозумілій для загалу-творчости артистичній!

Называюти Запьковецьку артисткою *пеніпльною*, ми рюбимо тільки логічний висновок з того апаліза, в цілому дуже розумного і вірного, який зробив д. Суворін в своїх театральних редензіях над грою нашої артистки, і на підставі якого він спро-

бувавав подати загальну характерпетику II талану. Фігура Заньковецької, впростас, таким чином, серед иныших визначинх талановитих аргиств нашого театра, і ми особисто не вагасмостназвати II першою величиною української спечи.

Як і кожна геніальна поява, Заньковецька йиля й розвивала свої сили артистичні самостійними иплухами, орігінальними, пробитими і угорованими власними зусиллями, санкціонованими власною творчістю. До, Заньковецької українська сцена не створила сценічних тивів жіночих, останні зьявляються на ній липе з появою нашої артистки, і коли такий топкий знавець сцени, як подъський драматургь Инибишевський, каже, що актьор перш за все повинен бути сміним, одважним, повинен володіни цими характеринми прикметами кожного творця, повинея прокладати пові шляхи і собі і пиышим, то це, більш чіж до кого з украінських актьорів, може бути однесено до Заньковецької. Бо власне й талан, що до смілої інтериретації жіночих персонажів украінської драми, що до зрозуміння исіхології цих персонажів і живого змалювания (у на сцені, не знас собі чогось подібного і рівного. Нам не стало б міста в нащому нарисі, колиб докладно сипијитись над актами творчої смілости артистки і на підставі аналіза гри її в кожній із тих ролів, за які вона береться, показати, наскільки вона відновідає тій вимозі, яку Пинювиневський називае conditio sine qua non справживого артистичного тадану. Нам довелося б в такому разі синиятись над всіхологією творчости українських драматургів, зазначити їх помилки і дефекти в змалюванию невиих літературних типів жіночого персоналу: робота ця тяжка і марудна, виконувати яку зараз ми не : масмо ні бажання великого, ні часу, ні, нарешті, міста. Пе спяияючись через не над данним питаниям, ми обмежимось лиже констатуваниям, що Заньковецька навіть з таких мелодраматичних фігур, якими с мало не всі жіночі персопажі з высс Кровівинцького, робить справжиіх, живих людей, апотеозуе Іх страждання настільки чудово, захонлююче, настільки вірно з исіхологічного боку передаючи в своій грі найдрібніні перінетії з Іх исяхічних переживаннів, наскільки може не вробити геній, велетень-талан, творець—скульнтор, що з грубого, спрого матеріалу робить дорого-цінний, контовний утвір штуки. Українська література драматична не може похвалитись, що й літературні творці були западто талановиті і многогранні. Але українська сцена може з гордостю заявити, що з тієї глипи, яку давали й артистам українські драматурги, виліплювано дивні своєю пластичністю, роскішні сімметрією, божественні своєю ідеєю образи сценічної штуки. І безперечно, що найкращим скульптором-творнем була Заньковецька.

У неї були природні данні для того, щоб бути творцем. Аде 🐇 геніальний творець не зразу стас таким; йому, більш піж кому иньшому, погрібна поважна робота пад собою, пад розвоєм свого геніального талану, над постійним його удосконаленням... Гете правду сказав, що художник піколи не родиться на світ божий «совершенством»: його око истропутим розкриваеться на світ, його свіжий погляд щасливо схоплює зовнішність, пропорцію, раккурс, але для складної композіції, для рознізнання світа, тінів, фарб, уарактерної пози йому може бракувати природжених прикмет, чого він може навіть і не зауважити». От через що геніальний пост радив молодим талановитим художинкам пильно вчитись у освічених художників, як старих так і новійних часів, прорікаючи їм в противному разі залишитись далеко позаді власного природного талану. Порада Гете в однаковій мірі відпоситься до кожного артиста. До артиста сценичної штуки й можно взяти в нодвійній пропорції: яким би талановитим останній не був, він ніколи не дійде в своєму розвитку до вищого ступня, коли не буде працювати над собою пильно, постійно, невишине. Одніст Інтуіції тут мало: поруч з нею мусить йти інтеллігентність, освіченність, знайня, постійний творчий інтерес до всього, що так ун инакше звязано з сферою сценічної штуки. Тільки в такому разі його гра поситиме печать чалану, коли ж у нього с розвинена величезно-природна інтуіція, вона стас «совершенствомъ», що в найвищій стадії сумежить з геніальністю, з тим, що д. Садовський характерио називае: «божественністю» гри. І тільки в такому разі талан, навіть велетенський, не сип-

илеться в своему розвитку, а буяс далі, розцвітає, виявляє свою многогранність, красу, свою силу, свої чари. Коли ж він не йде назустріч отій породі, яку висловив Гете, і «прив'явсться до байдужого відношіння до штуки, публика», по словам великого італійського траїнка Густава Сальвіні, «платить йому такою самісенькою байдужістю до театру». От через що ми так часто, особливо на українській сцені, зустрічаємо силу «тадинтів», що обіцяли стати «другою» Заньковецькою, «другим» Садовським. Саксаганським», але й на половину не наблизились до них. Цеті іскри, з яких ніколи не вибухнуло полумья, ще ті квітки, які зісьяли, не розцивний буйним нахучим цвітом, ще ті, що занехаяли данний їм долею талан і не внесли пізкої цінности «взанітал» нашого естетичного побуту.

Про нашу артистку пього не можно сказати. Вона не тільки не зунинилась «на мертвій точці», досягнувши невного розвитку і слави, а йима паперед в своєму розвитку, прикладаючи всіх сил, щоб ті зерна артистичні, які кинула в глибину ІІ топкої исіхічної організації мати-природа, визріли в настиглий колос. живий і здоровий, і животвориий, як саме життя. І коли похвала заурядного актьора збивае його з наителику, прищенлюе йомусамонадіянність, персоцінку власного талану, то для такого велетия, як Запьковецька, це було тільки імпульсом до дальної роботи над собою, повою іскрою, що запалювала горючий матеріал її артистичного натупення. Воно вибухало, що далі—з повою силою, з новою красою, з новою ріжномаітістю одтінків, ефектів пайдрібнійних деталів. «Байдуже відношення до штуки», до своеї гри на сцені, до кожного персопажу, який д<mark>оводил</mark>ось їй грати, ніколи не мали міста в діяльности. Заньковен**ької**: навнаки, мало місто як раз противне, доказом чого може бути хоча-6 такий характерний факт, що театральні репетиції якоїсь пьеси, до брала участь Заньковенька, на яких звичайно актьор лише намічає загальні контури своєї гри в день вистави, не мали в очах артистки особливої ріжниці од самого сцектаклю, і на них вона так само розвертала всю силу свого захопления, своей

ливної експресії, всю правду тих переживаннів психічних сітуацій, в які автор-драматург поставив персонаж.

Театральна критика підкреслює характерну рису талану Заньковецької і її гри, а власие: глибоку вдумливість в исіхологію ь персонажу. І той, уто мог раз в життю бачив Заньковецьку насиені, справді не забуде ціст риси. Здасться, що артистка — це жива істота, живий, конкретний персонаж з його радощами і горем, з ного муками, з його тострими і болючими переживанулми, що ті гіркі сльози, якими плаче вин, ті муки, які відбуваються в його серці і краять його--справжні, що їх переживає сама артистка, не як артистка, а як живни чоловік, що сам зазнав багато горя і мук в житті. Зласться, що цими сльозами аргистка-чоловік скаржиться на безгалання, на життя, на мачуху-долю, що мольба або прокляття цій долі--то мольба і проклаття артистки-чоловіка за ті шини та терна колючі, які норанили її душу, пошматували серце, розбилуь її ідлюзії, понівечэли И я. Заньковецька геніальний зазан і—як кожен геній маогогранний. Однакова вона і в ролях фаматичних, комічних, індение. Але напкраще, найтлибие, няйбільш рельсфио і віразво виходять у нег роді драматичного амилуа. Тот, коли бачин й в таких ролях, вона здасться реальним взіленням ідеї страждания. Здасться, остание обібрало й жертвою своєю, обібрало її вражливу, ніжну організацію психічну для того, щоб показати всю силу, яку воно поки що мас ще в нашому життю, обібрало віжих, як мімоза дуніх артистки, щоб попівечити її і в сценічгій інтериретації на очи кожному визвити всю глибину того руйнуючого виливу, який воно мас на людей. Ми сказали 6 більше: чи провели 6 невиу аналогио між Заньковецькою і таким надіональним генісм-постом, як Шевченко. Як цей останній був, с і на довгі часи залишиться поетпущим впразником напого ваціонального страждання, співнем історичних мук нашого парода, то таким самим геніальним виразником національного горя нашого і в ного минулому, і в сьогочасному с Заньковецька на спені. Вона артистичний сімвол цього горя, сценічне втілення зих мук. які доводиться зазнавати украінській нації, в образі

жінки. Її скарги на мачуху-долю, її мольба і прокляття, її сльози і часами роснач страшенний, і, нарешті, надія на счастя, на те, що із сльоз повиростають квітки запашні—вільного гармонічного життя нашої нації, —то все нагадує наші національні муки і наші надії. Ї як Шевченка, по Костомарову, український народ наче обібрав для того, щоб він опостизував в своїй творчости постичній страждання народні, так і Запьковеньку обібрала сяма доля української нації для високої місії: стати самій для сценічне опостивзування страждань українського народу.

Чи бачимо ми Заньковецьку в ролі «Паймички», чи в ролі асобмануюї і ображеної українським паном дівчини, чи в ролі асдавленої тяжкими умовинами життя жінки — нам мимоволі здаються страждання кожного з цих персонажів частиною паціопального горя, яке вросло органічно в життя народа нашого, виявляючись між мишим в стражданнях наймичок, покриток, ображених, зневажених людей, приймаючи ріжні одтінки, ріжні фарби, ньювиси, але складаючи разом один довгий ланцют, який тяписться через всю історію нашего народа.

До безнадійних виводів ми прийшли б, коли б признали, що логічния кінцем кожного страждання, як акта исихічного, с смерть, с синиения живого життя. Цея страждания, поскільки вона опостилована в творах найвизначнійних письменників світових — Оскара Уайльда, Бодлера, Едгара По, Достоевського, Гогола, Андресва, Метерлінга, Шевченка, Міцкевіча, Гейне, Піциеі вил, таїть в собі елемент здорового життя, елемент надії на побіду подости і здорового счастя пад муками і страхами життя. Хоч украінських драматургів і не можно рівняти по розмірам свого талану з зазначеними іменами, але і їх творчість всеж фа: сийльну рису з творчістю згаданих нисьменників: в основі її нежить теж невипруча падія на те, що колись настане царство світа, права, правди і вільного чоловіка. Українська драматична штука таїть в собі, таким чином, не тільки елемент горя. але й ембріон, малий, ледве ще впразний ембріон, радісної надії і гармонії життя. Хай зміняться умовини останнього, хай чоловік одержить можливість виступити хазаїном життя, по. він тоді

гармонізує його на началах правди, він прищенить не начало в сферу соціальних відносин, -- і на цьому базісі, зреформованому, новому - впросте нове життя, родиться новии чоловік, красивий, сильний, духовно-багатий, - тоді і тільки тоді страдальчий образ «Паймички», опостизованний Заньковецького, воскресие, але не як образ страждания, а як образ вільної Харитини, не паймички, не покритки. Вона, пя Харитина; сама буде участницею-творцем, життя. Вона відчуватиме гармонію життя, і найінтімніння рухам и серци не ставатиме на перепоні розпустинк-буржуа Цокуль. 1 як чудово переда: Заньковецька оцей повий момент в українській драмі-момент, коли наймичка «Лісова квітка», ледве не згублена украінським «культуртрегером»—паничем («Дзвін до перван скликас, та сам у ній не бувас. Л. Яповської), кличе знесилену інтімними исихічними переживаннями учительку до людей!.. Треба пяти віри «золотим надіям» на кращу• долюукраінської наймички, на кращу долю українського соціальнонокривдженого класу, щоб так стільно, правдиво і переконтроче передати цей момент. Віру що ми бачимо в грі Заньковецької, 1 певні, що свою віру Лісової Квітки вона передала не одній: тисячі тих, уто чарувався її грою в цій ролі. Так, туди до ледей-до темних, неосвічених людей, до міліонних масс украінського народа треба йти і нести їм проновідь правди і світа! Свангелія, падії -- чекають

> «по курпих хатах мужицьких «по варстатах ремісивцьких, «по містах педолі й сліз» ..

Арістотель-філософ, внясняючи значіння трагічної штуки, казав, що вона викликає в душі кожного глядача цікавий исихічний процесс: чоловік увільняється від страху перед реальнями дістармоніями життя, привчаючи себе рахуватись з ними, а не затулювати очей на них і трагічно побіждати їх в художньому змальованню. Філософ-публіціст цаших часів—Лупачарський справжиє завдания театру бачить в тому, щоб він «вооружив-

шись всьян средствами повъйшаго сценическаго вскусствапотрясаль души стущеннымь, иламеннымь прображениемь мукь, тревогь и побыть духа». Роль артиста, як живого виконавця цієї високої міссії, набуває, таким чином, величелної відновідальности і вимогае од пього не тільки розуміння драматичної штуки взагалі, й природи, суті, але й власної творчости, яка стояла-б в повий "гармонії з зазначенним завданням театра. Нам здаеться, що М. К. Заньковецька с одною із тих печисленних спо світової сцени, які цілком відновідноть своєю грою великій міссії театру. Бо її гра--то справді «пламенное, стущенное изображеніе мукъ, тревогь и побікдь духа», бо глядач, разом з нею, переживае в своін дувії всі перінетії исихічної боротьби персопажа, прирчаеться дивитись страхам життя в очи і запасаеться в три ведикої артистки почуттям глибокої, активної любови до людей, найвищу стадію в розвінтку котрої так чудово зформулував Христос: «больше сія дюбве никтоже имить, да кто душу свою положить за други своя». Не раз і не два викликала аргиська гарачі слюзи у пладача і глифоке сп**очуття до** долі дівчини, жінки, взагалі до чоловиза, якому замість радости і счаста юволиться инти в житті тірькі отруги, якому лице «життя і жаль порили», заміснь того, щоб на ньому сілв промінь счас проб veniman.

За ту «божественну» гру, якою чаруу украінську теагральну публіку Заньковецька. Я нагорожають буруливими онлесками, часто яксиняють квітками, але, на найну думку, найкраща пагорода для артистки—то оті сльова, ота активна любов до тюлей, які викликає вона у глядачів українського теагра.

Такий талан, як Заньковецька, міслугує пошани і призначия з боку українського громадянства не тільки через те, що вона, як і кожен справжий талан, збогачує няс повими пінносшями еспешиними. Театральна штука має не тільки естетичне значіння.—театр разом з тим і величезна соціальна сила. «Справжия штука не може, каже Ріхард Вагнер, піднятись із становища цівілізованного варварства внакие, як тільки спираючись на наш великий соціальний рух. Штука і соціальний рух мають однановичесться 1907.

кову мету, та ні перша, ні другий не зможуть осліти п' коли не будуть іти до неї спільнов. Чим більше талаповитии, смілии, чим більше він володіє тайнами чости, тим, більшу соціальну ролю виконує він в своїй діяльности, коли, малюючи своею грою на сцені боротьбу черсонажа з невними матеріальними обставинами або исихічинми ілолями, перешкодами.-показує громадянству той шлях, яким воно мусить іти і в власній діяльности, щоб гармонізувати житта, щоб ваблизити чоловіка до того ідеату, який малювався renia выому Higgie в пого думах про Übermenesh'a «про чоловіда - близького до бога», світле розумне створіння. Тут актьорталан подас руку беземертному Гейне і разом з ним ному з уст вириваються чудові слова: «Ми допомогасмо добробуту матерії. масеріальному счастю народів через те, що нам вітомо, що божественність чоловіка визвляється і в його физічному істиуванню, а дихо й страждания рушнують або зневажають його тідо, створене по «образу і полобно Божію»—а через не типе і дух... Ми засновуемо демократио однаково радених, однаково счасливих, однаково недоцикальних доден». Тадановиті діячи театру, творці штуки являються, таким чином, такимиж діячами історії, архітектами життя, ак політики, унк проводарі соціальних рухів, як профессори, культурні діячи. Талановиті діячи української сцени, а 🦠 між ними Заньковецька на першому плані, своєю грою виконували величениу ролю в загальному розвитку українського народу. і через не спеціальна заслуга. Заньковецької з соціального боку являеться досить імпонуючою, постільки, пагадуемо, поскільки нитавия штуки тісно звязані з питанизми соціяльного харак-Tepv.

Доведеться тільки пожалкувати, що Заньковецькій, через убогість театрального українського репертуару на драми з широ-ким соціальним змістом, не довелось доси прислужитись соціальній свідомости українського пароду в такій великій мірі, як це дозволяють сили й пелетенського талину.

Серед українського громадянства, доводилось чувати зани таппя:

Пфо таке М. Заньковенька уявляе з себе, як свідома українка? Доводилось навіть вислухувати доволі ідіотичні відневіді на це, що-мовлій-артистка і більш пічого. Пу, а відомо, як думає українське громадянство про українського артиста: «пантрана», варвар сцени, губитель її, абсолютно мертвий матеріал з національного боку: в ліпшому разі—чоловік, що крім сцени пічня не цікавиться. Поскільки такий огудливий погляд не відновідає дійсности, поскільки серед театральної дружним українського театра починають пробивати собі шляхи ідейні виливи, свідомі надіональні сімнатії—я коротко визсини в своій статті «Про союз українських актьорів» (Див. Україна 1907 року ч. VIII— ІХ). Щож до Заньковецької, то запитання і відновіді про її національну фізіономію просто дивують своєю назівністю.

Що таке Заньковецька, як свідома, западто свідома діячка української сцени, це наикраще вона довела своєю 25-літиьою. піяльностю на ній. Могутній тилан, який зробив би честь нацкращій европенській сцені, талан, якого так охоче і не раззакликали на посійську імператорську сцену, в Малий театръ А. Суворіна, в московський театр. Корша, не ликлячись на те, що на росінській сцені гра його оплачувалась би пезрівнянно більшим гонораром, що тут ждала чого ще більна слава—все ж залинився служити рідній сцені, рідному театру. З цього боку надавичайно характерною для ноказчика національного розвитку Заньковецької і її глибокої любови до рідної штуки театральної являеться винадок з закликом актриси перейти на російську сцену в театр Суворіна. Ще раніш Запьковецьку прохади задишити українську сцену і перейти на більш нирокий репертуар російській. Актриса одказувала рішуче на ці заклики і категорично заявила, що вона залиниться на завсиди на рідній сцені. Це одначе не помішало д. Суворіну уже в 1899 р., коли в Петербураі святкували намять Котлиревського з приводу стопинэждоддів оюлідо отолити. HOROT VEDRIHCLKOT JITEPRTVDH, a взяти участь в цьому побілею згодилась і Запьковецька, павдисце

приїхавин для цього в Петербург, не, кажемо не помішало Суворіну знову спробувати счастя і переконати артистку перейти першою примадоною до пого театра.

Біла уборної артиски стояв натови молоді, письменників і трихильників її талану, чно правишль за куліси особисто привітати п. В присутности вубліки Суворін авертається «до самой любимой, скромной и самой талантливой актрисы» з проханіям осчасливичи «рускую сцену» і покинути українську. З сльозами на очах артистка відновіла.

 «Наша Украина слишкомъ бъдва, чтобы ее можно было покинутъ. И слишкомъ люблю ее, мою Украину, и еа театръ, чтобы принатъ ваше предложение».

Буря оплесків молоді і всіх, що стояли біля уборної, авглуппила слова Суворіна, якими він хотів переконати М. К., що переход на росінську сцену був би тільки в й ж власних інтересах, бо вона, мовлав, мала б змогу ще більш розвинути свін талан. Аргументація була, звичанно, зайва, і той, хто звертався до пет, не знав всієї сили тих національних сімпатій, того тлибокого паціонального активного чуття, яке таїла в собі до «бідної України» й вірна штина, й геніальна гордощ — Марія Константиновна Заньковенька

Наскільки активною буда дюбов артистки до рідного театра, по рідного слова, взагалі — до інтересів і долі рідної країни, новазують пікаві факти, про діяльну участь Заньковецької в справі усупення тих трудновців, з акими звязана буда постанова украінських пьес або дозвід пензурний на виставу нових. Маючи досить «піпрокіе увази» через свого брата з завачними особами» Нетербурга. Заньновецька завше використовувала ці «связи» для того, щоб добитись дозводу од цензури на нови пьеси. Багато допомогав артистиї в цій справі її рідний брат Евт. Конст. Адасовський (гвардейський полковник), і не одна ньеса українських драматургів мусить завдичувати його заходам та клопотам, що побачила світ в «люті часи» для українського слова взагалі і для українського театра зокрема. Для українського слова взагалі і для українського театра зокрема. Для українського слова взагалі і для українського театра зокрема. Для українського слова взагалі і для українського театра зокрема. Для українського слова взагалі і для українського театра зокрема. Для українського заподка за запостатьського театра зокрема. Для українського слова взагалі і для українського театра зокрема. Для українського заподка заподка за заподка заподка заподка заподка заподка заподка за заподка заподка заподка заподка заподка заподка за заподка за заподка заподка заподка заподка заподка заподка заподка за заподка заподка заподка заподка заподка за заподка заподка заподка заподка заподка заподка заподка заподка за заподка заподка заподка заподка заподка заподка за заподка заподка заподка за заподка за заподка заподка заподка заподка за заподка за заподка заподка заподка заподка за заподка за заподка заподка за заподка заподка за заподка за заподка заподка за заподка заподка за за

ак свідомої українки, можно б було привести чимало фактів проучасть й в спектаклях, які ставились для просвітину справ. на користь українських просвітиму та громаданських інстітуцій, про т матеріальну допомогу окремим діячам українським, які черка «незалежні обставини» опинились в скрутному становищу, ало ми не будемо спинятись над щего стороною життя великої украінської артистки. Це — обовязок майбутнього біографа п, який повинен нам подати докладини життепис артистки, потиеба в якому відчувається некуче вже тепер. Цікаво також було б. коли б по можливости докладно виясиено було в такому жизтенией спепічне життя артистки. В відносний до української театральної справи. до окремих представників її, з займи їй доводилось мати з ті чи пивий стосупки: не була б дуже пікава сторінка із історії пашого театра і, чи невні, кинула б не один промінь світла на темні і певияснені ще в пашін літературі моменти ного істnybanioi.

Ще більш, піж на сторінка з життя Запьковецької, мас інтерес для громалянства питання про те, піт акими ідейними видивами росла манбутня педика артистка, кому і в якій міри повинна завлячувати вона першими проблесками свого талану і сімпатіями до штуки взагалі і по української штуки зокрема,

Це нее интанна перинорадної ваги, коли чи хочемо аролуміти і вияснити собі исіхологію артистки і ту сволюцію, яка отбувалась в її душі, перш піж артистка рішуче стала на той шлях, з якого вона не збочувала протягом яж 25 років, який її привівдо слави і придбав їй імья одної з найвидатнійних артистичних сил, яких тільки знас світова сцена. Автор коротенької і гарионаписаної біографії Заньковецької в «Горифеяхъ Украйнскоя сцень» подас лише уривчасті відомості про цікаві для нас заинтання. Ми масмо деякі пові, правда, уривчасті фактиви, і сприві і гадаємо, що вони в деякій мірі доповиять ті відомости, які подано в згаданій нами біографії.

Отже, які були перші артистичні виливи на майбутию артистку, од кого вони походили, яку силу мали?

М. К. Запьковенька, по батькові Адасовська, народилась в .е. Заньках, ніжинського повіту, черпиговської губернії. Дитячі роки артистка пробуда на селі, серед умовин селянського життя. Родина Заньковенької--дворянська. Педостатків, злиднів не терила. Вже з малих літ Заньковецька любила сціви і завис проуала свою пяньку співати їй пісні. Пісні, звичанно, були украінські. Сумні мелодії українських пісень глибоко западали в душу малої дитини. І вона поперемінно благала пяньку співати то "большую" то "малую" пістю. Так дітячою мовою називала дітина то голосиј то тихи співи. Дитиною чотпрьох років Заньковенька вже учіла співати романси і охочед залюбки слухала : гру на роялі. Взагалі, родинна обстанова надзвичанно спрівла розвитку музичного життя майбутньог артистки. Батько її був. незвичайний меломан. В Заньках часто любили влаштовувати домашні співи, конперти в кругу близьких знайомих. З друтого боку величений вилив на розвиток музичного чуття артистки мали народні мелодії, до яких вона звикла з малих літ. Цікаво зазначити хэрактерний факт з дитячих років Зань ковенької: часто вона втікала з наиського дому на вулицю, до селянських дітей, а назад поверталась здебільнюго без одежи, без черевнків, в одній напчосі: все роздавала бідним дітим. З 8 років Запьковецька училась в Черпигові, в пансіоні Осовської, Тутвона потоваришувала з своїми подругами сестрами —Вірою і Марісю Марковичівнами. Марія була однолітка Заньковецької. Віра на де-кілька років старше її. Але ріжинця років не істиувала для подруг. Їх звязала однаковість артистичної вдачи. Подруги написа (и разом драму «Шалабанъ и Шалабанша», в якій висміюнали своїх учителів і любили виставляти й перед своїми подругами. Заньковецька града учителя—Шалабана.

Перший спектакль, вражіння од якого глибоко запало в душу майбутньої артистки і на якому їй довелось побувати в Черингові, був ура жений трупою приїзжих артистів, на чолі акої стояли Гейбович і Мрц-Гейбович (мати відомої російської артистки Дибировой). На спектаклі багато було учениць з пансіона Осовської. Зауваживши, що учениням дуже подобалась вц-

става, начальници пансіона для розваси поставила аматорську виставу силами самих учениць. Заньковецька града ролю фей і мала пайбільший успіх. Вже тоді видалось на оти уміния її падзвичайно тонко володіти своїм голосом, захоплювати присутніх своїми співами і танцями. Учитель музики Прушинський паходив в пій талан балерини, тоді як його жінка — талан співачки, Усиіх Заньковецької в спектаклі не міг, звичанно, не приводравати й увяси до штуки: театр починав все більше і більше приваблювати и інтереси. Але в цьому своєму інтересі вона ще більше укрішилясь під виливом учителя російської «мови і словесности М. Андр. Вербицького, коли вже поступила в гимназію. Вербицький--- суже симпатична полина, чоловік освічений поступовий: він був таринм учителем і другом своїх учениць. Слухаючи. одного разу, як Заньковецька (вона тоді була в 4 класі) читала на декції словесности Антігону, він здивувався тому, дивному для 14-літньої дівчини, талану, з яким вона, ні, не відновідада "заданый урок", а виконувала наче на сцені монолог грецької герогиі. "Просите отца, чтобы онъ отдаль вась вь театральную школу!"-впрвалось пому з уст. коли учениця скінчила читати. Учитель не помилився, одкривни талан артистки у своеї учениці. Вже через 20 років старим зустрів він ученищо, імья якої лупало по Росії, і счасливийсвоїм пророкуванням, сказав: «А все таки моя, моя доня!» На 16-му році Заньковецька прохас батыка отдати й в театральну школу, але прохания не зустрелае примильности у батьків: їй одказують. Для того, щоб хоф трохи заспокојти потребу дочки знайти вираз для того артистичного чути. що починало розвиватись у нег, батько долволяе ти брати участь в аматорских спектаклях, які влаштовувились у Ніжані на користь ліцеістів, вихованців теперішнього історико-філологічного інстітуту. Запьковецька брала участь між инышим в таких ньежах, як «Въда отъ ивжнаго сердца», «Кощей безсмертный», «Венышка у домашияго очага». В кожному із цих спектаклів вона мала колосальний усиіх. Кожний виступ переконував молоду артистку в тому, що її справжие «призваніе» — днена. Але батьки й слухати

не хотіли про не і одгазували на її прохання поступити в театральну школу або в консерваторію.

Запьковецька одержала можливість виступати в українських спектаклях в Бендерах, де разом з нею виступав також і Садовський. Першим українським спритавлем, в якому брала участь Заньковецька, була "Наталка-Полтавка" В цін же ж таки цьесі і довелось їй дебютувати вперше і в труппі Кропівницького (1882) воку), яка гряда тоді в Слизаветі. Автор цітованої нами коротенької біографії Заунковецької зауважує, що "при первомь поавленія на сценть М. К-на такъ оробьда, что чуть было не унада". (стр. 130). "Робость" артистки пояснюеться тими інтрігами, які эустріли й при першін же появі на спені. Ці інтріги пастільки вразили молоду дебютантку, що так Грально знвилась на театральну итуку і на актьорів, — що вона ледве-ледве не поклиула з першого ж разу української сцени. Але та прихильність: щирість, які вона зустріла з боку кращих сил группи Кропівшинького Кариенка-Карого, Стояна і особливо Садовського, перемогли перше веприемие і болюче вражіння од української сцени, і вона залишилась в трупий Кронівницького. Зараз же стала виступати в толовим ролях і придбала собі імья талановитог визначног артистки. З 1883 року М. К. вступае до трушни Садовського. Подах послідовно перебувала в трупнах Суслова, Кзітки, Кронівницького, Водика, а починающи з 1907 року, колизиову закладася труппа-Садовського--вона повергае до неї, де виступає й генер з ведиким аргистичним успіхом, являючись пайкращою силою і гор-Joerto II.

Такі коротенькі відомости а життя нашот артистки; вони, авичанно, и сотої долі не кажуть про справжию складну і багату фактами біографію Заньковецької. Та всеж, якими короткими і уривчастими вони не с. яку обмаль матеріалу вони не дають для біографа артистки, всеж на підставі їх читач може улявти собі дорогий образ талановитої артистки і оцінити благородство наміональне і глибоку любов до рідного парода, які видвила артистка протягом 25-дітньої діяльности на українській сцені. На довгому шляху цієї діяльности росла не тільки одна слава,

не тільки рози і квітки.—там було багато тернів, колючих і болючих тернів, Як і кожні терни—вони ранили і завдавали болю, Але цілючим бальзамом од нього для артистки була любов ії до рідної штуки, яка з свого боку була лише частиною більшої—великої, гарячої і активної любови до «бідної України». І опіщоючи контовність того естетичного канитала, якии принесла Заньковецька рідному народу, ного естетичному розвиткові, «бідна Украіна» може налвати її любою і вірною дочкою своєю. Заньковенька, як артистичний паціональний велегень, в історії відродження української нації відограла величелиу розій, яка особливо вирално виступить перед нами, голи ми за аксме значіння в пій великій, справі нашого національного театра, блискучою зорею котрого і і прикрасою паша артистєя стала з перших же кроків пого наніопальної міссії.

Діялькість Запьковенько мас історичне значіння. Сама вона стас історичною фігурою в історії нашого національного відродження поруч з иньшими діячами повітньої нашої історії, акі свої знашня, свін талан і піле життя своє одали для того, щоб вивести рідний парод із національної темрави, применити йому свідомість, самоновагу і потребу ріжнобічного політичного, соціального, культурного і естетичного розвитку в національному напримку. І як історична фігура —Заньковецька безумовно ставе объсктом для студиювання, її залан, исіхологія артистичної творчости артистки, артистичні типи, створені її сценічною грою, стануть матеріалом для досліджування, для вдумлявого вивчення з боку белюсередніх діячів української спени актьорів.

Можно сказати навіть більше: процесс досліджування аргистичної творчости Заньковецької давно вже почався. Артистка геніальна, самобутня — вона створила цілу школу, цілий напрам артистичної гри. Автор пітованої нами біографії вірно зауважує, що «современныя украпискія драматическія артистка авляются прямыми послідовательникми и, въ изкоторомъ роді, даже ученицами ся» (Корифен украпиской сцены). Геніальність, талановитість артиста сцени й полягає між инышим в тому, що він залишає своєю грою глибокий слід на сцені: його гру, його

прийоми, мімику, інтопацію голоса, форми модуляції, грим, розумівня исіхології невного персонажу, спецічну інтериретацію османеру поводитись на сцені, внявляти найдрібніші одтінки в переживаннях исихічних персонажа.—все це молоді, або меньи досвідчені і меньш талановиті артисти беруть для себе за зразок для власної гри і стають виї generis духовними дітьми артистичного велетия. Він, таким чином, залишає частину свого духовного я инышим діячам сценічної штуки, ділиться з инми багатством, свого талану, дономогае їм розвинути духовні сили, кладе через це міцні підвалини під храм самої штуки і сирияс, таким чином, буйному розивіту її. Той, хто знас українську сцену і и артистів, особливо з жіночого персоналу, може, не прибільигуючи, не почуваючи «зерна пеправди за собою», сказати, що талан Запьковецької був, є і довго ще буде таким, який саме життя, сама штука обібрала для того, щоб у пого вчитись, йому наслідувати, позичати у нього животворного світа, артистичної сили, прищени для індівідуаль тої артистичної творчости і розвитку кожного окремого артиста сцени. От оця то власие риса талану Заньковецької ставить її надзвичайно високо в галереї діячів української сцени і наближує її до категорії тих геніальних дюлей, які *душу*, свое *и* залишають в великому ділі, кидають зерна свого талану в души других людей. І така вже вкутріння живуча сила цього зерня, що воно ніколи не вмірас, а впростає иншили колосом, цвітом нахучим! В нашій літературі геній Шевченка, як і кожен геній, залишив глибокі сліди, і ми часто можемо побачити: «шевченківське» в творах швыших українських письменциків. Отак само «*заньковецьке*» ми бачимо і на сцені українській: воно **прослось з нею, органічно, перозривно звязалось і являється най**кращий обысктивним доказом и велетенського талану. Той, хто бере гру Заньковецької за зразок для паслідування, хто позичас потрібне у її талану, може, звичайно, індівідуалізувати позичене, -не так і греба, пиакше наслідувач-бездара, нездатний до власної творчости. - але кориі індівідуалізованої творчости завше буде видко, і артист тільки з глибокою подакою згадає імья тої, хто допоми воуу 🗩 винути свої власні сили.

Підкреслена нами риса талану Заньковецької, надзвичайно благодійна для артистів української сценя, в невній мірі може бути моральним задоволениям для нашої артистки просто, як для чоловіка. Пона дас невність, а до того ще й глибоку, що й життя не минас даром, що воно продуктивне і потрібне для людей, що воно эбогачує коллективне життя людей красою, гармонісю, еститичними цінностами. Ця певність в тому, що, мовляв, мое житти припосить велику користь для зачально-людського счастя, не минас безслідно-при сучасних умовинах рідко кому випадае на долю. Діссопіруючьм і болючим здасться отой острах, який запановує в душі головного персопажу з драми Андресва "Жизнь человька", коли він починає думати, що разом з йогосмертю губиться і намять ного серед людей. Цього остраху не може відчувати наша артистка: бо й талант геніальний таїть в собі западто багато невмиручости, щоб давати місто для пессимистичних дум про будучність.

Дуже цікавим було б подати ана на артистичної творчости Заньковецької, поскільки він внявнися в тих типах, які створила вона з ріжних жіночих ролів українського театрального репертуару. На жаль, за браком міста, ми не можемо спинятись над цим. Але всеж не можемо не зауважити, що многограниий талан Заньковецької особливо тарно та імпонуюче виявляє свою силу в ролях глибоко драматичних амилуа. Моменти тихого суму, гострого болю, бурхливого розначу і скаженої помети — передаються нею з такою правдивостю исіхологічною, з такою обробденностю найдрібнійших деталів, що роблять з гри артистки chenf-d'oenvre myvku. Buina a intonanii rolloca, a vuinno nagaвати йому відповідний одтінок, експресію—не задишає бажати пічого кращого. До того артистка піколи не губить при цьому почуття художньої міри і навіть в натегичних місцях, в моментах риданийв, прокляття і погроз вміс завше залишитись реальною, не губить самопочуття, не переборщуе через край, як це часто бувас з менч досвідченими артистами. Глибока вдумливість в исіхологію персонажу, настільки глибока що глядач мас перел очима іллозію і слідить не за грою артистки, а за переживан-

нями живої істоти. оддивчає талан. Запьковенької, як артистки не тільки розумної, досвідченої, але й людзвичайно вражливої, а тонкою псіхічною організацією, а первовим темпераментом, з интрокою амилітудою переходів і підбомів. Вона заражає глядача свяєю грою, вона приковує всіх своєю появою на сцені, вона владичина на пій: її горе викликає відновідний психічний процесс у публіки: театр смісться, радусться, плаче, ридає, сумує слідком за нею. Репертуар Запьковецької — пироченний. Кранці ньеен а українського репертуару, в отнаковін мірі драми, трателії, комеції, паніть водевілі псе не було тим груптом, на акомувиросла слава, Запьковенької, як першорядної аргистав.

Особливож чудові, закінчені типи з художнього боку дала вона в пьесах «Паймичка», «Циганка Аза», «Елитан абож навук — Одена, «Не судилось» — Багра, «Безгаданна» — Софія, «Жидінда-нихрестка» — Сарра, «Бондарінна — Тетада, Богдан Хмельцицький» -- Слена, "«Сава Чалии» - Вося, «Маруся-Богуславка», «Лимериння», «По ревизії» «Пріська і ин. Все не пъеси адебільного старинного репертуару. Все це ньсси з великими. иноді грубими дефектами з боку літературного. І не дивличись на це, творчість Запьковецької настільки закривала літературноуудожиі дефекти памальованих авторами жіночих тинів, що ні тини в змальованию артистки на завше * залишились чутовими : образами жіночої краси, горя, жіночої исіхики в и ріжномаітих виниденнях, «Г-жа Заньковецькая, каже Суворін, неподражаема в драмах - Кариенца-Карого, въ которыхъ соединились для неч д 🧽 Шексипръ, и Гете, и Шиллеръ, и Остров<u>ск</u>ий», Так! Треба мати велику душу, генјальний талан, щоб з персопажів українських драм зробити невмиручі, суцільні з художитого боку типи жіночог краси, жіночого страдальчого серця!

Дивличись на Заньковецьку в ролі Олени (Глитай абож навук), коли на в божевільному настрою співа пісню, Суворін висловився: «Какая это была бы чудесная Офелія, какой восторг вызваля бы она въ этой роли»! Зуниняючись над ролями Запьковецької, обмеженими до останнього часу тільки українськім репертуаром, нам доводилось висловлювати уже в українській пресі жаль, «що силу смілої творчости артистки і її величелної інтуіції ми могли пізвавати тілько на персонажах українського репертуару, на чинах української дваматичної літератури, в пілому замало ріжномітих, не багатих і часто блідих в порівнанню з типами світової драматичної літератури. Що б не говорили, а талерея типів, створенних нашими драматургами, не відбиває на собі всіх тих перебоїв, язими живе серце нашого парода, всіх тих мук і радоців, переживаннів і емоцій, якими живе душа кожного парода і які знайшян таке претудове втілення, хоч і в иншому національному колоріті, в творах спропейських письменників: Шекспіра, Ібсена, Гаунтмана. Горького, Андресиз і цілої плеяди пиших драматургів. А як би не потрібно було для нашого парода, для багатства його культурного життя, для його артистистичного розвитку!!.

Зкі чудові образи світової драми створила 6 Заньковецька, скілько б пових пьюзисів своєї артистичної патури могла вопа виявити, коли б не обмежувалась українським репертуаром і добавила до нього світовий! Я слибоко вневнений в тому, що коли 6 тілько талановита наша артистка ступила сміло на цей шлях, то до свого артистичного вінку вопа добула 6 тілько вові даври. За це каже весь талан Заньковецької, й ведичежна інтуінія, первовий темперамент, падзвичайно розвинене почуття художньої правди і уміння схопити в персонажі характерні риси його морального облична і вдачи» 1).

Будемо сподіватися, що трупна Садовського, яка починає вже вводити, і з усніхом, в свій репертуар перекладні ныси не українських авторів, дасть можливість побачити українській публиці твори великих світових драматургів, артистам української сценц—розвинути свій талан, а Запьковецькій створити пові

Див. «Рада» № 99. 1907 р. «На бенефисі М. К. Заньковецької». С. Петлюра.

орігінальні типи світової драми. Цього з жагою жде українська публіка, не стоїть, як conditio sine qua поп розвитку українського театра, цього, нарешті, вимагає великин талан самої артистки.

Посвільки нам доводилось чути, і сама артистка стоїть за реформу українського репертуара, відчуває потребу в пових родах, білі и складної психічної композіції, піж ті, які судплось ій грати протягом 25-літнього перебування на українській сцені. Валинасться, таким чином, тільки одне,—щоб до реалізації цього бажання зроблено рішучі активні кроки, і до родей Лії («Свереї»—Чірікова) Іо («Падія»—Хесрманса), в першій із котрих вона вже з успіхом виступала, а в другіи має пебавом виступити; артистка добавіла пові ролі більш вилиачних драматургів світової дрями.

От в загальних рисах образ Заньковенької, як артисціп української спени, як геніального талану спецічного, як свідомог активної українки. Образ цей, поскільки нам посчастило намітити лише загальні контури пого, імпонуючин і сп.йыни. Образ цей —дорогий для українського громадянства, і як такий, він на завине залишиться живим, оточеним сайвом слави і глибокої пошани на скрижалях нашої історії. Саме тепер артистка в повному розивіті свого виликого, блискучого талану і сценічної слави.

Нам пільна за пъвастьст вистовити щире бажання, щоб доля, як мога довие, берегла зторовья і житта. Мар і Константіновий для української сцени. Щоб її гра ще довго згарувала публіку, розвивала й в артистичному напрямі, збогачувала насестетичними цінностями, сприяла загальному розвитку українського парола, а щоб те стово українське, на сторожі котрого артистка стояла в «часи люті», котре було словом горя, страждяння, стало словом активної побови, живого життя, радости самої правеци, од якої геній України сподівався, що вода.

. . . ожию. •

Натале, пакличе, нажене Не ветхес, не древле слово Ростленес, а слове нове. Між людьми криком пропесе 1 дод окрадений спасе.

С. Џетлира.

3 україхського життя.

Вибори до третьот Туми і мосли з України. Процесе громаданської ціфференціації на Україні. Такий самий процесе и українській прессі. Українські публичні лекції проф. Грушовського і С. Петлюри, Значіння пих лекцій. Український тектр і повий бого репергуар в трушії д. Садовського. Реферати про українських зисьменників на непорах "Просвіти". Реферати на засіданних. Українського Наукового Товариства у Київі. Навії desiderata до Паукового Товариства.—Про дуказ св. Сінода" в справі українських моли в перковно-приходських школах.—Репресії проти українських школах.—Справі українських пісаннії в Харьківському універсітеті—Заклик українських ученах ва професорів Вищої школи в Софію;

Вибори до третьої Думи акінчийнов і, як можно було зарані споціванись, не дали для України сливе пілого. З одного боку виборчих зібраннях представинкам великого каніталу, з другого боку слабість і мала організованність українських політичних партін були причиною того, що під українських політичних партін були причиною того, що під українським паціональним працором до Думи не пробинов ді один українськам національного боку пенікавих і неспідомих. В ліншому разі національна свідомість українських послів обмежується лише формальними ознаками. Національна ідея для цих людей — шию частина «государственної» ідеі прихильників тієї «государственности», яка засповується на славних трьох китах старих славянофілів 1 теперінніх истипно-русских». З ідеями демократизму можи паціональна плея не має, звичайно, пілого спільного і

перетворюсться не в животворие пачало паціонального життя, а в формальну ідею вузького, кастрованого націоналізму, що в дальний стадії свого розвитку приймає форму шовінізму і людожорства. Прихильниками такої ідеї пації в історії завию вистунали буржувані класси і ті елементи громадянства, матеріальне істнування котрих столю в залежности от доброї волі цвх класів, напр.—духовенство або ті группи громадянства, які хоч і належать по своему класовому становищу до демоса, але через свою неосвіченність, несвідомість йдуть на номочах у ідеологів і проводирів буржувзії. До таких групи треба зарахувати робітинків, селян що пристають в Австрії до ангисемитів, христіанських соціалістів, в Польщі—до народової демократії, у нас в Росії — до петино-русских. В міру того, як свідомість цих групи починае розвиватись, поруч з розвитком класової діфференціації, воин звичайно однацають од тих політичних організацій, до яких пристали, і йдуть в ряди партій, більш відновідних іхнім классовим інтересам і політичним ідеалам. Але на повній стадії свого розвитку, а власие тоді, коли процесс громадянської дфференціації не пройшов глибоко в життя невного національпого організму, не росколов громадянства на протилежні по своїм інтересам группи, організація останніх в політичні партії відбуваеться мішано, часто наперскір інтересам цах групп: лоде, що належать до якоїсь певної группи, опиняться в політичній організації группи, цілком протплежної по своїм класовим інтересам першій і т. л.

Оттакої власної «мішаннии», що до політичної організації, треба сподіватись од українського представництва в третій Державній Думі. По відомостям спеціального корреспоидента «Ради», носли, обібрані до Думи з України, готуються організувати самостійну українську парламентську фракцію. По напрямку своєму вона буде палежати до правого крпла Думи. З приводу пього орган інтелігенції української устами проф. М. Грушенського «забив тревогу» і почав заявляти, що, мовляв, «поступове українство не може йти на зустріч таким течіяч, пе може солідаризуватися з таким правим українством. Звичайно, ноявръдек. 1907.

носкільки праве українство буде боронити в Думі лише формальні права українського народа, буде наповы ти ідею національности формальним змістом, який. пĸ ми зеплались на доснід історії, завше в таких впиадках, «совпадас» з ідесю «государственности», а до того часто ще й напуючої в державі звидайно, «постунове» украінство не може постілько, визнати «такого» українства «своїм» і йти з ним поруч. Але організація українських послів в праву парламентську группу мас інтерес невного сімитома з нишого боку. Вона яклясться характерним показчиком ціцзиого процесса громадзиської діфференціації, який одбувасться серед українського громадянства. Ще до останніх часів не громадянство вважалось самими украіннями за громадянство sui generis, виключие, не подібне до винянх. Виголошувалась і боронилась навіть на прилодних зібраннях і в прессі ідея «нирого демократизму», яка начеб так глибоко "пройшла у всі пори нашого національного організму, що він уявлявся ідлюзіоністам суцільною, компактною массою демоса. нацією наскрізь демократичною, висмком, що не підлягає закопам історії. Правда, такий погляд був безпідставний і виявляв неосвіченність апологетів його і незнання фактів навіть з рідної історії, але все це не завважало прихільникам пого в більшій або меньшій мірі боронити принцій політичної організації каних національних сил в одну організацію, в одну партію, концент рувати свої спли, не розбиваючись по группам.

Цікавим і характерним доказом несуцільности і не такої вже «наскрізь щирої» демократичности української нації являється факт організації українських нослів в «праву» фракцію Думи, в группу, яка не тільки пічого спільного не мас з завданнями справжнього демократичного націоналізма, а навнаки вороже ставиться до нього. Не можно, звичайно, думати, що потреба в такій організації «правих» українців наступила тільки тепер. Вона відчувалась і рапіш. Уже підчає виборів до другої Думи деякі українські поміщики на Полтавщині, на чолі з д. Ганьком, впякляли себе зовсім як не демократи. Висловлюючись на признодних зібраннях за національні права українського народа,

воин разом з тим не приставали на ті політичні та сопіальні реформи, які так потрібно більности української навії і без яких і ідея національної емансінації піколи на стане на міцний грунт, піколи не стане животворинм началом національного життя. Політична сітуація тоді в державі мало сирияла організації правого українства в відновідну політичну організацію.

Тепер наступили иний часи. І иний итахи гадають сиватя «національні вісні». Щож сумувати з такого факту? На наш посляд, як і на посляд кожного прихильника обыжтивної соціодогії, організація буржужиних слементів українського громадянства с объективним, conditio sine qua non для розвитку свідомости украінського народа. Для суму місця не може бути!, Ланини факт повинен стати тільки імпульсом до більш інтенсивног організації демократичних сил пашої нації, відновідно до матеріальних інтересів і ідейних сімпатій кожної національної группи окремо. Така організація національних сил буде тільки спричинятись громадській діфференціації парода, без якої неможливим с ні невининий розвиток його, ні побіда демократичних змагань його над тими змаганиями, які знаходять собі впразинків та ідеологів в правих депутатах третьої Дучи од Украіни. Інтенсивніш тількиб ішов цей процесс, тоді б, невно, і та гуттанерчова межа, за яку виніс проф. Грушевський «поступове» українство, була б більш точною і одмежувала б справді консеквентно поступових українців от тих, хто стоїть на перехресних шляхах оппортунізму і може часто не відповідати ні в своїх поглядах, ні в діяльности справжнім вимогам, які ставить до національного діяча справжній демократичний паціоналізм.

Процесс діфференціації, початки якого ми починасмо бачити в сфері політичних та соціальних інтересів українського народа, виявляється не тільки в актах політичного характеру. Певний відгомон він знаходе і в нашій літературі, особливож в нашій проссі. Правда, відгомон цей замало впразний, замало яскравий, ало він ні більший, ні менний од того, який ми бачимо і в са-

мому житті. І як не можно пройти мимо сімитомів політичної діфференціанії українського громадянства в житті, то так само не можно не згадати і про аналогічний процесс діфференціації і в українській прессі. Найбільш впразну фізіономію з програмового боку мас, безумовно, українське «Слово». Призначене воно для того, щоб боронити інтереси українських робітників. Можно не поділяти його поглядів, але треба признати, що свое завдання «Слово» виконує досить послідовно, поскільки звичайно, не можливо при сучасних політичних умовинах. Являючись прихильником історичного матеріалізму, редакція, разом з тим, в інтересах розвитку продукційних сил на Вкраїні, а також в інтересах розвитку классової свідомости українського пролетаріята, гараче обстоює націопальне питання, розвязуючи його в формі стерріторіальної автономії України.

Меньш впразну фізіономно має единий щоденний орган український «Рада». Программа й одзначається екклектизмом, певиразностю і часто плутанийою. Візьмемо такі одділи газети, як «передовиці», або «огляд» пресси. Якась певидержанність цих одділів.—не забуваймо, що вони найкраще виякляють напрямок кожної газети, — кидаються просто на очи. Під однією якоюсь статтею піднишеться й соціал-демократ, а на иншу не знайде в собі мужности дати свою згоду і к.-д. Очевидно, що редакція сама для себе не эформуловала своєї програми і не може додержати й до кінця, не збочуючи, не киваючи в инші сторони.

Теж саме доведеться сказати і про «Літературно-Пауковий Вістинк». «Рідний Край» ми залишаємо на боці, бо він останніми часами меньше всього може бути названним політичним органом; що до впразности політичного облича, брати його ін вегіо, таким чином, піяк не можно.

Невпразність облича більшости наших органів політичних признати поступовим явищем ніяк не можно. Тенденція їх, яку, приміром, Літерат.-Наук. Вісти. ставить своїм завданням, може тільки задержувати процесс громадянської діфференціації, так некуче потрібний для розвитку украінського народа і організації

пого національних сил. Пе дивно ж через це, що де-які украінські літератори починають організовувати окремі од згаданах органів видання, з більш впразним програмовим обличам і з більшою можливостю висловлювати свої погляди на ті чи пиші справи нашого націопрльного життя, не шукаючи компромісів, не араджуючи своїм прилядам, не одягаючи своїх дум в гуттапертову форму. Така группа письменників організувалась, між пишим, круг видавинитва «Довін». Яку програму матиме не видания-не знати. Разом з красним инсьменством тут міститимуться' і статті наукового та нубліцистичного напрямку. Але імена авторів, що мають умістити свої статті в першому впичску «Давона», пичого не кажуть за напрямок «Давона». По деяким ознакам можно сказати, що останній буде мати марксістський Карактер, але в якій мірі він буде додержаний, наскільки він · внесе свое щось)в українську паціональну думку-про це суд., тв завчасно.

Пиша групна письменників українських згуртовалось біля "Віку" і на чолі з д. Сфремовим вдає наблизити свсе видання до типа журнального, випускаючи його з початку неперіодичними видациями, а нотім перетворивши його в періодичний журнал. Судячи по тим силам літературним, які братимуть участь у «Вікові», це видання матиме більш-меньш ясний «народинческій» напрямок, на зразок приближно того, який має росийське «Русское Богатство». Воно, таким чином, одріжнятиметься од «Літературно-Наукового Вістинка» більшою виразністю своєї програми, більшою консекветністю раз принятого напрямку, не таким екклектизмом, що бьє в очи з кожної стрічки единого ноки що місячника українського.

Та як би там не було, хоч би повим виданням і бракувало з початку де яких бажанних прикмет, приміром розмаітости змісту, повноти одділів і т. д., всеж їх появу на світ пе можно не вітати, поскільки вони являються спробою одмежуватись ріжним літературням группам украінським одне од одного, повести іневну ідейну боротьбу між собою і допомогати, таким чином дейній діфференціації самого громадянства украінського. Потреба

-в таких виданиях стае настиглою для відновідних групи останнього, і чим скоріне вони зформулують, при допомозі органів, свої погляди на напіональну справу, на всі питания, що обхонлюсьть так зи инакше інтереси нації, тим, звичайно, краще, тим білінку і інтересивниму ролю виконають такі органи в справі органі заій наших національних сил. Особливож потреба в таких видагнях риступає вкразно тепер, коли політична сітуація робить неможливим, з одного боку, активну діяльність українських політичних нартій, а з другого—і самі партії українські не зформулували ще як слід своїх програмових постулатів, а коли й зформулували, то не зуміли, або не встигли аргументувати їх і довести науково ні їх життового значіння, ні объективної правдивести.

Політична сітуація, що напус зараз в державі, поясияє нам в значній мірі і той факт, що діяльність українського громадянства за останні місяці не внявлялось в актах політичного характера (принаймні в прессі звісток про таку діяльність ми не зустрічали), принавши форму культурно-просвітної роботи: видання книжок, влаштовування декцій з українознавства, рефератів, популярних відчитів, організації спектаклів, нових видавництв і т. л.

На перлюму плані з фактів такої культурно-просвітної роботи треба поставити клаштовування публичних лекцій у Київі. Ініціаторами в цій справі виступили, з одного боку, «Українське Наукове Товариство у Київі», з другого антрепреньор української трупии д. М. Садовський.

«Українське Паукове Товариство», маючи намір організувати цілий куре лекцій з українознавства, першим лектором виставило професора М. Грушевського, який відчитав три лекції на тему «Культурний і національний рух на Україні в другій половині XVI віку». Лекції мали великий успіх і притягли в авдіторію Товариства Грамотности, особливо на першу лекцію, численну силу публики. Далі од Українського Наукового Товариства

уряджено було три лекції про «Украінських местидесятинків» (Костомаров, Куліш, Ангонович, Рильській: Жітецький та пиші діячі «Основи»). Лектором вистунив Ів. Стешенко. В декабрі одбудуться лекції прив.-доц. Ол. Грушевського, присвячені культурному життю Украіни в XIX ст.

10 поября в театрі Київського Товариства Грамотности українською трунною д. Садоцського влаштовано було спектакль-лекцію, присвячену внацюванню намати его брата, драматурга і артиста української сцени І. К. Карпенка-Карого. Лектором неред спектаклем вистунив д. С. Петлюра, на тему «Визспеція історичних заслуг розвитку українського театра». Публики на спектакль-лекцію зібралося багато мало не новний театр.

Уряджения згаданих лекцій публичицу мас велике значіння з національного боку. Вперше українське слово здобувало собі право горожанства перед широкою публикою; впераю українські наукові сили виступали перед останньою, здобуваючи цим невну санкцію для української мови і демонструючи мождивість вільного користувания нею для цілів науки. Українське слово, що до педавију часів було «під десятю печатями», що тільки педавно адобуло собі право на власну прессу і 1 гріхом пополам завоювало право на упіверситетську авдіторно, тенер пробивало собі шлях до инприної української нублики, позбавленної мождивости слухати його в університеті, сіючи серед неї зерна українського паукового знашня та просвіти. І українська публика зрозуміла все пацібнальне значіння заходів українських паукових діячів адобути невні права горожанства для рідного слова і, як свідчать газогиі відомости, в численній кількости явилась на нерші публичні українські лекції. Цей факт мусить бути моральним задоволениям для ініціаторів справи і стати їм за імпульс до дальної активної ініціативи в такомуж напрямку. Не можно во и бажати, щоб «Украінське паукове товариство» не обмежувало своет діяльности в цін справі одини тільки Київом, а поклало всі спли, щоб перепести її і в пиші міста України, щоб ук-

раінська публика і цих міст мала можливість теж корпстуватися рідним словом, як засобом для збогачування своїх наукових знаннів в справах українознавства.

Зупинивникь над українськими публичими лекціями, не можно не спинитись і спеціально над тими лекціями, які д. Садовський спробував звязати з спектаклями. Організація таких спектаклів-лекцій має велике значіння для слухачів. Лекція, присвячена тій ньесі, на яку прийшла дивитись публика, вводилаб її в круг тих ідей, які розвиваються в пьесі, знайомилаб їх з літературними прикметами твору автора визсиллаб їй значіння пісі ньеси з боку громадського. Глядач більшеб був підготовленний до того, щоб девитись на ньесу, зрозуміти її провідну ідею, її ціппість, як твору літературного. Організація подібних лекційсивктаклів в російській драмі (Київський театр Дувана-Торцова) має надзвичайний усніх серед київської публики, особливож серед молодої.

Корисну і громадянстку заслугу виконав би д. Садовській, колиб не обмежився одинм спектаклем-лекцісю, а організував і на далі такіж лекції пред спектаклями на зразок тих, які організовано в київському драматичному театрі. Дувана-Торцова Успіх першої лекції, відчитаної д. Петлюрою, на яку зібралось багато публики, не дивличись на те, що в той же день, і в тіж часи і в тому ж самому помешканні віжувалась перша лекція проф. М. Грушевського, являеться невною порукою, що ініціатива д. Садовського знайыла б гарячу прихильність з боку украінської публики і пішлаб на зустріч некучій потребі українського громаданства в просвітно наукових справах. Організація лекцій в українських труппах являється тим більш бажаною, коли ми приймемо на увагу, що на українські спектаклі любить ходити не тільки частина українського громадянства, яка почуває себе свідомою з національного боку, але її та, яку не можно підвести під цю категорію. Дуже може бути, що власие ця то нублика й наповняе українські спектаклі. Перетворити національні емоції цісі нублики в свідоме почуття своєї приналежности до украінської нації, зробити це почуття активним, живим — цій

справі в значий мірі могли б допомогти лекції неред спектаклем, які, звичайно, будуть проняті невною національною ідесю і даватимуть матеріал для збудження такого ночуття для його розвитку і оформлення в свідому національну ідею.

Спитивнись над організацією спектаклів-лекцій і посередно звязавний ідею цю з трупною д. Садовського, ми не можемо не згадати такого визначного факта не тільки з життя пісі труппи. ало й з життя цілого українського театра, як вистава згаданою трунною «Ревізора» на українській сцені. Вистава ціст поважної пьеси на українській сцені-то перша ластівка реформи українського театрального репертуара, про яку так давно вже говорилось в українській прессі і потребу якої нам особисто доводилось не раз обгруптовувати як на сторінках наших періодичних органів, так і в спеціальній брошюрі «Уваги про завданця украінського театра» 1). Ми підкреслижно, що вистава «Ревізора» буда першою дастінкою в ній справі, бо вважаємо за номилку з боку антрепрізи вводити на перших початках реформи українського театрального репертуара такі мало цікаві з літературного боку, як «Пан просвітитель Хитрий» (Восинтагель Флаксман) або «В липпеву піч». Така поважна справа, як реформа нашого театрального репертуара, вимагае до себе особливої обережности та роздуманности. Треба вводити в репертуар тільки ті ньеси, які мають високу літературну вартість, які відновідають інтересам громадянства в сучасний момент, будять його думку до активної роботи, революціонізують його думку або, нарешті, ті жысл, які признаниим авторітетам світової драми: Шекспіру, Мюссе, Мірбо, Ібсену, Гаунтману, Горькому, Андресву, Чехову і пи. Для всякої макулатури, перекладиої січки, не може бути місця на українській сцені, особливо тепер, коли вона непеживае певини крізіс і вимагає цілючого бальзаму. Минули ті часи,

¹⁾ Див. «Сврет» Е. Чірікова в перекладі Л. Пахаревського з передзовою С. Петлюри. Київ 1907

коли українська драма могла захопловати українську публику, збагачувати и певинми естетичними ціппостями і бути освітом паціонального життя. Український театр з його в значній мірі перестарілим репертуаром, для виконання своєї високої міссії, мусить рознирити свої межи, мусить увести до свого репертуара ті пьеси, які в артистичних малюнках подають нам «змагания наших народніх масс, героїчні моменти їх життя, артистичні ироби розвизания тих ріжномаїтих проблем, які являються тепер жия пих проблемами першорядної ваги і значіння» (Дивись передмову до «Свреїв» Чірікова стр. XV). Правда, творчість українських драматургів мало реагус на потреби пових часів, мало одбивае на собі те, що хвилює наші масси, що являється для пих справами «першорядної ваги і значіння». Теж, що с відновідного серед нових українських драм з цього боку, не знанило, через цензурні здебільного умовини, иляху на украінську сцену. Пу, в такому разі скажемо ми словами, які вже раз доводилось говорити з цього приводу: «пехай приходять з свосю допомогою перекладчики і дадуть» те, чого не хватає наш<mark>ому</mark> репертуару, в змальованию чужих инсьменників, «Нехай тоді перекладні твори драматичні скраніують убогий репертуар вкраінського театра і задовольняють потребу нашої публики в повій драмі. То пічого, що фарби, що колоріт перекладних пьес матиме иншій національний характер. Без порівнання більше значіння в даниім разі має те, що ці твори, малюючи драматичні моменти з життя чужих народів, будуть збуджувати думку і наших масс. «Лише толі, коли знакі ньеси (з широким соціальним змістом) прибуватимуть до нашого театрального репертуара, можно сподіватись, що це стане на користь нашому театру: вони допоможуть реформувати його, створити нову живу течно в театральному репертуарі, яка, зливинсь зголом з рідним джерелом вкраінської драми, залье буйним потоком застарілий і в значній частині наскрізь цвілий сьогочасний репертуар». (Ibid. стр. XVII).

З другого боку реформа українського репертуара театрального лежить і в інтересах самих актьорів українських. Яким би талановитим не був український актьор, коли він з дня на день,

з року на рік, і так протягом цілих десятиліттів, грас завсігди. в одних і тих самих пьесах, він притупляє свій талап, вьянуть крила артистичної творчости, замість того, щоб розвиватись та буяти, він привчасться до байдужого відпошіння до своїх ролей, взагалі до сцени і, таким чином, стас ходячим манексиом, а не «вийстилищемъ иламеннихъ смоцій». байдужим виконавцем своїх родів, а не творцем їх. Ріжномаїтість репертуара, особливож, коли в ньому с ньеси з складною псіхологічною композіцією,. вимагають од нього глибокої вдумливости в исіхологію персопажа, постійної творчої роботи над собою, піддержування свого артистичпого патхиения, без яких і артист-не артист, які грають ролю conditio sine qua non розвитку кожного талану. Украінський сьогочасний репертуар не може а цього боку задовольнити украінського актьора, і через це не можно не вітати ініціативи д. Садовського, який пішов на зустріч пекучій потребі і украінського театра, і безпосередне зацікавлених в розвитку останнього актьорів, поставивни в октябрі «Ревізора», Вистава винала дуже счасливою для трупии. Артисти виявили в ий невиу інтеллігентпість, коллективну творчість, дали чудовий ансамбль і ноказали. що вони можуть вільно і з успіхом виступати в пьссах не тільки обмеженого репертуара вкраінського, а і світового.

Нам залишається тільки побажати, щоб інціатива д. Садовського не зунинялась на «Ревізорі», а пішла далі в тому ж бажаному, при сьогочасних умовинах істиування українського театра, напрямку прищенлювання до української сцени видатних пьес світової драматургії.

Діяльність наших «Просвіт», не дивличись на всі несприявочі умовини ночинає все більш і більш набувати поважиости та відновідности до головних завданнів культурно-просвітної національної роботи. Не кажучи вже про видання популярних кишжок для народа, яке найкраще, порівнюючи, поставлего при Київській «Просвіті»—всі «Просвіти починають звертати побажну увагу і на такі форми своєї діяльности, як уряджування рефератів, популярних відчитів то що. Найкраще з цього боку стоїть справа в Одеській Просвіті, де з перших же кроків своєї діяльности

просвітяне поставжи справу відчитів на досить міцний групт. Реферати почали читати з цього року і на вечорах, які уряджує Київська «Просвіта». Звичайно, такі вечора присвячуються якомусь певному українському письменникові. Вечор складається із співів, декламацій, викопання музичних творів, так чи пнакше звязаних з творчістю письменника; в початку ж вечора, звичайно, читається реферат, присвячений характеристиці літературної творчости письменника, разом з вияснениям біографичних дат з його житти. Починаючи з нового академічного року, Кийвська «Просвіта» влаштувала три таких вечора, присвяченних таким укф раінським письменникам: М. Вовчкові, Карпенку-Карому і Самійленку. Референтом на перших двох вечорах виступив д. Д. Дорошенко, на третьому Ф. Матушевський. Далі буде улаштовано вечора, присвячені письменникам: М. Кощобінському. Кулиневі, Старицькому, Кримському, Франко і Грабовському. З рефератами про цих инсьменників мають виступити; д. Старицька-Черняхівська, Гуйиченко, Сфремов I Стешенко, Крім того Кийвська «Просвіта» **ў**хвалила роспочати ряд лекцій (популярно-паукових) з історії українського письменства. Лекції ці, на думку «Просвіти», повинні складати з себе короткий огляд української літератури, починаючи з Котдаревського і кінчаючи письменниками останиього часу, «Кожна лекція, окремий реферат про якогось видатного инсьменника, буде викладатись з таким рахунком, щоб вона мала найтісніний звязок як з дальнійшими, так із з попередніми, ій таким способом весь цікл викладів буде складати звязний, більы-менш повинй курс історії украінської літератури. Весь ней курс буде складатись приблизио з 20 лекцій», (Див. «Рада» № 242). Лекторами мають виступити: д. д. В. Науменко, Д Дорошенко, С. Сфремов, Б. Грінченко, Ф. Матушевський і I. Стешенко.

Такого наміру Київської «Просвіти» не можно не привитати: потреба знайомити ширші масси українського громадянства з літературною діяльністю найвизначнійних його письменників с

одним із чергових завданнів української інтеллігенції, і київська культурно-просвітна організація добре чинить, що йде на зустріч цій потребі.

«Українське Паукове Товариство» починає що далі все більш жваво розвивати свою діяльність. За останні три місяці вопо уряджує зібрання з рефератами, які починають, що далі—більше і більше заінтересовувати ширші круги українського громадянства, що живе у Київі: на зібрання ходять залюбки не тільки члени товариства, але й ширша публика, що цікавиться творчою науковою роботою останцього. Доси на зібраннях Товариства відчитано було такі реферати: проф. М. Грушевським «Хазяйство польського магната на Задпіпровы перед Хмельнищиною». Ів. Стешенком «Марко-Вовчок і його українські твори». Ол. Грушевським «Пові матеріали до біографії Костомарова. В. Гріпченком «Пісня про Дорошенка та Сагайдачного».

З приводу кожного із рефератів члени наукового товариства обмінюються думками. Діскуссії принмають пподі досить живий характер і до них уважно прислухається численна стороння публика. Взагалі, можно сказати, «Українське Паукове Товариство» стас справді центром наукових інтересів українського громадянства, і треба тільки побажати, щоб той інтерес, яке викликало товариство у останиього, був піддержаний товариством і на далі. Для цього, на нашу думку, Товариству треба 6 було трохи розинирити свої наукові інтереси шляхом влаштовування рефератів по питаниям, що мають тенер подвійний інтерес для украінського громадниства. Ми масмо на увазі питання про вивчення економічних відносни на Украіні. Ці відноснин, як доводилось уже нам раз говорити на сторінках нашого журнала, пе освітлені світом наукового досліджування і ждуть великої праві пад собою. І безумовно така праця не но силам буде окремии людим науки,—11 може викопати тільки коллективна робота цілої наукової інстітуції. Не треба й донодити, що з усіх інстітуцій українських найбільше данних для того, щоб здійснити це ве-

лике завдания, мас Украінське Паукове Товариство. З початку організації товариства член його, д. Васіленко, порушив було интанна про засновання навіть спеціальної секції, яка головним своїм завданням поставила вивчення правшичих та економічних відносин на Украіні, але пропозіція ца, хоч і принята була Товариством, та про запровадження її ще й лоси не чути. На нашу думку Товариству варто було 6 виявити ініціативу що до реалізації пропозіції д. Васіленка, тим більше, що така секція мала 6 чимало активних прихильників і серед української упіверситетської молоді, інтерес якої до соціально-економічних питаннів взагалі, а до українських зокрема, є безумовно великий, та тільки нема кому керувати ним так, щоб він вийнюв на користь збогаченню українознавства в його соціально-економичній галузі.

Цілком несподівано св. Сінод видав 12 октября указ прозаведення української мови в перковно-приходських школах подільської губернії. Повини текст цього sni generis історичного документу в перекладі такий:

Указ св. Сінода

на імя преосвященного Парфілія, спископа подільського й брандавського що до викладів української та молдаванської мови по церковнах школах, науки української мови (граматики) по церковно-учишельських школах та пристосування підручників до умов женття, побуту й історії місцевого краю

З наказу Його Царської Величности св. правительствующій синод слухали: подаций и. обер-прокурором св. синода, 10-го сентября 1907 року за № 5667, журнал Шкільної при св. синоді Ради, за № 446, з резолюцією Ради на поданному Вашим Преосвященством проханні духовенства з Поділля: а) щоб було заведено по церковних школах виклади українською та молдаванською мовою, на бажання місцевих громад, при обовязковому додержуванні загально-російської мови, б) щоб було заведено науку вкраїнської мови (граматики) но второкласових школах та в вінищькій церковно-учительській школі й в) щоб було при-

стосовано шкільні підручники церковних шкіл до розуміния, умов життя й побуту та до історії чісцевого краю. Зволіли: обвіркувавин це подане Вашим Преосвищенством прохания спархіяльного зызду депутатів духовенства подільської спархії: а) щоб будо заведено по церковних школах виклади українського та молдаванською мовою, на бажания місцевих громад, при обоважовому додержувані загально-російської мови, б) щоб було заведено науку впраінської мови (граматики) по второкласових адколах та в віницькій церковно-учительській школі й в) щоб було пристосовано шкільні підручники церковних шкіл до розуміння, умов життя й нобуту та до історії місцевого краю, і вислухавин резолюцію на це прохания Шкільної при с. сиподі Ради, св. синод постановляе: 1) дозволити учителям по церковита школах, що лежать в місцевостях з українською та молдазанською людністю, користуватись українською та молдаванською мовою, особливо з самого початку науки із дітьми, що тільки поступили в школу, але так, щоб викладовою мовою по школах усісі пауки була мова зачально-російська, і 2) дать можливість Вашому Преосващенству, як що ви признасте за можливе, завести по второкласових школах та в віншицькій церковно-учительській нколі науки української мови (граматики) після звичайних лекцій і на місцевий кошт і 3) доручити Шкільній Раді при св. сиподі, коли буде зібрано потрібні відомости й уваги Спархівльних Шкільних Рад південно-західного краю, обміркувать, як би пристосувати шкільні книжки й підручинки церковитх шкіл до умов життя й нобуту місцевої людности. Щоб же було виконано цей паказ, послати Вашому Преосвященству указ, а в Шкільну Раду при св. спиоді передати виниску з цієї постанови.

Октября 12 дня 1907 року.

Св. Сіпод вплвив себе, можно свазати, більш поступовим, що до признання прав української мови в народних школах, ніж Міністерство Пародної Просвіти. Правда, ця ж сама найвища в Росії духовна інстітуція ще до останніх часів вороже становилась до того, що тепер вводе, як правило. Ще до остан-

ніх часів учителів за те, що вони читали дітям в школі украінські книжки, або користувались рідною мовою для того, щоб поясинти дітям незрозумілі російські слова, гнали з посади і часто залишали без куска хліба.

За украінською мовою не визнавалось абсолютно ніяких прав.

Зипиятись докладио над критикою указа св. Сінода немас рації, хоч всеж не можно минути де-яких суперечностів його, які просто кидаються на очи і викликають здивувания своєю нелогічностю. Дивним церш за все в вже те, що св. Сіпод дозволяс «на бажания місцевих громад» заводити українську мову тільки в перковно-приходських школах на одному Поділлю. Чому цього права за українською мовою він не признас на всі спархії, що террітеріально лежать в межах України? Аджеж умовини народної просвіти на Україні скрізь однакові, аджеж українські діти більше зрозуміють науку на своїй рідній мові, віж на російській, не тільки на Поділлі, а і в кожному місті України, все ідно чи буде це Полтавщина, чи Кубань, чи Харьківщина. Далі: через що кошти для заведення науки української мови по второв лесних церковно-приходських школах та в Вінницькій церковно-учительській школі мусять бути місцеві? Аджеж цодільське населення дас й без того в загально-держазну казну податки та налоги і мас право на те, щоб ці податки повертались назад, між шишим і в формі удержання національної школи, або принаймий в формі субсідій, необхідних на організації викладів української мови в відповідних школах? Св. Сінод, наче не знає цього і пакладає на місцеві громади повий грошовий тягар. Пе думаемо ми також, щоб ті інстітуції, до яких св. Сіпод мас звернутись, щоб роміркувати, «як би пристосувати шкільні підручники церковних шкіл до умов життя й побуту місцевої людиости», були комистентинми в тій справі, про яку од них забиратимуть відповідні уваги та виводи. В значий мірі ці пистітуції мало або й зовсім не обзнайомлені з місцевими національними умовинами, з інтересами української нації і з самою мовою

Поки св. Сіпод дбає про те, щоб запровадити українську мову в народні школи і, таким чином, повернути їй пазад ті права, якими вона колись користувалась, полтавська адміністрація тим часом змагається одібрати у неї й те, що вона здобула останніми часами. Взагалі, можно сказати, полтавська адміністрація, мабуть чи не найбільш з усіх инших місцевих урядів, виявляе свое вороже становище до всього, що українське. Через П переслідування «Рідний Край» примушений був тікати до Київа: в Полтаві конфісковувались ті видання, в яких потім не знаходили «состава преступленія» і т. д. Не вдовольняючись такою діяльністю що до «искорененія» українства, полтавська адміністрація звернула увасу на те, що українські труши дрюкували. свої афици українською мовою, і заборонила користуватись останнею, пояснивши, що для цих сирав можно вживати тільки «государственную» російську мову. З приводу ц'єї заборони, антрепреньор української трупни, що перебуває зараз в Полгаві, д. Саксаганський подав заяву полтавському губернаторові, в якій доводив незаконність такої заборони і прохав дати дозвіл на вживания в афинах української мови. Паслідком цісі заяви було те, що заборону було скасовано і театральні афини в Полтаві тепер дрюкуються мовою українською.

З ининх фактів утискіз пад українським словом зазначимо такі. Театральна пензура не дозволила до вистави на українській сцені пьеси В. Вянинченка — «Дізгармонія», М. Левіцького і Понова — «В клуні», С. Черкасенка — «Без просвітку» (переробка з пьеси «В старім гнізді»). В Лубнах місцева адміністрація пе дозволила влаштувати вечір, присвячений вшануванню намяти І. Карпенка-Карого.

В Київі Судова налата затвердила постанову прокурора притягти до суду по § 129 «правил о печати» автора пьсси «Весняні хвилі» 11. Пісняченко-Прового. Потягнено також до суда редактора украінської щотижневої газети «Слово» С. Петлюру за його власну статтю в ч. 24 газети «Пова Дума і національне питания». Автору інкрімінірується п. 2 і п. 6 ст. 129 «правил о печати». № 24 «Слова» київським цензурним комітенояведдек, 1907.

тож був сконфіскований. Редактора газети «Рада» за цей час було двічі оштрафовано на 100 кар. кожного раза: в нерший раз за статтю (№ 220) «Голодна небезнека і харчові засоби у Київщині», другого разу за статтю С. Сфремова «Темної почі» (№ 248).

Редактора колишньог "Вільног України" д. А. Шабленка, поліція розшукує, аби потягти його до одновідальности по ст. 126 і 129.

Лекції проф. Сумцова в харьківському упіверситеті з історії української літератури запенокоїли міністерство народної просвіти і воно звернулось з "запросом" до ректора університета: чи справді ці лекції читались українською мовою і хто дозволив їх:

На це запитання, як новідомляє харьківський корреспоидент «Ради», ректор університета проф. Багалій відповів міністрові, що лекція проф. Сумцова була першою з цілого курса, поисвяченого українській народній словесности, котрий проф. Сумцов думав увесь викладати українською мовою. Про це він повідомив рапортом, який подав иід час складания осляду викладів та росклада лекцій на 1907—8 академичний ріка цей рапорт був ухвалений факультетом та, через професорську раду укупі з проспектом огляда викладів та росклада лекцій, був поданий міністрові народньої освіти: в проспекті росклада лекцій так саме було зазначено, що курс української народньої словесности професор що - пьятинці викладатиме на українській мові (а що-четверга-на російській). Огляд викладів і росклад лекцій було затвержено міністерством і повернуто ректорові 20 септября, а з 28 сентября проф. росночав читания того курса. А що читания курса українською мовою, каже далі ректор, роспочалося иісля законного дозвола, то воно провадиться і тейер. Далі ректор зауважуе, що курс проф. Сумцова, як він переконався сам. прослухавии першу лекцію та переглянувині рукопис, мас на меті виключно паукові завдання й вибудований весь на наукових підвалинах. Що до української мови, якою викладається курс

проф. Сумцова, то ректор звуважує, що саму по собі в наши часи її не лічуть шкодливою або небезпечною, а падто по вищих школах; в данному ж разі вона як найбільше відповідає викладам, бо ці останні на три чвортки складатимуться з українських текстів; з боку ж наукової вартости повий курс проф. Сумцова, вважаючи на науковий авторітет та визнані заслуги останнього на полі українського фольклора, буде корисним вкладом і в загальну скарбинцю руської пародньої словесности. і)

Чи задовольниться після такої відповіді міністерство просвіти хто знас, але разом з тим бого запитання дас яскравий приклад до того, що міністерство піднімає часто цілу бучу з приводу своїх же власних постанов та затверджень.

В кінці нашого оглада українського життя не можемо не запотувати такого видатного факта з жится галицьких украінців, як заклик Болгарським урядом галицьких украінських учених на кафедри професорів у вищу наукову школу в Софії. Такі заклики одержали: д-р. Іван Франко на професора історії славанських літератур; д-р професор Загребського упіверситета І, Зобків на пофессора права; пр.-доц. Львівського упіверситета Іван Добрянській теж на кафедру права і судовий адыонкт львівського суду Вергановській. Через ріжні причини, головно через те, що болгарський уряд, закликаючи чужоземиих учених на професорів Софійської школи, хоче таким способом полагодити той конфлікт, який виник у нього з болгарськими професорами, украінські учені пропозіції Болгарського уряда не приняли, але разом з тим самий факт эвергания згаданого уряда до українських учених являеться невинм доказом іх наукових заслуг та авгорітета в наукових кругах. Цей факт набувае особливої ваги, коли ми пригадаємо, що такі вчені, як д.д. Франко та Зобків, даремие силкуються запаги українські кафедри в льяюському університеті. Представники польської науки в останньому за везкі способи не

^{&#}x27;) Jun. (Paga No. 214.

пускають їх сюди і в своєму націоналістичному шовінізмі дійшли до того, що «забракували» габілітаційну працю д. Зобківа, якого швидко після цього Засребський университет покликав на носаду професора карного права.

Д-р I. Франко мас всі данні для того, щоб стати професором. Як відомо, харьківський університет, з огляду на його наукові заслуги, обібрав його honoris санза доктором літератури. Можно сподіватись, що деяка зміна в політичному житті галицьких українців, яка наступає разом з побільшенням числа парламенських денутатів в Віденському рейстазі і з тими «уступками», які правительство мас зробити русинам в університетській справі, дасть можливість д-ру Франку стати професором університета, а украінській молоді львівського університа користуватись його признаним авторітетом в питаннях історії української літератури. В цім напрямку висловилась і університетська українська молодь на зібранню своєму, яке вперше одбулось в октябрі в присутности ректора львівського університета і було присвячено питанню про українські кафедри на останньому.

С. Петлюра.

Збір грошей на постанову памьятника Т. Шевченку.

В № 9-му журнала «Украіна» ми подали звістку про те, що діло з збором грошей на постанову намыятинка Т. Г. Шевченку іде поки-що дуже мляво, бо ні одна з двох коміссій (золотопошська та київська) не зробили ще пічого для того, щоб епергично повести не діло. За останні часи в газетах були звістки про те, що київська коміссія почала хоч принаймні збіратись і обговорювати не діло, а золотононіське земство, в якому з цього года змінився состав гласних, вибрало пових членів в коміссію і теж може жвавіш візьмется за здійснення своєї постанови про намьятник. Як буде — побачимо: а ноки про — знов кажемо земликам наним слід було-б і тепер вже засилати свої ленти хоч до редакцій, хоч до Київської городської управи, де заведена вже спеціальна касса для цього, хоч до Золотопошської земської управи, яка теж мас вже, як ми чули, більш 3 тисяч карбованців, зібраних на намьятних. Між іншим надевладись грони і до нашої редакції, і ми в свій час полавали звістки про це: остапню таку звіству подали ми в № 9, де показано було, що всіх гройей на намытник Т. V. Шевченку поступило в редакцію 1125 карб. 50 кон. З того часу знов прислано пам: 1) од українського земличества при Москов. Унив. — 4 р. 75 к.: 2) од А. Л. Майдачевського 2 р., — всіх грошей в редакції 1132 карб. 25 ком. Ці гроппи будуть передані нами до тої коміссії, яка в кінні кінців мусить скластись, як центральна, а такою повинна бути, по нашій думці, коміссія київська, бо в Київі буде поставлений і памьятник.

VKPAIHCHKE GRUIHHUTBO.

(Другий рік видання).

Виходить 8 разів на рік комживни до 11 2 аркуша. з налюнивни.

"Украінські Вжільшинтво"—орган украінських насішнаків і служить потребам бжільництва на Украіні.

програма журпала:

1) От редактора.—2) Хроніка.—3) Статті практичні.—4) Статті паукові.—5) Про діяльність бжільницьких і сельсько-господарських громад та земетв.—6) Заходи та постанови уряду про бжільництво.—7) По пасіках.—8) Отляд бжільницької літератури.—9) Бібліографія.—10) Усячина.—11) Запитавно і відповіді.—12) Видания, надіслані до редакції.—13) Почтова скринька.—14) Справочний відділ.—15)—Оповістки.

В жеурналі будуны писания С. Архиненко, К. Горбачов, М. Дернов, Ган. Сфремова, І. Корабльов, проф. Н. Кулагин, свящ. 1. Лахио, свящ. 0. М. Вихалевич, Ф. Пемоловський, А. Свиренко, И. Спіжневський, О. Степовик.

ципл.

На рік , 1 карб. — кон. На ½ року . . — " 50 " 3 пересплюю.

Накладним платіжем на 20 коп. дорожче.

Окреме число контус 15 кон.

Рроші падсилати: Петербург, Конная. 5. Редакція журнала "Упраінське Бжільництво".

Редактор-видачень С. Архипенно.

Приймається передплата.

на 1908 рік.

"РІДНИЙ КРАЙ"

украінська тижнева часопись.

При Рідному Краєві виходитиме додатном

"abilatak aronom.

щомісячна часопись для дітей старшого й меншого віку.

ПЛАТА на рік за обидва видання—4 карб., на нівроку— 2 карб., на 3 місяці—1 карб. За границю на рік 6 карб., на півроку—3 карб.

Передплата на "Рідний Край" без "Молодої України"-

не приймаеться.

Передилата па "Молоду Украіну" окроме від "Рідпого Краю" на рік—2 карб., на нівроку—1 карб. За границю на рік—3 карб.

Адреса контори і редакції: Київ, Марінсько-Благовіщ, ул., 97.

Обидва видання виходитимуть під редакцією О. Косач (Олени Пчілни).

Од редакції.

Журнал «Украіна», що виходить з року 1907 завість «Кієвской Старини», складається з двох частин, які будуть входити у кожну щомісячну книжку, наукової та літературно-публіцистичної.

В частині пинковій дрюкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, дневники, записке, споминя, оповідання, біографії, некрологи та характеристики, описи річевих намяток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народиє життя на Вкраній, або ж в чому внявляється пародил творчість та світогляд, як напр.: пообслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. и., давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. и.; бібліографичні звістки про нові видання в Россії і загряницею, книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про чих.

В частині *літературно-публіцистичній*, крім украінської беллетристики, подаватимуться статті про сучасні интания, особляю ж про ті, що мають звызок з життям Украіни.

Статті, як в першій, так і в другій частині, дрюковатимуться укриїнською мовою, але для тих авторів, яким важко поків що писати по українському, залишається право подавати свої праці мовою россійською.

Журнал буде виходити иоміс ща книжками аркушів в 10—12. Рукописи, надіслані у редакцію для дрюку, коли буде потреба—скорочуватимуться та змінятимуться. Рукописи, які узначно буде до дрюку непридатними, зберегаються в редакції шість місяців; редакція не бере на себе обовьязку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошюри на рецензію.

, ykpatha ^{cc}

в 1908 році виходить не буде.

Редакція «Украіни» (рапіш «Кієвская Старина») не зачиняє поки-що своєї фірми, б. на 1908-й рік вона ще повинна закінчити роспочату роботу по виданию «Украінського Словаря». Всім передплатинкам «Словаря» ми вислали вже 1-й випуск 1-го тома; 2-й випуск цього-ж тома висплається на днях, а 3-ій і остаций випуск 1-го тома вийде з дрюку в початку 1908 року. Разом з ним вийде і весь 2-й том. Хто передплачував в 1907 році журнал «Украіну», мав право получити усі 4 томи «Словаря» за 5 рублів: хто передплатив тільки «Словарь» без журнала, повинскі журнала, частити за м. 4 томи 7 рублів. В протязі 1908-го року редакція «Украіни» ввдасть останні два томи (3-й і 4-й) і вишле їх всім передплатинкам.

Передилата на «Словарь» (на всі 4 томп) приймається в редакції «Украіни» за ціну 7 рублів тільки в протязі 1908 року; після вихода в світ усіх 4-х томів, ціна буде побільшена. Передилату можно висилати на адресу: Київ, редакція журнала «Украіна».

В редакції «України» можно покупати комплекти журнала «Кіевская Старина» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904 і 1906, а також журнал "Україну" за 1907 р. по 5 рублів за рік, а з пересилкою — 6 рублів. При покупці за всі роки — скидається 25%. Окремі книжки журнала по 1 руб.

Редактор-видавець В. Науменно.